LUCIAN BOIA

„GERMANOFILII”

ELITA INTELECTUALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

seriile de Autor
HUMANITAS

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Andrei Gamarț
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Corina Roncea

Tipărit la „Pro Editură şi Tipografie”

LUCIAN BOIA, născut în Bucureşti la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din Bucureşti. Opera sa, întinsă şi variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România şi în Franța, precum şi traduceri în engleză, germană şi în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor şi a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficțiune*) şi la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât şi prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră şi sfârşitul lumii până la comunism, naționalism şi democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului şi la istoria Franței. În 1997, lucrarea sa *Istorie şi mit în conştiința românească* a stârnit senzație şi a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Cuprins

Cuvânt înainte

Cartea aceasta îşi propune să risipească o iluzie întreţinută de istorici şi acceptată ca un adevăr: credinţa că ar fi existat în anii Primului Război Mondial, în ciuda câtorva opinii divergente, îndeosebi în rândul oamenilor politici, o cvasiunanimitate în jurul „idealului naţional”, în sensul intrării României în conflict, împotriva Austro-Ungariei, pentru eliberarea Transilvaniei. La nivelul elitei intelectuale, o asemenea aserţiune nu se verifică; realitatea se dovedeşte a fi aceea a unei împărţiri destul de echilibrate între partizanii şi adversarii unei asemenea intervenţii.

Am preluat termenul de „germanofili”, lansat în perioada neutralităţii, atunci cu înţeles net peiorativ, pe care îl folosesc însă fără nicio conotaţie devalorizantă sau valorizantă, relativizându-l, de altfel, şi nuanţându-l, prin punerea între ghilimele.

Nuanţarea şi relativizarea se recomandă din mai multe motive. Mai întâi, chiar dacă o bună parte dintre „germanofili” – dar nu toţi – erau de formaţie germană şi în principiu înclinaţi spre Germania sau spre Austria, motivul principal care-i anima nu era atât ataşamentul faţă de Puterile Centrale, cât teama de Rusia; erau mai mult „rusofobi decât „germanofili”. În al doilea rând, printre „germanofili”, opţiunea neutralităţii întrunea mai multe adeziuni decât varianta intrării în război, alături de Puterile Centrale. Intensitatea manifestărilor e de asemenea foarte diferită: sunt „germanofili” care-şi asumă categoric opinia, alţii care se exprimă prudent sau echivoc, alţii care tac pur şi simplu. Ceea ce-i aşază pe toţi în aceeaşi categorie nu e atât soluţia aleasă, cât varianta respinsă: nu vor război împotriva Puterilor Centrale. „Germanofilia” se înfăţişează astfel ca un concept „unificator” ale cărui sensuri se cer disociate şi individualizate; într-un fel sau altul „eticheta” îşi are partea ei de justificare, atât în cazul adversarilor Rusiei, care inevitabil mizau pe Germania, cât şi atunci când e vorba de neutralişti, dat fiind că Puterile Centrale aveau puţine şanse să obţină mai mult decât neutralitatea României, în schimb, se temeau, pe bună dreptate, de trecerea ei în tabăra adversă.

Lucrarea juxtapune două procedee de investigaţie. În prima secţiune, abordarea este structurală: „germanofilii” sunt clasaţi pe medii şi categorii. A doua secţiune examinează opţiunile şi destinele individuale, sub forma unui catalog, dispus alfabetic, de personalităţi „germanofile” ale vieţii intelectuale (principalii oameni politici apar, separat, într-un capitol al primei secţiuni; sunt câteva cazuri unde nu se poate disocia între apartenenţa la elita politică sau la cea intelectuală: pe Titu Maiorescu, prezent în prima categorie, nu l-am mai reluat şi în secţiunea următoare, şi invers, pe C. Stere, urmând să-l tratez mai pe larg, l-am inclus printre membrii elitei intelectuale).

În sfârşit, situaţia neaşteptată şi dezagreabilă în care s-au trezit „germanofilii” a doua zi după război este evocată într-un epilog, cu prelungiri şi în biografia ulterioară a unora dintre ei.

Abrevieri·

A.N.R.-A.N.I.C.: Arhivele Naționale ale României. Direcția Arhivele Naționale Istorice Centrale

A.N.R.-B: Arhivele Naționale ale României. Direcția Municipiului Bucureşti

A.N.R.-I.: Arhivele Naționale ale României. Direcția Județului Iaşi

B.A.R., mss.: Biblioteca Academiei Române, manuscrise

B.N.R.: Biblioteca Națională a României

Partea I ROMÂNII ŞI RĂZBOIUL

I. Privire istoriografică

Crearea României Mari a avut un impact considerabil asupra imaginarului istoric al românilor şi, în bună măsură, a impus o anume orientare chiar printre istoricii de meserie. A câştigat teren interpretarea „unitară” a trecutului, izvorâtă din convingerea că momentul 1918 înseamnă încununarea necesară şi obiectivă a întregii istorii anterioare. Alăturarea tuturor provinciilor româneşti într-un singur stat apărea ca deziderat suprem al naţiunii. Totuşi, ţinuturile alipite erau dispuse într-o ierarhie simbolică, potrivit căreia Transilvania strălucea mai puternic decât celelalte. Aceasta, deşi „desăvârşirea unităţii naţionale” implica în egală măsură Basarabia şi Bucovina. De altfel, sărbătoarea naţională a României a devenit, după căderea comunismului, ziua de 1 decembrie 1918, momentul proclamării unirii Transilvaniei. S-a considerat şi atunci (de către majoritatea oamenilor politici şi a opiniei publice) şi se consideră şi acum, ca un adevăr de la sine înţeles, că decizia normală şi patriotică era în 1916 intrarea în război împotriva Austro-Ungariei pentru eliberarea românilor de peste munţi, chiar dacă această alegere presupunea o alianţă cu Rusia, asupritoarea românilor basarabeni. Cum, până la urmă, ca o consecinţă a răsturnărilor revoluţionare din Rusia, Basarabia a intrat şi ea între frontierele României, justeţea alegerii din 1916 părea cu atât mai mult confirmată. În raport cu mersul cunoscut al evenimentelor, soluţiile divergente sau rezervele manifestate în epocă nu puteau fi considerate decât marginale, susţinătorii lor, oricum minoritari, dar deveniţi şi mai minoritari în reprezentările istorice ulterioare, urmând să fie sau complet discreditaţi, sau, cu timpul, mai subtil şi mai eficient, să-şi vadă „vina” relativizată şi atenuată (uneori în ciuda evidenţelor), astfel încât punctele lor de vedere să nu mai pară opuse marelui proiect naţional.

La doar câţiva ani după război şi de la marea Unire, Constantin Kiriţescu (1876-1965) publica cea dintâi mare sinteză consacrată evenimentelor respective. Deşi autorul nu era istoric de formaţie, *Istoria războiului pentru întregirea României* (ediţia I, 2 volume, 1922-1924; ediţia a II-a, 3 volume, 1925-1927) rămâne până astăzi cea mai temeinică evocare a acestei teme cruciale. Să nu căutăm însă la Kiriţescu prea multă înţelegere pentru cei care au gândit şi au acţionat *altfel*. Liderii „germanofili” Petre P. Carp, Alexandru Marghiloman, Constantin Stere sunt trataţi fără menajamente, îndeosebi pentru faptul de a fi rămas fideli convingerilor lor şi după intrarea României în război, mai precis sub ocupaţia germană. Autorul ne asigură însă că „adepţii politicii germane se puteau număra pe degete”. Unii erau pur şi simplu cumpăraţi cu bani străini. „Au produs deosebită întristare vânzarea unui fost preşedinte al Ligii culturale, apoi aceea a unuia din cei mai de talent din scriitorii noştri, ardelean de origină, căruia bătrâneţea şi sărăcia nu-i puteau ierta trădarea…”[1] Trădătorii nu merită să le fie pomenit nici numele. Cel dintâi este Virgil Arion, profesor la Universitatea din Iaşi,

---

[1] Constantin Kiriţescu, Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919, ediţia a II-a, vol. I, Bucureşti, 1926, pp. 149-151.

celălalt, marele scriitor Ioan Slavici. Alte personalităţi culturale, care să fi împărtăşit opinii similare, nu sunt amintite.

Aşa se prezintă prima fază. Următoarea are cu totul altă logică. Sunt primii ani ai comunismului românesc, ilustraţi în istoriografie prin faimosul manual al lui Mihail Roller (1908-1958), intitulat în prima lui versiune, din 1947 şi 1948, *Istoria României*, iar apoi, pentru a se demarca de orice conotaţii naţionale, folosind strict sigla republicii comuniste, *Istoria R.P.R.* (ediţiile din 1952 şi 1956). Pentru Roller şi colaboratorii săi, care văd trecutul din perspectiva exclusivă a luptei de clasă, Primul Război Mondial a avut un caracter imperialist, la fel de nedrept pentru toţi participanţii, din ambele tabere. Sunt condamnaţi în egală măsură partizanii Antantei şi ai Puterilor Centrale, ca şi profitorii politicii de neutralitate. Singura soluţie corectă ar fi fost transformarea războiului imperialist într-un război împotriva burgheziei.

Antinaţionalismul anilor '50 a evoluat – e trăsătura frapantă a comunismului românesc – exact spre opusul său: naţionalismul epocii Ceauşescu (deşi cuvântul „naţionalism" a rămas formal exclus din vocabularul comunist). Primul Război Mondial a continuat să fie imperialist, dar cu excepţia unei ţări, a cărei participare a devenit *dreaptă*: fireşte, România! În 1968, la 50 de ani de la „Marea Unire", s-au ţinut simpozioane şi s-au publicat cărţi: *Desăvârşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie* (sub redacţia lui Miron Constantinescu şi Ştefan Pascu) dă tonul noului model istoriografic. Mai întâi, în sensul general al ideologiei comuniste, totul se aşeza în mersul obiectiv al istoriei, aspiraţia spre unitate devenind o caracteristică a întregului trecut românesc. Apoi, accentul cădea şi mai puternic sau chiar exclusiv asupra Transilvaniei, dat fiind că discreţia se impunea cu privire la Basarabia, reanexată de Uniunea Sovietică, şi chiar în ceea ce priveşte Bucovina, a cărei jumătate nordică avusese aceeaşi soartă cu Basarabia. În sfârşit, unanimismul comunist se aplica şi actorilor acelor evenimente istorice. Până şi lupta de clasă se estompa. Românii trebuiau să dea exemplul unităţii de gândire şi de acţiune în momentul cel mai de seamă al istoriei lor. *Desăvârşirea*… Îl pomeneşte în treacăt pe Carp, îl ignoră pe Stere (greu de menţionat fără atingerea problemei basarabene) şi-l tratează cu îngăduinţă, oricum fără judecăţi aspre, pe Marghiloman. Oamenii de cultură apar cu toţii, într-un fel sau altul, partizani ai unirii Transilvaniei. Slavici e adus în discuţie în repetate rânduri, ca exponent al ideii naţionale, fără nicio referire, se înţelege, la luările lui de poziţie din timpul războiului, care i-au atras condamnarea la închisoare în 1919. De o ironie involuntară este şi evocarea lui Victor Babeş şi Ioan Bogdan, ca figuri reprezentative pentru momentul eliberării de sub ocupaţia germană şi al unirii de la 1 decembrie[2]; la vremea respectivă, cei doi au fost percepuţi mai curând ca „filogermani" decât ca partizani ai intrării în acţiune pentru Transilvania!

În 1972, Constantin Nuţu publică *România în anii neutralităţii, 1914-1916*, în care Basarabia nu e pomenită nici o singură dată, ceea ce lasă în ceaţă

[2] Desăvârşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1968, p. 347 (capitolul „Cultura în sprijinul unităţii de stat", autor: V. Curticăpeanu).

proiectele „germanofililor”, P.P. Carp sau Stere, menționați în treacăt, cu simpla aluzie, rezervată probabil „cunoscătorilor”, că s-ar fi pronunțat "pentru o acțiune spre răsărit" (!).

În anii care au urmat, unitatea istoriei româneşti s-a consolidat fără încetare, devenind principala ei trăsătură, din Antichitate până în prezent. Relativa independență pe care regimul Ceauşescu o cultiva în raporturile cu Uniunea Sovietică a condus la un moment dat şi la revenirea Basarabiei în evocarea alcătuirii României Mari. Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, istorici şi activişti de partid, cu funcții-cheie în aparatul de propagandă, au dat tonul, în 1976, în cea de-a doua ediție a lucrării lor *Viața politică în România. 1918-1921*, ale cărei prime pagini tratează, pe larg şi în termeni de-a dreptul entuziaşti, procesul separării Basarabiei de Rusia şi al unirii sale cu România (prima ediție, din 1971, nu suflase niciun cuvânt despre această provincie).[3] În continuare, Basarabia a cunoscut cote mai înalte sau mai joase, momente de discreție sau de afirmare răspicată, în funcție de atmosfera schimbătoare a relațiilor dintre Bucureşti şi Moscova.

România în primul război mondial, lucrare colectivă apărută în 1979 (autori: Victor Atanasiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu) a prins, se vede, un moment „basarabean” mai delicat, fiindcă atinge în această chestiune gradul cel mai înalt al sintezei: „la 27 martie/9 aprilie 1918 s-a înfăptuit unirea Basarabiei cu România”, un singur rând din cele peste 500 de pagini ale cărții. Dintre intelectualii de marcă, Slavici e singurul care apare, în sfârşit, ca progerman, dar în lipsa unei analize complete, atitudinea lui rămâne de neînțeles. E subliniată în schimb comportarea demnă față de ocupanți a lui Victor Babeş, pe cale de a deveni un soi de tradiție istoriografică, pentru simplul fapt că savantul bacteriolog a relatat el însuşi cât de demn s-a comportat, ca răspuns la acuzele de colaboraționism care i se aduseseră!

În 1981, o nouă carte despre anii neutralității, scrisă de Ion Bulei: *Arcul aşteptării. 1914-1915-1916*. Şi aici Transilvania apare drept obiectiv exclusiv, iar Basarabia e absentă. Sunt înregistrate unele cazuri de vânzare sau de trădare, nimic însă despre intelectualii „germanofili”. Doar despre Stere ni se spune că era „un om cinstit” şi, în plus, „îndurerat”, dar nu aflăm de ce era îndurerat.

În sfârşit, Basarabia revine în 1987, în ampla lucrare colectivă *România în anii primului război mondial*, alcătuită de un larg colectiv, având ca nucleu grupul istoricilor militari din jurul generalului Ilie Ceauşescu, fratele dictatorului. Unirea Basarabiei cu România are dreptul la câteva pagini, unde lucrurile sunt spuse fără ocol, deşi cam succint în raport cu dimensiunile lucrării, şi introduse într-un subcapitol cu titlu anodin. În ansamblu, Basarabia e menționată, potrivit indicelui, de zece ori mai puțin frecvent decât Transilvania, şi, mai ales, ea nu apare ca opțiune în dezbaterea politică din anii 1914-1916.

Spre sfârşitul domniei, în dezacord cu toată lumea, cu ungurii desigur, dar şi cu regimul sovietic, angajat, sub Gorbaciov, pe calea reformelor, Ceauşescu apelează, fără menajamente, la artileria grea a naționalismului, ultimul recurs

---

[3] Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918-1921*, ediția a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1976, pp. 10-16.

care-i rămăsese şi faţă de ceilalţi, şi faţă de compatrioţi. Denunţarea pactului Ribbentrop-Molotov punea direct pe tapet problema Basarabiei. În acelaşi timp, ungurii erau suspectaţi de planuri tenebroase în privinţa Transilvaniei. Constantin Kiriţescu, marginalizat în anii comunismului, pusese la punct, spre sfârşitul vieţii (în 1959), a treia ediţie a cărţii sale. Mai bine mai târziu decât niciodată: s-a publicat exact peste 30 de ani, în ultimele luni ale regimului Ceauşescu. Surpriza stă în moderaţia cenzurii. Tonul „decontractat", firesc în epocă, al naţionalismului în egală măsură antimaghiar şi antirus din anii României Mari, contrasta cu formulele mult mai controlate şi mai ipocrite ale naţionalismului ceauşist. Cartea a suferit doar o uşoară periere stilistico-ideologică, pentru a nu-i scoate chiar din sărite pe vecinii de la Răsărit. Un subtitlu, „Din aliat, duşman", devine, mult mai cuminte, „Măsurile de siguranţă ale armatei române". Rămân însă „vexaţiunile, umilinţele şi violenţele" îndurate din partea ruşilor şi atitudinea lor „arogantă". „Hoardele ruseşti" sunt totuşi înlocuite, mult mai amabil, cu „formaţiile militare ruse". Nimic esenţial nu dispare însă, iar povestea Basarabiei e spusă, cu toate detaliile, de la început până la sfârşit.

Interpretările din anii comunismului naţional nu vor să ţină seama de faptul că Transilvania şi Basarabia erau proiecte opuse, după cum un al treilea scenariu, cel al neutralităţii, se opunea celorlalte două. Logica, exprimând-o simplificat, era următoarea: toţi românii sunt patrioţi, drumul cel drept al istoriei este unul singur, aşadar, toţi românii privesc în aceeaşi direcţie. Kiriţescu vorbea cel puţin de „trădarea" lui Slavici (fraza a rămas şi în ediţia din 1989). *România în anii primului război mondial* îl menţionează pe Slavici doar pentru a spune că a scris romanul Mara, informaţie evident de mare preţ pentru subiectul tratat. Arghezi, Antipa, Tzigara-Samurcaş şi alţi „germanofili" strălucesc prin absenţă. Dar până şi Carp, până şi Lupu Kostaki, „gauleiterul" *avant la lettre* al teritoriului ocupat, au parte de o tratare înţelegătoare. Vine în minte vorba lui Caragiale: „Toţi suntem români mai mult sau mai puţin oneşti." Nu încercarea de a explica sau de a justifica diferenţele e în discuţie; comunismul nu avea câtuşi de puţin vocaţia de a pleda pentru puncte de vedere divergente. Tentativa era pur şi simplu de a anula diferenţele, de a-i pune pe toţi românii să gândească şi să acţioneze identic. Iată, extras din *România în anii primului război mondial*, un pasaj „impecabil", cu adevărat antologic, care spune tot ce e de spus:

„Aşadar, unanimitatea spectrului politic românesc cu influenţă în opinia publică din ţara liberă sau de peste munţi, reflectând fidel năzuinţele întregului popor, nutrea convingerea fermă că realizarea grabnică a unităţii naţionale reclamă o angajare promptă în război împotriva Imperiului austro-ungar. Diferenţele percepute în orientarea uneia sau alteia dintre grupările politice aveau motivaţii specifice, dar este evident că obiectivul lor principal era făptuirea grabnică a reîntregirii României. Dacă guvernul român trebuia să fie prudent, iar opoziţia putea să-şi declare deschis opţiunea pentru alianţa cu Antanta, dacă Alexandru Marghiloman avea de îndeplinit o «misie politică», dacă fruntaşii politici de peste munţi trebuiau să ţină seama de împrejurările în care acţionau, iar socialiştii să fie precauţi faţă de angajarea ţării într-un război desfăşurat între marile puteri, totuşi

dincolo de aceste diferențe se reliefa obiectivul unic asumat de toți: Unirea neîntârziată.”[4]

Cu alte cuvinte, socialiştii combăteau războiul, dar abia aşteptau să intre în război, iar germanofilii erau la rândul lor nerăbdători să ajungă în conflict cu Germania! Chiar când gândeau cu totul diferit, românii gândeau absolut la fel.

Departe de mine să socotesc că istoricii sau istoricii literari n-ar fi făcut decât să preia temele propagandei comuniste. După perioada extrem de constrângătoare a anilor ’50, cultura românească a câştigat în diversitate. Însă această diversitate, oricum limitată şi canalizată, în mod pervers a servit până la urmă regimului mai mult decât i-a dăunat. Iluzia libertății era făcută să țină loc de libertate efectivă. Discursurile paralele erau acceptate şi chiar bine-venite în măsura în care nu conduceau în altă direcție şi chiar puteau să credibilizeze discursul oficial. Revenind la reeditarea cărții lui Kirițescu: aceasta era nu numai o carte necomunistă, dar, în bună măsură, chiar fățiş anticomunistă, insistând asupra conflictului dintre idealul național românesc şi proiectele antinaționale ale regimurilor comuniste din Rusia şi Ungaria. Intenția îngrijitorilor ediției (printre care şi fiul autorului) a fost aceea de a recupera o operă clasică şi un adevăr istoric, în deplinătatea lui; intenția celor care au lăsat cartea să treacă a fost de ordinul manipulării naționaliste: România e înconjurată de vecini care nu-i vor binele, comunişti sau necomunişti, puțin contează. De altfel, a fost o constantă a anilor Ceauşescu tolerarea şi chiar încurajarea unor demersuri intelectuale naționaliste, care n-aveau nimic în comun cu doctrina comunistă, dar conduceau şi ele la ideea unui popor unit în jurul unor valori care-i sunt proprii; aşa au fost „protocronismul” lui Edgar Papu sau filosofia „sufletului românesc” a lui Constantin Noica, fără a mai vorbi de tentativele de racolare vizându-l pe Mircea Eliade. În măsura în care diversitatea rămânea în interiorul unor formule predominant naționale (chiar mai explicit enunțate decât o făcea naționalismul comunist, ținut să respecte cât de cât, măcar de formă, internaționalismul marxist şi prietenia „frățească” cu celelalte țări comuniste), regimul nu avea motive să se îngrijoreze, dimpotrivă.

Apoi, oricât de multe puteau deja să spună, îndeosebi scriitorii, mai important rămâne ceea ce nu puteau să spună. În primul şi în primul rând, nu puteau denunța fundamentele comunismului. S-a petrecut, după ieşirea din „proletcultismul” anilor ’50, recuperarea aproape completă a culturii româneşti în toate fazele ei. Însă tradiția culturală românească, cu excepții de numărat pe degete, nu numai că n-a avut nimic de-a face cu comunismul, dar, în variatele ei manifestări: naționaliste, tradiționaliste sau moderniste, autohtoniste sau occidentalizante, a împărtăşit valori opuse ideologiei comuniste (cel puțin ideologiei comuniste „ortodoxe”, de până la național-comunism). Or, tocmai această neconcordanță a fost complet înlăturată din orice discuție. Ceea ce a fost o ruptură brutală trebuia să apară drept continuitate firească. Textele reeditate treceau, ele însele, prin cenzură, cu tăierea fără mari scrupule a pasajelor care contraziceau flagrant ideologia oficială. Astfel, trecutul s-a recuperat (mai bine,

---

[4] *România în anii primului război mondial*, vol. I, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 100.

oricum, decât dacă ar fi fost ignorat), dar cu preţul subordonării lui prezentului comunist.

Aceeaşi logică prezidează şi la denunţarea „abuzurilor” comuniste ale anilor ’50. Scriitorii, din belşug, istoricii, mai timid, şi-au exercitat şi în această direcţie „libertatea” de care dispuneau. Să spunem încă o dată: mai bine aşa decât să n-o fi făcut. Însă denunţarea privea abuzurile, şi nu sistemul. În realitate, n-au fost abuzuri: aşa funcţiona, de felul lui, sistemul comunist! S-a urmărit zdrobirea unei lumi, ceea ce nu se putea face fără persecuţii şi crime. Punerea în evidenţă a „exceselor” (evocare tolerată de cenzură, fiindcă nu avem de a face cu o literatură clandestină) scotea din cauză regimul comunist ca atare şi, cel puţin în intenţia manipulatorilor oficiali, servea idealizării epocii Ceauşescu în contrast cu perioada anterioară a lui Gheorghiu-Dej.

Am schiţat acest cadru mai larg, pentru a sublinia o idee: aceea că până şi textele care nu conţin nici urmă de ideologie comunistă, aparţinând adesea unor autori care cu siguranţă n-au iubit comunismul, sunt în mod obiectiv deformate de condiţiile vremii: fie că e vorba de tentaţia naţionalismului, ea însăşi explicabilă ca reacţie la antinaţionalismul anilor ’50, fie că e dorinţa de a spune măcar o parte de adevăr, cu riscul de a lăsa intactă partea de neadevăr. Sunt destule contribuţii utilizabile, dar şi acestea trebuie cântărite cu grijă, atât la nivelul informaţiilor, cât şi al interpretărilor.

Câteva exemplificări biografice:

În 1968, istoricul literar D. Vatamaniuc a publicat o masivă monografie, minuţios documentată, cu aspect de carte „definitivă”, despre scriitorul care a stârnit cele mai mari adversităţi în anii Primului Război Mondial şi imediat după aceea: *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*. Este o tentativă de reabilitare, stânjenită însă, probabil, şi de propriile convingeri ale autorului (în sensul în care, mai pentru toţi românii, eliberarea Transilvaniei apare ca alegerea firească în 1916), dar cu siguranţă, de limitele ideologice impuse. Să spunem clar cum stau lucrurile (anticipând ceea ce voi prezenta mai pe larg cu privire la atitudinea scriitorului): Slavici, pur şi simplu, nu voia unirea Transilvaniei cu România, ţinea la integritatea monarhiei habsburgice şi considera Rusia şi lumea slavă în ansamblu ca cea mai mare primejdie pentru români. În mod evident, aşa ceva Vatamaniuc nu avea cum să spună: în logica unanimistă a epocii, un mare scriitor nu se putea ridica împotriva idealurilor poporului său, iar Rusia era (la 1968) un subiect tabu. Lipsită de motivaţiile majore ale lui Slavici, argumentaţia nu mai are aproape nicio susţinere. Autorul caută să diminueze cât mai mult ataşamentul lui Slavici faţă de Puterile Centrale şi nu pierde niciun prilej pentru a sublinia deosebirile de păreri dintre el şi germani. Atunci chiar că nu se mai înţelege: de ce-a făcut tot ce-a făcut? Secţiunea ultimă a cărţii este intitulată „În lupta pentru desăvârşirea unităţii naţionale”. Fiind vorba de Slavici, ar fi fost mai potrivit: „În lupta împotriva desăvârşirii unităţii naţionale”!

Alt caz este Vasile Pârvan. Al. Zub a consacrat marelui istoric o monografie: *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului* (1974). Aprecierea atitudinii lui Pârvan în timpul războiului n-ar trebui să ridice dificultăţi: a fost un partizan al neimplicării în conflict, iar după intrarea României în război, deşi a mers în refugiu în Moldova, a

preferat să tacă. În conferința ținută la Ateneu în noiembrie 1914, care i-a adus numeroase adversități din partea partizanilor intrării în acțiune, Pârvan înşira nenumărate motive care, laolaltă, ar fi amânat momentul deciziei la calendele greceşti. Al. Zub, sprijinindu-se inclusiv pe unele vorbe emfatice, dar cu totul evanescente, precum „intangibilitatea sacrosanctă a idealului național" sau „priveghiați, căci nu ştiți ziua, nici ceasul", ajunge, dimpotrivă, la concluzia că Pârvan ar fi avut în vedere doar o neutralitate pasageră, în scopul unei mai temeinice pregătiri a intervenției. Exact politica guvernului Brătianu! Aşa încât intrarea în război în 1916 a însemnat „o recunoaştere implicită a dreptății lui Pârvan".[5] Eroul îşi contrazice însă biograful, prin afirmațiile sale ca şi prin întreaga sa atitudine.

La un nivel mai modest de cercetare se situează biografia lui Grigore Antipa, apărută în 1969 sub semnătura lui G. Bârcă şi M. Băcescu. Autorii ne asigură că în perioada 1916-1920, „ani de criză şi lipsuri datorate războiului şi urmărilor sale", „Antipa se cufundă în studiu şi meditație".[6] E curios să constați o asemenea retragere, în condițiile în care savantul a jucat un rol-cheie în administrarea teritoriului ocupat în 1917-1918, precum şi în guvernarea Marghiloman. După aceea, este adevărat, tocmai ca preț al implicării sale în politica progermană, a avut tot răgazul să se cufunde în „studiu şi meditație".

După 1989, libertatea de a privi istoria sub toate unghiurile este deplină. Mai rămâne ca şi istoricii să şi-o asume. Nu şi-o asumă întotdeauna. Este mai uşor să mergi pe căile bătute care par adevărate tocmai fiindcă sunt deja trasate. Cu privire la Primul Război Mondial şi la Marea Unire – chiar dacă se poate vorbi fără rețineri despre Rusia şi Basarabia şi despre orice altceva – ideea e deja bine stabilită că soluția normală a fost cea aleasă, iar în afara ei s-au situat prea puțini români, cazuri cu totul izolate. Este de remarcat şi cât de uşor şi fără critică se apelează la lucrări din deceniile anterioare, extrăgându-se din ele informații şi interpretări ca şi când n-ar putea fi altfel decât complete şi echilibrate.

În *Bucureştii în anii primului război mondial, 1914-1918*, lucrare publicată în 1993 de Şerban Rădulescu-Zoner şi Beatrice Marinescu, se face, de pildă, următoarea precizare cu privire la atitudinea profesorilor Universității din Bucureşti: „Mai toți profesorii, în frunte cu rectorul dr. Toma Ionescu, se aflau în rândurile «Acțiunii Naționale» şi, apoi, ale «Federației Unioniste»."[7] Adevărul este că, departe de a fi „mai toți", în „Acțiunea Națională" şi „Federația Unionistă" nu s-au manifestat decât câțiva dintre profesorii Universității. Poate că autorii au în vedere faptul că aceştia au semnat în număr mare apelurile succesive pentru intrarea României în război şi de solidaritate cu Franța. Au fost între 49 şi 58 de semnatari, din aproape 100 de profesori titulari ai Universității; este o majoritate, dar nici măcar o mare majoritate, şi departe de „mai toți".

---

[5] Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Junimea, Iaşi, 1974, p. 209; nouă ediție, fără nicio modificare: Junimea, Iaşi, 2001.

[6] G. Bârcă şi M. Băcescu, *Grigore Antipa*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969, p. 74.

[7] Şerban Rădulescu-Zoner şi Beatrice Marinescu, *Bucureştii în anii primului război mondial*, Albatros, Bucureşti, 1993, pp. 29-30.

O lucrare incredibil de defazată ca privire de ansamblu şi limbaj e publicată în 1997 de Victor Atanasiu, istoric militar (unul dintre autorii istoriei Primului Război Mondial din 1979). *România în anii 1914-1916* aduce contribuţii interesante cu privire la evoluţia planurilor de campanie, dar la nivelul inter pretărilor stă chiar mai rău decât unele lucrări din vremea lui Ceauşescu. Autorul e ferm convins că războaiele se împart în „drepte" şi „nedrepte", caracterul „nejust" al războiului dus de „puterile imperialiste" fiind azi „un fapt pe deplin demonstrat". Dar – precizează el – nu mai poate fi susţinută teza „că războiul dus de Belgia, Serbia şi România a fost un război imperialist".

E un război drept, chiar dacă s-a petrecut în cadrul unui război general imperialist. Erau argumentele interpretării comuniste, dar e de-a dreptul aiuritor să mai ai parte de ele la 1997. Ni se mai spune că „mişcarea socialistă, în general mişcarea muncitorească, s-a situat pe cea mai înaltă poziţie excluzând războiul ca mijloc de realizare a dezideratului naţional". Din nou „exegeza" comunistă: socialiştii români au avut mare dreptate condamnând războiul, iar România a avut mare dreptate să-l facă. Doar că în vremea comunismului nimeni nu dădea socoteală pentru asemenea insanităţi. Se pare că nici după. Autorul nu stă să explice prea mult, fiindcă are explicaţiile gata tăcute; sunt oferite, cu largi citate din Lenin şi uneori din Engels (Ceauşescu lipseşte): „aşa cum arăta VJ. Lenin", „cum aprecia F. Engels". Este o mărturie şi despre starea ideologică a unei părţi cel puţin din corpul ofiţeresc, nu cu mult înainte de aderarea României la NATO.

Un ton la fel de fals ne întâmpină în cartea lui Emil Răcilă, intitulată *România în primul război mondial. Situaţia economică, social-politică şi administrativă din teritoriul românesc vremelnic ocupat, 1916-1918*, apărută în 2005. De fapt autorul reia, fără s-o spună, o lucrare mai veche, publicată în 1981, vrând să lase impresia că ar fi nouă (şi însuşi Al. Zub, care o prefaţează, salută apariţia „unui nou studiu despre România în Primul Război Mondial"). „Noutatea" stă în schimbarea titlu lui şi în unele, nu multe, pasaje adăugate sau uşor modificate, inclusiv înlocuirea unui lung motto din Ceauşescu cu unul mai scurt aparţinând lui Iorga. Aprecierile rămân cele vechi. Şi Răcilă împarte războaiele în „drepte" şi „nedrepte": nedrepte ale altora, drepte ale românilor. „Germanofilii" sunt opuşi „forţelor naţionale", Carp, în plus „având anumite rezerve faţă de politica ţaristă". „Anumite rezerve"! Niciun cuvânt despre Basarabia. Se vede că nu se putea zice la 1981, dar autorul încă n-a aflat că astăzi se poate vorbi şi despre Basarabia?[8]

Textul, să-i spunem „oficial", cu privire la Primul Război Mondial, este capitolul redactat de Anastasie Iordache, pentru volumul VII, tomul II, apărut în 2003, al *Istoriei românilor*, publicată sub egida Academiei Române: „România în anii Primului Război Mondial" (urmat de capitolul „Marea Unire" datorat lui Ion

[8] Emil Răcilă, *România în primul război mondial. Situaţia economică, social-politică şi administrativă din teritoriul românesc vremelnic ocupat, 1916-1918*, Editura Argeş-Economistul, Bucureşti, 2005; de comparat cu lucrarea aceluiaşi autor: *Contribuţii privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial. Situaţia administrativă, economică, politică şi socială a teritoriului românesc vremelnic ocupat*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

Agrigoroaiei). Soluția transilvăneană este aproape exclusiv pusă în evidență. Cu atât mai mult cu cât „dintre marile puteri, Austro-Ungaria manifesta cele mai evidente intenții de agresiune împotriva vecinilor săi" (afirmație incorectă: pentru Austro-Ungaria, problema era supraviețuirea, nu expansiunea). Dimpotrivă, oamenii politici favorabili Puterilor Centrale, „exagerau pericolul ce-l reprezenta pentru existența României tendințele expansioniste ale Rusiei". Este curios să vorbeşti de o asemenea exagerare într-o Românie care avea nu peste mult timp să fie ocupată de imperiul vecin şi aruncată într-o direcție care i-a afectat pentru câteva generații dezvoltarea istorică. Alegerea din 1916 a fost cu siguranță cea mai bună (în lumina evoluțiilor ulterioare), dar pentru asta nu mai e ne voie să faci Austro-Ungaria mai agresivă decât era şi nici Rusia mai binevoitoare. Dacă oamenii politici neutralişti sunt tratați oarecum „neutru", pentru socialişti nu există îngăduință, atitudinea lor fiind socotită de-a dreptul antiromânească (iată, în sfârşit, în acest punct, despărțirea de interpretările comuniste!). Erau stipendiați de Puterile Centrale, iar printre liderii lor „se aflau C. Dobrogeanu-Gherea, dr. Ottoi Călin şi Chr. Rakovski, ultimul, bulgar de origine, iar primii doi evrei, refugiați din imperiul rus, din cauza pogromurilor şi prigoanei Ohranei țariste". Despre colaborarea intelectualilor români cu ocupantul german nu se spune nimic, e pusă în evidență doar rezistența, iar în această privință numele de referință este din nou Victor Babeş![9]

În *Istoria critică a literaturii române* (2008), Nicolae Manolescu revine, şi chiar pe larg, asupra cazurilor Slavici şi Arghezi, în ciuda faptului că informațiile biografice sunt excluse programatic din vasta lui sinteză; excepția pe care o face în favoarea acestor fragmente de biografie (care în fond n-au relevanță cu privire la operă) este încă o dovadă că atitudinea celor doi scriitori continuă să intrige. Manolescu apără dreptul lor de a gândi altfel, ceea ce este un pas înainte, dar încearcă şi el pe de altă parte să le atenueze opiniile şi să le limiteze colaborarea cu germanii. Mult mai vinovați ar fi oamenii politici care, rămaşi în Capitală, „formaseră un guvern paralel şi încheiaseră pacea de la Buftea".[10] Doar că n-a existat un guvern paralel în sensul propriu al termenului, iar dacă Manolescu se referă la administrația „geranților" (Lupu Kostaki şi ceilalți), aceştia n-au încheiat niciun fel de pace cu germanii. Pacea preliminară de la Buftea a fost semnată de guvernul Averescu, guvern legal al țării. Dacă însă e în discuție guvernul Marghiloman, care a încheiat pacea „definitivă" de la Bucureşti, nici acesta nu a fost un guvern paralel, ci învestit cât se poate de oficial, după toate normele constituționale, de regele Ferdinand. Nu avem, aşadar, acea trădare flagrantă a oamenilor politici (uzurpare de atribuții guvernamentale şi încheierea clandestină a păcii cu duşmanul) care ar fi relativizat „vina" lui Arghezi sau Slavici. Cei care-i învinovățesc, crede criticul, nu le-au citit cu atenție articolele. Acuza de colaboraționism ar fi nefondată. Slavici, cel puțin, n-ar fi scris niciun articol filogerman. Atât el, cât şi Arghezi au ce au cu englezii, antipatizați ca popor

---

[9] *Istoria românilor*, vol. VII, tom. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, capitolul VI: „România în anii primului război mondial" (autor: Anastasie Iordache), pp. 395-461.

[10] Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Paralela 45, Piteşti, 2008, pp. 440-442 (Slavici) şi pp. 637-638 (Arghezi).

„mercantil”. Ne putem întreba de unde până unde această ostilitate față de britanici, în raport cu care românii nu prea aveau pe atunci sentimente de niciun fel. Răspunsul este simplu pentru cine îl cunoaşte: denunțarea expansionismului cinic al britanicilor a constituit leitmotivul propagandei germane în anii războiului. Slavici şi Arghezi nu fac decât să reproducă clişeul, ceea ce, departe de a le afirma independența de spirit, pledează în sensul colaboraționismului lor. E limpede că au colaborat, nu cultivând contacte personale cu ocupantul, şi nici într-o manieră stridentă (care nu şi-ar fi atins țelul propagandistic), ci spunând cât se poate de explicit şi repetat că vinovați de război sunt „ceilalți”, în principal Marea Britanie şi Rusia, şi că locul românilor este şi rămâne nu împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei, ci alături de ele. De precizat că susțineau acest punct de vedere fiind convinşi că e singura atitudine corespunzătoare intereselor României. Credința lor nu exclude „colaborarea”, după cum „colaborarea” nu le exclude credința. Vom atinge punctul final al discuției când vom înceta să acuzăm şi să scuzăm pentru lucruri petrecute în urmă cu aproape un veac. N-avem altceva de făcut decât să încercăm a înțelege.

Dan Berindei schițează portretul istoricului şi diplomatului Ioan C. Filitti, deplângând faptul că acesta n-a urcat scara onorurilor în măsura capacităților sale.[11] Dar, odată ce afirmația e făcută, ar trebui să vină şi explicația. I.C. Filitti începuse o strălucită carieră; a urcat primele trepte mai repede decât mulți alții. Odată cu începerea războiului, şi-a manifestat opțiunea „germanofilă”. A rămas în teritoriul ocupat, unde a îndeplinit funcții publice. Considerat „dezertor”, a fost exclus din Ministerul de Externe, iar cariera lui, în plan social şi politic, practic s-a încheiat. Aceasta este explicația: istoricul o ştie, nu trebuie să o ştie şi cititorul?

Şi George Coşbuc – un caz destul de complicat – beneficiază de o tratare „patriotică” unilaterală. Ediția critică din 2006 a poeziilor sale reia detaliata cronologie alcătuită de Gavril Scridon, care pune în evidență datele susceptibile de a ilustra angajamentul național al poetului în anii războiului, dar lasă la o parte tot ceea ce infirmă un asemenea angajament (e curios, pe de altă parte, cum ediția reia versurile antimonarhice, aruncate pe hârtie într-un context anume şi nepublicate de poet, incluse însă în edițiile comuniste din anii ’50, dar lasă la o parte poezii entuziast promonarhice precum *Mirilor României*, apărută în *Timpul*, la 24 ianuarie/5 februarie 1893, sau *Spadă şi corăbii*, adăugată ediției a VI-a din 1915 a volumului *Fire de tort*; aceasta din urmă, care exprimă idealul unității naționale proiectat asupra principelui Carol, viitorul Carol II, este eliminată pe motiv de „valoare artistică scăzută” – ca şi cum n-ar fi destule poezii mediocre şi printre cele publicate).[12]

O notă diferită în tratarea problematicii româneşti a Primului Război Mondial se observă la Florin Constantiniu, într-un articol privitor la poziția lui P.P. Carp şi

---

[11] Dan Berindei, „I.C. Filitti, cercetător al istoriei sociale româneşti”, în *Portrete istorice ale românilor*, Compania, Bucureşti, 2009, pp. 243-248.

[12] George Coşbuc, *Opere*, I, *Poezii*, text stabilit şi cronologie de Gavril Scridon, ediție revăzută de Gheorghe Chivu, Fundația Națională pentru Ştiință şi Artă – Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2006.

C. Stere şi, apoi, în capitolul respectiv din Istoria sinceră a poporului român.[13] În sfârşit, un istoric ia în discuţie opţiunea alternativă a lui Carp şi Stere, arătându-i partea de justificare; potrivit interpretării sale, cei doi oameni politici erau preocupaţi de securitatea naţională (asigurarea în faţa Rusiei, prin sprijinul Puterilor Centrale), în contrast cu opţiunea dominantă care a fost aceea a unităţii naţionale (împotriva Puterilor Centrale). Ar fi de adăugat că nu doar Carp şi Stere au gândit aşa, ci destul de mulţi oameni politici şi intelectuali; de asemenea, în viziunea lor, securitatea naţională nu excludea înfăptuirea parţială a unităţii naţionale, prin recuperarea Basarabiei (după cum şi proiectul celălalt viza tot o unitate naţională parţială: cu Transilvania, dar fără Basarabia. Şi unii, şi alţii sperau de altfel că într-o fază ulterioară se va putea realiza unitatea naţională de plină; pentru moment, era vorba de priorităţi).

De la tinerii istorici se poate aştepta, în sfârşit, o îndepărtare de cărările bătute, prea mult bătute, ale interpretărilor Primului Război Mondial, din stricta perspectivă a unirii Transilvaniei cu România. Iată câteva rânduri din finalul unui articol, încă inedit, aparţinând unuia dintre ei: „[…] dispariţia monarhiei austro-ungare a însemnat acutizarea problemelor Europei Centrale şi nicidecum soluţionarea lor. Înţepeniţi în proiectul naţional, decidenţilor români le-a lipsit cu desăvârşire, după 1914-16, preocuparea pentru interesele de securitate de lungă durată. Odată cu Imperiul austro-ungar s-a prăbuşit şi glacisul strategic austro-german în care România era parte.”[14] Independenţa micii Românii dinainte de 1918 era mai bine asigurată decât a României Mari de după 1918. Aşa cum preziseseră unii „germanofili”, România Mare avea să devină prada Rusiei.

Nu înseamnă că Marea Unire nu trebuia făcută! Înseamnă doar că istoria e complexă, iar tratarea ei dintr-un singur unghi riscă să o sărăcească şi chiar s-o falsifice.

---

[13] Florin Constantiniu, „Vae victis: o reevaluare a poziţiei lui P.P. Carp şi C. Stere (1914-1916)”, Revista istorică, 9-10/1993, pp. 927-931; O istorie sinceră a poporului român, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, cap. 6: „România Mare”, pp. 272-313.

[14] Rudolf Dinu, „Alianţe, neutralitate, război. Observaţii privind evoluţia politicii externe a României între 1912 şi 1916” (inedit).

II. Partide, politicieni, opțiuni

Cercetările privitoare la Primul Război Mondial cunosc o interesantă înnoire. Multă vreme ele nu făcuseră decât să prelungească starea de război în plan istoriografic. Ce putea fi mai natural pentru istoricii români sau francezi decât dreptatea propriei lor țări şi faptul că toată vina aparținea adversarilor: Austro-Ungaria şi Germania? Reapropierea dintre națiunile europene îşi spune şi în această privință cuvântul. Există şi o dreptate a celuilalt, care nu mai poate fi ignorată odată ce ne considerăm europeni. Dacă în această privință, ca în atâtea altele, românii au încă o întârziere, francezii şi germanii, depăşind cea mai puternică dintre adversitățile care au dezbinat şi însângerat Europa, se dovedesc deja capabili să-şi scrie istoria comună, fără judecăți discriminatorii. Au tratat într-o viziune unificatoare Primul Război Mondial atât în recentul manual de istorie franco-german, cât şi într-o carte consacrată conflictului scrisă împreună de un istoric francez şi un istoric german.[15]

Concluzia este a unei responsabilități difuze, şi mai curând a unei mari doze de inconştiență decât de intenționalitate belicoasă. Intervenind jocul orgoliilor şi al aprecierilor eronate, evoluțiile au scăpat de sub control. Austro-Ungaria a sperat într-un război limitat cu Serbia. Serbiei i-a sărit însă Rusia în ajutor, ceea ce, paradoxal dar perfect logic, a determinat atacul german asupra Franței, țară care după toate probabilitățile ar fi intrat în conflict alături de aliata sa Rusia, obligând astfel Germania să lupte pe două fronturi. Potrivit istoricului francez Jean-Jacques Becker, „punctul de neîntoarcere” ar fi fost decizia de mobilizare a Rusiei, țară devenită astfel, după unele noi interpretări, în mai mare măsură implicată în generalizarea conflictului decât Puterile Centrale.[16] „N-am vrut aşa ceva”, avea să spună mai târziu Wilhelm II. Nimeni nu a vrut, dar toți s-au supus, docil, fatalității istoriei.

În această perspectivă, trebuie rejudecată şi problema responsabilității Austro-Ungariei. Ea a făcut primul pas, declarând război Serbiei. Putea însă să procedeze altfel? Atentatul de la Sarajevo, pus la cale de terorişti sârbi bosniaci, cu sprijin din Serbia, nu a fost un simplu fapt divers. Uciderea principelui moştenitor Franz Ferdinand şi a soției sale lovea, cel puțin simbolic, în inima imperiului. Se poate invoca desigur, în mod justificat, tratamentul discriminatoriu aplicat naționalităților din dubla monarhie, mai ales din partea ei ungară. Dar aici este vorba de dreptul unui stat suveran de a reacționa, cu atât mai mult când e perceput ca o mare putere. Dacă n-ar fi reacționat, Austro-Ungaria şi-ar fi pierdut credibilitatea atât pe scena europeană, cât şi în fața propriilor popoare. Nu urmărea scopuri expansioniste, fiindcă nu i-ar fi servit la nimic – dimpotrivă – să-

---

[15] *Histoire/Geschichte. L ’Europe et le monde du Congrès de Vienne à 1945* (Manuel d’Histoire franco-allemand), sous la direction de Peter Geiss, Daniel Henri et Guillaume Le Quintrec, Nathan-Klett, 2008: „La Première Guerre mondiale”, pp. 186-23 1; Jean-Jacques Becker, Gerd Krumeich, *La Grande Guerre. Une histoire franco-allemande*, Tallandier, Paris, 2008.

[16] Jean-Jacques Becker, La Grande Guerre, „Que sais-je?”, PUF, Paris, 2004, pp. 20-21.

şi introducă între frontiere alte sute de mii de slavi. În ciuda legendei negre țesute în jurul lui, contele Tisza, primul-ministru al Ungariei, s-a opus inițial războiului, tocmai fiindcă şi aşa avea de-a face în Ungaria cu prea mulți etnici slavi. Nu e cazul nici să fie idealizată Serbia, țară care a manifestat, împreună cu celelalte componente ale Iugoslaviei, pe tot parcursul secolului al XX-lea, un potențial de instabilitate, anarhie şi terorism cu totul ieşite din comun. Față de masacrele recente din Bosnia, perioada stăpânirii austro-ungare apare de-a dreptul idilică. Desigur, Austro-Ungaria a înțeles nu numai să dea o replică, ci şi să profite de atentat, lovind cât mai puternic Serbia şi slăbindu-i influența în regiune. Şi în această privință trebuie privit contextul. Serbia, sau cel puțin cercurile naționaliste sârbe, întreținea agitația de o parte şi de alta a frontierei, atitudine iritantă şi chiar periculoasă pentru monarhia austro-ungară. Nu e vorba de a justifica (dar nici de a condamna), ci de a înțelege. Se poate face o analogie cu reacția americană după atentatele din 11 septembrie 2001; şi în acest caz, lovitura de răspuns a țintit mult mai departe, până în Afghanistan şi în Irak, cu intenția de a profita de tragedie pentru a rezolva o problemă globală.

O altă chestiune repusă în discuție priveşte raportul de forțe şi şansele câştigării războiului. Noi ştim că Germania l-a pierdut, şi de aici tentația, care trebuie totuşi înfrânată, de a considera că era fatal să-l piardă. Or, o judecată mai echilibrată ne spune că Germania a avut şansele ei, nu mai mici în principiu decât ale celorlalți. A fost un război al surprizelor. În primul rând, a durat mult mai mult decât s-ar fi aşteptat oricare dintre participanți; un război scurt ar fi favorizat Germania (a cărei forță de lovire era superioară), războiul lung a dezavantajat-o. Apoi, evoluțiile neprevăzute s-au ținut lanț, favorizând sau defavorizând când o parte, când alta: revoluția din Rusia, intrarea în război a Statelor Unite, colapsul Austro-Ungariei… Puterile Centrale au avut în defavoarea lor masa superioară a adversarilor, poziția continentală inconfortabilă, care le-a silit să lupte pe mai multe fronturi, ca şi blocada economică pe care Marea Britanie, „stăpâna mărilor”, le-a impus-o. Individual însă, Germania îi depăşea pe toți ceilalți, prin puterea economică şi militară, organizare şi eficiență. Războiul a fost relativ echilibrat, de aceea a şi durat atât de mult; însă, în măsura în care se poate vorbi de un avantaj parțial, acesta a fost aproape tot timpul în favoarea Germaniei, din august 1914 până în vara anului 1918, cu câteva luni înainte de sfârşit. Chiar şi victoria franceză de pe Marna nu a făcut să se elibereze decât parțial teritoriul ocupat în Franța de armata germană. La începutul anului 1918 se părea că Germania va fi învingătoare. Reuşise să scoată din luptă Rusia şi România şi să lichideze astfel unul dintre fronturi. Pentru prima dată de la începutul conflictului putea să-şi concentreze forțele pe un singur front. Totuşi a pierdut. Explicația nu este uşor de dat în câteva cuvinte. S-au conjugat mai mulți factori: eşecul ultimei ofensive în vest, care a dovedit că războiul nu poate fi câştigat pe acest front şi, chiar dacă nu e pierdut, riscă să se prelungească fără nicio perspectivă; prăbuşirea moralului şi susținerii naționale a războiului, pricinuită tocmai de această lipsă de perspectivă, pe fondul unor prelungite privațiuni materiale; intrarea în joc a armatei americane, cu un impact deocamdată limitat, dar a cărei importanță avea să crească treptat; şi, invers, defecțiunea consecutivă a tuturor aliaților: Turcia,

Bulgaria şi Austro-Ungaria, Germania rămânând astfel complet izolată. Armistiţiul se încheia la 11 decembrie 1918 în condiţiile în care niciun centimetru de pământ german nu fusese ocupat; dimpotrivă, armata germană încă se mai afla în Franţa şi Belgia şi pe întinse spaţii în Răsărit. A fost într-un fel şi o „cursă"; Germania chiar nu se aştepta ca armistiţiul să se transforme într-o capitulare necondiţionată, anulând şi toate avantajele – impresionante – obţinute pe Frontul de Est.

Evoluţiile menţionate trebuie luate în considerare atunci când analizăm alegerea României. Desigur, lucrurile au ieşit bine în cele din urmă, chiar mai bine decât în cele mai optimiste previziuni, dar puteau ieşi şi cu totul altfel. Opţiunea pentru Transilvania nu ar fi avut niciun sens în afara unei judecăţi cu privire la mersul general al războiului. Dacă Puterile Centrale ar fi câştigat, această alegere ar fi dus la un dezastru, cum, într-o primă fază s-a şi întâmplat, prin ocupaţia germană şi pacea de la Bucureşti; în loc să obţină Transilvania şi Bucovina, România pierdea Dobrogea şi fâşia munţilor, şi se trezea ruinată şi înfeudată economic şi politic Austro-Ungariei şi Germaniei. Din fericire, deşi România a pierdut războiul, aliaţii săi l-au câştigat, iar România şi-a satisfăcut astfel revendicările teritoriale. Nu este însă foarte corect ca, pornind de la rezultatele ştiute, să considerăm că Brătianu a gândit bine, în timp ce susţinătorii opţiunii opuse ar fi gândit prost. S-a întâmplat ca Brătianu să aibă dreptate, a tras cartea câştigătoare. Dar cartea aceasta putea la fel de bine să fie şi cealaltă.

Intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale a avut o evidentă justificare din punctul de vedere al proiectului naţional românesc (deşi exista şi cealaltă alegere: Basarabia, alături de Puterile Centrale). Era pasul decisiv spre unirea Transilvaniei cu România şi crearea României Mari, un stat naţional care s-a dovedit viabil. Să mai spunem că toate evoluţiile din regiune mergeau în sensul dezmembrării imperiilor şi afirmării entităţilor naţionale. Dar există şi o altă faţetă pe care nu o putem ignora, dacă vrem să ridicăm istoria mai sus de simplul discurs patriotic. Se mai spera încă – şi erau români transilvăneni care credeau într-un asemenea proiect – în evoluţia Austro-Ungariei spre o comunitate de naţiuni egale (nucleu al unei viitoare Europe Unite). Oricum, dispariţia acestui mare stat a fost de natură să creeze un vid de putere în Europa Centrală, netezind ulterior calea expansiunii naziste şi mai ales dominaţia de o jumătate de secol a Uniunii Sovietice. România fusese timp de decenii aliată cu dubla monarhie, într-o vreme când situaţia românilor din Transilvania nu era mai bună ca la 1914 sau la 1916. Această alianţă a oferit micului regat un grad apreciabil de siguranţă. Tratatul nu a atras cooperarea României la 1914. Pe motivul întemeiat, cel puţin formal, că nu Austro-Ungaria fusese cea atacată. De aici însă şi până la a porni război împotriva fostului aliat era o mare distanţă. Motive existau, fireşte. Privind însă într-o perspectivă mai amplă, prea multe motive de tot felul au determinat România să-şi tot schimbe alianţele, când cu unii, când cu alţii, ceea ce i-a creat nedorita reputaţie de partener nesigur. Românii au denunţat duritatea ocupaţiei din 1916-1918 şi nedreptatea păcii de la Bucureşti. Dar cum erau să se comporte foştii aliaţi care, din punctul lor de vedere, fuseseră victimele unei trădări şi unei agresiuni? România atacase Austro-Ungaria, şi nu

invers! Îşi asumase riscul de a pierde la rândul ei teritorii, tot aşa cum, în caz de victorie românească, le-ar fi pierdut ceilalți (iar pretenţiile bulgare asupra Dobrogei erau întărite de faptul că în 1913 România anexase Cadrilaterul, aproape lipsit de populație românească).

Dosarul ostaticilor oferă un alt exemplu de judecată unilaterală. Germanii au internat un număr de persoane, îndeosebi intelectuali, jurnalişti, oameni politici sau rude ale acestora. Este un subiect asupra căruia s-a insistat în istoriografia românească, evident în defavoarea ocupanților. Dar spiritul critic dispare atunci când e vorba – mult mai discret – de ostaticii luați de autoritățile române. Îndată după intrarea în război, s-a procedat la deportarea în județul Ialomița a cetățenilor statelor cu care România se afla în conflict (în majoritate, supuşi austro-ungari). Odată cu retragerea autorităților şi armatei în Moldova, cei mai mulți au fost eliberați, alții însă, ținuți ca ostatici, au luat şi ei, fără voia lor, calea refugiului. Potrivit listelor întocmite de Direcția Poliției şi Siguranței Generale, au fost internați la aresturile preventive din Huşi şi Dorohoi, 250, respectiv 109 „suspecți" (printre care şi un grup de preoți catolici, inclusiv preotul român unit Ioan Bălan). În Gazeta Bucureştilor, apare însă o listă mult mai lungă, şi aceasta considerată incompletă, cu 2165 internați austro-ungari în Moldova.[17] Germanii au motivat propria lor luare de ostatici prin necesitatea de a face presiuni asupra guvernului de la Iaşi pentru a-i elibera pe cei duşi în Moldova. Poate a fost doar un pretext sau numai o parte a motivației reale, cert este că românii procedaseră aşa înaintea germanilor. Spre sfârşitul anului 1917 s-a ajuns în sfârşit la un acord, şi ostaticii au fost eliberați de ambele părți.

Până să înceapă războiul, toți oamenii politici români erau, ca să spunem aşa, „germanofili". Prinsă între Puterile Centrale şi Rusia, România optase fără echivoc pentru cele dintâi. Situația românilor din Transilvania introducea o notă discordantă (privind în mod special relațiile cu Ungaria), dar nu era de natură să năruie o alianță, de care se considera că depinde pur şi simplu securitatea națională a României. A fost, fără deosebire, politica tuturor guvernelor care s-au succedat timp de trei decenii, liberali, conservatori, spre sfârşit şi conservatori-democrați. Take Ionescu, liderul acestora din urmă, care s-a remarcat din 1914 ca înfocat „antantist", se afla în relații excelente cu cercurile diriguitoare din Germania. O dovedesc şi planurile de campanie pregătite de Marele Stat-Major: toate erau concepute în ipoteza unui război cu Rusia sau cu Bulgaria, niciunul nu lua în calcul (până în 1913) un posibil conflict cu Austro-Ungaria şi Germania.[18]

Inițial, alegerea nu a fost între a merge cu Puterile Centrale sau împotriva lor, ci între a merge cu ele sau a rămâne în expectativă. Chiar Take Ionescu şi Nicolae Filipescu, care aveau să dirijeze corul „intervenţioniştilor", au avut nevoie de câteva săptămâni pentru a-şi defini poziția. Inițial, Take Ionescu lansase

---

[17] A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției şi Siguranței Generale, 1139/1916, ff. 56-59; „Internații austro-ungari în Moldova", în *Gazeta Bucureştilor*, 16 noiembrie 1917.

[18] Victor Atanasiu, *România în anii 1914-1916 – atitudinea şi rolul militar*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, Bucureşti, 1997. Cu privire la modificările survenite în planurile de campanie, vezi şi General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, Editura Modelism, Bucureşti, 1997, pp. 50-51.

formula (pe care a încercat apoi s-o relativizeze) de „neutralitate leală şi definitivă". S-a ajuns însă destul de repede la definirea unor poziţii contrastante între partide şi oameni politici. Fireşte, situaţia se schimbase. România nu mai avea de ales între Rusia şi Puterile Centrale, ci între Franţa, Marea Britanie şi Rusia, pe de o parte, şi Puterile Centrale pe de alta. Partizanilor Antantei le convenea să se refere în principal la Franţa şi la Marea Britanie, considerând că apetitul Rusiei va fi înfrânat de aliatele sale. Adversarii lor puneau accentul în continuare pe pericolul rusesc. Nu s-a subliniat însă îndeajuns că pe lângă raportarea diferită la marile interese ale României a intrat în calcul, cu o pondere semnificativă, şi politica de partid. Erau trei opţiuni posibile: intervenţia de o parte sau de alta, ori neutralitatea, erau trei partide. Fiecare şi-a ales culoarul, desigur în funcţie de convingeri, dar şi convingerile se acordau cu rolul specific pe care fiecare partid (sau grupare politică) înţelegea să-l joace, în opoziţie cu celelalte.

Take Ionescu şi partidul său conservator-democrat au ales soluţia intrării imediate în război alături de Antantă, pentru eliberarea Transilvaniei. Soluţie imprudentă, se va zice (s-a văzut că nici după doi ani de aproximative pregătiri, lucrurile n-au mers prea bine pentru România). Dar era pentru Take Ionescu şi o excelentă temă de politică internă: faţă de reticenţele guvernamentale, el şi partidul său apăreau ca purtătorii de cuvânt cei mai decişi ai opiniei patriotice majoritare. Maşinăria de partid era completată printr-o redutabilă maşinărie de familie. Se aflau alături de Take Ionescu, fratele său, medicul chirurg Thoma Ionescu, profesor la Facultatea de Medicină şi în acel moment rector al Universităţii din Bucureşti, care a acţionat autoritar şi eficient pentru atragerea universitarilor în campanie (de altfel mulţi intelectuali şi mai ales universitari aveau o înclinare spre Partidul Conservator-Democrat), şi celălalt frate, Victor Ionescu, patronul ziarului Acţiunea şi fondatorul unei asociaţii naţionale numită Acţiunea Patriotică, implicat, aşadar, în lumea presei şi în modelarea opiniei publice.

Liberalii, aflaţi la guvern, sub şefia lui Ionel Brătianu, au ales calea de mijloc a neutralităţii, cea mai potrivită cu responsabilitatea guvernării. S-a putut constata la capătul perioadei, în 1916, că a fost o neutralitate tranzitorie, conducând treptat spre intrarea României în război alături de Antantă. Brătianu a ajuns destul de repede la această convingere. Încă din toamna anului 1914, toate planurile de campanie sunt refăcute, şi toate în sens contrar celor de până în 1914, vizând, aşadar, o acţiune armată împotriva Austro-Ungariei. Doar că ceea ce astăzi ştim prea bine nu se ştia, sau cel mult se putea bănui în 1914-1916. Brătianu şi-a ascuns cu abilitate intenţiile, până şi faţă de miniştrii săi, şi a putut lăsa impresia unei neutralităţi autentice, eventual cu unele gesturi în favoarea Antantei, dar nu mai mult decât atât. Guvernul a combătut energic agitaţia „intervenţioniştilor", după cum a fost la rându-i aprig combătut de aceştia. Până în ajunul declaraţiei de război, principalii lideri ai opoziţiei erau convinşi că starea de neutralitate va continua. Unii, precum Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin (care nu i-a iertat niciodată lui Brătianu „înşelătoria") puteau chiar să-şi mai facă iluzii într-o intrare în război alături de Puterile Centrale!

Dacă neutralitatea lui Brătianu a condus la război, nu înseamnă însă că în anumite condiții n-ar fi putut să rămână definitivă. Chiar în 1916, Brătianu nu s-a „lăsat” uşor. S-a decis în cele din urmă, după ce obținuse, cel puțin pe hârtie, maximum posibil (Transilvania, Bucovina, Banatul întreg până la Tisa şi o frontieră cu Ungaria împinsă mai spre vest decât frontiera actuală; de asemenea, un sprijin militar consistent din partea aliaților), dar poate nici asta n-ar fi fost de ajuns dacă nu s-ar fi adăugat presiunile reprezentanților Antantei, care i-au dat de înțeles că e ultimul moment când i se mai cere României sprijinul: „Acum ori niciodată!” Dacă ar mai fi trecut câteva luni, izbucnea revoluția în Rusia, şi atunci chiar că România nu s-ar mai fi angajat. După cum revoluția s-ar fi putut declanşa ceva mai devreme, sau Germania ar fi putut obține un avantaj semnificativ… tot felul de situații care ar fi „permanentizat” neutralitatea românească.

Conservatorilor le rămânea în principiu culoarul progerman, doar că ei erau mai împărțiți decât liberalii sau conservatorii democrați. Majoritatea liderilor înclinau spre Puterile Centrale, dar în două variante distincte. Petre P. Carp, cu mai puțini adepți, considera că România trebuie să intre în război de partea acestora. Mai puternic era curentul susținut de Titu Maiorescu şi Alexandru Marghiloman, pentru care soluția cea mai rațională era de neutralitate favorabilă Austro-Ungariei şi Germaniei. În anume condiții (retrocedarea Bucovinei, drepturi pentru românii din Transilvania), şi aceasta ar fi putut evolua spre intervenție, dar deocamdată mai mulți factori îndemnau spre prudență: era greu de mers cu Austro-Ungaria din pricina problemei transilvănene; opinia publică îi era în cea mai mare parte ostilă; şi cântărea greu teama de o invazie rusească, în caz de război cu această țară. Când Bulgaria intră în război alături de Puterile Centrale, Titu Maiorescu ține să-i transmită felicitări ministrului plenipotențiar al Bulgariei la Bucureşti, apoi îl felicită şi personal. În ce priveşte România, consideră totuşi că nu poate susține „decât o neutralitate în toate privințele favorabilă Puterilor Centrale, însă numai neutralitate” (în primul rând din pricina „simțământului, fie şi rătăcit, al majorității păturii politice din țară”).[19] Maiorescu şi Carp aveau o formație culturală germană. Marghiloman, nicidecum: reperele sale culturale erau franceze, nici măcar nu ştia nemțeşte. La el se vede clar calculul politic. Şef al Partidului Conservator (din iunie 1914), şi-a accentuat treptat înclinarea spre Puterile Centrale, demarcându-se astfel de orientarea partidelor concurente şi, în plus, chiar în interiorul partidului, de gruparea lui Nicolae Filipescu, devenit un susținător entuziast al războiului imediat alături de Antanta, după ce în primele momente nu păruse deloc decis, arătându-se impresionat de forța Germaniei.[20]

---

[19] Titu Maiorescu, *Jurnal* (cunoscut şi sub titlul *Însemnări zilnice*), B.N.R., manuscrise, 29 octombrie/11 noiembrie şi 31 octombrie/13 noiembrie 1915 (cu privire la intrarea în război a Bulgariei); 6/19 decembrie 1915 (soluția neutralității). Partea strict politică a ultimilor ani de jurnal a fost editată de Stelian Neagoe: *Titu Maiorescu şi războiul mondial. Însemnări zilnice inedite*, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1999. Volumul cuprinde şi un important eseu al lui Maiorescu, *România şi politica de neutralitate în conflictul european din 1914-1917*, datat 15/28 februarie 1917 (pp. 251-266).

[20] Duiliu Zamfirescu, „Pentru ce am fost contra războiului”, în *Opere*, vol. VI, partea a II-a, Minerva, Bucureşti, 1987, p. 211; B. Brănişteanu, *Jurnal*, vol. I, Editura Hasefer, Bucureşti,

Cei doi, Marghiloman şi Filipescu, s-au stimulat reciproc pentru a trage în direcţii opuse. O împăcare s-a încercat în decembrie 1914 când, pentru a salva unitatea conservatorilor, Marghiloman a schiţat un pas spre Filipescu, recunoscând, cu jumătate de gură, posibilitatea unei intervenţii împotriva Austro-Ungariei. Mişcare tactică lipsită de sinceritate şi repede eşuată, în condiţiile în care miza „germanofilă" a liderului conservator devenea tot mai evidentă (în cele din urmă, până la luarea în calcul a eventualităţii unui război alături de Puterile Centrale). În aceste condiţii, Partidul Conservator s-a rupt în două părţi sensibil egale (mai 1915).

Celelalte două partide n-au cunoscut decât disidenţe limitate. La liberali, Constantin Stere, basarabean şi antirus, s-a disociat de politica lui Brătianu, susţinând, ca şi Carp, intrarea în război alături de Puterile Centrale (contra Rusiei). La conservatori-democraţi, Alexandru Bădărău, şeful organizaţiei din Moldova, şi fost ministru (al Lucrărilor Publice), alături de Take Ionescu, în guvernul Maiorescu din 1912-1914, a trecut, după o perioadă de ezitări, în tabăra „germanofilă"; ar fi primit bani de la germani. Însă nici Stere, nici Bădărău n-au reuşit să convingă prea mulţi membri ai partidelor respective.

Dacă intrarea în război de o parte sau de alta avea obiective precise: Transilvania şi Bucovina pentru unii, pentru alţii Basarabia (şi iarăşi Bucovina, în măsura în care austriecii ar fi cedat-o ca preţ al colaborării), neutralitatea prezenta ţinte mai puţin precise, dar s-ar fi putut dovedi o soluţie demnă de urmat: mai prudentă şi poate nu lipsită de beneficii. În mod evident, ar fi scutit România de imense pierderi umane şi materiale.

Contează până la urmă şi viaţa oamenilor, a fiecărui om în parte, nu numai marile proiecte naţionale. De altfel, nu era deloc sigur că războiul, cu o tabără sau alta, va fi câştigat. Putea, la fel de bine, să fie pierdut. Dar şi fără intrarea României în război s-ar fi întâmplat ceea ce până la urmă s-a întâmplat, şi nu datorită României, adică sfărâmarea Austro-Ungariei şi dezmembrarea parţială a Rusiei; s-ar fi putut câştiga şi în aceste condiţii Transilvania, Bucovina şi Basarabia. În fond, Basarabia a revenit nici măcar unei Românii neutre, ci României înfrânte, pur şi simplu fiindcă aşa au decis basarabenii. S-ar fi putut opune puterile Antantei unei decizii similare a românilor transilvăneni? Şi de ce să se opună, doar pentru a lăsa Transilvania adversarei lor Ungaria? Nu e de neglijat nici faptul că România ar fi avut o armată intactă şi pe picior de război, ceea ce nu mai era cazul spre sfârşitul anului 1918. Probabil că ar fi obţinut o graniţă vestică mai puţin favorabilă; Banatul, de pildă, ar fi putut să revină sârbilor în întregime. În ansamblu însă, soluţia neutralităţii era cea mai puţin riscantă şi se putea dovedi profitabilă; dar pentru destui dintre contemporani, principalul ei cusur consta tocmai în riscul de a nu căpăta în cele din urmă nimic.

Românii priveau şi spre atitudinea altor neutri, a căror evoluţie îi putea încuraja să meargă într-o direcţie sau alta. În august 1914, decizia Italiei, membră deplină a Triplei Alianţe nu simplă asociată, ca România – de a rămâne în afara conflictului a dat mai multă greutate orientării similare a majorităţii liderilor politici români. Un an mai târziu – în mai 1915 – Italia declara război Austro-Ungariei; la

2003, p. 36.

fel avea să facă şi România în august 1916. Dezamăgiți de Italia, „germanofilii” ajung să-şi pună speranțe în Suedia. Dosarul unei virtuale alianțe româno-suedeze ilustrează un demers diplomatic curios şi mai puțin cunoscut din anii Primului Război Mondial.

În Suedia, ca şi în România, exista un curent germanofil. Cu Rusia, cele două țări aveau un diferend istoric asemănător. În 1808, cu patru ani înainte de a răpi Moldovei Basarabia, Rusia anexase Finlanda, pe atunci parte a Suediei. În mai multe rapoarte secrete adresate regelui Ferdinand şi, în copie, primului-ministru Brătianu, Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin, care reprezenta țara şi pe lângă statele scandinave, informa (oarecum exagerând) asupra posibilității intrării Suediei în conflict de partea Germaniei. Dacă Suedia şi România ar merge împreună împotriva Rusiei, aceasta „ar putea să contribuie puternic la terminarea războiului mondial”. „De la Capul Nord până la Golful Persan s-ar forma sub conducerea Germaniei o ligă formidabilă, care într-adevăr ar putea rezolva pentru mult timp chestiunea Orientului, eliminând cu desăvârşire şi în mod hotărâtor pe veci nefasta influență rusească.” România ar putea astfel „să se înalțe în Orient pe Marea Neagră la aceeaşi pozițiune hotărâtoare şi însemnată ca Suedia federată cu Finlanda şi Provinciile baltice în nordul european. Creațiunea Ucrainei ca stat independent va forma o barieră puternică, care va pune Regatul nostru la adăpostul revendicărilor moscovite.”[21]

În mai 1916, cu doar trei luni înainte ca România să declare război Austro-Ungariei, Dumitru Nenițescu, fost ministru al industriei şi comerțului în guvernul Maiorescu şi germanofil convins, tot mai credea că Brătianu este preocupat „de a se înțelege cu Suedia şi de a intra în Basarabia”.[22] Pe lângă inteligența limitată (după aprecierea celor care-l cunoşteau) a respectivului om politic, este de remarcat eficiența jocului ascuns al primului-ministru. „Acum a sosit timpul să vii pentru câteva zile în țară… Nu se poate moment mai propice decât acesta”, îi scria Nenițescu lui Beldiman, la 20 mai 1916; spera ca ministrul României la Berlin să reuşească a-i convinge, în sfârşit, pe rege şi pe Brătianu, de necesitatea unei acțiuni alături de Puterile Centrale.[23] Beldiman toarnă însă apă rece peste fierbințeala corespondentului său: „Am fost înlăturat în mod tacit din relațiunile cu Suedia şi înlocuit cu un domn agreat de legațiunile franco-ruse la Bucureşti, ca o garanție tocmai că nu se va face nicio apropiere sau înțelegere cu Suedia.”[24] Să precizăm că Suedia a rămas neutră până la sfârşitul conflictului.

La rândul lui, Marghiloman încerca un ultim demers pe lângă Ottokar Czernin, ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti (şi viitor ministru de externe). Omul politic român îi sugera cu totul teoretic – cedarea Bucovinei, revizuirea statutului Porților

---

[21] B.A.R., mss., arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 2 şi I Acte 7, rapoarte secrete adresate regelui Ferdinand la 13/26 iunie şi 29 iunie/12 iulie 1915.

[22] Dumitru Nenițescu către Alexandru Beldiman, 5/18 mai 1916, B.A.R., mss., *S* 11(19)/*DCCXL*.

[23] Dumitru Nenițescu către Alexandru Beldiman, 20 mai 1916, B.A.R., mss., *S* 11(21)/*DCCXL*.

[24] Alexandru Beldiman către Dumitru Nenițescu, 21 mai/3 iunie 1916, B.A.R., mss., *S* 28(7)/*DCCLXXXVIII*.

de Fier, „largi drepturi” pentru românii din Transilvania, precum şi amnistierea refugiaţilor transilvăneni, ca preţ pentru cooperarea militară a României. O dovadă a alunecării lui Marghiloman dinspre neutralitate spre o eventuală acţiune efectivă alături de Puterile Centrale („consider rămânerea în neutralitate a României o mare calamitate”, i-ar fi spus el lui Czernin), fără nicio valoare practică însă, fiindcă pe de o parte Marghiloman nu era la guvern, ci în opoziţie, iar pe de altă parte, după cum îi replica şi Czernin, se aştepta o „mare opunere” din partea Ungariei. Oricum, Marghiloman l-a autorizat pe Neniţescu să-i comunice toate acestea prietenului său Beldiman „pentru a pune toate stăruinţele ca diplomaţia germană să ajute acest demers”.[25] Chiar în preziua intrării României în război, conservatorii „germanofili” (inclusiv Maiorescu) încă mai sperau într-o posibilă schimbare de politică şi de guvern (cu Maiorescu, eventual, ca prim-ministru). La 14/17 august 1916, România a declarat război Austro-Ungariei. La Consiliul de Coroană, unde s-a luat această decizie, sau mai bine zis unde s-a ratificat decizia deja luată de guvern şi de rege, P.P. Carp a rostit cuvinte zguduitoare: Rusia victorioasă va căuta să pună stăpânire pe strâmtorile Mării Negre. Straja ei militară va trece prin România, Dobrogea şi Bulgaria. România va pierde gurile Dunării şi o parte din sudul Moldovei, şi va ajunge în dependenţa Rusiei. Luarea Transilvaniei nu poate compensa un asemenea dezastru. El, Carp, oferă ţării tot ce are mai scump, pe cei trei fii ai săi (unul dintre ei avea să moară în război), însă, îşi încheie el intervenţia, „domniei tale, domnule Brătianu, vă doresc să fiţi învinşi, pentru că victoria voastră ar fi ruina şi pieirea ţării”.[26] (Dintre cei 20 de participanţi, membrii guvernului, foştii prim-miniştri, actualii şi foştii preşedinţi ai corpurilor legiuitoare şi şefii partidelor, s-au pronunţat împotrivă cei patru lideri conservatori: Carp, Maiorescu, Marghiloman şi Theodor Rosetti.)

Nu e în intenţia acestei-cărţi să înfăţişeze detaliile războiului României. Să spunem doar că după succese iniţiale în Transilvania, armata română, insuficient sau deloc sprijinită de aliaţi şi copleşită de forţele superioare austro-ungare, bulgare şi mai ales germane (lăsând la o parte dezorganizarea românească „tradiţională” şi erorile de comandament) a fost înfrântă atât în munţi, cât şi pe Dunăre. Bucureştiul a fost ocupat pe data de 23 noiembrie/6 decembrie. Regele şi guvernul s-au refugiat la Iaşi, ca şi numeroşi alţi „antantofili”. „Germanofilii” au rămas în Bucureşti: P.P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman (în calitate de preşedinte al Crucii Roşii române), ca şi liberalul Constantin Stere. Diversele ministere au continuat să funcţioneze şi la Bucureşti sub conducerea unor delegaţi în funcţia de secretar general, mai cunoscuţi apoi sub denumirea de

---

[25] Dumitru Neniţescu către Alexandru Beldiman, 25 aprilie/7 mai 1916, B.A.R., mss., *S* 11(18)/*DCCXL*.

[26] „Declaraţia lui P.P. Carp în ultimul Consiliu de Coroană”, Cotroceni, 14 august 1916, în arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCLXXX, D. 1, f. 94. Sunt mai multe versiuni, uşor diferite, ale intervenţiei lui Carp; potrivit unora, vorbele lui s-ar fi adresat direct regelui. O trecere în revistă a variantelor, la C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. II, Bucureşti, 1936, pp. 539-540. Vezi şi I.G. Duca, *Memorii*, vol. II, Editura Helicon, Timişoara, 1993, pp. 166-167.

„geranți”. Printre ei, unul dintre fidelii lui Carp, Lupu Kostaki, boier moldovean cu o îndelungată carieră în administrație, pe atunci membru în Consiliul administrativ permanent. Numirea acestui „progerman” ca secretar general cu delegație al Ministerului de Interne urmărea în mod evident să netezească cât de cât raporturile cu ocupantul.[27] Până la urmă, dintre toți secretarii generali delegați de guvernul Brătianu, el este singurul care s-a menținut, ceilalți fiind înlocuiți chiar cu propriul lui concurs cu persoane convenabile atât autorităților de ocupație, cât şi „patronului” din umbră, P.P. Carp.

Față de tragica desfăşurare a evenimentelor, „germanofilii” au adoptat atitudini diferite. Pentru unii, din dezastru trebuia să se nască o Românie nouă, scuturată de liberalii demagogi şi iresponsabili, de dinastia care-şi trădase atât originea germană, cât şi obligațiile față de țara de adopție şi, în genere, de toate relele trecutului. Era punctul de vedere al lui Carp şi al susținătorilor săi. „D-ta, care nu mai aparții nici unui partid – îi scria Beldiman lui Carp la câteva zile după catastrofa României, în decembrie 1916 – eşti astăzi singurul care dispui de autoritatea personală, morală şi politică.”[28] Tot Beldiman preconiza, într-un memoriu confidențial din ianuarie 1917, necesara „renaştere a statului român”: „trebuiesc reformate din temelie, administrațiunea internă, şcoala primară, raporturile agrare şi chestia țărănească; trebuie să se creeze din nou condițiile unui stat bine rânduit”. Cu privire la dinastie, lucrurile erau spuse fără menajamente: „Actuala dinastie şi-a sigilat singură soarta în ziua în care s-a dat pe sine şi a dat țara pradă Rusiei, făcându-se astfel complice la catastrofa de azi. […] Înlocuirea actualei dinastii printr-o alta nouă este de aceea cea mai serioasă şi cea mai urgentă chestiune prealabilă.” Noul rege avea să fie căutat la Viena sau, şi mai bine, la Berlin; „renaşterea” României presupunea o legătură cu Puterile Centrale mai strânsă ca oricând.[29]

Carp, cum îi era felul, nu umbla cu jumătăți de măsură. Considera că nu poate forma un guvern cât timp funcționa la Iaşi guvernul legal al țării. Îi presa însă pe nemți să desăvârşească ocuparea României. Când guvernul de la Iaşi va fi alungat, atunci va veni şi momentul lui. Din însemnările lui Ioan Bianu: „Lupu Costache ia zilnic masa la Carp, care de fapt are conducerea autorităților româneşti: Lupu ca şef la Interne, Antipa la Domenii. Carp pregăteşte guvernul său; a spus germanilor: dați zor şi aruncați pe ruşi afară din țară de tot – atunci vom vorbi despre organizarea şi facerea guvernului meu. Acuma guvernul țării este în Moldova – al doilea guvern nu se poate face decât după ce acel guvern va ieşi de pe teritoriul țării şi prin aceasta va fi desființat. Cu măgarul cela de Ferd[inand] nu voi sta de vorbă. Către Marghiloman etc. Acuma nu am nimica de întreprins şi de organizat cu voi. Când va veni vremea, vă voi porunci, vă voi arăta ce aveți de făcut şi veți face.”[30] Kaiserul ar fi plin de bunăvoință față de

---

[27] Decizia de delegare a lui Lupu Kostaki, în Monitorul Oficial, 16/29 noiembrie 1916.

[28] Alexandru Beldiman către P.P. Carp, 10/23 decembrie 1916, B.A.R., mss., *S.* 10/*DCCLXXXVIII*.

[29] B.A.R., mss., Arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 17: *Memoriu confidențial asupra catastrofei României şi a situației țării în ianuarie 1917*.

[30] B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 55, 3 ianuarie 1917.

România, asigura Lupu Kostaki, admițând chiar mărirea ei cu Basarabia, sub două condiții: unul din fiii săi ca rege şi modificarea constituției. La 12 septembrie 1917, Bianu rezumă – sursa fiind Grigore Antipa – îndemnurile adresate de Carp mareşalului Mackensen, comandantul german suprem din România ocupată: „1. Cucereşte Moldova. 2. Locotenență domnească. 3. Aducerea unui nou rege străin. 4. Pace separată cu România."[31]

Din nefericire pentru Carp, germanii n-au reuşit să cucerească Moldova. S-a vorbit însă în mai multe rânduri despre un ipotetic guvern Carp, printre prezumtivii miniştri aflându-se Lupu Kostaki, Grigore Antipa, colonelul Verzea, Nenițescu, Radu Rosetti… A circulat, în vara anului 1917, din inițiativa lui Lupu Kostaki şi o aşa-numită (oarecum ironic, cu un termen arhaic) „pantahuză": o listă cu semnături în vederea acordării de puteri depline lui Carp (un soi de „dictatură")[32]; din lipsă de aderenți, totul a căzut baltă. Timpul nu lucra în favoarea bătrânului conservator.

La antipodul lui Carp, în relația cu germanii, s-a situat Maiorescu. Era „cel mai german" dintre români, format pe de-a-ntregul în spiritul culturii germane. Cu toate acestea, Maiorescu a ales să nu întrețină raporturi cu ocupantul. Era pentru el o chestiune de principiu, de demnitate personală, de respect de sine. Nota în jurnalul său la 21 decembrie/3 ianuarie 1917: „Pe la 5 ore seara col. Brociner la mine din partea mareşalului Mackensen, care ar vrea să aibă «O discuție» cu mine. […] I-am răspuns că eu şed strada Lustrului 7 şi mareşalul n-are decât să depuie o cartă de vizită la mine şi eu mă voi crede obligat să-i răspund vizita şi atunci putem vorbi. A plecat Brociner […] şi a venit peste o oră cu răspunsul că Mackensen nu e hotărât şi că va vedea el însuşi mâine dacă poate primi acest mod de intrare în relații. I-am răspuns că altfel nu primesc eu. Eu sunt supusul credincios al Regelui nostru Ferdinand, câtă vreme este Rege, şi nu pot merge la altă autoritate parcă ar fi ea stăpâna de drept a țării. Mackensen trebuie să păzească cu mine regulile sociale, nu autoritative, dacă vrea «o discuție liberă». El mă poate aresta, dar nu mă poate schimba în credința mea de cetățean român." În aceste condiții, evident, întâlnirea n-a mai avut loc. O altă tentativă, la 26 februarie/11 martie, când Maiorescu e întrebat – din inițiativa autorității germane –, dacă n-ar fi dispus să asiste la deschiderea stagiunii Teatrului Național, cu o piesă jucată în germană, cu care prilej s-ar putea întâlni cu Mackensen; a fost mulțumit să poată transmite că „bronşita mea de-abia trecută m-a împiedicat şi mă mai împiedică să ies din casă câtă vreme va ținea această extraordinară zăpadă şi umezeală"[33] (o invitație similară a fost declinată şi de Marghiloman şi chiar de Carp, cel din urmă considerând probabil că nu era cadrul

---

[31] *Ibidem*, f. 38, 12 septembrie 1917.

[32] Textul „pantahuzei": „Bucureşti, 29 iulie 1917. Subsemnații cetățeni, având convingerea că, în împrejurările prin care trece țara, acțiunea domnului P.P. Carp e singura în stare a reda României situațiunea ei pierdută, îi încredințăm sarcina de a apăra drepturile țării în negocierile ce se vor deschide pentru dobândirea păcii dorite de toți" (B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, VIII, Varia 6).

[33] *Jurnalul* lui Maiorescu, la datele respective (expresiile în germană, redate în româneşte, între ghilimele, potrivit ediției Stelian Neagoe).

potrivit pentru el). Altminteri, Maiorescu s-a întâlnit frecvent cu oameni politici români, inclusiv cu partizani ai lui Carp, nu însă şi cu acesta. A căutat să-i îndrepte spre o politică echilibrată, în orice caz cu respectarea dinastiei. De mai multă vreme bolnav de inimă (dovadă şi scrisul de-a dreptul descompus al *Jurnalului* său), a murit la 18 iunie/1 iulie 1917: o pierdere pentru cultura şi politica românească şi în special, în conjunctura dată, pentru linia „germanofilă" moderată.

Paralela Maiorescu-Carp aşază în contrast două personalităţi ieşite din comun. Maiorescu înţelege să nu se coboare, Carp socoteşte că, oricare ar fi condiţiile, el n-are cum să se coboare, fiind cu mult deasupra oamenilor şi evenimentelor. Maiorescu s-ar fi simţit umilit în faţa lui Mackensen, Carp n-are asemenea stări, fiindcă vorbeşte pe picior de egalitate cu mareşalul german (în cel mai bun caz pentru acesta!), recomandându-i chiar cum trebuie să procedeze. Unii germani care l-au vizitat au plecat cu impresia că „nu vrea să ştie că suntem învingători; el caută pururea să impuie de la egal la egal". „Nu uita că eşti boier moldovean – îl sfătuia pe Lupu Kostaki –, fii prudent în vorbă şi ţanţoş în atitudine, fără a provoca pe cineva, dar şi fără a implora ceva; cere să ni se recunoască drepturile ce ni se cuvin…"[34] Ar fi mărturisit până şi Carol I, suveranul distant şi autoritar, că „niciodată nu s-a simţit mai puţin Rege decât în timpul guvernării lui Carp".[35]

Partida a câştigat-o, provizoriu, Marghiloman. Nici nu-i evitase pe nemţi în stilul lui Maiorescu (în general, răspundea invitaţiilor), nici nu devenise mai german decât germanii, precum Carp. Nu se pronunţase împotriva dinastiei, deşi lăsase de înţeles că regele ar putea să ia act de situaţie şi să abdice. Între timp, după orele amare ale înfrângerii, guvernul Brătianu căpătase un nou suflu; fusese remaniat la sfârşitul anului 1916 pentru a face loc conservatorilor antantofili şi conservatorilor-democraţi (cei din urmă, cu Take Ionescu; ceilalţi, fără Nicolae Filipescu, care murise la scurt timp după intrarea României în acţiune). Cu sprijinul misiunii militare franceze şi al trupelor ruse (înainte de debandada provocată de Revoluţie), armata română stabilizase frontul din Moldova şi repurtase în vara anului 1917 victoriile de la Mărăşti şi Mărăşeşti. Prăbuşirea Rusiei a schimbat însă datele problemei. România singură – redusă la Moldova – nu se mai putea apăra. Guvernul Brătianu s-a văzut nevoit să accepte – în decembrie 1917 – încheierea unui armistiţiu (la Focşani); o lună mai târziu a demisionat, lăsând locul unui guvern prezidat de generalul Averescu, la rândul lui urmat de guvernul Marghiloman instalat la 5/18 martie 1918. Pe lângă şefia guvernului, Marghiloman a preluat şi portofoliul Internelor; în poziţia a doua, ministru de Externe, Constantin C. Arion, care ocupase deja posturi ministeriale în mai multe guverne conservatoare. În condiţiile recunoaşterii înfrângerii, Marghiloman a apărut ca unica soluţie. Carp era prea vârstnic, prea intransigent şi prea izolat. Puterile Centrale renunţaseră să forţeze lucrurile şi nu pretindeau

---

[34] Lupu Kostaki, *Memoriile unui trădător, 1850-1919*, text dactilografiat inedit, B.A.R., mss., pp. 254-255.

[35] Alexandru Marghiloman, *Note politice* (ediţie Stelian Neagoe), Editura Scripta, apoi Machiavelli, Bucureşti, 3 vol., 1993-1995, vol. I, p. 81 (însemnarea din 1 septembrie 1912).

înlăturarea dinastiei. Marghiloman era singura persoană acceptabilă atât pentru germani şi austro-ungari, cât şi pentru rege. Era cu adevărat omul situaţiei. În conjunctura existentă, s-a putut considera şi salvator al dinastiei. Cât despre pacea de la Bucureşti, pe care a fost nevoit să şi-o asume, ea nu poate să cadă în răspunderea lui: era consecinţa războiului pregătit, purtat şi pierdut de guvernul Brătianu. S-a făcut presupunerea unui fel de înţelegeri tacite între Brătianu şi Marghiloman; cu alte cuvinte s-ar fi jucat în mod deliberat pe două planuri, pentru a se lăsa o şansă în caz de eşec. E o ipoteză fără acoperire. La fel, şi considerarea guvernului Marghiloman drept „guvern de sacrificiu".[36] Nu pentru a se sacrifica a acceptat Marghiloman să fie prim-ministru. Oricât de patriot ar fi fost, nu-şi rata în felul acesta cariera politică şi nu-şi îngropa propriul partid. În martie 1918, el şi susţinătorii săi credeau că istoria le-a dat dreptate. Germania părea pe punctul de a câştiga războiul. Îl câştigase deja în Răsărit. Luând act de dezastrul României, conservatorii aveau cel puţin satisfacţia de a marca decisiv în politica de partid. Liberalii erau meniţi să dispară (aşa cum se va întâmpla de fapt cu conservatorii!) sau cel puţin să rămână ani buni în opoziţie. La fel, partidul lui Take Ionescu sau conservatorii disidenţi. Singurul mare partid rămânea Partidul Conservator al lui Marghiloman, cu perspectiva multor ani de guvernare. Comportamentul guvernanţilor o dovedeşte. Nu e un guvern care să „tragă de timp", aşteptând să treacă lunile şi să vină victoria Aliaţilor! Dar cine mai credea în victorie? Liberalii mai mult o sperau decât credeau în ea cu adevărat, fiindcă victoria ar fi fost singura lor ieşire. Credinţa neclintită o mai avea doar regina Maria, dar la ea era mai curând o mistică decât un raţionament. I-a „explicat" generalului Averescu, atunci când acesta se pregătea să negocieze cu germanii: „Nu te mai chinui, generale, să-mi înţelegi atitudinea. Explicaţia e simplă: sunt englezoaică, şi englezii nu obişnuiesc să piardă."[37] Tot regina avea să spună ceva mai târziu, când reluase relaţiile cu Marghiloman, binevoitorul său adversar din vremea războiului: „Dl Marghiloman mi-a tăcut un compliment la care am fost foarte simţitoare; el mi-a reamintit că am fost singura fiinţă care a crezut că sfârşitul războiului va fi cum a fost. Este adevărat: toată lumea s-a îndoit, dar toţi, fără excepţie!"[38] Considerând cu totul improbabilă o răsturnare a situaţiei, guvernul conservator s-a pus pe lucru, avansând proiecte ambiţioase pentru România. A fost un guvern reformist şi activ, convins că îi revine misiunea de a reclădi ţara pe alte baze decât cele de până atunci. Obligat prin pacea de la Bucureşti să cedeze Dobrogea şi munţii, realiza, în compensaţie, unirea Basarabiei, prima din seria celor trei uniri succesive care aveau să conducă la România Mare. Şi chiar în ajunul demiterii sale, primul-ministru ordona trupelor române să intre în Bucovina. Este de presupus că ar fi procedat la fel în cazul Transilvaniei, şi astfel ar fi devenit el „făuritorul" României Mari. Înlăturat de rege

---

[36] Teza „guvernului de sacrificiu" este susţinută de Stelian Neagoe, editorul Notelor politice, ca şi de Nicolae Peneş, în monografia Alexandru Marghiloman, lordul valah, 2 vol., Buzău, 2007-2008

[37] Am parafrazat propria relatare a reginei Maria, din Povestea vieţii mele, însemnarea datată 1/14 februarie 1918.

[38] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 364 (însemnarea din 13 mai 1920).

la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, în momentul când victoria Aliaților devenise certă, Marghiloman s-a simțit profund jignit, socotindu-se victima unei „lovituri de stat” date în favoarea lui Brătianu.

Mai rămân de spus câteva cuvinte cu privire la grupul „germanofililor” intransigenți din jurul sau din apropierea lui P.P. Carp. Formarea guvernului Marghiloman i-a determinat pe unii „carpişti” să se alăture noii puteri, pe cei mai motivați i-a umplut însă de indignare. Astfel, Alexandru Beldiman, care în cursul anului 1917 venise la Bucureşti şi se agitase în întruniri şi conferințe denunțând dinastia şi guvernarea Brătianu, îl acuza pe Marghiloman pentru greaua răspundere ce şi-o luase, oferindu-şi serviciile pentru reabilitarea casei domnitoare; menținerea acesteia, după Beldiman, însemna de fapt „întoarcerea în scurt timp a putregaiului brătienist”.[39]

De ziua onomastică a lui Carp (30 iunie 1918), admiratorii săi îi trimit o scrisoare deschisă, exprimându-şi încă speranța în misiunea lui salvatoare: „Țara, care nu v-a ascultat, e astăzi în adâncul umilinței. Prin viziunea limpede a dezastrului țării, prin jertfa dureroasă ce războiul v-a impus, prin munca ce ați depus întru alinarea ororilor lui, prin nerecunoştința prin care ați fost răsplătit, stați astăzi singur mai slăvit decât toți, şi mai presus decât toți. Se împlineşte astfel în ființa d-voastră o chemare a sorții, la care trebuie să răspundeți.” Semnăturile indică numărul celor rămaşi fideli. Sunt vreo 40, printre care, dintre oamenii politici, Lupu Kostaki, Virgil Arion, D. Nenițescu…[40]

La 15 iunie 1918, Nenițescu îi scria lui Beldiman, revoltat de modul cum au decurs alegerile parlamentare, cu trecerea multora, din toate partidele, în tabăra celui care părea că a învins: „La Cameră mi se raportează că au reuşit pe lista lui Marghiloman, 22 deputați de ai noştri. […] Nu vom lua parte la lucrările Parlamentului nici Carp, nici eu. Camera aceasta este o ruşine. S-au ales numeroşi liberali şi tachişti trecuți la Marghiloman.”[41]

Cu „binecuvântarea” lui Carp, Nenițescu editează de la 28 iunie 1918 un ziar, *Renaşterea* (titlu dorit de Carp, Nenițescu ar fi preferat Reforma). Se insistă în coloanele sale asupra necesității reformelor: electorală, agrară, şcolară, într-o tonalitate care probabil depăşea intențiile lui Carp, dar servea „dublării” politicii guvernamentale. Marghiloman e, fireşte, criticat, dar sunt denunțați fără menajamente regele şi Brătienii. Printre colaboratori: Lupu Kostaki, Alexandru Beldiman („Jos masca!”, articol din 12 august, fireşte contra lui Brătianu), Radu Rosetti… Ultimul număr este datat 13/26 noiembrie 1918.

Pentru „germanofilii” de toate nuanțele, noiembrie 1918 înseamnă căderea cortinei.

---

[39] B.A.R., mss., Arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 21, „A doua scrisoare către prietenii semnatari ai declarațiunii din 12 februarie 1918” (Berlin, 14 martie).

[40] Apelul e publicat în *Renaşterea*, 13 iulie 1918; apare şi în *Literatorul* lui Macedonski, 20 iulie 1918.

[41] Dumitru Nenițescu către Alexandru Beldiman, 15 iunie 1918, B.A.R., mss., *S* 11(37)/*DCCXL*.

III. Țara, opinia, elita

În tot ce ține de „idealul național”, istoricii s-au obişnuit şi şi-au obişnuit şi cititorii cu un anume gen de clişee. Se lasă impresia că națiunea română, în ansamblul ei, ar fi fost preocupată de soarta românilor aflați sub stăpânire străină şi ar fi susținut mişcarea pentru Unire. O asemenea înțelegere a lucrurilor se poate raporta la opinia publică, dar nu e nicidecum valabilă pentru toți românii. Doar pentru o fracțiune a lor.

Constantin Argetoianu înfățişează în memoriile sale reacția, sau mai bine zis lipsa de reacție, a țăranilor cărora Octavian Goga, refugiat din Ardeal tocmai pentru a susține lupta pentru Unire, le solicita votul în încercarea de a intra în Parlament: „Ce m-a impresionat mai mult în această campanie electorală – spune memorialistul, şi subliniază – e că *n-am putut deştepta interesul țărănimii pentru cauza națională*. Când le vorbeai de Ardeal, de suferințele fraților de peste munți, te ascultau cu smerenie, dar nimic pe fața lor nu arăta cea mai mică emoție, cel mai mic sentiment. […] Nici vorbele înflăcărate ale lui Goga nu parveneau să descrețească chipurile posomorâte care nu se deşteptau decât în fața celor ce le vor beau de nevoile şi de necazurile lor zilnice. Prețul bucatelor, scumpetea uneltelor şi a traiului, împărțirea pământurilor despre care se zvonise – erau singurele lucruri cu care te puteai apropia de sate, indiferente față de «idealul național» şi ostile oricărui război, care pentru țărănime se rezuma în două noțiuni: concentrare şi rechiziții. Țăranul român s-a bătut foarte bine, a fost un admirabil soldat, fiindcă din fire e nepăsător, răbdător şi supus – dar a intrat în război fără nicio vlagă. Țăranii noştri de la câmp, aproape că nici nu ştiau de existența Ardealului şi ceea ce se petrecea sau nu se petrecea dincolo de munți le era cu totul indiferent.” Cine spune contrariu, minte”, conchide Argetoianu.[42]

Un alt contemporan al evenimentelor, lingvistul Iorgu Iordan, face şi el distincția între opinia publică şi comunitatea națională văzută în totalitatea ei. Iată ce scrie acest savant rigid şi om de stânga în stilul lui bolovănos: „Se poate afirma că, în linii mari şi aproximativ vorbind, majoritatea, poate chiar marea majoritate, a opiniei publice româneşti era pentru intrarea în război alături de «aliați». Trebuie să precizez ce înțeleg eu aici prin «opinie publică». Raportat la întreaga populație a țării, chiar cu excluderea copiilor şi adolescenților propriu-zişi, numărul partizanilor acestei politici era destul de limitat. Căci, afară de țărănime, care, din acest punct de vedere, era ca şi în existentă, şi de muncitorimea organizată, care se pronunța, prin reprezentanții ei autorizați, contra războiului, rămâneau să se manifeste, într-un fel ori altul, intelectualii…”[43]

Nu e nevoie să înmulțim referințele pentru a fi lămuriți în privința lipsei de orientare a marii majorități a populației. De altfel, potrivit recensământului din 1912, 60% dintre români erau analfabeți, cei mai mulți la sate, dar o bună treime

---

[42] Constantin Argetoianu, *Memorii*, I-II, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2008, partea a IV-a, cap. VII, pp. 376-377.
[43] Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. I, Editura Eminescu, Bucureşti, 1976, pp. 276-277.

şi din mediul urban. În aceste condiţii, ce să mai vorbim despre cultura politică? Manipularea masivă a voturilor – chiar mai târziu, în perioada interbelică – este o constantă, cu majorităţi zdrobitoare acordate, fără discernământ, guvernului care organiza alegerile. La fel, şi în marea alegere a războiului, masa populaţiei avea să se lase în voia factorilor de decizie.

În interiorul marelui cerc al populaţiei româneşti, cercul opiniei publice era incomparabil mai îngust. Sunt cei care se interesau, cu mai multă sau mai puţină competenţă, de problemele naţionale şi politice, şi aveau punctele lor de vedere: persoane cel puţin cu studii secundare (nu erau prea multe; chiar în 1930, când condiţiile culturale mai evoluaseră, doar 15% dintre românii ştiutori de carte depăşeau nivelul şcolii primare), funcţionari, studenţi, profesori, jurnalişti, ofiţeri… O cifră de ordinul câtorva procente, nu prea multe sute de mii, din cei peste 7 milioane de locuitori ai ţării.

În marea ei majoritate, opinia publică era „pro-Transilvania” şi francofilă, aşadar, pentru intrarea României în război alături de ţările Antantei. Ce mărturie mai bună decât a „germanofilului” I.C. Filitti căruia nu-i face deloc plăcere să noteze în jurnalul său cele ce urmează (la data de 8/20 august 1914): „Opinia publică şi presa – aproape unanime pentru Tripla Înţelegere. Am publicat o broşură (pentru că în formă de articol nu mi se primea la ziar) intitulată *Cu Tripla Alianţă*. Ziarele tac mute. Librarii nu îndrăznesc s-o ia spre vânzare. Cei ce au primit-o sunt furioşi şi o atribuie unui jidov plătit, unui funcţionar al legaţiei austriace, urii lui Marghiloman. Ziarul *Ziua*, care a apărut în favoarea Triplei Alianţe, se vinde tiptil. La Capşa, tineretul nostru a cumpărat un stoc întreg din acest ziar şi l-a ars în public. Regele nu e cruţat. Aurul rusesc a cumpărat presa şi pe mulţi particulari. Alţii sunt călăuziţi de sentimentalism…” Şi, câteva zile mai târziu, pe 18/31 august: „Capşa: franco isteria şi ruso francăria la culme. Oamenii fără căpătâi decretând moartea regelui şi a tuturor partizanilor unei acţiuni cu Tripla Alianţă.”[44]

Foarte interesantă şi mărturia altui „germanofil”, doctorul Vasile Sion, profesor la Universitatea din Bucureşti. *Despre studenţi*: „Îmi redeschideam cursul la Facultatea de Medicină din Bucureşti, în toamna anului 1915. Făceam o privire generală asupra disciplinei ce profesez în facultate. E o disciplină în care munca învăţaţilor germani, mai ales în ultimele decenii, a adus contribuţii imense. Mărturisesc că, fără a altera adevărul şi fără a nedreptăţi pe nimeni, expunerea mea era o pledoarie cam colorată, poate tendenţioasă, pentru ştiinţa germană şi metodele germane de a explora în ştiinţă. Dar de 15 ani dădeam curs aceloraşi idei, la ocazie. Totuşi, de data aceea a trebuit să schimb şirul expunerilor, pentru că vorbele mele au fost întâmpinate cu frecături de picioare şi semne de nemulţumire.” *Despre intelectualii de la sate*: „Din vremuri eu eram în corespondenţă cu vreo 20 de învăţători rurali. Corespondenţa noastră se mărginea exclusiv la schimb de idei cu privire la ridicarea culturală şi economică a satelor. Ei bine, în timpul neutralităţii noastre, toţi aceşti oameni, afară de doi, au rupt, unul câte unul, corespondenţa cu mine, pe motivul că altă idee îşi

[44] I.C. Filitti, *Jurnal* (III), editat de Georgeta Penelea Filitti, în *Revista istorică*, nr. 3-4/1991, pp. 205-206.

făcuseră despre patriotismul meu. Unii m-au şi insultat în scris. Chiar cei doi au continuat a fi mai reci şi mai rezervați în corespondența lor." *Despre armată*: „Tot în timpul neutralității, necesitățile serviciului public ce îndeplineam atunci m-au dus într-o localitate rurală unde era în trecere un regiment de armată. Deşi nu cădea în atribuțiile mele, m-am dus să mă interesez de sănătatea soldaților. Voiam mai mult să-mi fac de vorbă cu ei. Din mai multe grupuri mi s-a răspuns, la întrebările mele, că se pregătesc de război. — Cu cine? — Cu ungurii. Şi a urmat o strajnică înjurătură la adresa vizatului vrăjmaş." Chiar dacă soldații fuseseră „captați" de ofițeri, e semnificativ, consideră Sion, că aceştia reuşiseră să-i convingă atât de bine.[45]

În amintirile lui, generalul Radu R. Rosetti este la fel de categoric atunci când se referă la starea de spirit a armatei: „Afară de câțiva din şefii cei mari, care aveau alte convingeri sau nu voiau să-şi arate convingerile pe față, toți cei din Marele Stat-Major, de la gradul de locotenent-colonel (inclusiv) în jos (cu ici şi colo câte o excepție) erau fățiş pentru un război contra Austro-Ungariei, cu scopul de a elibera Transilvania de sub jugul unguresc."[46]

Această efervescentă stare de spirit se explică prin convergența a două mituri, foarte puternice, fiecare în parte, şi care, asociate, ajung să aibă un efect covârşitor.

Mai întâi, Transilvania. Dintre toate ținuturile cu populație majoritar românească aflate în afara hotarelor României, ocupa cu siguranță, şi de departe, locul cel mai înalt în imaginarul național. În sens strict geografic şi istoric, distincția trebuie făcută între Transilvania (sau Ardeal), vechiul principat al Transilvaniei, aflat în interiorul cercului de munți, şi regiunile conexe: Banatul, Crişana şi Maramureşul, care nu cunoscuseră dezvoltarea oarecum autonomă a celei dintâi în raport cu Coroana ungară. Termenul „Transilvania" a ajuns însă să îmbrățişeze, cel puțin pentru românii din Regat, ansamblul teritoriului predominant românesc din vechea Ungarie. Erau, în preajma Primului Război Mondial, cam trei milioane de români, față de vreo 300.000 în Bucovina, şi poate un milion şi jumătate în Basarabia. Din punctul de vedere al exercitării drepturilor naționale, situația de departe cea mai bună o aveau românii din Bucovina (aflați în partea austriacă a dublei monarhii), şi de departe cea mai proastă românii din Basarabia, supuşi autocrației țariste. Românii din Transilvania trebuiau să facă față destulor discriminări, ca şi tentativelor de maghiarizare, toate acestea însă pe fondul unui sistem politic de bine de rău liberal, ale cărui excese nu puteau depăşi anumite limite; conta şi forța numerică a românilor, ca şi temeinica lor organizare, în jurul celor două biserici, ortodoxă şi greco-catolică (unită), a unei rețele importante de şcoli şi altor instituții naționale. Paradoxal, lucrurile stăteau mai prost în perspectivă pentru românii bucovineni, a căror pondere nu înceta să scadă, nu din pricina vreunor persecuții, ci a extinderii celorlalte etnii, în principal ucraineni şi evrei. În Basarabia, rusificarea făcea progrese printre românii a căror condiție socială şi culturală era în genere foarte modestă; nici măcar Biserica nu îi

[45] Dr. V. Sion, *Patria mai presus de tot*, Bucureşti, 1919, pp. 25-26.
[46] General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, Editura Modelism, Bucureşti, 1997, p. 49.

putea ajuta, ei fiind de aceeaşi confesiune – ortodoxă – cu ruşii, în timp ce tocmai diferenţa confesională (ortodocşi şi greco-catolici *versus* romano-catolici şi protestanţi) a marcat o limită între românii din Transilvania şi Bucovina şi maghiari sau germani. Aici stătea deosebirea dramatică dintre românii transilvăneni şi românii basarabeni; cei dintâi, în ciuda tracasărilor, nu riscau să piardă teren; timpul lucra însă în defavoarea celorlalţi.

Din România însă, şi de la Bucureşti îndeosebi, Transilvania se vedea în toată splendoarea ei, iar Basarabia aproape deloc. Cultura românească modernă şi mai ales conştiinţa istorică şi a limbii, a originilor latine, fuseseră forjate în cea mai mare măsură de cărturarii transilvăneni: Şcoala Ardeleană, apoi curentul latinist al secolului al XIX-lea. Până să se angajeze Principatele pe calea occidentalizării, transilvănenii, şi greco-catolicii în primul rând, mai apropiaţi de atmosfera Vienei şi a Romei, se aflau cu un pas bun înaintea lor. Raporturile se inversaseră, desigur, odată cu crearea României, a sistemului său de instituţii culturale: universităţi, Academie, şi cu înmulţirea tinerilor români trimişi la studii în Occident. Dar încă la 1914 erau destui transilvăneni care ocupau, în Regat, poziţii dintre cele mai înalte în ierarhia intelectuală. Sub acest aspect, Basarabia nu avea aproape nimic de oferit; exceptând cazul unic al „marelui basarabean” Bogdan Petriceicu Haşdeu, ea nu dăduse niciun nume de prim rang culturii româneşti.

În reprezentările istorice româneşti, Transilvania era inima întregului organism naţional. Aici fusese centrul Daciei antice: Decebal, Sarmizegetusa, înfloritoarele oraşe romane. Aici, în cetatea de munţi a Transilvaniei, s-a aflat aria principală a formării poporului român. Ajungea de altfel o privire pe hartă: Transilvania completa, într-un cerc aproape perfect, conturul încă nesigur al micii Românii. Faţă de centrul transilvan, Basarabia figura un ţinut de margine, românesc desigur, care se dorea a fi reintegrat, dar nu esenţial pentru destinul neamului. Această discriminare, în favoarea unei provincii şi în defavoarea celeilalte, continuă de altfel să se manifeste şi în prezent.

Imnul înălţat de Nicolae Bălcescu Transilvaniei, în cea mai răspândită, şi de departe, operă istorică din cultura românească, rămâne o pagină antologică, definitorie pentru intensitatea unui vis: „Pe culmea cea mai înaltă a munţilor Carpaţi se întinde o ţară mândră şi binecuvântată între toate ţările semănate de Domnul pe pământ. Ea seamănă a fi un măreţ şi întins palat, capodoperă de arhitectură, unde sunt adunate şi aşezate cu măiestrie toate frumuseţile naturale ce împodobesc celelalte ţinuturi ale Europei. […] Oriîncotro te-ai uita, vezi culori felurite ca un întins curcubeu şi tabloul cel mai încântător farmecă vederea: stânci prăpăstioase, munţi uriaşi, ale căror vârfuri mângâie norii, păduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase, gârle a căror limpede apă lin curge printre câmpiile înflorite, pâraie repezi, care mugind groaznic se prăvălesc în cataracte printre acele ameninţătoare stânci de piatră. […] În pântecele acestor munţi zac comorile minerale cele mai bogate şi mai felurite din Europa […], aurul îl vezi strălucind până şi prin noroiul drumurilor […]. În sfârşit, istoricul-arheolog va cerceta cu interes suvenirile şi rămăşiţele dacilor, ale acestui viteaz şi nenorocit popor, cea din urmă odraslă din acel neam minunat al pelasgilor, care

se arată la leagănul civilizației tuturor popoarelor şi formează vârsta eroică a omenirii. El va întâlni încă la tot pasul urmele de uriaş ale poporului crai aici, romanii, domnii lumii, căci Ardealul e cea mai frumoasă parte a Daciei ferice, draga țară a Cezarilor."[47]

Un tărâm mitologic, Transilvania.

Celălalt mit este mitul Franței. Modernizarea societății româneşti, occidentalizarea ei (cel puțin la nivelul instituțiilor şi al elitelor) s-au făcut, pe parcursul secolului al XIX-lea, în primul şi în primul rând, sub semnul culturii franceze şi al unui ataşament, aproape irațional, pentru Franța. Franceza era singura limbă de circulație cunoscută în principiu de toți românii (mă refer la cei din Regat) care urmaseră cel puțin studii liceale. Impactul ei a fost enorm şi asupra limbii române, prin nesfârşitul şir de neologisme adoptate; în vocabularul românesc modern, aproape 40% dintre cuvinte ajung să fie de origine franceză, şi circa 20% în exprimarea curentă! Literatura franceză era citită în original de membrii elitei, iar de alți români în traduceri, mult mai numeroase decât din oricare altă limbă (pe locul secund, dar la distanță, aflându-se germana).[48] Solidaritatea latină, un sentiment destul de pronunțat la un popor latin, despărțit geografic de celelalte, „o insulă latină într-o mare slavă", acționa tot în beneficiul Franței, „capul" familiei latine, cea mai puternică şi mai influentă dintre națiunile latine. Foarte mulți români ajunseseră să vadă lumea cu ochii Franței. Pentru ei, în 1914, lucrurile erau simple de la bun început: Franța avea dreptate (chiar dacă dreptatea ei se amesteca oarecum cu „dreptatea" Rusiei) iar Germania împreună cu Austro-Ungaria, erau singurele vinovate de război.

Până să se gândească la Transilvania, unii români considerau că România trebuia să sară în ajutorul Franței, în spiritul solidarității latine şi pentru a-şi „achita" marea datorie culturală şi sentimentală pe care o aveau față de această țară. Argetoianu face această constatare cu privire la fruntaşul conservator Ion (Jean) Lahovari şi la savantul medic Ion (Jean) Cantacuzino, ocazional şi om politic liberal, foarte împărțiți între România şi Franța (după cum o atestă şi dubla formă a prenumelui lor). „Lahovari şi Cantacuzino – mai ales Cantacuzino – voiau şi ei intrarea imediată în război [...], şi-o voiau numai de dragul Franței, care nu putea fi lăsată să piară, ca şi cum soarta ei ar fi stat în puterea noastră! În sinceritatea lor, aproape nici nu pomeneau de Ardeal, de întregirea neamului şi

---

[47] Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* (primele ediții sub titlul *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*), cartea a patra, „Unitatea națională", I. Neterminată şi rămasă în manuscris la moartea autorului, lucrarea a fost publicată de Alexandru Odobescu în 1878. Până la Primul Război Mondial mai apar ediții în 1887, 1894, 1898, 1902, 1908 şi 1910, iar în 1914, îndată după izbucnirea războiului, se publică separat *Cucerirea Ardealului de către Mihai Viteazul*, în condițiile date, un manifest cât se poate de explicit.

[48] Cu privire la impactul culturii franceze în România, trimit la articolul meu „Sur la diffusion de la culture européenne en Roumanie (XIXe siècle et debut du xxe siècle)", *Analele Universității Bucureşti*, istorie, 1985, pp. 52-69, republicat *în Modèle français et expériences de la modemisation. Roumanie, 19e-20e siècles*, coordonator Florin Țurcanu, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, pp. 1-29.

de Mihai Viteazul – abandonând toate argumentele de ordin național care ne împingeau pe mai toți împotriva Puterilor Centrale, ca să ceară intrarea în război «pour voler au secours de la France»!”[49]

Să-i dăm cuvântul şi lui Barbu Ştefănescu Delavrancea, renumitul scriitor, dar şi om politic conservator şi orator foarte apreciat în epocă. Dintr-un discurs rostit la 10 noiembrie 1914: „Franța nobilă şi artistică, cea dintâi în civilizația lumii. Franța cu monumentele trecutului şi cu arta de azi, Franța care a urmărit unirea popoarelor latine, întinzând o mână de ajutor Italiei, întinzându-ne o mână caldă şi nouă când urmăream unirea, această Franță e azi pradă războiului de dominație germană. Ea îşi varsă nobilul sânge al fiilor ei şi aşteaptă să vadă dacă pe malurile Dunării mai stă încă santinela romană de care s-au spart zidurile barbarilor. Noi nu urâm Germania, iubim pe Franța. Germania vrea să croiască pe harta lumii state artificiale: Franța, Anglia şi Rusia vor din contră liberarea popoarelor şi întocmirea statelor pe baze etnice. Franța vrea să fim una şi pentru totdeauna. Germania vrea o Ungarie şi mai mare, şi mai crudă. Franța, Anglia şi Rusia ne-au spus: Fiți un popor liber de 12 milioane de români!”[50] Desigur, românii nu sunt uitați, şi nici Rusia, mult „ameliorată” prin asocierea ei cu Franța; discursul însă, în ansamblul lui, e un discurs puternic emoțional, pentru Franța; celelalte aspecte ale conflictului, inclusiv unitatea românilor, sunt raportate la războiul Franței.

„Vive la France” exclamă şi poetul Ion Minulescu[51], în timp ce criticul Eugen Lovinescu nu mai conteneşte să scrie despre războiul Franței şi despre valorile franceze, iar pictorul Theodor Pallady, artist de factură pur pariziană, se întreabă într-o scrisoare deschisă: „Oare ne dăm seama că în cazul înfrângerii Franței va fi amputată cea mai frumoasă civilizație cunoscută în istorie?”; în contrast i se înfăţişează germanii, „brutele” care „de o jumătate de secol organizează distrugerea”.[52] Apare, pentru câteva luni, începând de la 23 august 1914, şi un ziar cu titlu bilingv *Vive la France! Trăiască Franța!* care a beneficiat de colaborarea mai multor intelectuali români.

Greu de rezistat, când Franța şi Transilvania chemau în aceeaşi direcție. Şi totuşi unii români au înțeles să reziste. Ajungem astfel la al treilea cerc, după cercul cel mare al întregii comunități româneşti şi în interiorul cercului mai mic al opiniei publice. Este un cerc într-adevăr foarte îngust: sunt membrii elitei intelectuale româneşti, în înțelesul strict al termenului. Cei aproape 200 de universitari de la cele două universități ale țării (Bucureşti şi Iaşi), câteva zeci de scriitori şi publicişti de prim rang, alți oameni de cultură cu autoritate în diferite domenii şi, fireşte, membrii Academiei Române (selectați din categoriile precedente). În total, câteva sute de persoane, cu notorietate şi influență desigur variabile, dar în ansamblu de departe cele mai cunoscute, mai respectate şi mai ascultate. Fără a uita, fireşte, elita politică, şi ea foarte restrânsă, care, de altfel,

---

[49] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, I-II, partea a IV-a, cap. IV, p. 285.
[50] *Dimineața*, 11 noiembrie 1914.
[51] Ion Minulescu, „Vive la France”, în *Universul literar*, 7 septembrie 1914.
[52] „Artistul Pallady despre Franța”, în *Seara*, 27 august 1914.

intersectează adesea cu elita intelectuală. Nu puţini sunt universitarii sau scriitorii care fac şi politică, după cum şi oamenii politici ai vremii au, în majoritatea lor, o temeinică formaţie universitară.

Cercetătorul are surpriza să constate că acest grup restrâns, în principiu modelator al opiniei publice, are reacţii în bună măsură diferite faţă de aceasta. Opinia publică este, în marea ei majoritate, francofilă şi adepta eliberării Transilvaniei. Elita intelectuală se împarte oarecum egal între punctele de vedere opuse. Cei care înclină spre neutralitate sau spre cooperarea cu Puterile Centrale nu au o pondere mai mică decât ceilalţi. Sunt, ce e drept, mai puţin „vizibili”, şi impactul lor este mai limitat, tocmai fiindcă opinia publică e mai puţin receptivă, sau de-a dreptul ostilă, părerilor exprimate de ei, şi ei înşişi se manifestă uneori în surdină, fiindcă se simt neînţeleşi. De asemenea, îi separă mai multe nuanţe decât pe membrii primului grup, care ştiu una şi bună: Franţa şi Transilvania. Cei care au ajuns să fie numiţi „germanofili” se împart între neutralişti, în genere mai curând favorabili Puterilor Centrale, dar în grade diferite, şi partizanii unei acţiuni militare alături de acestea. Unii sunt germanofili cu adevărat, sau austrofili, dar cei mai mulţi sunt adversari ai Rusiei, aşadar mai mult „rusofobi” decât „germanofili”. Oricum, chiar germanofilii români au fost mai puţin germanofili decât erau francofilii francofili (dragostea pentru Franţa a acestora din urmă putând cu greu să fie egalată).

De ce acest dezacord, curios, între opinia publică şi o parte însemnată a elitei? Două sunt, cred, motivele principale care au condus la o asemenea disociere. Mai întâi, elita era într-o măsură mai mare de formaţie germană decât membrii intelectualităţii „de mijloc”, fără a mai vorbi de cei fără studii universitare. Pe parcursul secolului al XIX-lea, „modelul german” concurase „modelul francez”. Junimea (creată în 1863), cea mai influentă societate culturală, avea, ca pretutindeni în România, o majoritate de cultură franceză, dar „minoritatea” care conta, care dădea tonul, era întru totul de formaţie germană: Titu Maiorescu, ca îndrumător cultural, P.P. Carp în plan politic; iar ca simbol naţional, ea avea să înalţe tot un om de cultură germană, poetul Mihai Eminescu. După o aprigă luptă pentru „disciplinarea” culturii române, pentru ieşirea ei de sub zodia romantismului diletant şi adoptarea unei atitudini responsabile şi riguroase, junimiştii au câştigat bătălia atât la Universitate, cât şi la Academie. Tot mai mulţi tineri au fost trimişi să studieze, să se specializeze, să-şi ia doctorate în universităţile germane. A contat, desigur, pentru imaginea Germaniei, şi marele prestigiu câştigat (după un început de domnie controversat) de regele Carol I. Dar, dincolo de Junimea şi de Carol I, se afirma, pretutindeni în lume, renumele universităţilor germane, considerate de departe cele mai performante. Cât ar fi fost de francofoni şi de francofili, românii nu puteau să rămână insensibili la forţa acestui model intelectual. Cei întorşi, cu studii, se presupunea, temeinice şi cu un doctorat din Germania, aveau deschise porţile unei cariere universitare. În 1892, dintre profesorii titulari ai Universităţii din Bucureşti (Facultăţile de Drept, Litere şi Filosofie, Ştiinţe şi Medicină), 42 studiaseră în Franţa şi 8 în Germania (4 dintre ei în ambele ţări). În 1914, sunt 62 cu studii în Franţa şi 29 în Germania (15 dintre ei

în ambele țări). Raportul evoluează, aşadar, de la 5 la 1, la 2 la 1.[53] Filosofia, istoria, geografia datorau deja mai mult Germaniei decât Franței. La Universitatea din Iaşi evoluția este similară. Desigur, nu toți cei ieşiți din şcoala germană au susținut Germania în Primul Război Mondial (după cum nu toți cei de formație franceză au susținut Franța). Şi alți factori şi-au avut ponderea lor, în primul rând atitudinea fiecărui intelectual în spinoasa problemă a provinciilor româneşti aflate sub stăpânire străină, precum şi judecata privitoare la raportul de forțe dintre taberele în conflict. Însă, cu siguranță, formația culturală şi reperele profesionale au jucat un rol deloc neglijabil în alegerea uneia sau alteia dintre soluții.

Al doilea motiv stă într-o abordare, din partea elitei, în mai mică măsură sentimental spontană şi bazată mai mult pe argumente de ordin istoric şi geopolitic. Principalul argument privea pericolul mai mare reprezentat pentru România de Rusia decât de Germania şi Austro-Ungaria. Degeaba şi-ar fi extins România teritoriul pe seama Austro-Ungariei, dacă victoria Rusiei în război (conjugată cu eventuala dispariție a monarhiei austro-ungare) i-ar fi conferit acestei țări poziția de putere dominantă în întreaga Europă centrală, răsăriteană şi sud-estică. Mai întinsă, poate, teritorial, România ar fi fost diminuată politic, devenind o anexă a Rusiei. De altfel, circula ştirea că aliații occidentali se învoiseră să ofere Rusiei Constantinopolul şi strâmtorile, țelul expansiunii țariste timp de două secole (informație autentică: într-adevăr, în primăvara anului 1915, Franța şi Anglia recunosc „dreptul” Rusiei asuprea strâmtorilor). Cine ştie pe unde ar fi trecut şi frontiera vestică a marelui imperiu în condițiile victoriei asupra Puterilor Centrale şi triumfului lumii slave în fața lumii germanice? Nu lipsea însă nici scenariul invers, al unei Rusii incapabile să facă față războiului şi care s-ar prăbuşi din interior (exista precedentul războiului ruso-japonez din 1904-1905, care s-a soldat în Rusia cu o revoluție; ceea ce se va întâmpla din nou, şi chiar pe scară mai largă, dar nu de la început). În ambele variante, se putea susține o acțiune alături de Puterile Centrale: fie pentru a bara calea expansiunii ruseşti, fie pentru a profita de slăbiciunea sau de dezmembrarea Rusiei. Fapt este că România Mare s-a creat nu doar ca urmare a înfrângerii Puterilor Centrale de către aliații occidentali, ci şi ca urmare a înfrângerii Rusiei de către Puterile Centrale, un dublu deznodământ, perfect contradictoriu, pe care nimeni nu-l putuse bănui. Altminteri, s-ar fi putut întâmpla ceva asemănător cu ceea ce s-a întâmplat la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, când Rusiei, victorioase, puțin i-a păsat de toate principiile şi angajamentele, extinzându-şi dominația asupra unei bune părți din continent. *Pentru Transilvania, să nu primejduim România*, aşa gândeau mulți dintre membrii elitei intelectuale. Unii credeau chiar că Austro-Ungaria nu avea să mai supraviețuiască multă vreme, şi atunci, oricum, şi fără război, Transilvania urma să revină României (iar Bucovina putea fi dobândită, eventual, mai înainte, ca preț al unei neutralități favorabile Austro-Ungariei; şi, de asemenea, Basarabia, dacă România se hotăra să lupte alături de Puterile Centrale). Aşadar, membrii elitei întorceau problema pe toate fețele şi

---

[53] Lucian Boia, „Sur la diffusion…”, *op. cit.*

nu se mulțumeau cu soluții simple; poate de aceea unii dintre ei au avut mai puțină intuiție!

Era în discuție şi „definiția” României, țară până atunci pre dominant „danubiană”. Dunărea, cu „prelungirile” sale, marea, strâmtorile, îi asigura comerțul, în primul rând exportul de grâne care susținuse întreaga prosperitate a Regatului şi, s-ar putea spune, chiar existența lui. Din acest punct de vedere, gurile fluviului, ca şi portul Constanța, puteau să apară mai importante decât întreaga Transilvanie, şi nu mai puțin libertatea circulației prin Dardanele. Victoria Rusiei părea de natură să pună toate acestea sub semnul întrebării. Dacă antantiştii privesc dincolo de Carpați, neutraliştii şi „germanofilii” nu încetează în anii neutralității să atragă atenția asupra condiției „dunărene” a țării (Duiliu Zamfirescu, Jean Bart, Dinu C. Arion…), care nu trebuie denaturată de dragul Transilvaniei. Dimpotrivă, Basarabia ar fi consolidat această dimensiune dunăreană şi maritimă.

„Stăpânirea exclusivă a gurilor Dunării – explica ziarul Steagul (al conservatorilor din jurul lui Marghiloman) – a fost şi este însăşi rațiunea noastră de a fi ca stat independent. […] Între Basarabia şi Ardeal a fost totdeauna diferența aceasta, că Basarabia e cheia independenței noastre de la aşezarea noastră în stânga Dunării, iar Ardealul e o problemă națională imprescriptibilă desigur, dar care cere în prealabil existența unui stat român independent prin stăpânirea gurilor Dunării.”[54]

Dar şi importanța Dunării ar fi fost ştirbită, dacă Marea Neagră, „prelungirea” ei necesară, nu rămânea deschisă, de unde îngrijorarea stârnită de problema strâmtorilor. Până şi unii antantişti vedeau în pretențiile ruseşti asupra strâmtorilor principala piedică în calea intrării României în război. Astfel, Nicolae Basilescu, profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti şi deputat liberal, afirma într-un articol publicat în iunie 1915 că dobândirea Transilvaniei şi Bucovinei şi, chiar în plus, cedarea Basarabiei de către Rusia nu ar folosi cu nimic României în cazul în care Rusia s-ar instala la Constantinopol: România Mare „ar cădea în vasalitatea economică şi politică a Rusiei”.[55]

Trebuie spus că sub toate aspectele, şi geopolitic, şi economic, şi demografic, România, *cu Transilvania*, devenea *o altă țară*, orientată mai mult spre Europa Centrală, cu o compoziție multietnică şi lipsită de sistemul de securitate de care beneficiase până atunci. O țară mai mare, dar şi cu probleme mai mari în interior şi cu o nesiguranță mai mare în afară.

Este interesant de urmărit şi proporția „germanofililor” pe regiuni istorice. „Germanofilii” moldoveni sunt mai numeroşi decât „germanofilii” munteni. Muntenii nu sunt atât de preocupați de propria lor provincie şi se identifică astfel mai uşor, pur şi simplu, cu România; se aflau oricum în poziție dominantă: capitala la Bucureşti, cea mai mare parte a burgheziei şi a elitei politice, de obârşie muntenească. Moldovenii însă aveau o problemă cu Moldova, care, după

---

[54] „Între Austria şi Rusia”, în *Steagul*, 11 noiembrie 1915.

[55] N. Basilesco, *Le rôle de la Roumanie dans la guerre européenne et les revendications de la Roumanie*, extras din *Journal de Genève*, 1 şi 7 iunie 1915, Geneva, 1915: „La question des détroits. Le point de vue roumain”, p. 16.

unirea din 1859 nu încetase să piardă din substanță în favoarea Munteniei. Cei care se pronunțau, doar în vorbe, în defavoarea Unirii, erau o mică minoritate; dar starea de insatisfacție avea un caracter mai general. La 1859, Bucureştiul număra 120.000 de locuitori, iar Iaşul 65.000, aşadar, peste jumătate din populația oraşului care avea să devină capitala unică a țării. În 1912, Bucureştiul atinsese 340.000 de locuitori, în timp ce Iaşul abia depăşea 75.000, un raport aproape de 5 la 1; mai mult decât atât, în timp ce în intervalul de 13 ani dintre recensăminte (1899 şi 1912), capitala României sporise cu 65.000 de locuitori, capitala Moldovei, dimpotrivă, pierduse 2500 de suflete.[56] Iaşul nu mai avea nici primatul cultural de odinioară. Societatea „Junimea", tipic ieşeană la origine, se deplasase la Bucureşti în 1885. Universitatea din Iaşi, înființată înaintea celei din Bucureşti (1860 şi 1864), pierdea necontenit teren în favoarea rivalei sale. Unii dintre profesorii săi înțelegeau să rămână moldoveni până la sfârşitul carierei; erau însă destui care nu ratau ocazia de a se transfera la Bucureşti atunci când apărea un loc disponibil.

Înainte de a fi preocupați de Transilvania, numeroşi membri ai elitei moldoveneşti erau preocupați de Moldova, inclusiv de Moldova cealaltă, de Basarabia, anexată de ruşi la 1812 (recuperată parțial – județele din sud – la 1856, şi pierdută din nou la 1878). Față de Rusia, moldovenii manifestau o sensibilitate mai acută decât muntenii. Pericolul rusesc privea România în ansamblu, dar Moldova în şi mai mare măsură. Iaşul se afla la doi paşi de frontieră. Dacă Rusia ar fi continuat anexiunile, Moldova era cea vizată în primă instanță (ajungându-se astfel la „reunificarea" ei în interiorul imperiului). „Nu cu Rusia" era punctul de vedere al multor moldoveni. Aliată la 1877-1878, Rusia se comportase aproape ca o forță de ocupație şi sfârşise prin a anexa un teritoriu aparținând României. Cine putea garanta că situația nu s-ar repeta? Rămânea, pentru cei care se temeau de o invazie rusă, soluția neutralității, iar pentru cei care se temeau mai puțin şi sperau să vadă Basarabia eliberată şi Rusia împinsă spre Răsărit, soluția alianței cu Puterile Centrale. Întregirea Moldovei cu Basarabia ar fi sporit de altfel importanța ei în plan național, oferind, măcar parțial, o rezolvare frustrărilor moldoveneşti.

Mărturiile sunt numeroase cu privire la o atitudine distinctă. Lupu Kostaki zicea răspicat: „… deşi uniți de 57 de ani, nu suntem cu totul contopiți într-un singur bloc. Muntenilor puțin la păsa de viitorul Moldovei de a fi rusificată, şi mai puțin încă se interesau de Basarabia şi Bucovina".[57] Într-o schiță biografică privitoare la istoricul Radu Rosetti, ginerele său, Victor Beldiman, aşadar o persoană care-l cunoştea bine, afirmă despre el că era un moldovean convins, nutrind dispreț față de „valah" (cu precizarea că nu mergea totuşi atât de departe ca acei moldoveni care puneau încă sub semnul întrebării unirea de la 1 859!).[58]

În perioada neutralității, P.P. Carp se pune în fruntea unui ziar pe care-l intitulează *Moldova* (apare de la 1 martie 1915 până la 14 august 1916). Titlul

[56] L. Colesco, „La population de la Roumanie d'après le recensement général du 19 décembre 1912", în *Buletinul statistic al României*, vol. XII, 1915, nr. 36-37, p. 437.
[57] Lupu Kostaki, *op. cit.*, pp. 132-133.
[58] Victor A. Beldiman, „Istoricul Radu Rosetti", în *Libertatea*, 20 aprilie 1937, pp. 141-146.

este semnificativ, deşi Carp nu era doar o figură moldovenească, ci un lider național. Credea însă în necesitatea unui tratament mai echitabil al provinciei sale de obârşie, şi probabil că aşa se explică în bună măsură proiectul său de descentralizare administrativă, după modelul german, pe care a sperat că tocmai înfrângerea României îi va da posibilitatea să-l pună în aplicare; era opusul modelului francez de centralizare excesivă adoptat de România. „Moldova" însemna de asemenea revenirea fostului principat la frontiera de pe Nistru. În articolul-program, intitulat *Idealul național*, Carp argumenta în felul următor: „Înainte de toate, România este un stat dunărean; de gurile Dunării atârnă viitorul ei economic, şi e o chestie de existență pentru dânsa de a împiedica stăpânirea lor de alții decât de noi. Dacă luăm Transilvania şi pierdem gurile Dunării, suntem pierduți şi Transilvania cu noi. Dacă, din contră, ne întindem până la Nistru, chestia Transilvaniei va rămâne o problemă, pe care o vor dezlega generațiunile viitoare, cu uşurință şi fără conflict cu Imperiul Austro-Ungar." Prioritatea este spre Est şi nu spre Vest, spre gurile Dunării şi spre Nistru, nu spre Carpați şi spre Tisa. Un program național, desigur, dar cu o incontestabilă coloratură moldovenească.[59]

Trecând de la moldoveni la transilvăneni, ne aşteaptă o surpriză, în măsura în care unirea Transilvaniei a intrat în istoriografie şi în conştiința națională ca singura soluție firească, pe care niciun român şi, cu atât mai mult, niciun român ardelean n-ar fi avut motive să o pună sub semnul întrebării. Există şi ideea cu totul greşită că mişcarea națională a românilor din Transilvania însemna neapărat şi o mişcare vizând unirea Transilvaniei cu România. Depinde de altfel la ce epocă ne referim. Mişcarea națională a început în Ardeal cu mult înainte de crearea României. Multă vreme nici n-avea să revendice ataşarea la o Românie care încă nu exista (sau la Principate, oricum separate, care nu se aflau deloc într-o stare înfloritoare, nici în plan politic, nici social, nici cultural). Situația a cunoscut o modificare importantă prin crearea României în 1859 şi consolidarea ei treptată după 1866 şi, în paralel, din pricina compromisului dualist austro-ungar din 1867, în urma căruia Transilvania revenise Ungariei, pierzându-şi orice urmă de autonomie, contopită în ceea ce, în defavoarea minorităților, căuta să fie un stat național ungar. România devine acum un reper semnificativ pentru românii transilvăneni. De aici până la ruperea de monarhia habsburgică mai era însă cale lungă. Românii supuşi Ungariei luptau pentru drepturi egale cu ungurii, sub toate aspectele: participare la conducerea țării, învățământ românesc de toate gradele şi aşa mai departe; cei din Transilvania propriu-zisă revendicau şi revenirea la statutul de autonomie a Transilvaniei, la care au renunțat după 1900 în ideea considerării tuturor românilor, atât din Transilvania, cât şi din Banat, Crişana şi Maramureş, drept comunitate alcătuitoare a statului. Unirea cu România n-a fost exprimată public niciodată până la 1914. Desigur, cine ar fi făcut-o ar fi avut de suferit rigorile legii, dar şi aşa destui români au trecut prin închisori pentru diverse delicte politice sau de presă, suferind condamnări de altfel nu prea grave şi fiind supuşi în detenție unui tratament relativ „convenabil". N-a făcut-o nimeni, fiindcă

[59] P.P. Carp, „Idealul național", în *Moldova*, 1 martie 1915, reprodus în: *P.P. Carp, România şi războiul european*, Bucureşti, 1915, pp. 3-10.

problema nu se punea. Exista, desigur, în imaginarul românesc, o Românie „de la Nistru pân' la Tisa", şi, mai ales, gândul unirii, cândva, a Transilvaniei, dar România aceasta era un proiect ideal, îndepărtat, poate utopic; nu a existat o mişcare iredentistă efectivă. Chiar şi Regatul român se aliase cu Austro-Ungaria în 1883; continua să le poarte de grijă românilor de peste munți, dar cu anume discreție şi fără să depăşească o anumită limită. Proiectul unificator rămânea deocamdată în coordonatele predominant culturale. Slavici exprimă, într-o manieră „excesivă", dar cu atât mai evident, disocierea dintre cultural şi politic, în ce priveşte raporturile Transilvaniei cu România. A fost un mare luptător pentru unitatea culturală a tuturor românilor („Soarele pentru toți românii la Bucureşti răsare") şi un luptător la fel de convins pentru *neunitatea* lor politică. În 1906, Aurel C. Popovici şi-a lansat proiectul federalist al „Austriei Mari".[60] Încă departe de România Mare! După el, monarhia habsburgică ar fi trebuit să devină o confederație formată din 15 state, unul dintre ele reunind teritoriul majoritar românesc. S-a putut afirma, mai târziu, fără o justificare credibilă, că în intenția autorului acesta ar fi fost doar un pas spre desprinderea românilor de dubla monarhie. Înseamnă să vedem la A.C. Popovici un desăvârşit machiavellism, o strategie perversă propunând Austro-Ungariei o ieşire care aparent o restabilea, dar în realitate îi săpa temeliile. Lucrurile nu stau aşa: A.C. Popovici chiar credea în proiectul său. Speranțe se puneau în moştenitorul tronului, Franz Ferdinand, cel ucis la Sarajevo, care ar fi urmărit şi el o „egalizare" a situației diferitelor națiuni; A.C. Popovici, ca şi Alexandru Vaida-Voievod, miza pe o schimbare odată cu noua domnie.

În preajma izbucnirii Primului Război Mondial, începe să se simtă totuşi o oarecare incertitudine cu privire la viitorul monarhiei habsburgice: un motiv în plus pentru intransigența manifestată de Viena în vara anului 1914. Era şi o urmare a războaielor balcanice, în urma cărora Imperiul Otoman multietnic îşi pierduse posesiunile europene în favoarea statelor naționale din Balcani: un model valabil, eventual, şi pentru Europa Centrală. Un curios articol pe această temă apare, cu câteva luni înainte de război, în *Noua revistă română*, sub titlul „Viitorul conflict european. Dezmembrarea Austriei". Autorul întrevedea posibilitatea unei împărțiri a Austro-Ungariei între Germania şi Rusia, ceea ce, ține să spună, n-ar fi de altfel o soluție prea bună, însă, odată ce lucrurile s-ar petrece în acest fel, România, urmând Germania, şi-ar alipi Transilvania, o parte din Banat şi sudul Bucovinei.[61] Premoniție parțială: lucru rile s-au petrecut aşa, pe jumătate, în favoarea României, şi nu a Germaniei!

Izbucnirea războiului în 1914 a marcat o răscruce. Se contura pentru prima dată, în funcție de alegerea României, dar şi de opțiunea transilvănenilor, posibilitatea unirii cu România. Dintre liderii transilvăneni, Octavian Goga şi Vasile Lucaciu au trecut imediat în Regat, unde au susținut vehement campania

[60] Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*, Leipzig, 1906; ediție românească: *Stat şi națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Bucureşti, 1939; nouă ediție: Albatros, Bucureşti, 1997.

[61] O.G.L., „Viitorul conflict european. Dezmembrarea Austriei", în *Noua revistă română*, 21 aprilie 1914, pp. 319-320.

pentru intrarea României în acţiune. Îi vor urma şi alţi intelectuali: Sever Bocu, Onisifor Ghibu, Vasile Stoica, Octavian Tăslăuanu… Nu foarte mulţi, totuşi.[62] Liderii Partidului Naţional Român din Transilvania şi-au exprimat fidelitatea faţă de dubla monarhie. În octombrie 1914, la funeraliile regelui Carol a participat – mai puţin Iuliu Maniu – întreaga conducere a românilor transilvăneni: Alexandru Vaida-Voievod, Teodor Mihali, Ştefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Valeriu Branişte, Vasile Goldiş. Goga şi Lucaciu au încercat să-i „lămurească". „Mi-aduc aminte – povesteşte Goga –, discuţia a fost lungă şi foarte vie. Colegii mei plini de îngrijorare se înfăşurau în multă prudenţă şi vedeau în rostul expatrierii noastre mai mult o atitudine de romantism neîngăduit, decât un act logic impus de-o anume concepţie politică. Fireşte, n-a fost un moment vorba ca şi dânşii să rămână la Bucureşti, urmând exemplul unui Masaryk sau Beneş, cu gândul de-a agita dincolo de hotare ideea războiului liberator. Părintele Lucaci a lansat în treacăt planul mutării întregului comitet naţional în România, dar a fost primit cu-o tăcere atât de îngheţată din partea tuturor, încât bătrânul vizionar, parcă-l văd, a încruntat sprâncenele, a strâns din buze o clipă, şi cu-o admirabilă bonomie privind împrejur m-a îmbrăţişat: – Nu-i nimic, plecaţi voi, noi rămânem aici, un popă prost şi-un poet nebun." La propunerea lui Goga de a-i transmite cu toţii lui Brătianu dorinţa intrării în acţiune împotriva Austro-Ungariei pentru dezrobirea Ardealului, răspunsul din partea ardelenilor a venit sec: „Noi nu putem spune asemenea lucruri."[63]

În februarie 1917, vreo 200 de români transilvăneni, în frunte cu mitropoliţii şi episcopii, precum şi cu câţiva deputaţi din Parlamentul de la Budapesta, au semnat o declaraţie de fidelitate faţă de Coroana ungară.[64] Un deceniu mai târziu, patriarhul Miron Cristea (fost episcop de Caransebeş, şi el semnatar al menţionatei declaraţii) reproşa lui Iuliu Maniu atitudinea extrem de prudentă a conducătorilor naţionali: „Activitatea Partidului Naţional din Ardeal, în cursul războiului mondial, se deosebeşte ca ceriul de pământ de ţinuta demnă şi energică a cehilor." Maniu, preciza Miron Cristea, „era ofiţer austriac, lupta contra aliaţilor României", „Vaida era bolnav într-un sanatoriu din Elveţia", Goldiş „scria articole ungureşti de sociologie teoretică […] ca să-l ia sub scutul lor în timpul războiului", iar Vlad ar fi spus „că numai gunoiul a dezertat în România […] ca să

[62] Un grup de transilvăneni, cei mai mulţi veniţi în România la începutul războiului (Zaharia Bârsan, Constantin Bucşan, Sever Bocu, I. Al-George, Onisifor Ghibu, Ion Moţa, Gheorghe Popp, Iosif Şchiopul, Octavian Tăslăuanu) au editat la Bucureşti, între 20 martie 1915 şi 3 iulie 1916, gazeta *Tribuna* (a treia „Tribună", după cele de la Sibiu şi de la Arad). Sub titlul „Pentru ce mergem contra Austro-Ungariei?" (27 martie 1915) se înşirau numeroase motive, unele evidente, altele contestabile, în sprijinul acestei opţiuni: imposibilitatea de a merge cu ungurii; disoluţia Austro-Ungariei, mai apropiată decât a Rusiei; valoarea economică superioară a Ardealului; maghiarizarea în Ardeal ar fi fost mai intensă decât rusificarea în Basarabia (fals!); primejdia germană, mai mare decât cea rusească (oare?): axa Berlin-Bagdad „ar trece peste trupul ţării noastre".

[63] Octavian Goga… *aceeaşi luptă: Budapesta-Bucureşti*, Bucureşti, 1930, „O apărare naţională", pp. 122-123.

[64] Textul şi semnăturile reproduse de Ion Rusu Abrudeanu, în *Păcatele Ardealului faţă de sufletul vechiului Regat*, Bucureşti, [1930], pp. 277-280.

scape de frontul unguresc".[65] Cuvinte grele, şi poate prea rele în raport cu sentimentele reale ale celor în cauză, dar cel puțin pasivitatea lor rămâne un fapt.

Dacă de eroism nu poate fi vorba, nu decurge neapărat de aici concluzia unei renunțări. Conducătorii românilor căutau să evite un conflict cu autoritățile ungare care, în timp de război, s-ar fi întors împotriva lor şi a întregii populații româneşti. Însă nu e corect nici să răsturnăm lucrurile în sensul unei „lupte" – care n-a existat – pentru unirea cu România.

Odată ce liderii transilvăneni nu puteau sau nu credeau de cuviință să-şi exprime deschis opțiunile, soluția este să ne adresăm celor care aveau toată libertatea s-o facă, şi anume exponenților elitei transilvănene stabiliți în România. Aceştia nu numai că ar fi putut să-şi susțină în voie ideile unioniste, dar erau chiar stimulați în acest sens de largul curent al opiniei publice. Mulți dintre ei însă n-au făcut-o, şi îndeosebi numele cele mai prestigioase.

Dintre profesorii universitari de origine ardelenească, Ioan Bianu s-a pronunțat categoric împotriva intrării României în război pentru Transilvania, iar Victor Babeş şi Ioan Bogdan au preferat să nu se exprime (ceea ce nu dovedea, în niciun caz, din partea unor ardeleni, prea multă dorință de unire). Toți trei au rămas la Bucureşti şi s-au acomodat perioadei de ocupație (fiind acuzați în consecință de „colaboraționism"). La Universitatea din Iaşi, profesorul de germană Traian Bratu înclina şi el spre Puterile Centrale. Să li-l asociem şi pe bucovineanul Dimitrie Onciul, ezitant la început, apoi cu accente „germanofile" tot mai pronunțate, mai ales sub ocupația germană. În partea opusă, favorabilă Antantei şi eliberării Transilvaniei, se situează Ovid Densuşianu, profesor de filologie romanică la Universitatea din Bucureşti, Simeon Mândrescu, profesor de germană (!) la aceeaşi universitate, şi Ioan Ursu, profesor de istorie a românilor la Universitatea din Iaşi.

În ce-i priveşte pe scriitorii ardeleni trecuți în România (exceptându-l pe Goga, abia despărțit de Ardeal, dar venit tocmai ca mesager al acestuia), ierarhia este cât se poate de clară: doi scriitori, Ioan Slavici şi George Coşbuc, se aflau cu mult deasupra celorlalți, cu locul lor deja recunoscut în istoria literaturii române. Slavici era dintotdeauna un îndârjit „pro-Habsburg". Coşbuc, extrem de discret, se lasă mai greu interogat; o analiză atentă, pe care o propunem ceva mai încolo în această lucrare, arată că şi el înclina în această direcție; oricum, nu a fost un militant pentru unirea Transilvaniei!

Coborând puțin pe scara notorietății, este interesantă mărturia lui Alexandru Lapedatu, şi el ardelean stabilit în România, istoric în curs de afirmare, care avea să devină după război profesor la Universitatea din Cluj (şi ministru în mai multe guverne liberale). În anii la care ne referim, era secretar al Comisiei Monumentelor Istorice, precum şi al Comisiei Istorice a României (şi, din 1910, membru corespondent al Academiei Române). În amintirile sale, Lapedatu mărturiseşte că n-a participat în niciun fel la agitația națională din anii 1914-1916. Încă un ardelean care stă şi aşteaptă! Cu privire la motivele acestei atitudini, explicațiile lui sunt oarecum contradictorii. Afirmă mai întâi că avea încredere în

---

[65] Elie Miron Cristea, *Note ascunse*, Dacia, Cluj, 1999, pp. 111 şi 125-126.

Brătianu, „care nu putea conduce altă politică decât aceea a marilor interese naționale ale unității româneşti", doar el fiind „în măsură să aleagă momentul intrării noastre în război". Câteva rânduri mai departe, „completează" acest argument: „Aş fi nesincer dacă n-aş mărturisi că atitudinea mea rezervată din timpul neutralității n-a fost influențată şi de legăturile mele de prietenie cu colonelul Victor Verzea, atunci director general al Poştelor."[66]

Aici intervine o altă poveste. Victor Verzea, ardelean din Săcele, ca şi Lapedatu, coleg la liceul din Braşov şi prieten cu A.C. Popovici, a trecut în Regat, unde a urmat Şcoala Militară, devenind un foarte apreciat ofițer. A ajuns colonel şi director la Pirotehnia armatei, după care a demisionat din armată, pentru a se ocupa cu exploatarea propriilor vii, pe care le primise de zestre. Cu legături atât la conservatori, cât şi la liberali, a fost numit de Brătianu, în timpul neutralității, director general al Poştelor. Totul părea să-i reuşească. Mergea însă spre dezastru. Adept al teoriilor lui A.C. Popovici şi convins de victoria Puterilor Centrale, a rămas, sub pretext de boală, în Bucureştiul ocupat, îndeplinind şi funcția de primar al Capitalei între 11 decembrie 1916 şi 1 noiembrie 1917. Pentru un militar şi un înalt funcționar public, a fost un act de trădare. Condamnat la moarte, cu pedeapsa comutată după război în închisoare pe viață, a fost eliberat câțiva ani mai târziu, în 1925. Izolat, evitat de toți, şi-a pus singur capăt zilelor.

Trădătorul acesta, un om de altfel cu calități ieşite din comun, a fost un patriot român. A văzut însă lucrurile *altfel*, iar cazul său, împins la extrem (asemănător într-un fel cazului Slavici), ilustrează complexitatea situației românilor transilvăneni, ignorată în genere de o istoriografie mult simplificatoare.

Alexandru Lapedatu, pentru a reveni la el, s-a aflat aşadar sub influența lui Verzea, şi chiar mai direct, a lui A.C. Popovici („acest mare luptător al cauzei noastre naționale, pentru care aveam de mulți ani atâta iubire şi prețuire").[67] Un adept entuziast al lui A.C. Popovici, căruia a încercat să-i popularizeze proiectul federalist, a fost istoricul literar Ion Scurtu, şi el prieten cu Lapedatu, şi el neparticipant „la agitațiile zgomotoase pentru război".[68] Odată cu intrarea României în război, ambii au evoluat spre o atitudine națională activă. Scurtu s-a angajat voluntar în armată, în timp ce Lapedatu, la Iaşi, a devenit un colaborator asiduu al *Neamului românesc* al lui N. Iorga, iar în vara anului 1917 a fost însărcinat de guvern cu evacuarea în Rusia a manuscriselor Academiei Române şi diverselor colecții artistice. Dinspre Popovici şi Verzea ajunsese alături de Iorga şi Brătianu: un parcurs semnificativ pentru dilema românilor transilvăneni.

Ezitant, dar cu o înclinare mai curând germanofilă, este şi scriitorul şi jurnalistul Alexandru I. Hodoş, dintr-o renumită familie transilvăneană, mai cunoscut sub pseudonimul literar Ion Gorun.

În momentul intrării României în război, autoritățile au dispus arestarea lui Ioan Bălan, parohul bisericii greco-catolice din Bucureşti. I se reproşau legăturile

---

[66] Alexandru Lapedatu, *Amintiri*, Editura Albastră, Cluj, 1998, pp. 84-85.
[67] *Ibidem*, p. 81.
[68] Alexandru Lapedatu, *Dr. Ion Scurtu 1877-1922. Cuvinte de amintire*, Cluj, 1922, p. 17.

cu legaţia austro-ungară şi mai ales că ţinuse predici „în sensul că românii care aveau obligaţia serviciului militar în Ungaria, ar fi trebuit să se întoarcă, deoarece aceasta era obligaţia lor". Inclus în grupul „ostaticilor" (printre puţinii români), preotul unit avea să fie dus în captivitate în Moldova, fiind eliberat odată cu toţi ceilalţi. S-a reîntors în Capitală, de la Iaşi, abia după încheierea războiului, manifestând acum – după constatarea arhiepiscopului Netzhainmer – „o orientare complet româno-naţionalistă".[69] Nicio contradicţie: fusese întotdeauna un patriot român. Nu el se schimbase, ci cursul istoriei. Mai târziu avea să ajungă episcop de Lugoj şi să moară în detenţie, sub comunism.

Merită relatat şi cazul lui Liviu Raţiu, fără ecou în epocă, dar păstrat între copertele unui dosar întocmit de Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale. Acest român din Arad, stabilit în România în 1876, fusese şef de depou la gara Câmpina, iar acum, pensionat, se reangajase ca funcţionar la rafinăria „Steaua Română" din aceeaşi localitate. Era căsătorit cu o soră a compozitorului Ciprian Porumbescu, fiica preotului şi scriitorului Iraclie Porumbescu, una dintre figurile naţionale ale românilor bucovineni. Din ambele părţi, o ascendenţă patriotică! În august 1916, este arestat, împreună cu soţia, fiul şi fiica, fiind depuşi la penitenciarul Doftana. Fusese urmărit în lunile precedente, cu concluzia că ar fi fost folosit de administratorul cu nume german al societăţii care-l angajase (poate doar de formă, în interpretarea poliţiei), „pentru a-i face informaţiuni, a preda şi primi scrisori de la diferiţi curieri ce trec pe linia Bucureşti-Predeal". Din însărcinarea aceluiaşi, Raţiu ar fi vândut într-un chioşc din oraş, şi chiar ar fi împărţit gratis la lucrători, „toate gazetele nemţofile". E cel puţin versiunea poliţiei, de presupus măcar parţial adevărată. În ce-l priveşte, acuzatul protestează printr-un memoriu adresat Ministerului de Interne că a fost închis „fără să ştie de ce". La rândul ei, soţia sa îi scrie celui mai bine plasat bucovinean din România, lui Dimitrie Onciul, cu rugămintea de a-i ajuta. Onciul se adresează prompt ministrului de Interne, depunând mărturie în favoarea soţilor Raţiu, cu argumentul atitudinii „naţionaliste" a ambelor familii. Nu ştim ce s-a întâmplat mai departe: ultimul document al dosarului este scrisoarea lui Onciul din 31 august 1916, cu menţiunea „urgent" a ministrului, datată 1 septembrie.[70]

Când izbucneşte războiul european, renumitul lingvist Sextil Puşcariu, român din părţile Braşovului, profesor pe atunci la Universitatea din Cernăuţi şi membru al Academiei Române, îşi petrecea vacanţa în România, aflându-se cu familia la Techirghiol. Nu ştie cum să se întoarcă mai repede la Braşov, pentru a se prezenta la încorporare. Avea să fie trimis pe frontul italian (nu chiar în prima linie), unde a rămas până la începutul anului 1918. Patriotismul său românesc e deasupra oricărui dubiu, dar nu-i lipseşte nici patriotismul austro-ungar, într-un sens mai înalt decât simpla fidelitate formală. Câteva rânduri pline de mândrie

---

[69] Informaţii cu privire la arestarea şi detenţia lui Ioan Bălan, la Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005, vol. I, pp. 629-630, 649, 823. Numele lui Bălan apare în lista persoanelor depuse la fortul Domneşti în august 1916 şi a celor trimise din Bucureşti şi internate în arestul preventiv din Huşi (A.N.R.-A.N.I.C., Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, 1139/1916, ff. 2-3 şi 25-29).

[70] A. N.R.-A.N.I.C., Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, inv. 724, 83/1916.

trimise lui Ioan Bianu în august 1915: „Un semn de viață de pe câmpul de război sud-vestic, unde trupele noastre se poartă ca nişte lei, înfrângând orice atac al duşmanului". În 1918, se arată tentat să accepte catedra de limba română de la Universitatea din Viena. Era încă țara lui! Câteva luni mai târziu, fericit de crearea României Mari, se lansa în organizarea universității româneşti din Cluj, devenind primul ei rector.[71]

Pentru intelectualii transilvăneni (ca şi pentru cei bucovineni), alegerea era destul de complicată. Mai complicată, oricum, față de cum au apărut până acum lucrurile în evocările istoriografice. A contat şi faptul că erau în genere de formație culturală germană, spre deosebire de majoritatea intelectualilor din Regat, instruiți în spiritul culturii franceze. Sunt şi ardeleni care privesc cu „ochi" francezi (cazul lui Ovid Densuşianu), dar frecvența lor e mai mică. Motivul principal se află însă în modul cum se raportau la propria lor identitate. Erau mai întâi de toate români ardeleni (sau bucovineni). Aparțineau, apoi, într-un sens mai larg, ansamblului comunității naționale româneşti, ceea ce îi orienta spre România. Aparțineau însă, de secole, şi monarhiei habsburgice şi, mai cu seamă, unui anumit cadru de civilizație, care îi ținea ancorați în Europa Centrală. Români, desigur, dar români, s-ar spune, din altă Europă decât românii din Regat. Dacă ar fi beneficiat de drepturi depline în Austro-Ungaria – care în acest caz n-ar mai fi fost Austro-Ungaria! —, nu este sigur că ar mai fi optat pentru România. Poate da, poate nu. Poate ar fi optat România pentru asocierea la această virtuală confederație a Europei Centrale. De aceea, la 1914, intelectualii şi oamenii politici ardeleni sunt împărțiți. Unii se pronunță deschis pentru România, alții rămân încă fideli monarhiei habsburgice. Cei mai mulți sunt însă împărțiți chiar în ei înşişi, în alegerea lor individuală. Intrarea României în război a împins lucrurile în direcția ştiută, iar la urmă, definitiv, dezmembrarea Austro-Ungariei: între perspectiva de a rămâne ataşați Ungariei şi a se uni cu România, hotărârea nu putea fi decât una, şi practic unanimă. Asta nu înseamnă că identitatea lor ardelenească a dispărut de la o zi la alta pentru a se contopi pur şi simplu în marea identitate românească. Elita transilvăneană înclina mai curând spre un regim de autonomie (cum a şi fost timp de doi ani, până în 1920, administrația Consiliului dirigent), dar o asemenea organizare contravenea principiilor pe care se clădise statul român: concepția, puternic înrădăcinată până astăzi, a statului național unitar.

Numai într-o asemenea cheie, de balans între România şi Europa Centrală, se pot înțelege, de pildă, „oscilațiile" lui Alexandru Vaida-Voievod, alături de Iuliu Maniu, principalul lider al românilor transilvăneni în primele decenii ale secolului.[72] Numele i-a rămas legat de un mare act istoric: el e cel care a prezentat, în Parlamentul din Budapesta, la 18 octombrie 1918, declarația de autodeterminare şi de despărțire a românilor transilvăneni de Ungaria, moment premergător al deciziei de unire de la 1 decembrie 1918. Mai înainte însă, Vaida-Voievod

---

[71] Sextil Puşcariu, *Memorii*, Minerva, Bucureşti, 1978; scrisoarea adresată lui Ioan Bianu, din 7 august 1915, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. IV, Minerva, Bucureşti, 1976, pp. 567-568.

[72] Cu privire la activitatea sa politică: Alexandru Vaida-Voievod, *Memorii*, 4 vol., Dacia, Cluj, 1994-1998.

împărtăşise idei apropiate de ale lui A.C. Popovici şi se aflase în cercul reformator din jurul arhiducelui Franz Ferdinand; în 1917, l-a susținut pe Constantin Stere în proiectul lui de a lega mai strâns România de Puterile Centrale. După unirea cu România, s-a socotit suficient de bine „integrat” pentru a fi prim-ministru al țării (decembrie 1919-martie 1920). În 1922 îl vedem însă prefațând o broşură apărută la Viena, sub titlul *Ardealul, ardelenilor*, în care autorul, Iancu Azapu, preconiza, fără menajamente, despărțirea de Regat şi independența Ardealului. În cuvântul său introductiv, Vaida-Voievod se mărgineşte să afirme că în Ungaria drepturile cetățeneşti şi politice erau mai bine respectate decât în România; „ce vom face în viitor – încheie el – nu ştiu, căci numai viitorul ne va indica drumul pe care va trebui să-l urmăm”.[73]

Încă şi mai pe şleau s-a exprimat Vaida-Voievod într-o convorbire (din 26 decembrie 1921) cu arhiepiscopul catolic Netzhammer: „Unirea noastră cu România veche nu putea să urmărească în niciun caz scopul ca noi dincolo, cu cultura noastră vest-europeană, să devenim precum cei de aici: un morman de mizerie bucureşteană! Aici te afli în mizerie, nu eşti nici măcar în Balcani, ci în Asia! […] Noi, politicienii din Ardeal, ne-am urmat şcolile într-o țară cu 52 milioane de oameni şi nu într-un stat balcanic cu 7 milioane de locuitori. Înțelegem vechiul regat, dar politicienii şi oamenii de stat de aici nu înțeleg situația de dincolo, de la noi! Oamenii noştri buni de la țară cu proprietăți mici şi mari, administrația noastră bună, sistemul nostru şcolar etc.”[74]

Vaida se înfierbânta repede şi în disputele cu ungurii, şi cu românii! Dincolo de izbucnirea temperamentală şi de nemulțumirile de moment, legate de împiedicarea Partidului Național Român de a accede la guvernare, subzistă şi o chestiune de fond. Nu numai el, dar oricare dintre confrații lui ardeleni, care aleseseră de bunăvoie calea spre România, nu se puteau rupe cu totul de nostalgia apartenenței la spațiul de civilizație al Europei Centrale.

Se pot face distincții, de ordin teritorial sau religios, şi printre românii transilvăneni? Da, până la un punct, cu condiția de a nu generaliza unele nuanțe deosebitoare, care nu par să fi afectat sensibil atitudinile adoptate în Primul Război Mondial. Prin tradiție, cel puțin, Transilvania propriu-zisă era mai „dezlipită” de Ungaria decât Banatul, Crişana şi Maramureşul; în fostul principat, mişcarea națională românească a avut în genere accente mai radicale. Greco-catolicii, pe de altă parte, aveau, în mod explicabil, o orientare mai occidentală decât ortodocşii (dar ei erau mai numeroşi tocmai în Transilvania propriu-zisă, unde depăşeau ponderea ortodocşilor, aşa încât diversele tendințe se amestecau). În analiza unor cazuri individuale la care ne referim, pot fi invocate repere regionale sau confesionale, combinate însă cu multe alte motive. Slavici, de pildă, este un român dinspre Ungaria, dintr-o zonă multietnică şi multiculturală; cosmopolitismul lui (sau lipsa naționalismului românesc) îşi găseşte aici o explicație. Printre apărătorii unei Transilvanii cu fizionomie proprie, în raport cu

[73] Iancu Azapu, *Ardealul, ardelenilor*, Viena, 1922; „Prefață” de Alexandru Vaida-Voievod, pp. 3-4.
[74] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1062.

România, se numără destui greco-catolici, de la Bianu la Vaida-Voievod sau Maniu.

Interesant este de constatat că greco-catolicii erau priviți în vechiul Regat cu multă neîncredere. Cu greu şi-au putut înălța o biserică, una singură, în toată România, şi târziu, abia în 1909: biserica cu hramul Sfântul Vasile din Bucureşti. Între greco-catolici şi romano-catolici, autoritățile îi preferau pe cei din urmă, o biserică oricum „străină” în România, care mai greu putea să atragă populația românească. „Uniții” însă, care îşi însuşiseră dogma catolică dar păstrau ritul ortodox, reprezentau, cum se întâmplase şi în Ardeal, o poartă de trecere din spre ortodoxie spre catolicism. Într-o Românie care „cedase” în fața civilizației occidentale (adoptând până şi grafia latină: singurul popor ortodox care scrie cu caractere latine), biserica ortodoxă era văzută ca reprezentând ultima linie de apărare, care cu niciun preț nu putea fi cedată, a specificului național românesc. Arhiepiscopul Netzhammer a purtat convorbiri foarte instructive pe această temă cu diverşi oameni de stat români. Nici D.A. Sturdza, nici Ionel Brătianu nu voiau să audă de uniți şi mai ales de ridicarea unei biserici a acestora. Din dialogul cu Brătianu:

„— Am auzit – spune primul-ministru – că intenționați să construiți pentru românii greco-catolici sau pentru uniți, cum se mai spune, o biserică deosebită. Biserici latine puteți construi din partea mea câte doriți, dar trebuie să vă spun în mod hotărât că nu ne-ar conveni deloc construirea unei biserici româno-unite!

— Dar uniții solicită de decenii o biserică proprie!

— Vă spun că noi considerăm că o asemenea biserică nu este nici necesară, nici potrivită!

— Şi acum ce să fac?

— Vă spun să nu construiți biserica!”[75]

Până la urmă, biserica a fost construită, dar atitudinea față de greco-catolici rămâne grăitoare şi ea prefațează, desigur în mai blândul registru „liberal”, ceea ce a întreprins regimul comunist în propriul său registru, când a desființat pur şi simplu cultul greco-catolic în 1948. Se înțelege mai bine şi ceea ce am relatat deja cu privire la tratamentul aplicat parohului Ioan Bălan: poate şi atitudinea lui față de România, dar şi atitudinea României față de el.

Cât despre Biserica romano-catolică, atitudinea ei în vremea războiului şi mai ales a ocupației, a fost progermană, şi nici nu avea cum să fie altfel. Singurele comunități catolice autohtone, ele însele de alte origini, dar în bună măsură româ-nizate, erau ceangăii din Moldova, bulgarii din câteva sate de lângă Bucureşti şi şvabii colonizați în Dobrogea (toți aceştia aveau cetățenia română). În oraşe însă, exceptând cazuri izolate de convertiri individuale, catolicii erau „străini” şi perce-puți ca atare: puțini italieni şi francezi, şi mai ales austrieci, germani şi maghiari. Niciun arhiepiscop nu fusese cetățean român. Arhiepiscopul Netzhammer, care a păstorit din 1905 până în 1924, era originar din Baden (sudul Germaniei), dar, stabilindu-se la abația benedictină Einsiedeln din Elveția, căpătase cetățenia elvețiană. În timpul ocupației a avut o relație strânsă cu diverse oficialități

---

[75] *Ibidem*, vol. I, p. 23 1 (însemnarea din 15 iulie 1909).

germane şi s-a împrietenit cu mareşalul Mackensen (în jurnalul său sunt relatări detaliate cu privire la convorbirile cu acesta şi la excursiile făcute împreună în împrejurimile Capitalei). În noiembrie 1918, o notă a Direcției Generale a Poliției îl socotea „grav vinovat de uneltiri contra siguranței de stat şi a intereselor naționale din România”. Se menționa protestul său adresat mareşalului față de „internările” catolicilor, ca şi față de rechiziționarea şcolilor catolice de către Ministerul de Război. I se puneau generos în seamă „înființarea cursurilor serale de limba germană, aducerea profesorilor germani spre a ține cursuri, până şi trupele de operă şi operetă, toate în tendința de a dezagrega elementul românesc”. Călătoriile lui în țară erau socotite tot de propagandă germană, iar preocuparea sa specială pentru Dobrogea, considerată „spionaj militar”.[76] Dincolo de partea de exagerare, fapt este că arhiepiscopul a căutat să profite de înfrângerea României pentru a consolida poziția şi influența Bisericii catolice. Nu este o acuză: dacă au căutat să se folosească de aceleaşi evenimente Carp şi Marghiloman, de ce n-ar fi făcut-o şi el? Documentul cel mai interesant este memoriul pe care l-a adresat din Bucureşti, la 27 ianuarie 1918, contelui Czernin, ministrul de externe al Austro-Ungariei. Netzhammer solicita să se țină seama în tratativele de pace cu România de consolidarea statutului Bisericii catolice şi instituțiilor sale de învățământ; să se permită, cel puțin parțial, ceangăilor, bulgarilor şi germanilor catolici din Dobrogea să învețe în propria lor limbă; iar statul român să-i recunoască pe românii uniți din România ca fiind diferiți de ortodocşi şi, aşadar, îndreptățiți să-şi aibă propriile lor biserici. Prelatul făcea însă şi propuneri pe termen mai lung, vizând pur şi simplu anularea ortodoxiei. Mai întâi printre supuşii austro-ungari: „De vreme ce *ortodoxismul* este dăunător pentru monarhia habsburgică, aceasta ar trebui să reflecteze asupra eliminării sale pe cât posibil în cadrul monarhiei. Teoretic, unificarea Bisericii ortodoxe cu cea romană nu poate întâmpina dificultăți insurmontabile”. Acelaşi proces era recomandat însă şi pentru România, unde „Biserica națională ortodoxă este în declin, astfel încât totul reclamă o reformare temeinică a acesteia”. „Monarhia austro-ungară este cu siguranță îndreptățită, ba chiar are menirea de a facilita inițierea unirii cu Roma în rândul ortodocşilor din acele țări care se află în sfera ei de influență specială, cum ar fi de exemplu România şi Bulgaria. Prin realizarea unirii în aceste țări, s-ar ridica cel mai mare zid de delimitare față de influentele obiceiuri ruseşti.”[77]

Iată pe cineva care chiar credea că Puterile Centrale au câştigat războiul! Arhiepiscopul se ataşase cu adevărat de țara lui de adopție. S-ar putea spune că iubea România; o iubea, fireşte, în felul lui. Publicase, în germană, o frumoasă lucrare, în două volume, despre România, şi o alta despre antichitățile creştine din Dobrogea. Din punctul lui de vedere, catolicismul ar fi fost un avantaj pentru țară. Imediat după încheierea războiului, acuzat aşa cum am văzut, se conturase ideea îndepărtării lui din România. Apoi apele s-au mai liniştit şi arhiepiscopul şi-a putut continua misiunea până în 1924.

---

[76] A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Generală a Poliției, 5/1918.

[77] Arhiepiscopul Raymund Netzhammer către ministrul de externe al Austro-Ungariei, contele Ottokar Czernin, Bucureşti, 27 ianuarie 1918, document reprodus la R. Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, pp. 1493-1500.

Un rol curios în agitațiile ecleziastice şi politice din vremea războiului l-a jucat Marius Theodorian-Carada (1868-1949), avocat şi om politic, nepot de soră a lui Eugeniu Carada, timp de decenii eminență cenuşie a Partidului Național Liberal. El însuşi a început prin a face politică liberală, dar în 1914 s-a alăturat conservatorilor lui Marghiloman. A susținut politica de neutralitate, dar cu o vădită înclinare spre Puterile Centrale; denunță pericolul rusesc, atrage atenția asupra simpatiei Franței şi Angliei față de unguri, iar cheia rezolvării problemei transilvănene o vede în sprijinul Germaniei (articole publicate în *Steagul*: „Dragostea de ruşi", 12 ianuarie 1916; „Frica de unguri", 22 şi 23 ianuarie 1916). A afirmat şi mai târziu că soluția cea mai bună ar fi fost un guvern Maiorescu (care ar fi putut obține din partea Antantei numai în schimbul neutralității promisiunea cedării Transilvaniei), în locul guvernului Brătianu. Preocuparea majoră a lui Theodorian-Carada a fost însă politica religioasă. Se remarcase drept cel mai mare specialist al țării în drept ecleziastic. În 1908 trecuse la catolicism, în varianta „unită", şi considera că aceasta e calea pentru ortodoxia românească. Sub ocupație, lovitură de teatru la Mitropolie: susținut de mai mulți episcopi şi arhierei ortodocşi, „unitul" Theodorian-Carada este numit în ianuarie 1918 secretar al Mitropoliei. S-a iscat printre ortodocşi un imens scandal, mai ales că proaspătul numit înțelegea să se pună imediat pe treabă, prima măsură urmând a fi introducerea calendarului gregorian (ceea ce semăna cu un pas spre catolicism!). A fost nevoit să demisioneze după doar câteva zile. Numirea lui, cu susținere chiar din interiorul Bisericii ortodoxe (deşi nota de poliție îl acuză iar pe Netzhammer!), pune problema atitudinii acesteia în „timpuri grele", prea uşoara ei acomodare cu orice stăpânire lumească.

Ceva mai târziu, cu puțin înainte de a fi ales deputat în Parlamentul lui Marghiloman din 1918, Theodorian-Carada îi înmâna primului-ministru un memoriu privitor la Biserica română din Dobrogea, provincie pierdută de România prin pacea separată. Şi de data aceasta, „unitul" găsise soluția: pentru a-şi apăra identitatea față de bulgari, „românii din Dobrogea să se declare uniți cu Roma". Până la urmă, Dobrogea s-a reîntors la România, iar românii dobrogeni au rămas ortodocşi.[78]

În cazul Bisericii ortodoxe, nu de „germanofilie" a putut fi vorba în 1917-1918, ci, mai simplu, de supunere. Iar punctul cel mai înalt al supunerii – sau cel mai jos – a fost atins în vara anului 1917, când mai mulți ierarhi ai Bisericii, în frunte cu însuşi mitropolitul Conon, şi-au pus semnătura pe un manifest – solicitat, evident, de ocupantul german, şi pus în lucru de Virgil Arion, „gerantul" de la Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice – prin care se urmărea demoralizarea armatei române. Intitulat „Chemarea Mitropolitului primat", manifestul a fost aruncat în tranşeele din Moldova.[79] Imediat după război, Conon a fost înlăturat din scaun

[78] Marius Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări şi amintiri*, vol. II, Bucureşti, 1937, pp. 146-148. Cu privire la episodul numirii sale ca secretar al Mitropoliei, a se vedea şi raportul de poliție din 27 noiembrie 1918: A.N.R.-A.N.I.C., Direcția generală a Poliției, 5/1918, ff. 4-5.

[79] Două exemplare ale „Chemării Mitropolitului primat", în Arhiva Lupu Kostaki: B.N.R., fond Saint-Georges, CXI, D. 2, f. 29 şi CCLXXX, D. 1, f 157. Abil, textul nu se adresează

fără multe formalități. Dar avea şi Netzhammer dreptate să scrie că el, arhiepiscopul catolic, „nu săvârşise nicio crimă împotriva statului, precum colegul său ortodox, care semnase împreună cu alți prelați ortodocşi un document redactat nu de nemți, ci de românii lui, document ce fusese aruncat din avioane în tranşeele soldaților români şi care le cerea acestora să depună armele şi să nu continue vărsarea inutilă de sânge”.[80]

Discuția despre Biserica catolică ne îndreaptă spre problematica „străinilor” din România. În contrast cu satul, caracterizat printr-o accentuată „puritate” etnică şi omogenitate religioasă şi culturală, oraşul românesc a fost prin excelență cosmopolit. Dacă pe la 1800, nota aceasta era predominant sud-est europeană, prin prezența grecilor în primul rând, precum şi a armenilor şi slavilor balcanici, o sută de ani mai târziu, în preajma Primului Război Mondial, deveniseră mult mai numeroşi cei originari din Europa Centrală: evrei (veniți în marea lor majoritate din Galiția, provincie a monarhiei habsburgice), unguri, austrieci şi germani. Prea puțini dintre ei căpătaseră cetățenia română; erau, cel mai adesea, cetățeni austro-ungari (sau, pur şi simplu, „fără protecție”). Origine diferită, religie diferită (mozaici, catolici, protestanți, față de românii ortodocşi), fără cetățenie română: erau receptați ca străini, încă insuficient integrați în comunitatea românească. Cu integrarea „celorlalți”, românii au avut de altfel o mare dificultate, generată atât de particularitățile acelora, cât şi de propriul exclusivism etnic, cultural şi religios (manifestat cum am văzut, chiar în detrimentul românilor „uniți”). Până şi astăzi, se face o distincție netă între români şi unguri sau țigani. Fapt este însă că aceşti „străini”, sau oricum am vrea să-i numim, au jucat un rol-cheie în modernizarea României, în sectoarele cele mai dinamice de viață citadină, inițial slab reprezentate de elementul autohton. Evreii ajunseseră foarte numeroşi în oraşele din Moldova – chiar majoritari în unele dintre ele –, dar numărul lor crescuse şi în sudul țării. La Iaşi, în 1912, 42% dintre locuitori erau evrei. În Bucureşti, evreii reprezentau aproape 13%.[81] Socotind şi celelalte grupuri minoritare, în principal unguri şi germani/austrieci, putem aproxima populația „neromânească” a Capitalei la un sfert din numărul total al locuitorilor (recensămintele şi celelalte date statistice din epocă nu departajează pe naționalitate, ci doar în funcție de cetățenie şi de religie). Este de menționat şi recensământul din 6 ianuarie 1917, efectuat de autoritățile de ocupație, care, dată fiind populația mobilizată (sau „străinii” internați şi încă neîntorşi), dă un număr sensibil inferior în raport cu cel al populației „normale”: 308.987 (față de 341.328 în 1912 şi probabil aproape 400.000 la intrarea României în război). Împărțirea se face după „supuşenie” (cetățenie), nu după naționalitate sau religie. Sunt înregistrați 267.524 cetățeni

---

direct armatei, ci populației în genere, îndemnată să nu apuce „drumul pribegiei”, dat fiind că „biruitorul care intră în Moldova nu este setos de răzbunare, nu ucide, nu jefuieşte, nu dă foc, nu pustieşte”, dovadă faptul că „aici, în Muntenia, averile, casele, cinstea noastră a tuturor a fost respectată”. Rezistența nu mai are rost: „țara vrea pace”, „puterile voastre sunt frânte”.

[80] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 856.

[81] *Buletinul statistic al României*, vol. XII, 1915, nr. 40, „Les habitants de religion mosaïque en Roumanie” (potrivit recensământului din 1912), pp. 702-730.

români, 25.099 austro-ungari (de remarcat numărul mare al acestora), 2732 germani, 1126 bulgari, 1233 turci, 5406 greci, 1644 italieni etc. (evreii nu apar separat; înseamnă că cei care n-au alte cetățenii sunt incluşi printre cetățenii români).[82]

Profilul predominant central-european al minorităților a marcat, fireşte, şi atitudinea lor în anii războiului. Ungurii şi germanii/austriecii au ținut de la bun început partea țărilor lor de origine (dacă erau şi destui români „germanofili”, ar fi fost prea de tot să se pretindă germanilor să nu fie!). O asemenea alegere părea suficient de evidentă pentru a fi puşi sub o strictă urmărire, încă din primele momente ale războiului. S-au păstrat, întocmite de Direcția Poliției şi Siguranței Generale şi minuțios caligrafiate, „Tablourile de spioni şi suspecții de spionaj în serviciul Germaniei [respectiv, al Austro-Ungariei] aflați în Bucureşti”. Sunt 93 de persoane considerate spioni dovediți în favoarea Germaniei, şi nu mai puțin de 216 suspecte de spionaj: în majoritate supuşi germani şi austro-ungari, dar şi câțiva români, precum şi evrei (dintre aceştia din urmă, unii supuşi ruşi). Lista cealaltă, a celor aflați în serviciul Austro-Ungariei, cuprinde 94 de spioni, inclusiv câțiva români, printre care şi Ioan Slavici, „român supus austriac” (considerat pur şi simplu „spion”, nici măcar doar „bănuit”). „Suspecții de spionaj”, în cazul Austro-Ungariei, sunt în număr de 431. Cum se vede, un total de peste 800 de persoane, numai pentru Bucureşti.[83] De remarcat, chiar dacă majoritatea „suspecților” sau „dovediților” erau unguri, austrieci sau germani (şi destui evrei), situația echivocă a românilor transilvăneni, români desigur, dar cei mai mulți încă supuşi austro-ungari, şi, în această condiție, priviți cu o anume suspiciune.

Cu siguranță că unii dintre cei de pe liste (şi probabil şi alții, care nu figurează!) făceau spionaj. Este însă incontestabilă şi partea de psihoză, teama de ceea ce mai târziu va căpăta numele de „coloana a cincea”. Spiritele se înfierbântaseră. Printre „înfierbântați”, îl întâlnim şi pe Eugen Lovinescu, departe de imaginea de măsură şi echilibru pe care i-a asigurat-o în posteritate opera sa de critic şi istoric literar. Într-un articol din septembrie 1916, Lovinescu deplânge faptul că românii n-au lagăre de concentrare, inclusiv pentru femei. Asta fiindcă „în Bucureşti sunt câteva zeci de mii de germane şi de unguroaice. Aproape nu e casă în care să nu fie o servitoare sau o guvernantă din rasa blestemată a duşmanilor noştri. Se plimbă în cea mai deplină libertate. Vorbesc în limba lor şi ne poartă o ură pe care abia o poate acoperi instinctul de conservare. Nici nu se poate bănui situația tragică a multor familii din Bucureşti, în care servitoarea unguroaică ascultă la uşă pentru a afla «veşti», iar guvernanta nemțoaică are crize de nervi când aude de o victorie românească sau se bucură fățiş ori de câte ori suferim vreo înfrângere. Suntem înconjurați de străini. Suntem spionați. Să ferească Dumnezeu ca un oraş românesc să fie ocupat de nemți: toți aceşti

---

[82] „Rezultatul recensământului”, în *Gazeta Bucureştilor*, 11 ianuarie 1917.

[83] A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției şi Siguranței Generale, 6/ 1917 („Tablouri de spionii şi suspecții de spionaj în serviciul Germaniei aflați în Bucureşti”) şi 193/1917 („Tablouri de spionii şi suspecții de spionaj în serviciul Austro-Ungariei aflați în Bucureşti”).

străini dinăuntru ne-ar jefui casele şi ar exercita asupra noastră o teroare fără seamăn”.[84]

Lovinescu a preferat să nu rețină acest text în culegerea sa de articole de război. Aici întâlnim însă un altul, nu mult diferit, cu aceeaşi obsesie a duşmanului din interior: „Duşmanii noştri nu sunt numai în afară. Ei sunt şi înăuntru. S-au îmbogățit la noi. În Chanaanul fericit al țării româneşti s-au înmulțit, au trăit fericiți, au adunat averi imense. Acum ne spionează în voie. Şi totuşi ne purtăm cu ei ca şi cum nu le-am citit în ochi ura… Să-i urâm şi noi. Să ne răzbunăm morții noştri scumpi […]. Opinia publică cere să fie potolită prin sânge. […] Dacă voim să trăim, să nu-i lăsăm să trăiască.”[85]

Nu e prea frumos. Mai puțin însetate de sânge decât criticul, autoritățile s-au mulțumit să-i interneze – în județul Ialomița – pe străinii supuşi statelor cu care România se afla în stare de război (doar bărbații; femeile, dacă voiau, puteau să-şi urmeze soții, împreună cu copiii).[86]

Evreii prezintă o situație ceva mai complicată. După război, s-au ridicat multe acuze împotriva lor, pentru colaborarea cu ocupantul.[87] În fapt, mai mult decât ungurii sau germanii, legați de trunchiul lor național, evreii chiar voiau să se integreze în societatea românească, unii până la asimilare. Intelectualii lor se exprimau româneşte şi mulți adoptaseră nume de factură românească; se remarcaseră şi câteva personalități culturale de prim rang, şi cu deosebire în domenii specific româneşti, precum filologia şi lingvistica; apăruse şi o primă generație de scriitori români evrei, care anunța deja efervescența literară „româno-evreiască” din perioada interbelică. Poziția evreilor în raport cu războiul nu se poate reduce la o singură opțiune. Un exemplu: ziarul *Adevărul*, cel mai constant susținător al intrării României în război împotriva Puterilor Centrale, era scris în mare măsură de jurnalişti evrei. Unul singur dintre ei, Beno Brănişteanu, împărtăşea opinia cealaltă, a „germanofililor”. Dimpotrivă, frații Albert şi Samuel Honigman au îmbrățişat cu entuziasm cauza războiului României. Ambii se refugiază la Iaşi, la sfârşitul anului 1916, pentru a ajunge apoi, trecând prin Rusia, la Paris, unde cel dintâi, sub pseudonimul Albert Prahovan, publică broşuri de propagandă românească, iar cel de-al doilea, care-şi românizase numele în Emil D. Fagure, devine unul dintre codirectorii săptămânalului *La Roumanie* („organ al revendicărilor şi intereselor româneşti”).

Cei mai mulți evrei erau însă progermani. Nu mergeau mai departe, în fond, decât Carp, Slavici sau Stere! Proveneau, în majoritate, din Austro-Ungaria, iar cei care veneau din Rusia nu aveau motive să iubească această țară, sau cel

---

[84] E. Lovinescu, „Note asupra războiului nostru. Duşmanul dinăuntru”, în *Revista idealistă*, septembrie 1916, pp. 115-117.

[85] E. Lovinescu, *Pe marginea epopeii. Note de război*, Bucureşti,1919, „Elogiul urii”, p. 22.

[86] „Internarea supuşilor străini”, în *Adevărul*, 16 august 1916.

[87] Arhibald (pseudonimul jurnalistului G. Rădulescu), în *Porcii. Impresii din timpul ocupației*, 3 vol., Bucureşti, 1920-1923, dă (în vol. III) o lungă listă de evrei, văzuți ca spioni, profitori, îmbogățiți de război… O privire mai nuanțată la Constantin Bacalbaşa, *Capitala sub ocupația duşmanului, 1916-1918*, Bucureşti, [1921], pp. 129-136 („Evreii sub ocupațiune” şi „Evreicele sub ocupațiune”).

puțin regimul sub care se afla, cu persecuțiile şi pogromurile sale. Idişul, dialectul pe care-l vorbeau, era un dialect al limbii germane. Cultura lor europeană provenea predominant din surse germane. B. Brănişteanu explică detaliat în Jurnalul său relația specială a evreilor cu spațiul cultural german: „Idişul – scrie el – a menținut, vreme de secole, legătura evreilor cu lumea germană. Îmi aduc aminte din copilăria mea că aproape nu exista la Iaşi o casă de burghezi, de mici burghezi, în care să nu se găsească operele lui Lessing, ale lui Schiller şi chiar ale lui Goethe. Mama mea avea şi ea aceste opere şi niciodată în de cursul conversațiilor nu contenea să citeze din clasicii germani […] Copiii evrei învățau toți şi nemțeşte. […] Cu vremea, sub influența şcolii româneşti, a început să predomine şi la evreii de la noi cultura şi limba franceză. Am ajuns, mai ales în Muntenia, să avem evrei care nu ştiau nemțeşte, mai ales că şi româna – asimilarea făcea progrese repezi şi mari – a luat tot mai mult locul jargonului pe care tot mai puțini îl vorbeau şi care nu mai răsuna în casele şi familiile evreieşti. Dar legăturile cu cultura germană, simpatia şi dragostea pentru clasicii germani continuau să dăinuiască, iar când, în 1914, a izbucnit războiul mondial, Germania, dacă a mai găsit vreo simpatie, apoi numai printre evrei care, din această cauză, au fost mult huliți şi duşmăniți, deşi simpatia lor pentru Germania nu putea să-i facă să uite de patria libertății şi a lor, de nobila Franță, nici de datoria ce aveau față de țara în care s-au născut ei şi părinții lor."[88]

În timpul ocupației, evreii au avut avantajul cunoaşterii limbii germane pe care prea puțini români o stăpâneau. Aşa încât au fost preferați ca interlocutori sau folosiți ca intermediari, ceea ce le-a creat o situație privilegiată în raporturile cu autoritățile străine, dar şi o imagine defavorabilă în opinia românească.

Mareşalul Mackensen a fost foarte neplăcut surprins de excepționala întâmpinare de care a avut parte când a intrat în Bucureşti. „Maşina mea era plină de flori – îi relata el, uluit, arhiepiscopului Netzhammer. Cu cât înaintam mai mult, cu atât mai mare era entuziasmul cu care eram primiți. Acest entuziasm mă scandaliza pur şi simplu, pentru că ne aclama aceeaşi bandă de mizerabili, care mai înainte strigaseră că vor război cu noi."[89] Judecată aspră, utilizabilă şi astăzi când vine vorba de versatilitatea românilor. Totuşi, mareşalul greşea. Nu era „aceeaşi bandă de mizerabili", era alta! Vor fi fost şi genul de „gură-cască" pentru care o defilare românească sau germană însemna cam acelaşi fel de spectacol. Dar erau mai ales germanofilii bucureşteni, specie care, la nivelul publicului larg, îi cuprindea, în mare majoritate, pe „neromâni": evrei, germani, unguri. Mulți dintre ei fuseseră urmăriți, tracasați, internați de autoritățile române în lunile precedente, un motiv în plus să-şi manifeste acum satisfacția…

---

[88] B. Brănişteanu, *Jurnal*, vol. I, pp. 200-201.
[89] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. 1, p. 693.

IV. Ziarişti, scriitori, istorici, academicieni

Ziarele şi revistele care apar în România în anii neutralităţii – multe şi de o mare diversitate – reflectă distincţia pe care am făcut-o între opinia publică masiv antantofilă şi elita intelectuală împărţită oarecum egal între opţiunile divergente (perioada următoare, a ocupaţiei în sud şi a retragerii autorităţilor şi armatei în Moldova, stă sub semnul presiunii factorului politic şi militar, care lasă prea puţin loc manifestării libere a ideilor).

Presa de larg tiraj, şi aceasta înseamnă *Adevărul*, cu ediţia sa matinală *Dimineaţa*, şi *Universul*, este antantofilă, exprimând sentimentul opiniei publice şi, în acelaşi timp, înrâurindu-l. Tonul este mai virulent şi mai constant la *Adevărul*, ceva mai moderat la *Universul*, care se vrea în primul rând un mare ziar de informaţie, şi la un moment dat, în primăvara anului 1915, chiar cu unele „balansări" (s-a vorbit atunci de o tentativă, nereuşită, de racolare germană): în ansamblu însă, şi *Universul* a contribuit la propaganda pentru Antanta şi pentru Transilvania. Acestor mari cotidiene li se adăugau şi alte ziare de orientare similară, dintre care cele mai ofensive, exprimând poziţii de partid, erau *Epoca* lui Nicolae Filipescu şi *Acţiunea*, condus de Victor Ionescu, fratele lui Take Ionescu.

Ziarele „germanofile", puţin solicitate, boicotate şi cu redacţiile uneori agresate de „publicul indignat", nu s-ar fi putut menţine fără infuzia de bani germani. La 31 iulie 1914, cu ase menea fonduri, a fost înfiinţat ziarul *Ziua*, al cărui patron a devenit Ottokar Schlawe, supus german, profesor la Şcoala de poduri şi şosele şi preşedinte al comunităţii evanghelice din Bucureşti (trecut de poliţie pe lista spionilor în slujba Germaniei); la *Ziua* a scris, timp de aproape un an, Ioan Slavici. În septembrie 1914, un consorţiu german cumpără ziarele *Minerva* şi *Seara* (primul, de la Grigore Cantacuzino, om politic conservator, adept al aripii Marghiloman, celălalt de la Alexandru Bogdan-Piteşti, proprietarul declarat, dar considerat a fi în fapt tot omul lui Grigore Cantacuzino). *Seara* avusese încă de la începutul războiului o atitudine germanofilă. *Minerva*, dimpotrivă, e foarte filofranceză în lunile august şi septembrie, apoi virează brusc spre Germania; o parte a redactorilor săi o abandonează: cu aceasta îi începe declinul, până la dispariţia ei, laolaltă cu celelalte ziare germanofile, odată cu intrarea României în război. Pe lângă ziar, *Minerva* însemnase şi un foarte apreciat institut de editură, care tipărise, în condiţii grafice remarcabile, operele fundamentale ale literaturii române. Pe aceeaşi listă este de trecut şi *Libertatea*, ziar scos de Bogdan-Piteşti, se presupune, tot cu bani nemţeşti, şi sub redacţia lui Tudor Arghezi şi Gala Galaction (din octombrie 1915 până în iulie 1916). Strategia *Libertăţii*, anunţată în articolul-program „Ce voim", din primul număr, 25 octombrie 1915, este aceea de a pune reformele sociale şi politice „idealul social", înaintea „idealului naţional". Director politic este iniţial bătrânul om politic Nicolae Fleva (1840-1920), zis şi „tribunul", pentru arta sa de a agita masele, care-şi încheia astfel cariera după ce trecuse prin toate partidele; ar fi primit acum 100.000 de lei de la nemţi. După mai puţin de o lună demisionează, continuând însă să publice la ziar; direcţia efectivă îi revine lui Arghezi. O vehementă campanie antirusă şi pentru eliberarea

Basarabiei desfăşoară Moldova, ziar editat sub patronajul lui P.P. Carp, din martie 1915 până în august 1916 („Vrem război” titra articolul de fond din 19 ianuarie 1916, cu precizarea „Vrem război cu Rusia”). *Înainte*, gazeta lui Ion (Iancu) Bacalbaşa, apropiat de conservatorii din jurul lui Marghiloman, pledează pentru neutralitate, la fel (după un început antantofil) şi *Dreptatea*, ziarul lui I. Protopopescu-Pake.

Oficiosul conservatorilor lui Marghiloman este *Steagul*, care apare din 16 noiembrie 1914, iniţial fără concesii „germanofile”, din dorinţa de a păstra unitatea partidului, cât şi datorită directorului său, antantofilul Constantin Bacalbaşa (fratele „germanofilului” Iancu Bacalbaşa de la *Înainte*). Ziarul evoluează însă, ca şi Marghiloman, spre o neutralitate cu accente tot mai „germanofile”; în iunie 1915, C. Bacalbaşa se retrage, iar în octombrie 1915 ajunge director Andrei Corteanu, un apropiat al lui Marghiloman, orientat spre Puterile Centrale.

Pe lângă aceste publicaţii, toate din Bucureşti, sunt de menţionat gazetele „germanofile” din Iaşi, destul de influente într-un mediu care, acolo, le era mai favorabil: *Iaşul*, patronat de Constantin Meissner, reflectând linia politică Marghiloman, şi *Opinia* lui Al. Bădărău, din momentul despărţirii acestuia de Take Ionescu (în cea din urmă apare frecvent semnătura lui Osvald Teodoreanu, avocat cu mare faimă în capitala Moldovei, tatăl viitorilor scriitori Al. O. – Păstorel – Teodoreanu şi Ionel Teodoreanu; adept al neutralităţii, considerând că nu se poate merge alături de Rusia, se retrage în consecinţă din Partidul Conservator-Democrat).

Neutraliste sunt şi publicaţiile socialiştilor *Lupta* şi *Jos războiul*, care se pronunţă vehement împotriva războiului imperialist, subvenţionate de altfel de germani.

Tirajele tuturor ziarelor „germanofile” sau neutraliste nu atingeau nici pe departe tirajele marilor cotidiene antantofile (*Adevărul* făcea următorul calcul, greu de spus cât de exact: între 1 ianuarie şi 31 august 1914, *Adevărul* şi *Dimineaţa* consumaseră 1.284.000 kg de hârtie, iar *Minerva* şi *Seara*, împreună, doar 481.000).[90]

Este de făcut o precizare: nu doar germanii au dat bani ca să cumpere sau să influenţeze presa, ci şi ruşii, şi aliaţii occidentali.[91] Germanii au plătit mai mult fiindcă, ţinând seama de orientarea opiniei publice, aveau mai multă nevoie. Tradiţia românească a corupţiei sau, mai simplu, a bacşişului şi-a spus cuvântul. Dar nu mai puţin şi necesitatea finanţării unor ziare care altminteri n-ar fi rezistat sau nici n-ar fi putut să apară. Convingerea a contat însă mai mult decât corupţia în orientarea publicaţiilor respective. Şi *Moldova* lui Carp s-a înfiinţat cu bani

---

[90] *Adevărul*, 13 noiembrie 1914.

[91] Despre banii germani din presa românească a scris chiar atunci Marcel Bibiri-Sturia: *Germania în România. Ieri-azi-mâine*, Bucureşti, 1916. Ulterior, arhivele germane şi ruseşti au adus mai multe informaţii. O bună prezentare a problemei, la Francis Conte, în teza sa de doctorat *Christian Rakovski (1873-1941). Essai de biographie politique*, Lille, 1975, vol. I: „Rakovski et la question de l'«argent allemand»”, pp. 129-138. Vezi şi Glenn E. Torrey, „Romania and the Belligerents, 1914-1916”, în *Romania and World War I. A Collection of studies*, The Center for Romanian Studies, Iaşi-Oxford-Portland, 1998, pp. 17-19.

nemţeşti. Asta nu înseamnă că liderul conservator ar fi fost cumpărat de germani! Şi presa socialistă a fost plătită, dar pentru a promova bine-cunoscutele puncte de vedere ale socialiştilor împotriva războiului imperialist (şi, în fond, mai marea lor simpatie pentru Germania decât pentru Rusia). În genere, jurnaliştii de prestigiu nu şi-au schimbat opiniile în funcţie de finanţare. Slavici, la *Ziua*, a fost plătit cu bani nemţeşti, dar opiniile pe care le exprima erau ale lui dintotdeauna. „Germanofilii" din presă sunt minoritari prin tiraje, altminteri numărul lor pare să fi fost destul de mare, iar printre ei se află câteva dintre cele mai de seamă nume ale gazetăriei româneşti: I. Slavici, T. Arghezi, B. Brănişteanu…

Sub ocupaţie, unii dintre ei vor scrie la *Gazeta Bucureştilor* (care apare pe toată perioada, începând din decembrie 1916); îi întâlnim aici, alături de Slavici şi Arghezi, pe D. Karnabatt, Dem. Theodorescu (cu pseudonimul Ion Olteanu), S. Grossmann (care semnează S.G. Tăutu)… Alţii îşi găsesc un loc (din septembrie 1917) la *Lumina* lui C. Stere (B. Brănişteanu, I. Teodorescu, Clement Blumenfeld, ultimul semnând Scrutator…) şi la *Scena* lui A. de Herz.

Trecând de la cotidienele politice la revistele cu caracter cultural general, de departe cel mai mare succes de public l-a avut în epocă *Flacăra*, publicaţie săptămânală „literară, artistică şi socială", sub direcţia lui C. Banu, dar dinamizată de entuziasmul şi priceperea tânărului jurnalist şi ocazional scriitor Petre Locusteanu (1883-1919); acesta a reuşit performanţa de a-i ridica tirajul până la 30.000 de exemplare, cifră greu de atins chiar în ţări cu mai mulţi cititori potenţiali decât era România la 1914. Fără luări de poziţie stridente, revista se înscrie pe linia antantofilă. *Universul literar* (editat de ziarul *Universul*), destinat de asemenea unei categorii largi de cititori, se manifestă, din primele momente ale războiului, în favoarea Franţei şi a românilor transilvăneni. Aceeaşi orientare o are, tot în zona marii difuzări, dar în alt gen, revista umoristică *Furnica*, foarte gustată de public.

Mai apropiată de ţinuta intelectuală de tip universitar şi specializată în subiecte social-politice şi anchete pe teme de actualitate, *Noua revistă română* a lui Constantin Rădulescu-Motru, şi ea cu înclinare spre Antanta, în consonanţă cu atitudinea directorului ei, caută să fie cât mai deschisă şi mai echilibrată, oferind destul spaţiu şi opiniilor adverse. Francofilă este *Viaţa nouă* a lui Ovid Densuşianu, însă aceasta, în ciuda pretenţiei fondatorului ei de a promova modernitatea în România, rămâne o revistă puţin citită, aproape confidenţială. De partea cealaltă se situează *Cronica*, editată de inevitabilii Arghezi şi Galaction, care apare din februarie 1915 până în iulie 1916.

Două reviste ocupau un loc simbolic cu totul special în spaţiul cultural românesc. La Bucureşti, *Convorbiri literare*, editată încă din 1867 (mai întâi la Iaşi), despre care nu este exagerat de spus că a inaugurat cultura românească modernă; îşi mai pierduse din originalitate şi prospeţime, dar îi rămăsese un capital de stimă şi continua să publice studii interesante mai ales în domeniul istoriei şi ştiinţelor umane. La Iaşi, o revistă mai tânără şi mai dinamică, *Viaţa românească*, apărea din 1906. Ambele erau mai mult decât simple periodice: reprezentau puncte de raliere pentru o parte semnificativă a elitei intelectuale, care se regăsea fie în înclinarea conservatoare, dar de factură modernă, a

Convorbirilor (cercul Junimii), fie în orientarea pronunțat socială, de stânga, a *Vieții româneşti*. Foarte deosebite, aveau totuşi ceva în comun, începând din 1914: şi *Convorbirile*, şi *Viața românească* erau „germanofile” sau, mai corect spus, nu agreau angajarea României în război împotriva Puterilor Centrale.

În *Convorbiri literare*, directorul revistei, Simion Mehedinți, judecă aspru Austro-Ungaria, dar în legătură cu Germania ține să spună că „din gura oricărui om cinstit nu poate ieşi decât un cuvânt: admirație şi recunoştință – recunoştință şi veşnică admirație” (cum se vede, chiar mai multe cuvinte!).[92] Şi atunci? Concluzia implicită pare a fi neutralitatea. Tot Mehedinți se adresează francezilor, asigurându-i de toată simpatia românilor, dar explicându-le că România se simte amenințată de Rusia, care la 1878 i-a răpit o parte din teritoriu (şi nu uită să precizeze: „cu aprobarea voastră”). Chiar rămânând neutră, România a adus un mare serviciu Franței şi Antantei, tocmai prin faptul că nu s-a năpustit asupra Rusiei, alături de Germania şi Austro-Ungaria. Să înțeleagă francezii „că datoria noastră cea dintâi e să trăim şi să ne jertfim pentru a asigura existența statului nostru; din dragoste pentru voi nu puteți cere *sinuciderea* noastră”.[93]

În decembrie 1914, revista publică un interviu cu Lupu Kostaki, în care viitorul gerant de la Interne preconizează intrarea în război alături de Austria şi Germania, cu condiția retrocedării Bucovinei şi cu perspectiva eliberării Basarabiei; „în chipul acesta – sublinia boierul moldovean – întregim moşia lui Ştefan cel Mare”. O altă condiție ar fi aceea de a se asigura „un tratament mai omenos românilor ardeleni”, a căror unire cu România va veni mai târziu, în „ceasul lichidării Austro-Ungariei”.[94]

Andrei Corteanu, viitorul director al ziarului conservator *Steagul*, publică un lung articol despre „Războiul european şi interesele noastre”. După el, „cu sau fără Transilvania şi Bucovina, victoria deplină a ruşilor va însemna desființarea naționalității româneşti. […] Singura ipoteză în care problema noastră întreagă ar primi o soluție satisfăcătoare şi deplină ar fi deci numai aceea a victoriei depline austro-germane”. În acest caz, România ar trebui să se alipească Austriei, realizându-se astfel unirea tuturor românilor într-un stat național, ca parte a unei mari federații, în care prin număr şi situare geopolitică, românii i-ar depăşi în importanță pe unguri.[95]

De menționat şi articolul lui Victor Slăvescu, „Războiul european şi lupta economică”, în care, fără a fi căutat vreun vinovat, Germania e văzută mai curând în poziție defensivă („asupra ei sunt îndreptate sforțările a patru mari state: Franța, Rusia, Anglia şi Japonia”). În fața dezvoltării impetuoase a economiei germane, „Anglia nu putea să-şi vadă amenințată, fie şi într-un viitor mai

---

92 Simion Mehedinți, „Respect adevărului”, în *Convorbiri literare*, septembrie 1914, pp. 950-954.

93 Simion Mehedinți, „Răspuns oaspeților francezi”, în *Convorbiri literare*, octombrie 1914, pp. 1057-1063.

94 G. Alexandrescu, „De vorbă cu d-l Lupu Kostaki”, în *Convorbiri literare*, decembrie 1914, pp. 1273-1282.

95 Andrei Corteanu, „Războiul european şi interesele noastre”, în *Convorbiri literare*, februarie 1915, pp. 184-204, şi martie 1915, pp. 270-282.

îndepărtat, supremaţia economică", ceea ce a determinat intrarea ei în război.[96] Departe de analiza „antantofililor" care aruncau răspunderea întreagă asupra Germaniei.

Revista, fireşte, nu dă un cuvânt de ordine, iar articolele prezintă o oarecare diversitate de interpretări şi de soluţii (niciodată însă în sensul intervenţiei alături de Antanta); „rezultata" lor înclină spre o neutralitate favorabilă Puterilor Centrale, atitudine corespunzătoare grupării conservatoare Maiorescu-Marghiloman.

Încă mai „germanofilă" este *Viaţa românească*, evident sub impulsul fondatorului şi directorului ei Constantin Stere, dar şi în acord cu înclinarea „moldovenească" în acest sens. Articolele îndeamnă, explicit sau implicit, mai curând spre acţiune împotriva Rusiei decât spre simpla neutralitate. Încă din primul volum apărut după declanşarea războiului (iulie-septembrie 1914), Ilie Bărbulescu, profesor la Universitatea din Iaşi, denunţă „Greşelile curentului politic anti-austriac de la români", iar Emil Triandafil aruncă „Responsabilitatea războiului european" asupra ruşilor şi englezilor. În numerele următoare, Alexis Nour tratează „Problema româno-ruteană", propunând nu numai eliberarea Basarabiei, ci şi extinderea României în Transnistria, până la Bug, în paralel cu crearea unui stat ucrainean; Constantin Stere scrie despre „România şi războiul european", susţinându-şi punctul de vedere al războiului contra Rusiei; Alexis Nour, din nou, îşi propune să rezolve câte ceva „Din enigma anilor 1914-1915", în sens favorabil Germaniei; Jean Bart face consideraţii „În jurul chestiunii Dunării", subliniind politica expansionistă a Rusiei în regiune şi renunţarea Angliei de a o mai contracara; Octav Botez se pronunţă „Asupra imperialismului german", pentru a constata mai ales că Franţa a intrat într-un declin iremediabil; Radu Rosetti îi demască pe „Adevăraţii provocatori", care, după el, sunt Rusia, Anglia şi „oamenii de afaceri în ale căror mâini au încăput destinele bietei Franţe", în orice caz „nu împăratul Wilhelm care trece acum prin momente grele numai fiindcă a fost prea mare iubitor de pace"; Andrei Corteanu, deşi conservator şi colaborator al publicaţiei „concurente", oferă şi el un articol despre „Psihologia politicii neutrale române", afirmând că, în ciuda opiniei majoritare, interesul României ar fi să acţioneze alături de Germania şi Austro-Ungaria împotriva Rusiei; la limită, între dominaţia germană şi cea rusească, românii ar avea toate motivele să o prefere pe cea dintâi… Şi aşa mai departe. Un impresionant tir antiantantist![97]

---

[96] Victor Slăvescu, „Războiul european şi lupta economică", în *Convorbiri literare*, martie 1915, pp. 341-345.

[97] Ilie Bărbulescu, „Greşelile curentului politic popular anti-austriac de la români", *Viaţa românească*, 7-9, iulie-septembrie 1914, pp. 110-142; Emil Triandafil, „Responsabilitatea războiului european", *ibidem*, pp. 160-183; Alexis Nour, „Problema româno-ruteană. O pagină din marea restaurare a naţiunilor", *Viaţa românească*, 10-12, octombrie-decembrie 1914, pp. 167-197; C. Stere, „România şi războiul european", *ibidem*, pp. 207-230; Alexis Nour, „Din enigma anilor 1914-1915", *Viaţa românească*, 1-3, ianuarie-martie 1915, pp. 122-168; Jean Bart, „În jurul chestiunii Dunării", *ibidem*, pp. 175-206; Octav Botez, „Asupra imperialismului german", *ibidem*, pp. 207-214; Radu Rosetti, „Adevăraţii provocatori", *Viaţa românească*, 4 aprilie 1915, pp. 58-82; A. Corteanu, „Psihologia politicii neutrale române, evoluţia opiniei publice şi eventualităţile intrării în acţiune", *ibidem*, pp. 85-110.

Două categorii de intelectuali au jucat în epoca modernă un rol cu totul deosebit în societatea românească. Sunt scriitorii şi istoricii. În condiţiile în care nu exista încă un stat naţional românesc, le-a revenit lor în primul rând misiunea să cultive spiritul naţional, pregătind în conştiinţe crearea României la 1859 şi înfăptuirea României Mari la 1918. Fondată în 1867, Academia Română (mai întâi sub denumirea de Societatea Academică Română) funcţiona pe trei secţii: literară, istorică şi ştiinţifică. Două treimi din membrii săi erau, aşadar, scriitori şi istorici (sau câţiva din domenii apropiate: filologie, geografie), semn al funcţiei culturale şi prestigiului celor două domenii. Între timp, societatea românească evoluase şi se produsese un proces de diferenţiere culturală şi de specializare. Scriitorii nu mai erau răspunzători de toate, ştiinţele nu se mai limitau la istorie şi filologie, iar clasa politică îşi asumase în cea mai mare parte direcţia politicii naţionale. Totuşi, scriitorii, ca exponenţi ai „sufletului” şi năzuinţelor româneşti, ca şi istoricii, depozitari ai trecutului şi, în calitatea lor de cunoscători ai unei evoluţii milenare, presupuşi a fi sau socotindu-se singuri judecători înţelepţi şi ai prezentului („istoricul, un bătrân prin experienţă al naţiei sale”, spunea N. Iorga), continuau să aibă o influenţă notabilă asupra intelectualilor şi opiniei publice în genere. Ne-am fi aşteptat, dat fiind rolul lor tradiţional, şi în acord cu obişnuitele interpretări naţional-unitare, să-i vedem şi pe unii, şi pe alţii angajaţi masiv în lupta pentru unitatea naţională, aceasta însemnând în primul şi în primul rând, din perspectiva românească, lupta pentru Transilvania. Nu a fost însă chiar aşa.

Scriitorii, mai întâi. O listă riguroasă a celor care şi-au exprimat într-un fel sau altul poziţia faţă de război este greu de alcătuit. Deosebirile sunt mari, atât în ce priveşte gradul de notorietate, cât şi intensitatea angajamentului naţional. Societatea Scriitorilor Români, fondată în 1909, ajunsese spre mijlocul anului 1915 să numere 108 membri.[98] Mulţi dintre ei erau însă scriitori doar în sensul foarte general al termenului, acela că scriau! După cum, nume care au intrat în istoria literaturii române nu figurau printre membrii Societăţii. Scriitori de notorietate în epocă (unii ajunşi aproape clasici, precum Alexandru Vlahuţă sau Brătescu-Voineşti) sunt astăzi ca şi uitaţi; alţii, dimpotrivă, nu atinseseră celebritatea pe care o vor avea mai târziu: Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu, Mateiu Caragiale. Sunt, în sfârşit, scriitori mari, care preferă să tacă (George Coşbuc) şi scriitori mai mici (D.D. Pătrăşcanu) sau de-a dreptul neînsemnaţi (D. Karnabatt), dar foarte activi în mişcarea de idei din vremea războiului. Din aceste criterii combinate, am aproximat o listă, pe două coloane (sau chiar pe trei, fiindcă nu lipsesc indecişii sau „fluctuanţii”), cu grija de a nu lăsa în afară pe niciunul dintre scriitorii cu adevărat apreciaţi la 1914 sau cu reputaţia confirmată astăzi, sau cu prezenţe semnificative în publicistica militantă a vremii.

Coloana „proantantiştilor” îi are în prima linie pe Octavian Goga şi pe Barbu Delavrancea, primul animat de motive transilvănene, cel de-al doilea, credincios şi el idealului naţional, dar nu mai puţin din solidaritate cu Franţa. Foarte filofrancezi, desigur şi naţionalişti în direcţia Transilvaniei, sunt Ion Minulescu şi Eugen Lovinescu. În aceeaşi categorie se află I. Al. Brătescu-Voineşti, Alexandru

---

[98] Buletinul Societăţii Scriitorilor Români, nr. 1, Bucureşti, iunie 1916 (cuprinde un istoric al Societăţii, diversele dări de seamă anuale şi lista membrilor).

Vlahuță, ardelenii Ion Agârbiceanu şi Zaharia Bârsan, Victor Eftimiu, Petre Locusteanu, Nicolae Davidescu, Mircea Rădulescu (autor cu oarecare reputație de poezii patriotice, astăzi dispărut şi din amintire), Corneliu Moldovanu, Alexandru Cazaban, George Ranetti (directorul Furnicii), Radu D. Rosetti… De reținut şi pitoreasca figură a lui George Diamandy, preşedinte al Societății Scriitorilor Români în anii 1914-1916, de cultură pur franceză şi perfect francofil, împărțit între politică (stânga de salon, când liberală, când socialistă) şi dramaturgie. Majoritatea lor se vor regăsi, în 1916-1918, în refugiul din Moldova, unde mulți dintre ei colaborează la ziarul *România*, scos cu intenția de a oferi ostaşilor români texte patriotice de bună calitate literară.

„Germanofilii" (folosesc acest termen generic, urmând ca mai încolo să detaliez rațiunile fiecărui autor în parte) erau reprezentanți, cu multă convingere, de Ioan Slavici, Tudor Arghezi, Gala Galaction şi D.D. Pătrăşcanu. Coşbuc, pe atunci cel mai celebru scriitor român, dar şi cel mai tăcut în anii războiului, poate fi asociat aceleiaşi categorii. Întregesc galeria, cu manifestări de intensitate diversă, G. Ibrăileanu şi G. Topârceanu, din gruparea *Vieții româneşti*, Alexandru Macedonski, din motive personale şi pe cont propriu, Duiliu Zamfirescu, Mateiu Caragiale (ca şi fratele său, mai puțin cunoscut, Luca I. Caragiale), dramaturgul A. de Herz, I.A. Bassarabescu, fără a-l ignora pe mai modestul scriitor, dar foarte activul publicist, D. Karnabatt. Şi alții colaborează în anii neutralității la publicații „germanofile". Arghezi reuşeşte să adune la *Cronica* un şir impresionant de nume: Adrian Maniu, I. Vinea, Demostene Botez, Dragoş Protopopescu, Emil Isac, I.C. Vissarion, Camil Petrescu, Perpessicius, G. Bogdan-Duică, Paul Zarifopol… Mulți dau texte strict literare, nu sunt deci neapărat „germanofili"; i-au putut atrage calitatea revistei şi reputația directorului său. Greu de presupus însă că vreun antantofil intransigent ar fi colaborat la o revistă etichetată ca fiind în slujba nemților. La *Libertatea* îi reîntâlnim pe A. Maniu, I. Vinea, I.C. Vissarion, D. Botez, precum şi pe I. Dragoslav.

Să facem „suma" este o operație delicată, odată ce fiecare scriitor îşi are „greutatea" sa specifică, atât în privința „valorii", cât şi a impactului la public. Numeric şi valoric, cele două grupuri par cam de aceeaşi importanță, poate în privința numelor mari, din punctul actual de vedere, cu un oarecare avantaj de partea „germanofililor" (dar nu era neapărat şi punctul de vedere al contemporanilor, pentru care Tudor Arghezi şi Mateiu Caragiale nu apăreau încă drept mari scriitori, iar Macedonski se recomanda ca un nume controversat; în schimb, Goga şi Delavrancea, a căror cotă a mai scăzut între timp, se aflau la mare înălțime, iar uitații, astăzi, Corneliu Moldovanu, Mircea Rădulescu sau Radu D. Rosetti se bucurau de aprecierea cititorilor.

Există şi o categorie a celor care oscilează între orientări opuse, reprezentată cu strălucire de Mihail Sadoveanu şi de Liviu Rebreanu, cel dintâi deja celebru, cel de-al doilea abia pe cale de afirmare. Două cazuri foarte interesante, cu deosebire sub raportul trăsăturilor de caracter, care vor avea parte de o tratare amănunțită.

Prezidată de francofilul G. Diamandy, Societatea Scriitorilor Români avea probabil o majoritate antantofilă, pe măsura opiniei publice, ca oricare adunare

mai largă în România. În comitetul său de direcție, unde se aflaseră până în 1915 şi „germanofilii" Tudor Arghezi, Alexandru Tzigara-Samurcaş şi Gala Galaction, şi în continuare Tudor Arghezi din iunie 1915, opiniile erau împărțite. Drept urmare, pentru a evita pericolul unei scindări, Societatea a decis să nu se implice în „marile chestiuni naționale", dând în august 1915 şi un comunicat în acest sens. Mai mulți scriitori s-au arătat revoltați de o asemenea „dezertare" şi au semnat un protest cerând convocarea adunării generale. S-au implicat îndeosebi în această reacție Corneliu Moldovanu şi Mircea Rădulescu. În fața nemulțumirilor iscate, Societatea a publicat un al doilea comunicat (în septembrie 1915), prin care se declara „pe deplin solidară cu membrii săi ardeleni, bucovineni şi basarabeni" şi susținătoare a „vechii lupte pentru biruința idealului național integral".[99] „Idealul național integral" era o expresie deseori folosită pentru a se evita o alegere, fiindcă se referea în egală măsură la Transilvania, Bucovina şi Basarabia; or, România nu avea cum să acționeze în ambele direcții. În felul acesta, scriitorii şi-au manifestat patriotismul, evitând totodată să propună o soluție. După cum scria N. Iorga, „unii ar fi pentru «neutralitatea loaială şi definitivă», alții pentru «acțiunea imediată», câțiva pentru reconstituirea cu Basarabia a vechii Moldove".[100]

În 1917-1918, scriitorii rămaşi sau reveniți la un moment dat în teritoriul ocupat se regăsesc în paginile gazetelor *Lumina* şi *Scena*. Pe lângă „germanofilii" propriu-zişi, sunt şi unii care scriu la aceste publicații fiindcă n-aveau unde publica altundeva (dar şi ei cu riscul de a fi „etichetați"). Astfel (într-o ordine aleatorie, şi cu privire la texte de factură literară), la *Lumina*: Gala Galaction, D.D. Pătrăşcanu, Liviu Rebreanu, B. Nemțeanu, I.C. Vissarion, G. Topârceanu, Bucura Dumbravă, H. Sanielevici, D. Caracostea…; la *Scena*: A. de Herz, Liviu Rebreanu, A. Maniu, V. Anestin (prezent şi la *Gazeta Bucureştilor*, cu „Cronica ştiințifică"), I. Pelz, B. Nemțeanu, F. Aderca, T. Teodorescu-Branişte (sub pseudonimul Andrei Branişte), Al. Davila, V. Demetrius, Gala Galaction, I.C. Vissarion, G. Topârceanu, Camil Petrescu (sub pseudonim); de remarcat, tot la *Scena*, şi colaborările feminine, destul de frecvente: Neli Cornea, Sarina Cassvan, Lucrezzia Karnabatt.

Din Moldova, după încheierea păcii separate, A. Steuermann Rodion trimite texte atât la *Lumina*, cât şi la *Scena*. Se întrevede o orientare „germanofilă" şi la Cezar Petrescu, aflat la începutul carierei sale scriitoriceşti; administrator de plasă în județul Suceava, nu numai că nu scrie la presa „antantistă" din vremea refugiului, dar îl întâlnim la *Iaşul* conservatorilor lui Marghiloman (unde, cu puțin înainte de încheierea deja previzibilă a războiului – la 16 octombrie 1918 –, sub titlul „Când eroii se ceartă", îi lua peste picior pe antantişti).

Arbitraj complicat în cazul scriitorilor (între recunoaşterea lor oficială – doar trei dintre cei pe care şi azi îi socotim importanți: Maiorescu, Delavrancea şi Duiliu

---

[99] „Un comunicat al comitetului Societății Scriitorilor Români", *Universul*, 22 august 1915; Ludovic Dauş, „Societatea Scriitorilor Români", *Universul*, 30 august 1915; L. Iliescu, „Comunicatul S.S.R.", *Universul literar*, 20 septembrie 1915.

[100] N. Iorga, „Societatea Scriitorilor Români şi pretențiile nejustificate față de dânsa", în *Drum drept*, 13 septembrie 1915, p. 521.

Zamfirescu figurau în 1915 printre membrii Academiei –, recunoaşterea criticii, recunoaşterea publicului şi „rezistența” lor în fața posterității). Arbitraj mult mai simplu în ce priveşte ierarhia istoricilor. Şase dintre ei beneficiau de o considerație aparte. Toți erau membri ai Academiei. Şi cu toții sunt recunoscuți şi astăzi ca vârfuri ale istoriografiei româneşti. În ordinea vârstei: Alexandru D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu, Vasile Pârvan. Dintre ei, Xenopol este cel care, din primul moment, cere insistent intrarea imediată în război, alături de puterile Antantei, pentru eliberarea Transilvaniei. Iorga consideră mai întâi de toate inacceptabil ca România să meargă cu Austro-Ungaria; recunoaşte „datoria” românilor față de Germania, însă afirmă că o datorie şi mai mare şi, în plus, sentimentul îi leagă de Franța; îşi propune să dedramatizeze scenariul amenințării ruse şi pericolului panslavist; dar, cu privire la intrarea efectivă în acțiune, se arată rezervat, lăsând guvernului deplina libertate de a decide în această chestiune. „Antantofil” fără discuție şi „preferând” Transilvania Basarabiei, Iorga apare unor contemporani ca oarecum timorat şi nu întru totul încrezător în capacitatea românilor de a-şi duce proiectul național până la capăt.[101] Lovinescu îl judeca fără îngăduință, atrăgând atenția că istoricul spusese „în niciun caz cu Puterile Centrale”, dar nu afirmase niciodată: „în orice caz împotriva Puterilor Centrale”. Concluzia criticului: „Dl Iorga ar dori Ardealul fără război.”[102] Adevărul e că, fără a în demna explicit la acțiune, scrisul lui Iorga din anii neutralității, cu net tăiş antihabsburgic, a contribuit la pregătirea morală a intrării în război. Prudența şi ezitările lui, chiar o anume dezorientare în zilele invaziei germane, vor lăsa locul în 1917-1918 unei angajări intransigente în slujba „idealului național” şi împotriva Puterilor Centrale.

Dintre ceilalți istorici, Onciul este inițial ezitant, dar se arată treptat tot mai „germanofil”; Pârvan adună argumente peste argumente în sprijinul neutralității, după care, simțindu-se neînțeles, se închide într-o tăcere semnificativă; Bogdan şi Giurescu nu ies, în vremea neutralității, în afara strictei lor specialități (ceea ce înseamnă că, oricum, nu sprijină intrarea în război a României), iar apoi, ca şi Onciul, rămân la Bucureşti sub ocupație, adaptându-se noilor condiții, ca şi cum istoria ar fi dat deja verdictul. De altfel, şi Onciul, şi Bogdan, şi Giurescu s-au afirmat în pură descendență junimistă şi în strânsă relație cu *Convorbirile literare* (cărora Bogdan le-a fost un timp director); păstraseră un „aer de familie” şi o anume sensibilitate culturală orientată mai mult spre spațiul german.

Aşadar, în grupul restrâns al celebrităților istoriografice, numeric, „germanofilii” domină. Nu însă şi în ce priveşte intensitatea manifestărilor şi audiența la public. Dacă ei tac sau vocea abia li se aude (exceptând o faimoasă conferință a lui Pârvan care a stârnit scandal), ceilalți sunt deosebit de activi. În primele luni de război, Xenopol îşi multiplică intervențiile proantantiste (rărite apoi din pricina bolii)[103], iar Iorga îşi face o tribună națională din gazeta sa *Neamul românesc*[104], în care publică nenumărate articole.

---

[101] Scepticismul lui Iorga este comentat sever – posibil cu o notă de exagerare – de I.G. Duca, în Memorii, vol. II, pp. 25-27.

[102] E. Lovinescu, „N. Iorga”, în *Critice*, vol. IV, Bucureşti, 1916, pp. 257-264 (textul a fost eliminat din ediția ulterioară a volumului).

Profesori universitari, dintre istorici, mai erau, la Iaşi, Ioan Ursu şi Orest Tafrali, ambii angajați în publicistica antantofilă, iar la Bucureşti, George Murnu, cu o orientare similară. Deşi va deveni profesor universitar abia după război (la Cluj), Alexandru Lapedatu îşi câştigase o recunoaştere profesională; atitudinea lui, „neutră” în anii neutralității s-a arătat net antantofilă din momentul intrării României în război.

Sunt de alăturat „germanofililor” şi cei doi profesori suplinitori ai Facultății de Filosofie şi Litere din Bucureşti, reprezentând domenii conexe istoriei: Alexandru Tzigara-Samurcaş, la Istoria artelor, şi Constantin Litzica, la Studii bizantine. Sub ocupația germană, cel dintâi va fi prefect de poliție, iar al doilea (un apropiat al junimiştilor şi harnic colaborator la *Convorbiri literare*) pentru scurt timp (aprilie-mai 1917) gerant al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii.

Dintre istoricii neprofesionişti sau neuniversitari, se bucurau de o apreciere aparte, chiar în rândul specialiştilor (având şi azi un loc recunoscut în istoria istoriografiei româneşti), Radu Rosetti şi Ioan C. Filitti. Ambii cu orientare germanofilă constantă şi declarată, susținută şi prin publicații.

Ca şi scriitorii, istoricii apar împărțiți oarecum egal între orientările divergente.

Împărțită, şi Academia Română. Fusese concepută, pe lângă misiunea ei literară şi ştiințifică, în ideea promovării, prin cultură, a unității româneşti. Locul, oarecum „disproporționat”, acordat studiilor istorice şi filologice, precum şi alegerea membrilor săi din toate provinciile româneşti, inclusiv cele aflate în afara granițelor României, ilustrează această orientare națională. Doar că, în anii războiului, nici membrii Academiei nu s-au putut pune de acord cu privire la definirea interesului național. „Germanofilii”, cel puțin în varianta neutralistă, erau chiar mai numeroşi decât partizanii intervenției împotriva Austro-Ungariei. (Ponderea lor se explică şi prin influența decisivă pe care au avut-o în „recrutarea” academicienilor, Titu Maiorescu, cu un lung şir de junimişti mai vechi sau mai noi după el, şi Dimitrie A. Sturdza, şef liberal şi prim-ministru în mai multe rânduri, dar şi secretar general al Academiei, şi el cu o netă orientare progermană.) La o „numărătoare” sumară, din cei 36 de membri ai Academiei la mijlocul anului 1915, îi vom include în această categorie, la secția literară, pe Ioan Bianu, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Alexandru Philippide, Sextil Puşcariu (prin forța lucrurilor, academicianul român era şi ofițer austro-ungar) şi Duiliu Zamfirescu; la secția istorică, Ioan Bogdan, Constantin Giurescu, Vasile Mangra (episcopul transilvănean, viitor mitropolit, adept al unei înțelegeri cu autoritățile ungare), Simion Mehedinți, Dimitrie Onciul, Vasile Pârvan; la secția ştiințifică, Grigore Antipa, Victor Babeş, Ludovic Mrazec, Ion Simionescu. Pe poziția opusă, antantofili declarați sunt Barbu Delavrancea, Nicolae Iorga, A.D. Xenopol, generalul Grigore Crăiniceanu, C.I. Istrati, doctorul Gheorghe Marinescu,

[103] Articolele „intervenționiste” ale lui A.D. Xenopol din august-septembrie 1914, apărute în diferite publicații, cele mai multe în *Adevărul*, sunt adunate în volumul *Românii şi Austro-Ungaria*, Iaşi, 1914.

[104] Articolele publicate de N. Iorga în *Neamul românesc* sunt reunite în *Războiul nostru în note zilnice*, 3 vol., Craiova, 1921-1923.

Gheorghe Țițeica… Sunt şi academicieni, în special printre cei foarte vârstnici, ale căror opțiuni sunt mai greu de identificat.

Când în 1916, Coşbuc a fost ales membru al Academiei, Mihail Dragomirescu a aruncat o săgeată înveninată la adresa distinsului for, afirmând că poetul n-ar fi avut nicio şansă dacă i-ar fi combătut pe germani aidoma lui Goga[105] (el însuşi propus pentru acelaşi fotoliu, dar, se vede, prea marcat de atitudinea lui politică). Greu de spus dacă aşa ar fi stat lucrurile; de reținut însă percepția Academiei, ca instituție care s-ar fi înstrăinat de idealul național (deşi avea menirea să-l promoveze). Academia „tace", era şi reproşul profesorului antantofil Ermil Pangrati.[106] Într-adevăr, Academia, ca instituție, nu s-a pronunțat în anii războiului. Doar cu prilejul intrării României în conflict, Barbu Delavrancea a ținut în fața colegilor săi (la 2 septembrie 1916) un discurs înflăcărat, primit cu aplauze frenetice şi ovații; indiferent de opiniile individuale, momentul pretindea un gest de solidarizare.[107] Sub ocupație, au rămas la Bucureşti zece academicieni: Antipa, Babeş, Bianu, Bogdan, Coşbuc, Giurescu, Maiorescu, Mehedinți, Onciul şi Țițeica, mai puțin ultimul, toți cu orientare „germanofilă" sau neutralistă (alții, cu vederi similare, precum Pârvan, Mrazec, Negruzzi sau Zamfirescu au plecat totuşi în refugiu). Bogdan, ca vicepreşedinte, şi Bianu, în calitate de locțiitor al secretarului general şi bibliotecar, au asigurat funcționarea cât de cât normală a instituției.[108] Adesea umiliți de autoritățile de ocupație, n-au prea avut motive de satisfacție din colaborarea cu germanii. Probabil că au ieşit din război mai puțin „germanofili" decât intraseră!

În ianuarie 1917, ridicarea cu forța de către bulgari, asistați de germani, a manuscriselor slavone de la Academie (nu mai puțin de 607 piese!) a generat o primă alarmă serioasă. Până la urmă, germanii au fost convinşi să le înapoieze. O lună mai târziu însă, spre sfârşitul lui februarie, a venit, adus tot de autoritățile militare, un profesor german, care a sechestrat într-o încăpere anume peste 600 de manuscrise slave, în urma cercetării cărora s-au predat bulgarilor, doar ca „împrumut", 305 volume, pentru a fi studiate la Sofia. Cele 308 volume rămase au fost restituite Academiei în aprilie 1918, dar cele trecute peste Dunăre n-au putut fi recuperate decât în mai 1920.[109]

Abia în octombrie 1918, Academia s-a putut întruni din nou în plen, la Iaşi, capitala fiind încă sub ocupație. Susținută de Philippide, împreună cu Negruzzi şi Zamfirescu, alegerea ca academician a lui Stere a eşuat, după cum a căzut la vot şi Ibrăileanu, propus ca membru corespondent, în ciuda faptului că „germanofilii"

---

[105] „D-l Mihail Dragomirescu despre poetul Coşbuc", în *Flacăra*, 11 iunie 1916, p. 419.

[106] „Universitatea şi chestia națională. II. Răspunsul d-lui E.A. Pangrati", în *Noua revistă română*, 4-11 octombrie 1915, p. 203.

[107] *Analele Academiei Române*, tom. XXXIX, 1916-1919, Partea administrativă şi dezbaterile (în continuare A.A.R.), Bucureşti, 1921, şedința de la 2 septembrie 1916; cuvântarea lui Delavrancea, pp. 31-40.

[108] Cu privire la activitatea şi dificultățile Academiei în timpul ocupației germane, detaliatul raport prezentat de Ioan Bianu la sesiunea generală extraordinară ținută la Iaşi în octombrie 1918, *ibidem*, pp. 11 0--117.

[109] A.A.R., tom. XL, 1919-1920, Bucureşti, 1921, p. 52 (şedința din 14 mai 1920).

potențiali nu erau puțini printre votanți. Unii, în atmosfera sfârşitului de război, deveniseră însă mai prudenți (ca să nu mai vorbim de neplăcutele experiențe trăite la Bucureşti). Stere însuşi depăşise măsura, în colaborarea lui cu Puterile Centrale şi prin tentativa de schimbare a dinastiei. S-ar fi riscat şi o sciziune: Iorga a protestat „cu indignare contra alegerii unui criminal de stat”, declarând că „dacă se face aceasta, se retrage din Academie”.[110] În sfârşit, Academia avea să salute unirea Transilvaniei cu România, printr-o declarație semnată, în majoritate – ironie a istoriei – de academicieni (cei aflați la Bucureşti) care nu susținuseră intrarea României în război pentru eliberarea Transilvaniei sau chiar se împotrivi seră acestei soluții.[111] Acum, când lucrurile se aranjaseră atât de bine pentru România, şi într-o direcție, şi în alta, erau în mod sincer satisfăcuți. Cine putea fi nemulțumit de crearea României Mari?

---

[110] A.A.R., tom. XXXIX, 1916-1919, sesiunea generală extraordinară din 8/21-15/28 octombrie 1918; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, Bucureşti, f.d., p. 81 (însemnarea din 8 octombrie 1918).

[111] A.A.R., tom. XXXIX, 1916-1919, p. 174, şedința de la 23 noiembrie/6 decembrie 1918.

V. Universitarii

La 10 septembrie 1914, era înaintat primului-ministru, pentru a fi adus la cunoştinţa guvernului şi supus atenţiei regelui, un memoriu semnat de 58 de profesori ai Universităţii din Bucureşti, în frunte cu rectorul Thoma Ionescu. Apelul universitarilor cerea expres „intrarea României în acţiune, întru apărarea intereselor şi drepturilor noastre naţionale şi ocuparea pământului românesc din monarhia austro-ungară”.[112]

Istoricii români care s-au referit la această luare de poziţie s-au mulţumit să înregistreze cu satisfacţie atitudinea patriotică a Universităţii, vrând să lase impresia că este vorba de corpul universitar în ansamblul lui şi nu doar de o majoritate, vom vedea imediat cât de consistentă.

Funcţionau la Universitatea din Bucureşti 95 de profesori titulari (8 la Teologie, 15 la Drept, 17 la Filosofie şi Litere, 21 la Ştiinţe, 34 la Medicină).[113] Nu au semnat, aşadar, 37 de profesori, o minoritate desigur, dar o minoritate deloc neglijabilă. Problema este însă şi a psihologiei semnării pe liste: unii, firi independente sau orgolioase, nu semnează de-a valma, chiar atunci când sunt de acord; alţii, o categorie mai numeroasă, se supun curentului dominant şi ajung să semneze, chiar fără a fi convinşi! Cel puţin doi antantofili nu se regăsesc printre semnatari: Nicolae Iorga şi Ovid Densuşianu; primul, şi din orgoliu, şi din refuzul de a se lăsa manipulat politic, însă în primul rând din motivul de fond că nu era de acord cu o asemenea grabă a intrării în acţiune şi se lăsa în voia guvernului; al doilea, deşi partizan al acţiunii imediate, nu mai puţin orgolios decât Iorga şi, în plus, fire conflictuală, în stare cronică de neînţelegere cu colegii. Sunt însă mai numeroşi semnatarii care nu prea au crezut în ce au semnat, oarecum rătăciţi printre ceilalţi. Îi identificăm uşor prin luările lor de poziţie ulterioare, inclusiv prin faptul că nu vor mai apărea pe liste similare. Intră în această categorie Dimitrie Onciul, Simion Mehedinţi, Vasile Pârvan, Dimitrie Evolceanu, Ion Rădulescu-Pogoneanu, toţi de la Facultatea de Filosofie şi Litere, şi Victor Babeş, de la Facultatea de Medicină.

O întrebare care nu prea se pune, dar o punem acum, este ce i-a determinat pe profesori, pe atât de mulţi, să semneze un asemenea document. Patriotism, desigur, dar şi o dovadă de precipitare, aproape de inconştienţă. Într-un război – mai ales de anvergura războiului declanşat în 1914 – nu se intră pe bază de instinct patriotic şi de semnături date în grabă, ci în urma unei decizii chibzuite şi a unei întregi pregătiri militare şi diplomatice. O acţiune a României în 1914 ar fi însemnat un dezastru pentru ţară. Nici intrarea în conflict în 1916 nu a fost prea fericită, dar cel puţin s-au cruţat ţării doi ani, jumătate din durata războiului. Ar fi fost de aşteptat ca universitarii să judece nu mai puţin patriotic, dar mai înţelept şi mai echilibrat. Asemenea acţiuni puneau beţe-n roate guvernului Brătianu, care

---

[112] *Acţiunea universitară în chestia naţională*, Bucureşti, 1914, „Încheierea înaintată domnului preşedinte al Consiliului de miniştri la 10 septembrie 1914”, p. 14.

[113] *Anuarul Universităţii din Bucureşti*, 1913-1914 şi 1914-1915, Bucureşti, 1915 şi 1916.

se îndrepta spre acțiune, însă discret, cu paşi înceți, şi încercând să obțină de la viitorii aliați tot ce se putea obține.

Presiunea opiniei publice şi entuziasmul național al unor profesori oferă o explicație parțială acestei precipitări. Explicația completă trebuie să țină însă seama, chiar în primul rând, de rolul jucat de Thoma Ionescu, rector al Universității, dar nu mai puțin şi frate al lui Take Ionescu. Capacitatea sa de mobilizare şi de manipulare şi-a dovedit eficiența. Mai mult decât s-ar crede, universitarii se arătau foarte dependenți de autoritatea care le putea oferi avantaje sau crea unele neplăceri. În această privință, aprecierea făcută de I.G. Duca, pe atunci ministrul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, nu este singulară, ci doar mai net şi mai cinic formulată: „… nu exista corp electoral mai influențabil, mai lipsit de convingeri adânci şi de caracter decât colegiul profesorilor noştri universitari. Nu numai că toate alegerile parlamentare dovediseră cât de guvernamentale erau ambele noastre universități, dar tocmai lipsa lor de neatârnare politică fusese unul din principalele argumente ale Partidului Liberal împotriva acelor conservatori care ne făceau teoria elitei şi apologia colegiilor restrânse.”[114] Or, nu e nevoie s-o mai spunem, Thoma Ionescu tăcea jocul fratelui său. Se putea baza şi pe faptul că Partidul Conservator-Democrat al lui Take Ionescu avea o destul de mare influență printre universitari. Nu era deci doar problema războiului, ci şi a confruntării politice interne. O majoritate de universitari câştigați pentru intrarea în acțiune însemna şi un punct câştigat de Take Ionescu. Este şi acesta un motiv pentru care unii profesori, chiar având sentimente antantofile (cazul Iorga), au declinat invitația, iar alții (cazul Onciul), considerându-se probabil manevrați, s-au retras la scurt timp.

Un număr relativ constant de partizani ai Antantei şi ai războiului pentru Transilvania rezultă din două documente ulterioare: apelul de solidaritate cu Franța, semnat în noiembrie 1914 atât de universitari din Bucureşti, cât şi din Iaşi[115], şi un nou memoriu pentru intrarea în acțiune al profesorilor Universității din Bucureşti, în octombrie 1915[116], acesta din urmă folosit de Thoma Ionescu şi pentru a-şi „număra” aderenții în vederea apropiatelor alegeri pentru funcția de rector. Primul cuprinde numele a 49 de profesori titulari ai Universității din Bucureşti, iar în cel de-al doilea apar 52 de profesori, în marea lor majoritate semnatari şi ai memoriului din septembrie 1914. Unele fluctuații țin de motive conjuncturale. Au ieşit însă definitiv din joc, de pe ambele documente, cei şase profesori deja menționați: Onciul, Mehedinți, Pârvan, Evolceanu, Rădulescu-Pogoneanu, Babeş. Nu mai apare, după ce semnase în septembrie 1914, nici Constantin Dimitrescu-Iaşi, profesor de istoria filozofiei şi rectorul Universității cu

---

114 I.G. *Duca*, Memorii, vol. III, p. 52.

115 „Profesorii universitari aduc omagii Franței”, în *Adevărul*, 12 noiembrie 1914, şi în *Vive la France! Trăiască Franța!* 11 şi 14 noiembrie 1914. Lista universitarilor cuprinde şi unele inadvertențe, pe care le-am îndreptat în vederea unei numărători corecte.

116 „Universitarii cer acțiune. Memoriul lor”, în *Acțiunea*, 22 octombrie 1915. La câteva zile după ce a semnat, Paul Negulescu, profesor la Drept, şi-a anunțat retragerea de pe listă; Thoma Ionescu a refuzat însă să-i şteargă numele! (Scrisoarea lui P. Negulescu în Dreptatea, 28 octombrie 1915.)

cel mai lung mandat (din 1898 în 1911), care nici nu se va pronunța în vreun fel în chestiunea războiului. Raportul între „semnatari” şi „nesemnatari” devine de 49 la 46 spre sfârşitul anului 1914 şi de 52 la 40 un an mai târziu (cu observația, încă o dată, că „scorul” exprimă, într-o combinație greu de disociat, atât atitudinea față de război, cât şi față de persoana rectorului!). Pe apelul pentru Franța, apar şi conferențiarii: 12 semnatari din totalul de 21. Profesori şi conferențiari laolaltă: 116; semnatari, 61.

Nu trebuie crezut că majoritatea semnatarilor au făcut mult mai mult decât să semneze. Cei cu adevărat decişi, prezenți la adunări, prezenți în coloanele ziarelor, sunt desigur mai vizibili şi mai ascultați decât neutraliştii sau „germanofilii”, în genere discreți, dar nici ei nu sunt prea mulți. În Acțiunea Națională, fondată spre sfârşitul lunii octombrie 1914, organizația care orchestrează tema intrării României în război, universitarii care contează se numără pe degete (unii dintre ei fiind şi oameni politici): Em. Antonescu, Constantin Dissescu şi I. Tanoviceanu, de la Facultatea de Drept, Simeon Mândrescu, de la Facultatea de Litere, C.I. Istrati şi Ermil Pangrati, de la Facultatea de Ştiințe, Ion Cantacuzino şi Thoma Ionescu, de la Facultatea de Medicină. Foarte activi sunt şi Iorga şi Rădulescu-Motru, fiecare în felul lui. Dar i-am înşirat aproape pe toți!

Oricum, guvernul se plictisise de intervenționismul vehement şi angajat politic în propria familie al lui Thoma Ionescu. I-a revenit lui I.G. Duca misiunea să scape de el. Între presiunile rectorului şi ale ministrului, universitarii n-aveau decât să se decidă. Regula era ca ministrul să aleagă un nume printre primii trei clasați în urma votului Senatului universitar. Nu foarte democratic: dintre cei trei, ieşea rector cel care era mai pe placul puterii. De altfel, şi Thoma Ionescu devenise rector când fratele său se afla la guvernare. La alegerile de la sfârşitul lunii octombrie 1915, în ciuda manevrelor guvernamentale, Thoma Ionescu şi-a menținut aderenții: 53 de voturi, urmat de Ion Cantacuzino, cu 51, şi de Ion Athanasiu cu 44.[117] De remarcat că toți trei aparțineau aripii „antantiste”. Athanasiu era însă cel mai moderat în manifestări, cel mai apropiat de strategia prudentă a guvernului. În consecință a devenit rector – pe fondul protestelor takiste! —, chiar dacă obținuse simțitor mai puține voturi decât contracandidații săi.

Odată cu angajarea României în război, scindării în opinii avea să-i urmeze şi o scindare „teritorială” a universitarilor bucureşteni. Cam jumătate dintre ei – şi în primul rând cei mai „compromişi” prin poziția lor antantofilă – au mers în refugiu, la Iaşi, iar unii, de acolo, şi mai departe, spre Franța, în timp ce cealaltă jumătate, „germanofilii” în primul rând, s-au decis să rămână sub ocupație, în Capitală. Printre cei plecați îl întâlnim însă şi pe „germanofilul” Pârvan, iar cei rămaşi nu sunt exclusiv „germanofili” (printre ei, Gheorghe Țițeica şi, „încă”, Rădulescu-Motru aparțineau celeilalte orientări, iar alții erau neangajați). Rectorul, Ion Athanasiu, se pusese la dispoziția armatei, şi i-a ținut locul, pe toată durata războiului, Ioan Bogdan, ca prorector. Inițial, odată cu intrarea germanilor în

---

[117] A.N.R.-B., Rectorat, 192/1915, ff. 53-54. La acelaşi scrutin, C.I. Istrati a obținut 42 de voturi, iar D. Onciul, 40.

Bucureşti, Universitatea a fost închisă. Cursurile aveau să se reia, în condiții precare, cu puțini profesori şi puțini studenți, la Facultatea de Medicină, în decembrie 1917, şi la celelalte facultăți în aprilie 1918. Abia în toamna anului 1918, întorcându-se între timp, treptat, şi profesorii din Moldova, anul universitar s-a putut deschide în condiții aproape normale. La 30 mai 1918, deşi se încheiase între timp pacea de la Bucureşti, încă se mai aflau la Iaşi 21 de profesori, care, temându-se de reformismul guvernului Marghiloman şi îndeosebi al ministrului Mehedinți, semnau, în frunte cu I. Athanasiu, o adresă cu următoarea solicitare către Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice: „în împrejurările actuale, nu credem că e oportun să se introducă nicio modificare, nici în legea învățământului superior, nici în personalul didactic al Universității".[118] Alți profesori, o duzină de la Universitatea din Bucureşti, împreună cu câțiva de la Iaşi, plecaseră şi din Moldova, ajungând la Paris, unde susțineau propaganda națională românească. La Facultatea de Litere, Iorga, Densuşianu şi Mihail Dragomirescu n-au acceptat să se întoarcă decât odată cu eliberarea Capitalei; la 2 noiembrie 1918, Densuşianu comunica din Iaşi că dorea să fie deocamdată suplinit; Iorga şi Dragomirescu solicitau, dimpotrivă, să nu se numească suplinitori, „deoarece speră să fie curând în Bucureşti".[119] Ceea ce s-a şi întâmplat.

La Universitatea din Iaşi, lucrurile s-au prezentat în bună măsură diferit. Antantofilii nu dispuneau aici de majoritate, iar rectorul, Constantin Stere, departe de a merge în aceeaşi direcție ca omologul său bucureştean, era unul dintre principalii susținători ai alianței cu Puterile Centrale. S-a încercat, în septembrie 1914, după exemplul Universității din Bucureşti, mobilizarea profesorilor pentru semnarea unui memoriu în vederea intrării României în acțiune. Inițial s-au întrunit – şi nu s-au putut pune de acord – 16 profesori (un sfert din numărul lor). O săptămână mai târziu, la 15 septembrie, o reuniune a colegiu lui universitar pe această temă s-a remarcat prin numărul mare de absenți (chiar dintre cei care participaseră la întrunirea precedentă) şi prin dezacordul total al celor de față. Dintre vorbitori, Ilie Bărbulescu, Paul Bujor şi Constantin Stere „au susținut necesitatea luptei contra slavismului", iar C. Thiron, I. Peretz, Ion Petrovici şi A.D. Xenopol „au fost absolut pentru alianța cu Tripla Înțelegere" (curioasă referirea la Petrovici, deloc „absolut" în această convingere!).[120] După care, nu s-a mai întâmplat nimic, şi din pricina slabei implicări a universitarilor, dar şi fiindcă rectorul Stere a făcut tot posibilul pentru a stopa demersul, după cum, invers, la Bucureşti, Thoma Ionescu făcuse tot posibilul pentru a-l amplifica. Universitatea din Iaşi „a tăcut", reproşa colegilor ieşeni Ermil Pangrati: la fel ca Academia.[121]

Avem totuşi o indicație destul de precisă asupra raportului „numeric" de forțe: „apelul pentru Franța", semnat în noiembrie 1914, atât de universitari din Bucureşti, cât şi din Iaşi. La Bucureşti, după cum am văzut, francofilii s-au dovedit

---

[118] A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii şi Cultelor, 290/1918, ff. 2-3.

[119] A.N.R.-B., Facultatea de Litere şi Filosofie, 158/1918-1919, f. 15.

[120] *Opinia* (Iaşi), 11 şi 18 septembrie 1914.

[121] „Răspunsul" citat al lui Ermil Pangrati, din *Noua revistă română*, 4-11 octombrie 1915.

majoritari. La Iaşi, dintre profesorii titulari, 29 sunt cei care semnează. Ceva mai puțin de jumătate din totalul de 61 de profesori (mai trebuie însă adăugat cel puțin numele lui I. Ursu – antantofil înflăcărat, chiar dacă nu apare printre semnatari).[122]

Alegerea de rector la Universitatea din Iaşi, în martie 1916, a dat din nou ocazia unei măsurări a forțelor. În fața dezordinilor provocate de studenții adepți ai liniei naționale şi de complicațiile care au urmat, inclusiv cu ministerul, tactica lui Stere a fost de a demisiona şi de a candida din nou, sperând ca astfel, fiind reales, să-şi consolideze poziția. La 29 ianuarie 1916, 17 profesori protestează contra măsurilor luate de Stere pentru a reinstaura disciplina, însă un număr mai mare, 23 de profesori, se solidarizează, printr-un apel datat 16 februarie, cu acțiunile rectorului împotriva studenților „rebeli"[123]; chiar dacă mulți înțelegeau să nu se pronunțe, majoritatea părea să încline totuşi spre Stere. Din nou a intervenit Duca, cu tot felul de presiuni şi de intrigi (de care se arată foarte mândru în *Memorii*), după cum procedase cu câteva luni înainte şi la alegerea rectorului Universității din Bucureşti. După ce lovise în proantantistul Thoma Ionescu, lovea acum în progermanul Constantin Stere: ambele extreme trebuiau anulate, pentru a se respecta şi la Universitate politica guvernamentală. Peste toate, Stere a făcut greşeala să nu participe nici la „campanie", nici la scrutin, plecând cât mai departe, în Elveția. Să fi fost chiar atât de sigur de victorie? Era de presupus că „germanofilii" aveau să voteze cu Stere, iar antantofilii împotriva lui, chiar dacă nu în mod automat. Era în discuție şi problema disciplinei universitare, după cum conta şi prestigiul şi capacitatea celui ales.

Însă Stere era atât de marcat politic, şi adversarii săi de asemenea (începând cu studenții de la care pornise conflictul), încât până la urmă departajarea voturilor a reflectat cu siguranță, în cea mai mare măsură, atitudinea în problema națională. S-au confruntat două liste: pe cea a lui Stere, se mai aflau Alexandru Philippide şi Nicolae Leon, cealaltă îl avea în frunte pe Matei Cantacuzino. Din 66 înscrişi cu drept de vot, au votat 57. În ordine descrescătoare s-au obținut următoarele rezultate: Al. Philippide – 30 de voturi; M. Cantacuzino – 29; D. Alexandrescu – 28; C. Stere – 26; N. Leon – 23; V. Negel – 23.[124] Pentru alegerea finală rămâneau primii trei, Stere ieşise al patrulea. Prin decizia ministrului, Matei Cantacuzino a fost numit rector. Ce spune acest rezultat? Pe primul loc se situase totuşi Philippide, din echipa lui Stere şi socotit printre „germanofili". Cel puțin un vot i-a lipsit acestui grup, votul lui Stere, în fapt însă nu numai votul, ci şi capacitatea lui de convingere, suplinită, în sens invers, cu presiunile ministerului. În condiții normale, Stere şi cei din jurul lui ar fi luat câteva voturi în plus şi probabil ar fi câştigat. De remarcat că nici Matei Cantacuzino, jurist renumit şi foarte respectat în mediul intelectual ieşean, dar de o abilitate aproape patologică, nu se prezenta ca un adept de încredere al strategiilor liberale; fusese doar, pentru guvern, cea mai puțin rea dintre soluțiile posibile. Cu

---

[122] Lista profesorilor titulari ai Universității din Iaşi, convocați la 13 septembrie 1914 pentru a se pronunța asupra atitudinii României în problema războiului, cuprinde 61 de nume: A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza", Rectorat, 826/1914, ff. 45-47.

[123] A.N.R.-I., Universitatea „Al.I.. Cuza", Rectorat, 856/l916, vol. I, ff. 64-65 şi 86-88.

[124] A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza", Rectorat, 863/1916, ff. 11-13.

toată înfrângerea lui Stere, se menținea în Universitatea din Iaşi o oarecare majoritate mai preocupată de Basarabia decât de Transilvania, mai temătoare de Rusia decât de Puterile Centrale, mai curând pacifistă decât războinică şi nu tocmai în acord cu tendința Universității din Bucureşti de a da tonul şi de a se pune mereu în frunte.

Spre sfârşitul lunii iunie 1916 – puțin timp înainte de intrarea României în război, când se simțea că lucrurile se mişcă în această direcție –, universitarii bucureşteni antantofili, în frunte cu rectorul I. Athanasiu, au încercat să-şi atragă colegii ieşeni într-o acțiune comună. Se preconiza o întrunire în care să se ia împreună „hotărârile dictate de gravitatea împrejurărilor actuale". Ion Cantacuzino şi Ermil Pangrati au venit special la Iaşi pentru a-şi convinge colegii. Succes modest: puține adeziuni. A rămas deoparte şi rectorul Matei Cantacuzino, care, chiar dacă fusese ales împotriva lui Stere, nu înțelegea să se ralieze pur şi simplu la politica bucureşteană. [125] Ar fi dat colegilor bucureşteni – potrivit, este drept, unei surse „germanofile" - următorul răspuns: „Ca moldovean, mă tem de ruşi, şi ca moldovean vreau înainte de toate recucerirea Basarabiei."[126]

Făcând suma, Bucureşti plus Iaşi, raportul apare destul de echilibrat între universitarii partizani ai războiului alături de Antanta şi adversarii acestei soluții, în cea mai mare parte adepți ai neutralității. Trebuie însă spus că, stimulați de mediul favorabil creat de opinia publică şi animați de un ideal mai clar conturat decât al celorlalți, universitarii proantantişti au fost mai activi şi mai ascultați. Şi, până la urmă, argument suprem, au avut istoria de partea lor.

---

[125] „Universitatea ieşană şi mişcarea federalistă", în *Opinia*, 28 iunie 1916; Rodion, „Scrisori din Iaşi", în *Seara*, 3 iulie 1916; „Apelul Universității din Bucureşti", în *Seara*, 4 iulie 1916.

[126] „Universitatea din Iaşi şi acţioniştii. Corespondență specială", în Libertatea, 30 iunie 1916.

VI. Orientări, reorientări, dezorientări

Tabloul acesta de ansamblu, oarecum static, trebuie văzut şi în latura lui dinamică, ca o succesiune de secvenţe. În funcţie de mersul evenimentelor, care au cunoscut răsturnări dramatice, poziţiile se precizează, se nuanţează, se întâmplă chiar să se schimbe.

Opţiunile de principiu sunt exprimate în perioada neutralităţii. Urmează intrarea în foc. Într-un prim moment, dezbinările sunt uitate, cel puţin formal: este un mare elan de solidaritate naţională. Care dintre „germanofili" – exceptându-l pe Carp – ar fi putut dori dezastrul României, numai pentru ca istoria să-i dea dreptate? Cu toţii aveau fii, rude, prieteni pe front. Înfrângerea a redeschis însă polemica, încă şi mai violent. Nu pentru toţi exact din poziţiile anterioare. Unora, înfruntarea le-a insuflat un plus de îndârjire: nu prea hotărâtul Nicolae Iorga se afirmă, din momentul refugiului în Moldova şi până la sfârşit, ca cel mai aprig susţinător al rezistenţei naţionale; neutralistul Lapedatu trece instantaneu în tabăra antantistă şi i se alătură lui Iorga; până şi Ion Petrovici, care pendulase între soluţiile opuse, are o perioadă când scrie la *Neamul românesc*. Se ataşează publicaţiei lui Iorga şi geologul Ion Simionescu, profesor la Universitatea din Iaşi şi membru al Academiei Române, perceput în perioada neutralităţii mai curând ca „germanofil" (sau, mai precis, „rusofob"). În schimb, Thoma Ionescu, cel mai decis intervenţionist din primele momente ale conflagraţiei, ca şi Gheorghe Marinescu, doi medici renumiţi, n-au ştiut cum să plece mai repede din Moldova spre Apus, într-o vreme când chiar ar fi fost nevoie de ei.[127] Spre deosebire de alţi doi medici de prim rang, Dimitrie Gerota şi Vasile Sion, care, deşi „germanofili", aleg să treacă şi să rămână în Moldova. Mulţi intelectuali, universitari cu deosebire, pleacă în Occident, în special în Franţa; zece profesori sunt trimişi la Paris, într-o „misiune universitară", în sprijinul propagandei româneşti, în vara anului 1917: D. Hurmuzescu, Tr. Lalescu, S. Mândrescu, G. Murnu, E. Pangrati, D. Pompeiu, de la Universitatea din Bucureşti, I. Nistor, de la Universitatea din Cernăuţi, I. Găvănescul, O. Tafrali şi I. Ursu, de la Universitatea din Iaşi.[128] La sfârşitul războiului, se aflau în străinătate, în primul rând în Franţa, zeci de universitari şi de parlamentari. Nu era nevoie chiar de atâţia! De la caz la caz, se poate discuta în ce măsură dorinţa efectivă de a apăra drepturile româneşti peste hotare s-a asociat cu tentaţia mai puţin lăudabilă a îndepărtării de teatrul de război şi de neplăcerile refugiului din Moldova. Reprezentativ pentru atitudinea opusă este N. Iorga, care ar fi putut contribui din plin la propaganda în străinătate, dar care a ales să rămână alături de compatrioţii săi (ca, de altfel, şi alţi universitari). Să mai spunem că foarte puţini membri ai elitei intelectuale, inclusiv oameni tineri şi

---

[127] Faţă de comportamentul lui Thoma Ionescu şi Gheorghe Marinescu, I.G. Duca îşi exprimă fără înconjur dispreţul: *Memorii*, vol. III, pp. 159 şi 261-262. Detalii şi în volumul: *Gheorghe Marinescu, Corespondenţă (1889-1938)*, ediţie îngrijită de Marioara G. Marinescu şi G. Brătescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

[128] O. Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920.

dintre cei care ceruseră insistent intrarea României în război, au luptat pe front. Unii au fost mobilizați în spatele frontului (astfel, scriitorii, în frunte cu M. Sadoveanu, care vor edita la Iaşi, în 1917-1918, ziarul *România*, destinat ostaşilor), alții nici măcar n-au fost mobilizați, pe motive formal justificate, dar nimic nu i-ar fi împiedicat să se prezinte voluntari. Pe drept cuvânt, G. Topârceanu, combatant şi căzut prizonier la Turtucaia, a luat în derâdere ifosele războinice ale lui E. Lovinescu, antantist până-n pânzele albe, dar care n-a participat în niciun fel, nici pe front, nici în spatele frontului, la acțiunea militară a României.[129] La fel, Traian Bratu, profesor la Universitatea din Iaşi, unul dintre rarii universitari care au cunoscut frontul, nu i-a crutat în comentariile sale pe colegii Găvănescul, Tafrali şi Ursu, plecați să apere cauza românească în străinătate.[130]

Caracteristic rămâne faptul că numărul persoanelor de oarecare notorietate din sfera politică sau intelectuală care să fi murit pe front este infim, deşi, în ansamblu, pierderile României, procentual, au fost cele mai mari după ale Franței. În Franța, dimpotrivă, lista scriitorilor dispăruți în război e impresionantă (s-a avansat cifra de 450); au căzut de asemenea nu mai puțin de 17 parlamentari francezi (16 deputați şi un senator).[131] Membrii elitei româneşti au predicat războiul, dar pe front s-au jertfit îndeosebi oamenii simpli, țăranii în primul rând.

În Capitala ocupată rămân în primul rând „germanofilii", dar şi unii antantişti precum Țițeica sau Rădulescu-Motru, primul consecvent opțiunii inițiale, cel de-al doilea revenind cu timpul la mai vechile sale sentimente germanofile. „Germanofilii" înşişi se manifestă în tot felul: unii se declară deschis de partea Puterilor Centrale, socotind că acesta este interesul României: Stere, Antipa, Arghezi, Slavici…; alții au o colaborare limitată: Bianu, Bogdan… Iar câte unul, ca Maiorescu, refuză orice colaborare. În Moldova, fireşte, s-au refugiat în primul rând antantiştii, dar şi unii neutralişti, chiar cu înclinații „germanofile", precum Pârvan sau Duiliu Zamfirescu. Pe deasupra, Iaşul îşi avea grupul său, destul de numeros, de „germanofili". Cât timp continuă luptele, spunându-şi cuvântul atât patriotismul, cât şi cenzura, vocea lor nu se aude. Se va auzi însă – în condițiile unei cenzuri îndreptate împotriva celorlalți – odată cu instaurarea guvernului Marghiloman şi încheierea păcii de la Bucureşti, când se părea că Puterile Centrale au câştigat definitiv, iar responsabilitatea dezastrului se arunca asupra guvernului Brătianu şi a celor care îndemnaseră la război. Guvernarea Marghiloman atrage pe de o parte nume roşi „germanofili" de ultimă oră sau până

---

129 G. Topârceanu, „Răspuns unui erou", în *Însemnări literare*, 5/18 mai 1919, pp. 9-10, şi „Nunc est ridendum", *ibidem*, 8 iunie 1919, pp. 10-12.

130 Cu privire la controversele din universitatea ieşeană: Cătălin Botoşineanu, „Profesorii Universității din Iaşi şi participarea la războiul reîntregirii. Cazul Facultății de Litere şi Filozofie", *Analele ştiințifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi*, 2006-2007, pp. 273-288.

131 *Dictionnaire de la Grande Guerre, 1914-1918*, sous la direction de François Cochet et Rémy Porte, Robert Laffont, Paris, 2008, pp. 380 („Ecrivains dans la guerre") şi 797 („Parlamentaires tombés au champ d'honneur").

atunci nedecişi – Rădulescu-Motru şi Ion Petrovici, printre intelectualii mai de vază –, pe de altă parte e combătută de „germanofilii” intransigenți, rămaşi fideli liniei lui Carp.

Pentru mai mulți intelectuali, alegerea nu a fost chiar atât de simplă. Dacă omul politic are darul de a simplifica lucrurile, intelectualul în genere le complică. Au intrat în joc formula spirituală a fiecăruia, scrupule de interpretare, mersul schimbător al evenimentelor… Mă opresc asupra câtorva cazuri, de altfel foarte diferite, ilustrând tocmai varietatea unor atitudini sau evoluții, greu de încadrat strict în categoriile „antantofili” sau „germanofili”.

Caton Theodorian (1871-1939) – fratele lui M. Theodorian-Carada – avea deja o bună reputație de dramaturg. E curios cum Lovinescu îl vede ca pe o persoană sigură pe sine, gata oricând să se aşeze în locul altuia; era, dimpotrivă, ipohondru şi anxios.[132] Nu ține nici cu unii, nici cu alții, pur şi simplu nu vrea război, îi e groază în special de bombardamente, iar când România intră în acțiune caută să fie cât mai departe de zona de conflict. În septembrie 1916, alege să se ascundă la Nămăieşti, în munții Muscelului, chiar acolo pe unde aveau să treacă nemții o lună-două mai târziu. Îl invită insistent şi pe prietenul Liviu Rebreanu să i se alăture, cu familia. „Veniți, nu vă bizuiți pe omenia nemților, că sunt câini.”[133] La începutul lui noiembrie – când încă nu era la ordinea zilei evacuarea capitalei – îl întâlnim deja la Iaşi.[134] Iar în decembrie 1916 porneşte spre Franța; locuieşte un timp la Paris, apoi se mută în Elveția, la Lausanne. Din Lausanne, îi scria lui Rebreanu la 16 august 1918, covârşit de dificultățile întoarcerii în România: „Credeam că cu pacea dorită mai cu seamă de cei ca mine, cari nu vroiau războiul, o să putem primi ajutoare şi ne întoarce la căminele noastre dorite.” Îl revoltau cei care împinseseră la război şi apoi se refugiaseră în Occident, unde tot ei se puneau în față: „eu, unul, aş face un riguros triaj şi n-aş lăsa să plece pe niciunul din cei ce-au vrut şi împins la războiul nebun, la ruina țărişoarei noastre, la dezastru. Dar tocmai ăia sunt mai colțoşi şi mai obraznici. Pe la legație ei fac mai multă gălăgie”.[135] Bietul Caton Theodorian: nu fusese războiul lui!

În contrast izbitor cu Caton Theodorian, care fuge cât poate de război, foarte tânărul Camil Petrescu (1894-1957) caută războiul cu tot dinadinsul. Mai puțin din motive de ordin național (prezente şi ele), cât în căutarea experimentului în sine; simte că e un parcurs inițiatic care nu-i poate lipsi, dacă vrea să-şi împlinească personalitatea şi să devină un scriitor autentic. Respins la recrutare, se oferă voluntar şi absolvă o şcoală de ofițeri. Sublocotenent, participă la campaniile din 1916 şi 1917; este rănit; cade prizonier în iulie 1917; revine din prizonierat în aprilie 1918, în Moldova mai întâi, iar în iulie 1918 se reîntoarce la Bucureşti. Am

---

[132] Stelian Cincă, *Caton Theodorian. Omul şi opera*, Scrisul Românesc, Craiova, 1979; E. Lovinescu, *Memorii*, I: „Ambianța literară a epocii: Caton Theodorian”.

[133] Caton Theodorian către Liviu Rebreanu, 22 septembrie 1916, B.A.R., mss., *S* 34(17)/*CMLXXVIII*.

[134] Caton Theodorian către Liviu Rebreanu, 2 noiembrie 1916, B.A.R., mss., *S* 34(19)/*CMLXXVIII*.

[135] Caton Theodorian către Liviu Rebreanu, 16 august 1918, B.A.R., mss. *S* 34(20)/*CMLXXVIII*.

spune că e mai curând antantofil; într-un text din 1915 îi zugrăveşte defavorabil pe „germanofili"; nu uită să-i taxeze însă şi pe francofilii mai ataşaţi de Franţa decât de România. Publică totuşi la *Cronica* lui Arghezi. Îi ironizează aici pe studenţii care îndeamnă zgomotos la intrarea grabnică în acţiune, cu puţine perspective însă de a ajunge ei înşişi pe front. Ţine de asemenea să sublinieze valoarea reală a soldatului german, ca şi a culturii germane. Pe de altă parte, i se pare o crimă inconştienţa cu care românii se pregătesc pentru o „campanie de operetă". În 1918, colaborează la *Scena* (e drept, doar pe teme literare şi artistice). Mai târziu, în 1924, avea să facă distincţia dintre inamicul de pe front şi profitorii din spatele frontului, în favoarea celui dintâi: „pe când cei din faţă, cu arma în mână, inspirau cel mult o îndârjire, adeseori loială, lumea celor din spate inspira numai dezgust".[136] Se observă la Camil Petrescu dificultatea unei poziţionări nete, izvorâtă dintr-o frământare pur intelectuală. Disocierile lui fine n-au nimic de-a face cu liniile simple ale propagandei de război; lucrurile i se înfăţişează amestecate, iar adevărul refuză să se aşeze într-o singură parte.

Am renunţat în cele din urmă să-l includ pe Gheorghe Bogdan-Duică (1865-1934) în categoria „germanofililor" moderaţi, măcar ţinând seama de neplăcerile avute în timpul ocupaţiei. Originar din Braşov – frate cu Ioan Bogdan –, istoric literar, profesor de liceu (va fi profesor universitar la Cluj după război), Bogdan-Duică împărtăşeşte perplexitatea multor ardeleni. Secretar al Ligii culturale (în echipa lui Virgil Arion, schimbată în decembrie 1914), editor (alături de V. Arion şi V. Pârvan) al revistei *Românismul* (1913-1914), este rară îndoială un susţinător al ideologiei naţionale. Dar, în situaţia creată în 1914, chiar nu ştie ce ar fi de făcut. Scrie câteva articole în *Cronica*. Într-unul din ele, afirmă răspicat: „Ardeleni care să se opună gândului de întregire a neamului nu există. Domnul I. Slavici, de pildă, nu este ardelean, ci ungurean, de la Şiria." Însă, de la „gândul de întregire a neamului" la o acţiune efectivă în acest sens, rămâne o distanţă pe care Bogdan-Duică ezită să o parcurgă. Trebuie ţinut seama de atâţia factori! „Ne clătinăm între temeri şi speranţe."[137] Cel puţin, pentru el, apele se limpezesc în 1917, când, vorbindu-i de rău pe nemţi, e luat ostatic şi deţinut mai multe luni la Săveni şi în Bulgaria.

Caion – pseudonimul lui Constantin A. Ionescu (1882-1918) – şi-a asigurat o celebritate negativă în istoria literaturii române, pricinuită de falsa acuzaţie de plagiat la adresa lui I.L. Caragiale, urmată de un răsunător proces, pe care l-a pierdut. A fost totuşi un publicist nu lipsit de merite. Francofil în cel mai înalt grad, autor al unei lucrări despre Rolul Franţei în istoria omenirii, Caion ia şi el act în 1918 de ceea ce părea un verdict al istoriei, şi anume victoria Germaniei. Editează – începând din 17 august 1918 – gazeta *Cronicarul*, de o bună ţinută

---

[136] Textele la care fac referire sunt adunate de Marin Bucur în *Camil Petrescu, Opinii şi atitudini*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1962 („Germanofilul", „Unii francofili", „Corbii albi"), din păcate fără indicarea surselor, şi de Florica Ichim, în *Camil Petrescu, Publicistică*, vol. I, Minerva, Bucureşti, 1984, în principal: „Universitatea şi războiul", *Cronica*, 13 septembrie 1915 (semnat: Radical) şi „Iluzii periculoase", *Cronica*, 8 mai 1916 (semnat K. Mill).

[137] G. Bogdan-Duică, „Poticneală şi întregime", în *Cronica*, 1 şi 8 noiembrie 1915.

literară şi cu colaborări de marcă, predominant „germanofile" (printre care Gala Galaction şi Duiliu Zamfirescu). Un articol semnat chiar de Caion se intitulează „Un erou". Eroul este Marghiloman: „pentru mine, Alexandru Marghiloman rămâne omul care întrupează energia națională în aceste vremuri grele, după cum a întrupat-o şi în timpul neutralității. Dacă Carlyle ar fi scris azi *Cultul eroilor*, cu siguranță că Alexandru Marghiloman trebuia să figureze printre exemple".[138] Caion a murit câteva luni mai târziu; a avut răgazul să vadă victoria Franței şi prăbuşirea personajului pe care-l adăugase cam în pripă la galeria eroilor lui Carlyle.

Un tânăr foarte ambițios este N. Porsenna (Porsenna Nicu Ionescu, 1892-1971), avocat, publicist şi scriitor. Câteva articole publicate în efemerul ziar *Latinul*, reunite, împreună cu alte texte, în volumul *Războiul popoarelor*, îl arată filolatin, filofrancez, şi gata a merge la nevoie chiar cu Rusia. Trece însă repede de partea lui Marghiloman, în care vede omul providențial al României. Expectativa armată – urmând a se alege ieşirea cea mai favorabilă – i se pare singura soluție rezonabilă. Atacurile îi vizează totuşi mai curând pe antantişti, aşa cum se vede şi în revista *Ghilotina*, pe care o editează din noiembrie 1915 până în martie 1916. Apropierea de Marghiloman nu-l împiedică să-l cultive şi pe Mihai Viteazul, despre care scrie (împreună cu şi mai tânărul Scarlat Froda) o dramă în versuri cât se poate de patriotică, pe gustul opiniei publice intervenționiste. Este elev la şcoala de ofițeri de rezervă din Iaşi şi combatant pe frontul din Moldova în 1917. În 1918, priveşte iar spre Marghiloman, apreciat drept „omul nou", căruia îi revine misiunea de a reforma țara, făcând, mai ales în domeniul social, ceea ce nu reuşiseră liberalii.[139]

Să-l aducem un moment în prim-plan şi pe Ion Vinea (1895-1964), colaborator, cum am văzut, la publicații „germanofile" în perioada neutralității, dar fără angajare extraliterară. În aprilie 1918 e şi el convins că Puterile Centrale au câştigat partida. Italia e învinsă, iar „armatele germane prăvălesc biruința peste liniile franco-engleze".[140]

H. Sanielevici (1875-1951) este un alt derutat de război. Erudit şi fantast (s-a sugerat înrudirea lui spirituală cu B.P. Haşdeu), preocupat de literatură, dar şi, într-o manieră foarte personală, de antropologie, acest intelectual evreu apare mult mai interesat de proiectele sale decât de mersul evenimentelor. Apropiat al *Vieții româneşti*, nu se numără însă printre „germanofili". Sub ocupație, e luat ostatic şi petrece un an de zile în prizonierat. Ulterior, colaborează la *Lumina* lui Stere, cu eseuri fără conținut politic. Ciudățenia apare la sfârşitul lunii octombrie 1918, când se arată foarte încântat de acordul lui Stere pentru înființarea, alături de *Lumina*, a unei reviste de literatură: *Lumina literară*. Va urma, crede el,

---

[138] Caion, „Un erou", în *Cronicarul*, 29 august 1918.

[139] N. Porsenna, *Războiul popoarelor*, Bucureşti, 1914; *Principiul libertății în evoluția politică a statelor europene şi atitudinea României* (conferință la Cercul de studii al Partidului Conservator), Bucureşti, 1915; *Heghemonia politică în raport cu dezvoltarea economică a statelor* (conferință la Cercul de studii al Partidului Conservator), Bucureşti, 1916; „Homo novus", în Arena (Iaşi), 9 martie 1918.

[140] I. Vinea, „Învinsa Italie", în *Arena*, 11 aprilie 1918.

schimbarea din temelii a culturii româneşti. Îi scrie lui Ibrăileanu: „Cultura românească noi trebuie s-o conducem şi s-o stăpânim."[141] 29 octombrie 1918: Germania pierduse deja războiul, iar Stere era de pe acum un om terminat. Bineînțeles că *Lumina literară* nu a mai apărut, după cum a încetat să apară şi *Lumina*. Nu vedea Sanielevici ce se întâmplă în jurul lui?

Un an presărat cu capcane, 1918, străbătut de intelectuali care nu ştiu încotro s-o apuce.

---

[141] H. Sanielevici către G. Ibrăileanu, 29 octombrie 1918, în *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. III, Minerva, Bucureşti, 1973, p. 376.

Partea a II-a OAMENI, IDEI, ATITUDINI

Felix Aderca (1891-1962)

Tânărul scriitor evreu, inteligent, speculativ şi provocator, priveşte războiul de la mare înălțime, ca un moment de răscruce în istoria civilizațiilor. Problemele strict naționale – dominante în optica românească – îl interesează mai puțin. De ai lor sau de alții, oamenii sunt tot asupriți! Inițial, în articole publicate mai ales în *Noua revistă română* a lui C. Rădulescu-Motru, reunite în 1915 în volumul *Sânge închegat. Note de război*, încearcă să țină cumpăna egală între Franța şi Germania, dar se întrevede deja o înclinare „germanofilă", măcar prin faptul că neagă vehement toate acuzele aduse în România germanilor. „Războiul actual e în esență războiul Germaniei cu Anglia"[142]; poziția germanilor ar fi justificată dat fiind că dezvoltarea lor economică le impunea accesul la piețe şi colonii, pe care Anglia li-l refuza. Calificativul de „barbari" folosit de Take Ionescu la adresa germanilor e taxat drept „impertinență", cât timp „Germania e una din țările de frunte ale pământului", în contrast cu România, a cărei organizare „are profunde trăsături africane". „Barbarii" aceştia „ar avea dreptul să se uite la țara pe care ai cinstea să o guvernezi cu dispreţul justificat de o cultură seculară şi de cea mai ordonată alcătuire socială pe care a cunoscut-o până azi neamul omenesc".[143]

Monumentele de artă distruse în Franța şi în Belgia sunt doar un episod dintr-o istorie mare şi neîndurătoare: „Viața, care e amorală, a trecut, mânată de legile ei fatale, impetuoasă peste Louvain şi Reims. Putea trece şi peste Paris. Ea a mai trecut peste multe alte monumente de însemnătate general umană; ea a trecut peste atâtea temple babiloniene, indiene, egiptene, ea a trecut peste Partenon […]. Un popor pe care legile vieții îl mână la distrugere are, virtual, forța de a popula şi reciviliza întreg pământul."[144]

Aderca intră în polemică şi cu Rădulescu-Motru, chiar în revista condusă de acesta, în care filosoful îi judecase aspru pe germani. „Războiul purtat de Germania – ține să sublinieze Aderca – nu e un război de barbari, ci e un război revoluționar, e un război de sfărâmare a granițelor vamale, pentru introducerea liberei concurenţe, condiția esențială a evoluției omenirii spre o societate mai perfectă." Englezilor le convine, fireşte, starea actuală: „dominația lor fiind existentă, pare justificată". Germanii sunt cei care reprezintă progresul, crede Aderca, şi vrea să spună că afirmă acest lucru nu din vreo simpatie anume pentru ei, ci din convingere că aşa se înfăţişează mersul obiectiv al istoriei.[145]

La articolul lui Aderca, Rădulescu-Motru adaugă acest comentariu: „pentru mine germanii sunt mai vinovați", chiar dacă „nu singurii vinovați"; Aderca greşeşte dacă vede o justificare „pentru actele de vandalism comise de armatele teutone".

---

[142] F. Aderca, *Sânge închegat. Note de război*, Bucureşti, 1915, p. 29.
[143] *Ibidem*, pp. 25-27.
[144] *Ibidem*, pp. 25-26.
[145] F. Aderca, „Sunt germanii barbari?", în *Noua revistă română*, 18-25 ianuarie 1915.

De la o lună la alta, Aderca îşi accentuează orientarea pro germană. Publică în *Seara*, ziar germanofil prin excelență. Aici reia, precizează şi amplifică ideile din articolul combătut de Rădulescu-Motru. Germanii duc un război revoluționar: „necesitățile lor sociale, izvorâte dintr-un industrialism şi o supra populație cunoscute, concordă, aproape în întregimea lor, cu necesitățile progresului uman”. Războiul „va sfărâma, dacă reacțiunea engleză nu va învinge – şi nu trebuie să învingă! —, cel din urmă dig medieval ce se împotriveşte progresului uneia din cele mai viguroase şi fecunde burghezii europene!… Cugetătorii europeni, şi români, mă rog, nu au a se teme de «militarismul prusac», de «caporalismul german». Marele vrăjmaş e «libertatea» engleză!”.[146] „Progresul” german e pus în contrast şi cu „reacțiunea” franceză: Franța este dominată de politicieni reacționari.[147] Iar despre barbarie să nu mai vorbim. Francezii predică civilizația în Europa, dar în propriile colonii „şi-or fi dând măcar seama de brutalitatea lor «civilizatoare»?”.[148] În ce priveşte România, firească este o apropiere de Germania. Încercarea de cucerire a Ardealului ar fi o nebunie: „o unire de învinşi”.[149] Mai rațională i se pare intrarea armatei române în Basarabia. Oricum, „germanii înving”.[150]

Odată cu intrarea României în acțiune, Aderca ajunge pe front, participant el însuşi la „nebunie” (va fi sursa de inspirație pentru romanul său 1916, publicat în 1936). Îşi reia activitatea publicistică, cu texte strict literare, poezii şi eseuri, în *Scena* lui A. de Herz (din vara anului 1918).

---

[146] F. Aderca, „Viforul libertății”, în *Seara*, 18 august 1915.
[147] F. Aderca, „ «La Belle France». Victoria reacțiunii”, în Seara, 15 august 1915.
[148] F. Aderca, „Barbarii de azi, barbarii de mâine”, în *Seara*, 5 septembrie 1915.
[149] F. Aderca, „Sofism”, în *Seara*, 13 octombrie 1915.
[150] F. Aderca, „Sinucidere sau nebunie”, în *Seara*, 22 octombrie 1915.

Grigore Antipa (1867-1944)

Cel mai de seamă naturalist român (alături de Emil Racoviță), întemeietor al Muzeului de Istorie Naturală care îi poartă numele, membru al Academiei Române (din 1910). Ca o particularitate: nu a fost profesor universitar.

Grigore Antipa chiar este un germanofil autentic, foarte legat intelectual de Germania. A studiat la Universitatea din Jena, între 1885 şi 1891, fiind unul dintre elevii preferați ai lui Ernst Haeckel. După întoarcerea în România a devenit director al pescăriilor statului şi apoi inspector general al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor (a treia funcție în minister, după ministru şi secretarul general), delegat în continuare cu Direcția pescăriilor. În această calitate, s-a apropiat de regele Carol I. Îi lega Dunărea, îi lega şi Germania. An de an l-a însoțit pe suveran în călătoriile sale pe fluviu, fiind primit „în cercul intim al familiei sale". „Mi-a devenit – scria mai târziu Antipa – un adevărat părinte care m-a sprijinit şi povățuit până la sfârşitul vieții sale."[151]

Când liberalii revin la putere, în ianuarie 1914, ministrul Agriculturii şi Domeniilor, Alexandru Constantinescu (mai cunoscut sub numele de Porcu), îl înlătură pe Antipa de la conducerea pescăriilor, în ciuda faptului că regele recomandase menținerea lui. Rămâne inspector general, funcție superioară celeilalte, dar fără un conținut bine definit.[152] Motivelor personale de nemulțumire li se adaugă şi opțiunea antigermană a guvernului Brătianu cu care nu putea fi de acord. Când România intră în acțiune, se prezintă la Ministerul de Război şi cere să i se dea o întrebuințare. E numit membru în Comisia internaților, tocmai fiindcă i se cunoşteau sentimentele. Dovadă şi remarca arhiepiscopului Netzhammer: „Liniştitoare este vestea cum că germanofilul dr. Antipa a fost însărcinat să inspecteze lagărele celor deținuți din districtul Ialomița […]. El făcea parte de multă vreme din cercul cunoştințelor mele."[153] Dar când Antipa încearcă să-l convingă că „internații" sunt bine tratați, în ciuda unor abuzuri care vor fi pedepsite, arhiepiscopul nu se lasă convins. O alarmă aeriană intervenită în toiul discuției „îi dădu bine de tot peste cap nervii domnului Antipa. El începu să vorbească cu vehemență despre nemți, apostrofându-i aşa cum nu mai auzisem pe nimeni apostrofându-i pe nemți: «Nu-i mai recunosc, nu-i mai recunosc!», exclamă el în repetate rânduri. «Astăzi se arată bestia din ei şi sunt mai răi decât bulgarii necioppliți, care au rămas aceeaşi asiatici»."[154] Nimic grav până la urmă: doar o criză de nervi a unui savant care nu suporta bombardamentele. Când Netzhammer îl vizitează la rândul său, ca să-i mulțumească „pentru faptul că a avut succes prin intervenția sa de a fi puşi în libertate preoții", nu mai sunt nemții

---

[151] Gr. Antipa, „Câteva amintiri despre regele Carol I", în volumul *Din viața regelui Carol I. Mărturii contemporane şi documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurcaş*, Bucureşti, 1939, pp. 26-53.

[152] *Monitorul Oficial*, 21 ianuarie 1914.

[153] Raymund Netzhammer, Episcop în România, *op. cit.*, vol. 1, p. 635.

[154] *Ibidem*, p. 653.

de vină, ci regele Ferdinand: „Este de neînțeles cum de a declarat el acest război”, şi mai ales oamenii politici care îl împinseseră la aceasta: „Antipa recunoaşte că regele fusese prelucrat în chip infernal de către liderii de partid care mergeau mână în mână, Brătianu, Take Ionescu şi Filipescu, căci îşi împărțiseră bine rolurile”. Femeile însă ar fi fost şi mai vinovate, în frunte cu regina şi, după ea, Eliza Brătianu şi Martha Bibescu. Una peste alta, „consideră că războiul este opera unor muieri”.[155] Departe de idealul național!

Când capitala a fost evacuată, Antipa a preferat să rămână cu ştirea guvernului, a precizat el mai târziu – pentru a continua să-şi facă datoria şi să apere ce era de apărat, ca director al Muzeului de istorie naturală şi inspector general al Ministerului Agriculturii. E de presupus, într-adevăr, că guvernul nu ținea să-l aibă la Iaşi, mai ales că bunele lui raporturi cu germanii puteau servi la Bucureşti.

Rămâne un punct oarecum neclar: cum a ajuns Antipa, ca „gerant”, în fruntea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor? Nu guvernul l-a numit. Explicația pe care avea să o dea cel în cauză este că a fost chemat de Oscar Kiriacescu.[156] Director general al regiei monopolurilor statului, Kiriacescu fusese lăsat „gerant” (în termeni oficiali, însărcinat „să îndeplinească funcțiunea de secretar general”) la Ministerul Finanțelor; ar fi avut însă în grijă, spune Antipa, şi Ministerul Agriculturii şi Domeniilor (deşi o asemenea numire nu apare în Monitorul Oficial) şi, în această calitate, a apelat la el să gireze secretariatul general al ministerului respectiv. Oricum s-ar prezenta forma numirii, rămâne fondul: numit la dorința germanilor sau din inițiativă românească tocmai fiindcă era filogerman este cam acelaşi lucru. „Instalarea” lui s-a făcut repede: în decembrie 1916, apărea deja ca responsabil al ministerului.

Antipa a crezut că poate colabora foarte bine cu germanii şi, cum era destul de vanitos, înregistra cu plăcere laudele primite, considerând că sunt de bun augur şi pentru țară. În iulie 1917 (în timpul luptelor din Moldova!), îi spunea lui Bianu că activitatea lui la minister „este foarte mult apreciată la Berlin”, de unde concluzia că „multe greutăți actuale se vor îndrepta în curând prin bună înțelegere cu Germania”.[157] La 1 octombrie 1917 îl vizitează pe Bianu pentru a-i povesti cu încântare despre întâlnirea de care avusese parte: „A fost aici fiul Împăratului Germaniei August Wilhelm (n. 1887). Miercuri 26 septembrie a venit la mine la Muzeu cu Mackensen. La intrarea în Muzeu – pe scară – Mackensen m-a prezentat cam aşa: «Vă prezint, Alteță Regală şi Imperială, pe cel mai mare om din această țară, care a dovedit o pricepere mare prin organizarea perfectă a serviciilor pescăriilor». Acest prinț ar fi să fie Regele României, dacă un fiu al Împăratului ar fi să ocupe acest tron.”[158] Ce bucurie pentru Antipa, mare savant, dar om nespus de mic de statură, să i se spună, şi încă de un mareşal german, că este „cel mai mare om” din România!

---

155 *Ibidem*, p. 661.

156 B.A.R., mss., Arhiva General Radu R. Rosetti, memoriu citit de Antipa în şedința extraordinară intimă a Academiei la 3/16 decembrie 1918.

157 B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 4, Însemnări politice, 23 iulie 1917.

158 *Loc. cit.*, f. 1 octombrie 1917.

S-a spus despre el că a făcut tot ce i-a stat în putință ca să-i aprovizioneze pe germani. El însuşi şi susținătorii lui afirmă că, dimpotrivă, a asigurat hrana românilor. Desigur că s-a străduit să facă şi una, şi alta, şi e de presupus că în condițiile date nu s-a descurcat chiar atât de rău. Mackensen, notează Lupu Kostaki, „pentru a arăta întreaga sa dorință de a conlucra cu românii, în ordonanța ce a dat relativă la pescării, a dat în acel serviciu toată precăderea domnului dr. Antipa. Ce bine a făcut! Rezultatul vorbeşte: s-au pescuit 7-8.000.000 kg peşte", 1,8-2 milioane trimise peste graniță, restul pentru populație.[159] Orice s-ar zice, acest mic vanitos era un excelent organizator.

La venirea guvernului Marghiloman, rămânând încă un timp gerant până la încheierea păcii, a fost numit „delegat tehnic" la tratativele de pace (în problemele legate de Dunăre şi de vânzarea cerealelor). La 1/14 iunie 1918 s-a înființat „Direcțiunea generală economică", depinzând direct de preşedintele Consiliului de Miniştri, un fel de „superminister", cu largi atribuții în materie de import, export şi aprovizionare. În fruntea Consiliului economic, organismul de conducere al Direcțiunii, a fost numit, ca preşedinte, la 5 iunie 1918 (pentru o perioadă de zece ani) Grigore Antipa.[160] Este vârful carierii sale politice. Ideea, de altfel, îi aparținea. Publicase, chiar în momentul încheierii păcii de la Bucureşti, o broşură (textul e datat 8 mai 1918) cu titlul *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*. Ca şi mai înainte, Antipa era optimist, chiar în momentul când România ajunsese mai jos ca oricând. „Cu toată nenorocirea ce ne-a lovit – scria el – există putința de a ne reface economiceşte – şi apoi pe această bază şi politiceşte – şi încă cu mult mai repede decât chiar multe din statele cari din acest război vor ieşi poate pe terenul militar biruitoare."[161] E necesar însă ca statul „să țină totul în mâna sa"; acesta era rostul unei administrații speciale a economiei naționale „care să aibă libertatea de inițiativă şi să fie înzestrată cu puteri largi de execuție". Ceea ce a şi obținut. Secretul prosperității stătea în intensificarea exporturilor către Puterile Centrale, la prețuri cât mai avantajoase: „Puterile Centrale au nevoie absolută, încă pe mulți ani, de cât mai mari cantități din produsele țării noastre. Este de cel mai mare interes al nostru – economic şi chiar politic – să le satisfacem cât mai cu îndestulare această necesitate a lor, şi numai cu ajutorul lor – sub formă de capital, maşini, materiale etc. – vom putea ajunge şi noi în stare să ne sporim producția".[162]

Greu de spus ce ar fi reuşit să realizeze Antipa în zece ani de mandat în fruntea Direcțiunii generale economice. Istoria nu i-a acordat mai mult de cinci luni. Îşi amintea însă cu satisfacție de faptul că izbutise, sprijinindu-se pe germani şi exploatând unele divergențe germano-austriece în probleme legate de

---

[159] Lupu Kostaki, *Memoriile unui trădător*, B.A.R., mss., p. 59.

[160] A.N.R.-A.N.I.C., Preşedinția Consiliului de miniştri, 23/1918, vol. I şi II, dosare privitoare la înființarea şi activitatea Direcțiunii generale economice.

[161] Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, Bucureşti, 1918, p. 5.

[162] *Ibidem*, p. 13.

navigația pe Dunăre, să-i oprească pe austrieci de a confisca flota comercială română.[163]

Odată cu căderea guvernului Marghiloman şi instalarea guvernului de tranziție (spre liberali) condus de generalul Coandă, Antipa beneficiază încă de un scurt răgaz. Dacă funcția de preşedinte al Consiliului economic era deja caducă, i se reatribuie, în schimb, la 25 octombrie/8 noiembrie, delegația pentru conducerea Direcțiunii pescăriilor şi a Direcțiunii generale a serviciilor îmbunătățirilor funciare, în calitatea, recunoscută, de inspector general al ministerului.[164] O lună mai târziu însă, Brătianu revine la guvernare, iar Antipa are din nou de-a face cu Constantinescu-Porcu, acum unul dintre eroii zilei, după ce, arestat pentru malversațiuni probabil reale, sub guvernarea Marghiloman, şi supus obişnuitei proceduri de identificare, îşi declinase profesia: „fost şi viitor ministru". Deja apăruse un articol violent în ziarul de orientare liberală *Viitorul*, sub titlul elocvent „Un prieten al duşmanilor noştri". Începea cu următoarea frază: „Printre ilustrele figuri de scandaloasă aducere aminte este şi unul al cărui nume chiar evocă ceva respingător, tipul acolitului perfid, creatură ipocrită de o inconştiență crasă, vistavoi servil al nemților, simbol al impertinenței şi negațiunea respectului de sine şi a demnității." Această întruchipare a răului era, fireşte, micul, energicul, bine intenționatul, naivul, şi germanofilul, dar şi patriotul, Antipa. „Ca director al pescăriilor statului – continua autorul articolului – n-a făcut în tot timpul ocupațiunii decât să servească exclusiv şi cu multă tragere de inimă pe nemți. Tot peştele din bălțile Dunării l-a dăruit năvălitorului." A fost „un adevărat funcționar german", iar acum, prin faptul că nu-şi dă demisia, dovedeşte în continuare un „cinism insultător".[165] Nu apare vreun decret de destituire în *Monitorul Oficial*. Înțelegem însă că Antipa părăsise ministerul, atunci când un anume V. Dem. Chirculescu este însărcinat cu conducerea direcției pescăriilor statului, iar pe 12 decembrie, acelaşi funcționar „se înaintează în funcțiunea de inspector general în locul vacant" (aşadar, în locul rămas liber prin plecarea lui Antipa).[166]

---

[163] Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, Bucureşti, 1919, pp. 375-376; *idem, Chestiunea Dunării*, Bucureşti, 1924, pp. 24-25.

[164] *Monitorul Oficial*, 30 octombrie 1918.

[165] „Un prieten al duşmanilor noştri", în *Viitorul*, 2/15 noiembrie 1918.

[166] *Monitorul Oficial*, 6 şi 12 decembrie 1918.

Zamfir C. Arbure (1848-1933)

Basarabeanul Zamfir C. Ralli, nepot după tată al unui negustor grec boierit şi fiul unei ucrainene, avea să revină la istoricul nume moldovenesc Arbure (sau Arbore), de care-l lega un fir destul de subțire, prin bunica sa paternă, singura care avea, şi ea doar pe jumătate, o origine românească.[167] După studii de medicină (neterminate) la Moscova şi Petersburg, implicat în mişcarea revoluționară, părăseşte Rusia pentru a evita o condamnare (potrivit propriei versiuni, după ispăşirea condamnării) şi se stabileşte în Elveția, unde intră în legătură cu militanții anarhişti Bakunin şi Elisée Reclus. Vine în România în timpul războiului ruso-româno-turc din 1877-1878 pentru a face propagandă revoluționară printre militarii ruşi. Rămâne în țară, renunță la politica militantă şi capătă cetățenia română în 1881. Continuă să sprijine discret, în special prin contrabanda cu publicații, mişcările subversive din Rusia şi din Basarabia. Este funcționar la Arhivele Statului, apoi, din 1 896 până în 1920, şeful Serviciului statistic al primăriei Capitalei şi, totodată, din 1903, profesor de limba rusă la Şcoala superioară de război. Principala sa lucrare este *Basarabia în secolul XIX* (1898), o carte masivă, cu caracter enciclopedic.

Basarabean şi cu un trecut revoluționar, Arbure este, ca şi Stere, adversar al țarismului şi al imperialismului rusesc, dar, nu „exclusiv" român, precum Stere, păstrează strânse legături cu „cealaltă" Rusie, Rusia revoluționară. Este poate la el o notă de duplicitate: paşnic şi subversiv totodată, cu nume schimbat, cu un trecut revizuit şi împărțit între identități divergente (basarabenească, românească, ucraineană, rusească).

În anii neutralității, este foarte activ în publicistică: pentru Basarabia, împotriva Rusiei şi în favoarea Germaniei. Într-o broşură apărută în 1914, sub titlul *Autonomia sau anexarea. Transilvania şi Bucovina*, îi pune în gardă pe români în fața posibilității ca „blestemata Rusie" să le ofere Transilvania şi Bucovina în schimbul gurilor Dunării, Dobrogei şi Cadrilaterului. În 1915, în *Liberarea Basarabiei* anunță că „a sunat ora supremă a mântuirii". „În fața victoriilor armatelor austro-germane se clatină imperiul țarilor şi în curând se vor deschide porțile temniței unde zac nenumărate popoare subjugate [...]. Basarabia se va libera, trebuie să se libereze împreună cu Polonia, Ucraina, Finlanda." O previziune destul de corectă, cu doi ani înainte de revoluția din Rusia. În ce priveşte România, salvarea ei se află „numai în alianță cu duşmanii Rusiei". Broşura se încheie cu un avertisment tulburător: „Băgați de seamă, căci mersul victorios al muscălimii spre Constantinopole ar pregăti Ardealului, Banatului, Bucovinei şi României întregi – soarta crudă a nenorocitei Basarabii! Numai

[167] G.G. Bezviconi „, Zamfir Ralli-Arbure", în *Analele Moldovei*, 1943, pp. 109-1 28; Mihai Dim. Sturdza „, Zamfir Arbore", în *Familiile boiereşti din Moldova şi Țara Românească* (coordonator şi coautor: Mihai Dim. Sturdza), vol. I, Simetria, Bucureşti, 2004, pp. 97-107.

înfrângerea Rusiei şi retragerea ei în hotarele etnografice ale vechii împărăţii moscovite vor asigura o dată pentru totdeauna viitorul neamului nostru!”[168]

Eliberarea Basarabiei – consideră Arbure – este strâns legată de crearea unei Ucraine independente. În *Ucraina şi România* (1916), începe prin a polemiza cu Iorga, care nu recunoştea existenţa unei naţiuni ucrainene şi considera că un stat ucrainean ar desăvârşi încercuirea românilor prin ţări vasale Germaniei. Pentru Arbure, ucrainenii sunt alt popor decât ruşii, au o limbă a lor, o istorie a lor şi dreptul la o existenţă de sine stătătoare. Ucraina se va elibera, fiindcă Rusia e incapabilă de a deveni o federaţie. Spre deosebire de Austria, unde dualismul şi-a trăit traiul şi unde se întrevede transformarea într-o federaţie a tuturor naţionalităţilor sale. Acesta e nu numai mersul istoriei, ci şi interesul României, fiindcă „un stat ucrainean neatârnat ar fi un zid de apărare pentru ţara românească în contra colosului putred de la Nord. Statul ucrainean ar fi un vecin paşnic pentru România Mare. Eliberarea Ucrainei e strâns legată de eliberarea Basarabiei”.[169]

Între 1914 şi 1916, Arbure publică, în special în *Seara*, numeroase articole probasarabene şi antiruseşti. Intelectualii noştri, constată el dezamăgit, sunt mai preocupaţi de Franţa decât de Basarabia![170] Îşi exprimă părerea şi despre *Poporul german*, marea admiraţie pentru „colosala energie vitală pe care de veacuri o acumulează naţiunea germană”. „Armata triumfătoare germană duce cu sine ideea nouă că în război şi în pace învinge naţiunea cea mai luminată şi conştientă în straturile profunde ale poporului”. Era, aşadar, sigur – în 1915 – că războiul era ca şi câştigat pentru Germania! Un motiv în plus de a deplânge „atitudinea păturii noastre suprapuse, ostilă Germaniei”.[171]

În perioada ocupaţiei germane, rămas la Bucureşti, se manifestă mult mai discret, inclusiv în ce priveşte Basarabia, în contrast cu intensa activitate publicistică din anii neutralităţii. Abia de se poate consemna un articol despre Rusia, apărut în *Lumina*; odată cu zguduirea revoluţionară – consideră Arbure – Rusia sau se va dezagrega, sau se va federaliza[172] (după ce, mai înainte, considerase imposibilă formula federală). În aprilie 1918, ţine la Bucureşti o conferinţă despre Basarabia, cu comentarii strict geografice şi statistice.[173] Ne-am fi aşteptat la mai mult. Nu-l vedem nici în acţiunea de unire a Basarabiei cu România. De altfel, liderii basarabeni, inclusiv Stere, nu prea aveau încredere în el. O scrisoare către Bianu îl arată preocupat de prizonierii ruşi, cărora intenţionează să le transmită, prin acesta, „mai multe broşuri istorice, literare şi ştiinţifice” în limba rusă.[174] S-ar putea ca revoluţia din Rusia să-i fi reactivat vechi

[168] Zamfir C. Arbure, *Liberarea Basarabiei*, Bucureşti, 1915, p. 56.

[169] Zamfir C. Arbure, *Ucraina şi România*, Bucureşti, 1916, p. 42.

[170] Zamfir C. Arbure, „Finis Basarabiae!”, în *Seara*, 10 octombrie 1914.

[171] Zamfir C. Arbure, „Poporul german”, în *Seara*, 16 august 1915.

[172] Zamfir C. Arbure, „Rusia de ieri şi cea de mâine”, în *Lumina*, 22 noiembrie 1917.

[173] „Basarabia. O conferinţă a d-lui Zamfir C. Arbure”, în *Lumina*, 23 aprilie 1918.

[174] Zamfir C. Arbure către Ioan Bianu, fără dată, B.A.R., mss., *S* 31(2)/*CDXCI*. Scrisoarea e omisă din *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, unde sunt reproduse alte două scrisori ale lui Arbure din acelaşi fond. Deşi nu era nimic defavorabil la adresa ruşilor, se vede că numai

iluzii revoluţionare. A afirmat mai târziu în Senat că a fost arestat de nemţi; afirmaţia se cere verificată. Dar că ar fi fost arestat mai tot timpul – cum vrea să sugereze[175] –, cu siguranţă nu-i adevărat.

În noiembrie 1919, avea să fie ales în Senatul României, în circumscripţia Chişinău, din partea Partidului Ţărănesc. Din nou senator, din iunie 1920, tot la Chişinău, de data aceasta pe lista Partidului Poporului al generalului Averescu. În şedinţa Senatului din 27 decembrie 1919 a ţinut un lung discurs, caracteristic pentru personalitatea şi opiniile lui.[176] Saluta unirea Basarabiei, cerând în acelaşi timp „o largă descentralizare administrativă" pentru această provincie şi drepturi egale pentru fiecare neam, inclusiv învăţământ în limba proprie. Vedea în Rusia revoluţionară un mare elan eliberator şi prezicea eşecul tentativelor „contrarevoluţionare", care „vor pieri ca un vis urât". Îşi exprima solidaritatea cu socialiştii întemniţaţi, precum şi cu Slavici, aflat încă în închisoare. Afirma că şi el a gândit tot timpul la fel ca Slavici, Aurel C. Popovici şi E. Brote (se înţelege, dacă putem lua ad litteram vorbele lui Arbure, în sensul egalităţii popoarelor în interiorul monarhiei habsburgice).

---

pomenirea acestora a fost suficientă pentru a se considera mai prudentă nepublicarea textului!

[175] Discursul lui Zamfir C. Arbore din 27 decembrie 1919, în *Dezbaterile Constituantei*, Senatul, 23 ianuarie 1920, p. 132. La o remarcă privind colaborarea lui Slavici la *Gazeta Bucureştilor*, dă următoarea replică: „D-lor, despre aceasta eu nu ştiu nimic, pentru că atunci când se tipărea *Gazeta Bucureştilor*, Zamfir C. Arbore era arestat de germani." O altă voce întreabă: „Dar *Ziua*?" Iar Arbure răspunde: „Şi cu *Ziua* tot aşa" (!?).

[176] *Ibidem*, pp. 129-133.

Tudor Arghezi (1880—1967)

La 1914, Tudor Arghezi nu este încă receptat ca mare poet, aşa cum va fi odată cu publicarea în 1927 a primului său volum de versuri, *Cuvinte potrivite*. Are însă un început de notorietate, atât ca poet, cel puţin în cercurile literare, cât şi ca gazetar, îndeosebi prin aciditatea stilului său pamfletar.

Faţă de majoritatea românilor, care văd războiul strict prin problematica naţională românească, perspectiva lui Arghezi este predominant culturală. Din acest punct de vedere, dispreţuieşte Balcanii, inclusiv balcanismul societăţii româneşti, în contrast cu civilizaţia Europei Centrale. Între Serbia şi Austria, dreptatea n-avea cum să revină Serbiei balcanice! Admiraţia lui merge îndeosebi spre soliditatea şi eficienţa Germaniei; Franţa, dimpotrivă, îi apare superficială şi în plină decadenţă, iar Anglia mercantilă şi cinică.

În anii războiului, Arghezi publică intens în presa germanofilă: în *Seara*, mai întâi (unde îşi începuse colaborarea în martie 1913 şi o continuă până în octombrie 1914), apoi în revista *Cronica* (februarie 1915-iulie 1916) şi în ziarul *Libertatea* (octombrie 1915-iulie 1916), conduse chiar de el, în sfârşit, în *Gazeta Bucureştilor* (din mai 1917 până în iunie 1918), la acestea putându-se adăuga un început de colaborare la Steagul, ziarul conservatorilor lui Marghiloman (în mai 1918). S-au identificat în total vreo 500 de articole.

La 10 iulie 1914, „Balcanismul" dă deja tonul: „Până ce Europa nu va cuprinde şi duce în sclavie Balcanii, aceştia vor rămâne cuibul în care se vor organiza asasinatele din Europa". Alt articol, „Mila pentru sârbi": „Sârbii întreţin sufleteşte şi băneşte pe asasinii de export. Sârbii au atentat la viaţa Austriei, mişeleşte." Serbia se cuvine prin urmare să fie pedepsită.[177] Simpatizând cu Puterile Centrale, Arghezi pledează totuşi pentru neutralitate. Ar fi cea mai bună cale spre victorie, fiindcă ţările angajate vor sfârşi istovite: „Victoria vor avea-o puterile neutre: românii şi italienii."[178] Mai mult chiar, Carol I îi apare ca un posibil arbitru al Europei; pacea viitoare s-ar putea încheia la Bucureşti![179]

Peste câteva luni, în *Cronica*, arma e pamfletul. Arghezi publică un interviu cu „domnul Papagal", din care se reţine că „niciun popor nu cunoaşte regim mai liberal, blândeţe mai curată, organizaţie mai perfectă" decât Rusia. „Celui care îndrăzneşte să-ţi afirme că Rusia năzuieşte după Constantinopol, răspunde-i că e trădător de ţară şi lipeşte-i numaidecât şi două palme." „Rusiei nu-i trebuie măcar Marea Neagră."[180] Brătianu, cu imagine (încă) de neutralist, e bine văzut. În schimb, Take Ionescu e un „maimuţoi", care ştie să mintă „ca o prostituată, cu lacrimi autentice pe obraji". „Poate mai sunt naivi care să creadă că amicul democraţiei s-a gândit vreodată la Transilvania, că suferă pentru ea, că cel puţin o doreşte…" „Demagog deplin", „a mobilizat toate forţele tâmpite şi mocirloase

[177] I.N. Theodorescu [Tudor Arghezi], „Mila pentru sârbi", în *Seara*, 16 iulie 1914.
[178] I.N. Theodorescu, „Urmările războiului", în *Seara*, 27 iulie 1914.
[179] I.N. Theodorescu, „Arbitrii Europei", în *Seara*, 1 septembrie 1914.
[180] I. [Tudor Arghezi], „Interviu cu domnul Papagal", în *Cronica*, 12 martie 1915.

ale canaliei orăşeneşti ca să asalteze publicul, ca să amenințe şi Guvern, şi Tron”.[181]

„Am fost printre cei dintâi care am afirmat credința în izbânda Germaniei", scrie în februarie 1916. Trebuia să rămânem prietenii germanilor, împotriva Rusiei, dar şi pentru a fi sprijiniți de ei față de maghiari. Şi el iubeşte Franța, unde a şi trăit o vreme, dar problemele României sunt altele decât ale Franței.[182]

În *Libertatea*, aceleaşi teme: atacuri repetate împotriva lui Take Ionescu, ridiculizarea *Quadruplei* (Franța, Anglia, Rusia, Italia), punerea în evidență a calităților germane…

Sub ocupație, în *Gazeta Bucureştilor*, tonul devine şi mai vehement, încrederea în Germania e fără limite, iar adversarii ei sunt ridiculizați. Marile nave britanice apar neputincioase în confruntarea cu micul submarin german. Tancul, nici el, nu-i bun de nimic.[183] Aliații fac planuri strategice fanteziste, precum frontul de la Salonic, şi, în timp ce ei visează, „germanul biruieşte”.[184] Anglia e principala vinovată; englezii i-au mânat pe ceilalți şi i-au obligat şi pe germani la război. Germania a fost „în legitimă apărare”; ce nevoie ar fi avut de război, „când victoriile ei pacifice admirabile i-au atras omagiile în acelaşi timp cu ura statelor concurente”?[185] Cât despre francezi, Arghezi constată „trista decadență” a acestui popor şi, printre altele, referindu-se la propaganda de război, mediocritatea presei franceze care „şi-a tăcut din calomnie o sfântă chemare”.[186]

Ambiția românilor a fost nemăsurată şi nerealistă. „Franța, de pildă, se străduieşte, nesigură, să recucerească o Alsacie minusculă. România vroia jumătate din Europa Centrală! Şi oamenii ei politici au crezut în atare fantezie. Au crezut că se va găsi o singură putere europeană, chiar în cazul unei cuceriri de fapt, ca să se învoiască la dezmembrarea Austriei – soluția unui număr infinit de probleme – şi la retrogradarea Ungariei occidentalizate.” „Un stat înapoiat socialmente”, ca România, nu are cum să fie un punct de atracție pentru provincii aparținând unei țări mai înaintate.[187]

Şi acum, ce se mai aşteaptă, mai ales după revoluția bolşevică din Rusia? Românii, învinşi, „nu mai au de cerut nimic”. „Te întrebi într-adevăr, ce mai aşteptăm noi de la participarea la război. Transilvania, pe care cafenelele din Bucureşti o anexaseră cu mult înainte de declanşarea lui, credem că nu mai ispiteşte nici iluziile bucătarului d-lui Take Ionescu. Iar coroana de împărăteasă, făgăduită de un sylf nefericitei regine Maria, bănuim că nu mai formează idealul de găteală solemnă decât al vreunei prințese de ospiciu.”[188]

---

[181] T. [Tudor Arghezi], „Take Ionescu”, în *Cronica*, 12 aprilie 1915.
[182] „Un an…” (nesemnat), în *Cronica*, 20 februarie 1916.
[183] Sigma [Tudor Arghezi], „Mare şi mic”, în *Gazeta Bucureştilor*, 22 mai 1917.
[184] Sigma, „Inspirație genială”, în *Gazeta Bucureştilor*, 13 iunie 1917.
[185] Sigma, „Cauzele războiului mondial”, în *Gazeta Bucureştilor*, 20 februarie 1918.
[186] Sigma, „Modelul francez”, în *Gazeta Bucureştilor*, 1 decembrie 1917.
[187] Sigma, „Ideal…”, în *Gazeta Bucureştilor*, 23 iunie 1917.
[188] Sigma, „Pentru ce mai luptăm?”, în *Gazeta Bucureştilor*, 23 noiembrie 1917.

Arghezi crezuse de la început în victoria germană. Avea motive încă şi mai temeinice să gândească astfel spre sfârşitul anului 1917 şi în prima jumătate a anului următor: „Am crezut de la început că războiul se va încheia cu o pace germană şi niciodată nu s-a văzut mai clar această posibilitate ca astăzi.” Frontul oriental se destramă. Frontul italian s-a prăbuşit. Parisul e la 70 de kilometri de front „şi nici Anglia, peste Canal, nu-i prea depărtată. O irupție a puterii germane în Marea Britanie s-a văzut că nu-i o utopie”. Va urma, în țările învinse, marea răfuială socială. „Pacea între popoare va fi semnalul războiului dintre popor şi conducători, în toate țările Antantei.” Nici România nu va fi cruțată, iar „răfuiala” aici va trebui să fie „întreagă şi neiertătoare”. „Nicio explicație şi nicio plângere a vinovaților nu vor mai putea să fie ascultate.” „Ceea ce a fost în România nu mai poate să dureze.” Războiul „trebuie să ne purifice şi pe noi”.[189]

Orice comentariu e de prisos. „Cafenelele din Bucureşti” au dovedit mai multă intuiție decât strălucitul gazetar (care în 1918 a mai trecut şi pe la *Steagul* lui Marghiloman). Germania a pierdut războiul, România nu s-a „purificat” prea tare, dar şi-a alipit, „jumătate din Europa Centrală”, iar regina Maria, departe de a ajunge în ospiciu, şi-a pus pe cap la Alba Iulia „coroana de împărăteasă”. N-aş spune că Arghezi a gândit greşit. Doar că Istoria n-a fost de acord cu el.[190]

---

[189] Sigma, „Victoria adevărată”, în *Gazeta Bucureştilor*, 28 noiembrie 1917.

[190] Toate articolele identificate ale lui Tudor Arghezi din anii războiului au fost adunate în ediția Tudor Arghezi, Opere, IV. Publicistică, 1914-1918, ediție îngrijită şi note bibliografice de Mitzura Arghezi şi Traian Radu, Editura Academiei Române şi Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2003. Articolele sunt semnalate (unele, cu scurte rezumate) şi de D. Vatamaniuc, în *Tudor Arghezi. Biobibliografie*, vol. I, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2005, pp. 230-268, pentru articolele din anii războiului, cu regretabila omisiune a articolelor din *Libertatea* (deşi acestea fuseseră identificate şi publicate între timp în amintita ediție de *Opere*; singura colecție a *Libertății* – şi aceasta incompletă – se găseşte la Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti). Cu privire la „germanofilia” lui Arghezi şi a altor ziarişti (printre care Dem. Theodorescu), contribuții documentare la Pavel Țugui, *Arghezi necunoscut*, Editura Vestala, Bucureşti, 1998.

Dinu C. Arion (1883-1966)

Fiu al lui C.C. Arion şi nepot al lui Virgil Arion, cu aşa tată şi cu un asemenea unchi ar fi fost curios ca tânărul să aibă opinii politice divergente. Doctor în drept la Paris, avocat, membru al Partidului Conservator, secretar (alături de D.V. Barnoschi) al Cercului de studii al acestui partid, îl urmează în anii neutralității pe Marghiloman, dar înclină şi spre Carp. Nu se sfieşte să judece sever politica de deznaționalizare urmărită de unguri față de românii transilvăneni, ceea ce explică şi „pornirea dintâi" a opiniei româneşti, defavorabilă Austro-Ungariei. Crede însă că „sângele rece" îşi va recăpăta drepturile, dat fiind că rămân valabile motivele care au dus la alianța cu Puterile Centrale; de asemenea, „nimeni nu uită că dincolo de Prut e o țară care odinioară a fost moşia noastră".[191] În decembrie 1915, vorbeşte despre *Chestia Dunării*, la Cercul de studii al Partidului Conservator. „Dunărea – spunea el – e rațiunea geografică de a fi a României" şi „singurul interes european al nostru".[192] Ceea ce însemna trecerea într-un plan secundar a Transilvaniei şi plasarea în prim-plan a amenințării ruseşti la gurile fluviului. Luarea Ardealului nu ar fi posibilă decât acceptând biruința Rusiei şi formidabila ei expansiune în urma zdrobirii Austro-Ungariei. „Singura soluțiune posibilă şi glorioasă" pentru România este „războiul peste Prut".[193] A colaborat cu câteva articole şi la *Moldova*, ziarul lui P.P. Carp şi al unchiului său, Virgil Arion.

În iunie 1918 a fost ales deputat la Colegiul III Argeş pe listele conservatorilor lui Marghiloman.

---

[191] Dinu C. Arion, „Cauzele unei atitudini", în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, 15 martie 1915, pp. 513-524.

[192] Dinu C. Arion, „Chestia Dunării", în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, decembrie 1915, pp. 116-138

[193] Dinu C. Arion, „Spre dezastru", în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, martie 1916, pp. 141-154.

Virgil Arion (1861-1942)

Omul făcea impresie: era un „fermecător". De la Iorga ne-am fi aşteptat la un rechizitoriu; dimpotrivă, istoricul preferă să-şi amintească de vremurile bune şi să-i evoce imaginea dintâi: „Rareori un om de la noi a fost înzestrat cu atâta fineţă de spirit, cu atâta farmec subtil în prezentarea unor idei mai mult sau mai puţin originale, fie în vorbă, fie în scris. Micile sale articole tăioase erau un model al genului; lecţiile de sociologie la Universitatea din Iaşi, conferinţele la Vălenii de Munte, cuvântările la Ligă, discursurile în Parlament, rostite cu un glas jos, dar cu adânci vibraţii, măiestru desfăşurate de un calculator precis, perfect stăpân pe sine, duceau nesimţit pe ascultători la concluziile, totdeauna clare, pe care le avea în gând."[194] Frate al omului politic C.C. Arion, cu studii de drept la München şi de litere şi filosofie la Bucureşti, deputat conservator, secretar general al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice (între 1890 şi 1895), devine în 1909 profesor suplinitor, iar în 1912 profesor titular de sociologie şi filosofia dreptului la Facultatea de Drept a Universităţii din Iaşi. Vicepreşedinte, iar din 1910 preşedinte al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor (Liga culturală), s-a remarcat prin luările de poziţie tranşante în sprijinul românilor din Balcani, ca şi prin denunţarea politicii de discriminare a românilor din monarhia austro-ungară. Editor, în 1913-1914, alături de Vasile Pârvan şi Gheorghe Bogdan-Duică, al revistei *Românismul*. Într-un discurs ţinut la Camera deputaţilor în decembrie 1913 sublinia faptul că România, devenită un factor decisiv în Orient în urma păcii de la Bucureşti, a căpătat o libertate de acţiune absolută faţă de Austro-Ungaria şi este în drept să pretindă măsuri în favoarea românilor din monarhia vecină; deocamdată, se impune constatarea că austro-ungarii nu se mai arată a fi prieteni ai României, atât prin ideea ungurească de „stat naţional unitar maghiar", cât şi prin simpatia manifestată faţă de ţelurile expansioniste ale Bulgariei.[195]

Urmarea poate să pară neaşteptată: V. Arion este unul dintre primii care iau partea Austro-Ungariei odată cu izbucnirea războiului. Încă un caz care dovedeşte că ideea naţională, chiar viguros afirmată, nu însemna neapărat sfărâmarea monarhiei habsburgice. Intrau în discuţie şi Basarabia, şi Balcanii, şi echilibrul de putere în regiune. Marghiloman notează la 31 iulie 1914: „Azi, Virgil Arion a venit dinadins la mine să-mi spună că trebuie să mergem cu Austria; el, din Liga Culturală, afirmă că acolo este viitorul."[196] O remarcă interesantă şi în jurnalul arhiepiscopului Netzhammer: din pricina activismului naţional virulent, regele Carol I nu-l mai primise vreme de doi ani pe V. Arion; „când şi-a schimbat orientarea a fost primit şi de către rege şi se poate făli că fusese ultimul care

---

194 N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. II, Bucureşti, 1934, cap. XXI: „În faţa primului război", p. 183.

195 Virgil Arion, *Politica austriacă faţă de România* (discurs la Camera deputaţilor, 11 decembrie 1913), Bucureşti, 1914.

196 Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, p. 166.

beneficiase de o audiență la rege, înainte de decesul acestuia"[197]· În aceste condiții, Liga Culturală a fost practic paralizată, ceea ce i-a atras lui Arion numeroase acuze; în cele din urmă şi-a prezentat demisia, cu întregul comitet, urmând, la 15 decembrie 1914, alegerea unei noi conduceri, în frunte cu Vasile Lucaciu, ceea ce echivala cu un vot de blam dat fostului preşedinte, prin afirmarea netă a opoziției față de Austro-Ungaria. Câteva luni mai târziu, Arion se implică în editarea ziarului Moldova, pus sub patronajul lui P.P. Carp (dar sub direcția efectivă a lui Arion). Pledează aici cauza Basarabiei, propunând o analogie cu Alsacia-Lorena, de trei ori mai puțin întinsă decât teritoriul pierdut de Moldova: „Alsacia şi Lorena n-au decât 14.000 kil. pătrați şi Franța îşi pune în primejdie existența pentru recucerirea ei. Şi românii admiră Franța. N-am putea să ştim de ce se interzic României faptele care onorează Franța."[198] Într-un interviu acordat în noiembrie 1915 ziarului *Pester Lloyd* (reprodus în *Minerva*), Arion îşi exprima speranța că adversarii Puterilor Centrale merg spre o înfrângere iremediabilă; când lucrurile se vor preciza în acest sens, România va trebui să pornească împotriva ruşilor („cei mai mari duşmani ai noştri"); ungurii şi românii ar trebui să se înțeleagă, pentru a face față inamicului comun, Rusia.[199] La 20 decembrie 1915, Arion s-a aflat din nou la originea unui scandal; o conferință (despre Ibsen) pe care ar fi trebuit să o țină în aula Universității din Iaşi a fost sabotată de studenți, care nu l-au lăsat să vorbească, ca reacție la atitudinea lui „germanofilă"; a urmat un lung conflict universitar, manifestat inițial prin sancționarea studenților implicați şi soldat în final prin demisia rectorului C. Stere.

Sub ocupație, Arion este numit (evident, prin autoritățile germane), la 1 iunie 1917, gerant al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice. Impresiile lăsate sunt amestecate, în genere nu prea bune. Arhiepiscopul Netzhammer: „Virgil Arion este cu siguranță foarte inteligent şi mulți cred că este chiar mai deştept decât fratele său, fostul ministru Costică Arion. […] Trebuie să mai adăugăm doar că face orice pentru bani." Replica interlocutorului german, consilierul von Welser: „Deci este adevărat? Acelaşi lucru mi s-a spus şi mie!"[200] Marghiloman: „Deunăzi, vorbind cu Maiorescu, el mi-a spus cu vehemență: «Dar Virgil Arion este o canalie!» La 25 mai, lui Horstmann, care mă întrebase ce fel de om este Virgil Arion, eu i-am răspuns: «Acel care îi va oferi onorarii bune şi un portofoliu, îl va avea.»"[201] Din jurnalul lui Ioan C. Filitti: „Virgil Arion, leneş, hatârgiu. Nu-ți vine să te adresezi lui, ştiind că ce va auzi pe o ureche, va uita pe cealaltă. Face în învățământ numiri de favoare, fără a ține seama de rapoartele revizorilor şcolari. De aici încurcături şi nedreptăți. În totul e la minister poate 2-3 ceasuri pe zi."[202]

---

[197] Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, p. 727 (însemnarea din 2 iunie 1917).
[198] Virgil Arion, „Basarabia", în *Moldova*, 11 martie 1915.
[199] „Un interviu cu d. Virgil Arion", în *Minerva*, 27 noiembrie 1915.
[200] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 727.
[201] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 180 (însemnarea din 3 iunie 1917).
[202] I.C. Filitti, *Jurnal* (VI), în *Revista istorică*, nr. 9-10/1992, p. 1014 (însemnarea din 10 octombrie 1917).

Îşi păstrase însă capacitatea de a inspira simpatie: „este o companie plăcută şi un bun povestitor” (Netzhammer).[203]

I s-a imputat îndeosebi lui V. Arion iniţiativa manifestului din vara anului 1917, semnat de mitropolit şi de ierarhi ai Bisericii, şi aruncat în tranşeele româneşti, prin care se cerea românilor să nu se mai opună înaintării germane.[204] Susţinător al lui Carp, încercând să-l convingă şi pe Marghiloman de necesitatea colaborării cu acesta, i-a rămas fidel şi după instalarea guvernului Marghiloman (este printre semnatarii apelului lansat către Carp în iunie 1918).

---

[203] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 731 (însemnarea din 11 iunie 1917).

[204] Detalii despre activitatea lui V. Arion ca gerant al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, la Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, Albatros, Bucureşti, 1999, anii 1917, 1918 şi 1919.

Victor Babeş (1854-1926)

Victor Babeş este tipul desăvârşit al savantului egocentric, care nu vrea decât să fie lăsat să-şi facă treaba, ferindu-se pe cât posibil de frământările şi necazurile din jur. Pentru el, propriile cercetări însemnau mult mai mult decât tot războiul mondial!

Fiu al fruntaşului politic bănățean Vincențiu Babeş, adept al unei linii moderate în politica națională, şi al unei vieneze, Victor Babeş studiază medicina la Budapesta şi Viena, specializându-se apoi pe lângă mai multe universități germane şi la Paris. Îşi începe cariera universitară la Budapesta, de unde acceptă să vină la Bucureşti în calitate de profesor de anatomie patologică şi bacteriologie la Facultatea de Medicină (din 1887 până în 1926). Întemeiază în 1887 Institutul de Bacteriologie din Bucureşti. În preajma Primului Război Mondial, Babeş este, fără concurență, cel mai renumit dintre savanții români, inclusiv în plan european.

Cu semnarea memoriului universitarilor pentru intrarea în acțiune, din septembrie 1914, a fost o întreagă poveste. Inițial, Babeş n-a vrut să iscălească. Până la urmă s-a lăsat convins şi a semnat.[205] Se va fi considerat abuzat, fiindcă nu-i mai întâlnim semnătura pe memoriile ulterioare. Când, în toamna anului 1916, soarta armelor înclină în favoarea Germaniei, Babeş devine un obişnuit al anticamerei lui Marghiloman. Acesta nota la 6 octombrie 1916, perplex şi oarecum disprețuitor: „V. Babeş a venit ieri, în viața lui nu a călcat la mine. A protestat cu vioiciune că în manifestul universitarilor contra Germaniei, de acum doi ani, el nu a iscălit şi că prin abuz s-a publicat numele lui. De protestat, nu a protestat atunci, azi ar vrea să o dreagă!” „Ce-mi pasă mie de aceasta?” adăuga liderul conservator.[206] La 13 noiembrie – germanii sunt aproape! —, iar se trezeşte cu Babeş[207]; nu mai avem detalii despre discuție: i-o fi spus din nou că n-a semnat! Doi ani mai târziu, acuzat de colaborare cu ocupantul german, Babeş scoate atuul din mânecă: a iscălit memoriul din septembrie 1914, e cea mai bună dovadă a atitudinii lui naționale; „semnatarii trebuie excluşi de orice bănuială”, dacă se caută atitudini antinaționale ar trebui început cu cei care „nu au semnat acest memoriu fundamental”.[208] Chiar aşa!

Babeş a rămas în Bucureşti, şi se vede că asta era intenția lui cu câtva timp înainte de intrarea germanilor, altfel ce rost ar fi avut să-l cultive pe Marghiloman şi să se detaşeze de semnatarii memoriului? În ce-l priveşte, avea să susțină că s-a insistat din toate părțile ca să rămână pentru a se îngriji de starea sanitară a

---

[205] I.C. Filitti, *Jurnal*, III, în *Revista istorică*, nr. 3-4/1991, p. 208, însemnarea din 11 septembrie 1914: „Ardeleanul Babeş era să nu iscălească, apoi s-a convins să iscălească.”

[206] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, pp. 50-51.

[207] *Ibidem*, p. 79.

[208] *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. V. Babeş în chestiunea națională şi asupra activității Institutului de bacteriologie în timpul ocupați unii germane*, Bucureşti, 1919, p. 13.

populației. „Am cerut – scrie el – să trec cu Institutul în Moldova mai cu seamă în urma sfatului amicilor cari cunoşteau rolul meu hotărâtor în chestiunea națională care şi-au atras (sic!) ura neîmpăcată a ungurilor. Însă primăria, ministerele, marele cartier general au declarat că prezența mea în Bucureşti e indispensabilă; am făcut deci sacrificiul siguranței mele personale şi am rămas împreună cu Institutul nostru sperând că renumele meu şi al Institutului ne vor apăra de a fi persecutați de duşman."[209] Rol hotărâtor în chestiunea națională? Ura neîmpăcată a ungurilor? Se pare că marele bacteriolog era capabil să zică indiferent ce.

Îl contrazice E. Petrescu, primar pe atunci al Capitalei, care îşi amintea „că demersul făcut la Marele Cartier pentru rămânerea pe loc a d-lui profesor Babeş a fost după cererea foarte stăruitoare a d-lui Babeş."[210] Desigur, e cuvânt contra cuvânt. Dar nu sunt prea dispus să-l cred pe cuvânt pe Babeş! Cu atât mai mult cu cât vizitele la Marghiloman merg în acelaşi sens. Asta nu înseamnă că Babeş a rămas de dragul germanilor. A rămas de dragul Institutului şi al propriilor cercetări. A avut, fireşte, şi neplăceri cu germanii, ca mai toți cei rămaşi în Bucureşti. Tot el spune că a fost declarat „prizonier de război", deşi nu se înțelege prea bine în ce a constat această „calitate" şi că a fost arestat în două rânduri de poliția germană, dar eliberat repede, „după 12, respectiv 18 ore", cunoscându-se „că sunt indispensabil pentru combaterea epidemiilor, pentru prepararea serurilor şi vaccinurilor, precum şi pentru tratamentul antirabic."[211] „Cu toate acestea – continuă Babeş – situațiunea mea a devenit din ce în ce mai grea şi din ce în ce administrațiunea germană a căutat să pună mâna pe tot Institutul. S-a accentuat din ce în ce mai mult tendința profesorului Neisser de a mă îndepărta. Chiar dânsul îmi făcea propunerea să mă trimită la Frankfurt, pentru a lua direcțiunea Institutului D-sale în absența sa. S-au ținut aici cursuri universitare germane, conferințe etc., am fost şi eu invitat a face cursuri, însă nu am primit, mă constrângeau însă a ajuta la pregătirea lor cu materialul Institutului. Neapărat am făcut aceasta fără să compromit propriile mele cercetări şi am comunicat întotdeauna în scurt descoperirile mele la Academia Română în limba română."[212]

Să zicem că Babeş amplifică dificultățile (reale) şi atenuează colaborarea (de asemenea reală). Fapt este că lucrează intens. Prezintă la Academie comunicare după comunicare, mai multe decât toți colegii lui la un loc! Cum Academia nu mai avea bani să-şi tipărească *Analele*, Babeş atrage atenția că „sunt unele comunicări cari, în interesul autorului şi al ştiinței, trebuie să fie publicate cât mai repede spre a asigura prioritatea."[213]

Se referea, evident, la cercetările lui, şi se oferea chiar să scoată el banii. Până la urmă *Buletinul Secțiunii Ştiințifice* a Academiei continuă să apară:

---

[209] *Ibidem*, p. 19.

[210] I. Athanasiu, *Rătăciri naționale. Raport prezentat Consiliului universitar din Bucureşti în şedința de la 20 noiembrie 1919*, Bucureşti, f.d., p. 32.

[211] *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. V. Babeş*… p. 24.

[212]

[213] Analele Academiei Române, seria II, tomul XXXIX, 1916-1919, Partea administrativă şi dezbaterile, Bucureşti, 1921, p. 75.

aproape exclusiv cu textele lui Babeş! În germană. I s-a reproşat şi trecerea de la franceză la germană, sau faptul că, franceza fiind exclusă, nu s-a mărginit să publice în română. Şi aici, ca la orice acuzație, Babeş are un doar un răspuns, ci mai multe. Mai întâi, „m-am adresat germanilor sub o formă ştiințifică pentru a le arăta greşelile şi procedurile lor neştiințifice şi să-i conving să schimbe aceste procedee, fiind dezastruoase pentru populațiune". Apoi, medicii germani puşi să supravegheze institutul se interesau cam prea îndeaproape de cercetările lui, iar „unele din descoperirile mele au fost chiar publicate de germani în Germania, ca fiind ale lor". Pentru păstrarea priorităților, a trebuit să le publice cât mai repede în germană, singura limbă străină admisă de cenzură.[214]

Marele om de ştiință nu a fost şi un mare caracter. Justificările lui respiră destulă nesinceritate. Nu are altă preocupare decât să-şi pună în evidență propria importanță. Ungurii îl urau, germanii îl invidiau, toate adversitățile se loveau însă de imensa lui superioritate! Sextil Puşcariu, o persoană echilibrată în judecăți şi, în genere, binevoitoare, avea să scrie, exasperat, despre Babeş: „Omul acesta este cât se poate de dificil şi e prea preocupat de persoana sa." Şi, comparându-l cu doctorul Cantacuzino: „îi era desigur superior ca om de ştiință, dar nespus inferior ca om."[215]

---

214 *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. Babeş…*, pp. 24-25.
215 Sextil Puşcariu, *Memorii*, Minerva, Bucureşti, 1978, pp. 464 şi 817.

D.V. Barnoschi (1884-1954)

Numele e variabil: născut Dimitrie Vasiliu, semnează la începutul războiului D. Barnoschi-Vasiliu, pentru a deveni câtiva ani mai târziu D.V. Barnoschi. Studii de drept la Iaşi şi Bucureşti, doctor în drept; autor de lucrări juridice. Membru al Partidului Conservator şi secretar al Cercului de studii al acestuia. De remarcat, pentru afirmarea propriei poziţii, conferinţa (ţinută la 18 decembrie 1914 la Cercul de studii al Partidului Conservator) intitulată *Dreptul ginţilor în anul 1914*. Este o critică severă la adresa expansionismului german care ar urmări „cucerirea lumii", urmată însă de o concluzie deloc „francofilă". Aşa cum se prezintă Germania, România are mai multă nevoie de ea decât de Franţa, pentru a merge împotriva Rusiei; în această variantă, „epitetul «francofil» ar putea deveni incompatibil cu datoriile de *român*."[216]

Iniţial pe linia lui Marghiloman, Barnoschi se apropie de P.P. Carp şi scrie la gazeta acestuia, *Moldova*. Articolele apărute aici în 1915-1916, precum şi altele, îndeosebi din Steagul, ziarul conservatorilor lui Marghiloman, sunt strânse de autor, la începutul anului 1918, în volumul *Reacţiune*… Barnoschi denunţă alunecarea guvernului spre Antanta şi îndeamnă la război alături de Germania, contra Rusiei. Chiar şi într-un ultim articol, publicat la 13 august 1916, cu o zi înainte de trecerea Carpaţilor de armata română, continua să proclame, invariabil, aceleaşi „evidenţe": „Nu vom intra, pentru că singura soluţie a crizei româneşti este de a intra contra Rusiei. Puterile Centrale vor fi victorioase. Rusia va fi bătută. Duşmanul nostru natural este Rusia. Aliatul nostru natural este Germania."[217]

În timpul ocupaţiei germane, nu mai scrie, însă „cota" lui politică se înalţă. Apare pe lista „imaginară" a unui posibil guvern Carp.[218] În primele luni ale anului 1918, numit de Lupu Kostaki, este pentru scurt timp prefect de Prahova.[219] În 1917-1918 funcţionează ca profesor provizoriu de economie politică la Academia Comercială. În octombrie 1918 solicită suplinirea unei catedre la Facultatea de Drept a Universităţii din Bucureşti (printre argumentele aduse era şi activitatea de opt ani la *Revista critică de drept, legislaţie şi jurisprudenţă*, de sub preşedinţia lui C.C. Arion, ca director, redactor şi secretar de redacţie totodată). Sfârşitul războiului a pus capăt viselor lui universitare.[220]

Până la sfârşit, îi rămâne fidel lui Carp; se numără, fireşte, printre semnatarii apelului adresat acestuia în vara anului 1918.

---

[216] D. Barnoschi-Vasiliu, „Dreptul ginţilor în anul 1914", în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, 15 februarie 1915 (conferinţă ţinută la 18 decembrie 1914), pp. 482-483.

[217] D.V. Barnoschi, „Totuşi este singura soluţie", în *Reacţiune*… Bucureşti, 1918, pp. 300-303 (articol apărut în *Moldova* la 13 august 1916).

[218] Titu Maiorescu, *Jurnal*, 26 mai/8 iunie 1917.

[219] D.V. Barnoschi, *Concluziuni prezentate Înaltei Curţi de Casaţie în procesul cu Ministerul Instrucţiunii pentru o catedră universitară*, Bucureşti, f.d., p. 41.

[220] A.N.R.-A.N.I.C., fond Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor, 280/1918, f. 533.

Jean Bart (1874-1933)

Jean Bart este numele de scriitor al ofițerului de marină Eugeniu P. Botez. Povestind întâmplări de pe mări şi din porturi, a inaugurat un gen nou în literatura română, obținând şi un notabil succes de public. Membru al grupării de la *Viața românească*.

Bun cunoscător al problemelor dunărene (a fost comisar maritim la Sulina), abordează războiul din această perspectivă într-un detaliat articol din *Viața românească*, sub titlul *În jurul chestiunii Dunării*. Anglia, arată el, nu mai are mari interese comerciale la Dunăre, aşa cum a avut cândva; acum, „piețele Angliei sunt inundate de grâul Americii, Canadei şi Argentinei". Ca urmare, în ce priveşte Dunărea, „nu trebuie să mai contăm pe sprijinul Angliei". În aceste condiții, Rusia poate oferi României Transilvania, dar riscul este să încerce ocuparea gurilor Dunării. Dacă ar pune stăpânire pe Galați, ar fi sfârşitul Moldovei şi al Dobrogei. S-ar putea să se mulțumească cu mai puțin, însă în aceeaşi intenție de a asigura „stăpânirea rusească a gurii principale a fluviului", punct-cheie al expansiunii sale spre Constantinopol. Rostul României este să fie „flancul drept al unei imense linii de apărare de la Baltica la Marea Neagră, împotriva întinderii oceanului slav spre Sud şi Vest. Independența noastră este legată de stăpânirea Dunării de Jos şi a gurilor acestui fluviu".[221]

Jean Bart este dintre cei care consideră gurile Dunării mai importante pentru România decât Transilvania.

---

[221] Jean Bart, „În jurul chestiunii Dunării", în *Viața românească*, ianuarie-martie 1915, pp. 175-206.

I.A. Bassarabescu (1870-1952)

Licențiat al Facultății de Litere din Bucureşti, I.A. Bassarabescu a fost de-a lungul aproape întregii sale cariere (din 1897) profesor de geografie şi istorie la liceul din Ploieşti. În preajma Primului Război Mondial, era, de asemenea, un scriitor apreciat, specializat în povestirea scurtă, cu tentă ironică. Colaborează constant, timp de decenii (începând din 1896) la *Convorbiri literare*; întreține relații apropiate cu Maiorescu.

În perioada neutralității, scrie – pe teme strict literare sau de parodie socială – la *Dumineca poporului*, revista lui Simion Mehedinți. Conferențiază la Cercul de studii al Partidului Conservator.[222]

Căpitan în rezervă, s-ar fi „aranjat" în 1916 să nu ajungă pe front; a fost concentrat pe lângă comandamentul gării Mogoşoaia (trecând şi pe la alte gări).[223] Încerca să scape şi de această corvoadă, intervenind prin Maiorescu. Acesta notează că i-a „dus lui Mehedinți o scrisoare a mobilizatului căpitan Bassarabescu care vrea de la gara Mogoşoaia să fie mutat la poştă (directorul Verzea înrudit cu Mehedinți), la serviciul cenzurei".[224] În momentul când armata s-a retras spre Moldova, Bassarabescu, „răcit grav", a rămas în spital la Bucureşti; răceala trebuie să fi fost într-adevăr foarte puternică, fiindcă a stat internat din 21 noiembrie până la 16 decembrie. A fost, fireşte, anchetat după război, dar nu s-a putut stabili că ar fi fost vorba de disimulare. Jurnalul lui Maiorescu se referă totuşi la o „ieşire" a lui Bassarabescu, în plină perioadă de internare.[225] Din spital, ajunge prizonier la nemți, dar nu pentru multă vreme. Eliberat, de presupus la intervenția lui Tzigara-Samurcaş, funcționează în subordinea acestuia (ca „şef de divizie") la prefectura Capitalei, din februarie până în aprilie 1917. Îl vizitează frecvent în aceste luni pe Titu Maiorescu. În aprilie 1917, nemții îi impun să se întoarcă la Ploieşti, la catedra de la liceu.

Odată instaurat guvernul Marghiloman, LA. Bassarabescu este numit prefect de Prahova (la 24 aprilie/7 mai 1918); îşi dă demisia în momentul căderii guvernului, la 11 noiembrie 1918.[226] Nimeni n-a avut ceva să-i reproşeze. Dimpotrivă, ancheta întreprinsă în 1919 a ajuns la concluzia că „a fost de mult folos populației", chiar cu prețul unor diferende cu germanii.

---

222 I.A. Bassarabescu, „Simțul realității în politică", în *Revista Cercului de studii al Partidului conservator*, 15 aprilie 1915, pp. 642-656; „Oceana" [despre Anglia şi Imperiul Britanic], *ibidem*, mai 1916, pp. 243-257.

223 Situația lui din timpul războiului este expusă pe larg într-un document militar: Cazul căpitanului de rezervă I. Bassarabescu, din 10 iunie 1935, aflat la B.A.R., mss., Arhiva General Radu R. Rosetti, XXIII, Varia 7.

224 Titu Maiorescu, *Jurnal*, 18/31 august 1916.

225 *Ibidem*, 25 noiembrie/8 decembrie 1916.

226 Date privitoare la funcționarea lui I.A. Bassarabescu ca prefect de Prahova, la A.N.R.-A.N.I.C., fond Ministerul de Interne, 3/1918, f. 2, şi 23/1918, ff. 2-3 şi 135-136.

Ilie Bărbulescu (1875-1945)

Slavist format în centre de limbă germană (Zagreb, Praga, Leipzig, Berlin şi Viena), cu un doctorat la Universitatea din Zagreb (1899), Ilie Bărbulescu este din 1905 profesor de limbi slave şi de istoria slavilor la Universitatea din Iaşi; ales membru corespondent al Academiei Române în 1908.

Articolul pe care îl publică chiar la începutul războiului în *Viața românească*, sub titlul *Greşelile curentului politic popular anti-austriac de la români*, dă tonul întregii sale atitudini din vremea conflictului mondial. Nu este adevărat, spune slavistul, că Austria ar exploata economiceşte România, nu este adevărat că i-ar fi fost nefavorabilă în conflictul balcanic, nu este adevărat că i-ar prigoni pe românii din Bucovina.[227] Contactat în urma publicării acestui text de ziarul *Seara*, a devenit un asiduu colaborator al gazetei pe parcursul celor doi ani de neutralitate (în septembrie 1914 a mai publicat câteva articole şi în *Bukarester Tageblatt*, ziarul german din Bucureşti). Articolele din *Seara* sunt multe, lungi, erudite şi indigeste. Toate spun cam acelaşi lucru: Bărbulescu crede în „indestructibilitatea" monarhiei habsburgice şi, în consecință, în soluția autonomiei ca singura posibilă pentru românii de acolo; crede că România nu poate fi decât înfrântă într-un război cu Puterile Centrale, cu atât mai mult cu cât Rusia nu o va ajuta împotriva Bulgariei, stat slav; şi, în consecință, singura cale rezonabilă pentru România este neutralitatea, o neutralitate, de altfel, cât mai binevoitoare față de Germania şi Austro-Ungaria.[228] Nu e singurul care gândea aşa, însă tonul său doctoral şi prezumțios, al omului care ştie şi se bazează pe ştiință în tot ce afirmă, chiar când ştiința n-are nimic de a face cu problema în discuție („Călăuzindu-mă de spiritul ştiinței moderne, care cere întotdeauna documentare şi căutarea legăturii dintre fapte…"), Bărbulescu a sfârşit prin a irita; a avut parte şi de un protest al studenților, indignați de faptul că profesorul îi taxase drept laşi pe românii transilvăneni şi bucovineni care, în loc să-şi apere țara (Austro-Ungaria!), veniseră „să se căpătuiască" în România.[229] Un erudit pedant şi nu prea inteligent!

După intrarea României în război şi până în preajma păcii separate, rămas la Iaşi, nu mai publică nimic; în cazul lui, de „colaboraționism" n-are cum să fie vorba. Înfrângerea României pare a-i da dreptate. La 1 martie 1918 este ales decan al Facultății de Litere din Iaşi, în condițiile în care, „antantiştii" (I. Ursu, O. Tafrali, I. Găvănescul) fiind plecați din țară, corpul profesoral rămas era alcătuit aproape numai din „germanofili". În aprilie 1918 ia conducerea ziarului conservator *Iaşul* (până în iunie), iar în scrutinul convocat la începutul lunii iunie

---

227 Ilie Bărbulescu, „Greşelile curentului politic popular anti-austriac de la români", în *Viața românească*, iulie-septembrie 1914, pp. 110-142.

228 Cu titlu de exemplu, dintr-o producție abundentă: „De ce să nu mergem împotriva Austro-Ungariei?", în *Seara*, 1 aprilie 1915; „Neutralitatea noastră față de idealul național", în *Seara*, 12 iulie 1915; „Ruşii nu vor ataca Bulgaria", în *Seara*, 29 iulie 1916.

229 A.N.R.-I., Fond Universitatea „Al.I. Cuza", Rectorat, 836/1915, vol. I, ff. 12-13.

este ales senator al Colegiului II Iaşi pe listele conservatorilor lui Marghiloman; în Parlament, nu pierde ocazia de a acuza guvernarea Brătianu (tot în numele „ştiinţei”, al ştiinţei politice!), consolidându-şi, dacă mai era nevoie, adversităţile.[230]

---

[230] Ilie Bărbulescu, *Câteva pagini de istorie contimporană*, Iaşi, 1932: este o expunere pe larg a activităţii sale din anii războiului şi o justificare a punctelor sale de vedere. Un interesant portret, la Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieţi*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966: „Profesorul Ilie Bărbulescu”, pp. 270-279.

Ioan Bianu (1856-1935)

Ardelean, cu studii liceale la Blaj, Bianu trece în Regat în 1876; urmează Literele la Universitatea din Bucureşti şi se specializează în filologie romanică la Milano şi Paris. Din 1901, profesor la Catedra de istoria literaturii române a Universităţii din Bucureşti. Membru al Academiei Române din 1902. Mai presus de orice, Bianu este marele organizator al Bibliotecii Academiei Române, pe care a condus-o mai bine de o jumătate de veac, făcând din ea de departe cea mai importantă bibliotecă a ţării. În politică, s-a aflat în rândul liberalilor, ajungând şi deputat, însă discret şi fără mari ambiţii, mereu în preajma lui D.A. Sturdza: un fel de eminenţă cenuşie a acestuia.

Îndată după izbucnirea războiului, sub pseudonimul Ion Frunză, „fost deputat", publică o broşură, care nu a trecut neobservată, intitulată *Pentru lămurirea situaţiei. Cuvinte către români*, datată 15 august 1914. Laitmotivul stă în pericolul rusesc. Victoria Rusiei ar însemna revărsarea barbariei peste Europa, implicit peste România, şi nu numai extinderea slavilor, dar şi a „hoardelor turanice" „de la Ural şi din Siberia".[231] „În preajma acestei năvăliri asiatice într-o formă nouă", Germania este ţara care „îndeplineşte giganticul rol de apărător al civilizaţiei europene".[232] Românii care îi urăsc pe germani nu fac decât să mimeze o atitudine franceză; francezii au motivele lor, românii, niciunul. Bianu are cuvinte grele la adresa austriecilor şi mai ales a ungurilor, în privinţa discriminărilor la care aceştia îi supun pe românii din monarhia habsburgică. Nu este însă un motiv suficient pentru a primejdui România şi însăşi naţiunea română, susţinând expansionismul rusesc. Cu atât mai mult cu cât, aşa nedreaptă cum e, situaţia românilor din Bucovina sau din Transilvania nici nu se compară cu cea a românilor din Basarabia: „În Austria, românii bucovineni au o Biserică naţională cu limba noastră, Facultate de teologie pentru cler, liceu la Suceava, şcoale poporale – toate cu personal românesc şi cu limba română. […] În Ungaria, românii au două Mitropolii naţionale cu alte cinci episcopii, 7 seminarii, 5 şcoale normale de învăţători, 4 licee, un gimnaziu, 4 şcoale secundare de fete, un mare număr de şcoale primare, toate acestea – este adevărat – foarte brutal (vorbind occidental) atacate şi şicanate de unguri în urmărirea visurilor lor de maghiarizare. Mai au românii din Ungaria băncile lor cu capital de sute de milioane. *Voinţa* de a sugruma viaţa românească în Ungaria nu a lipsit maghiarilor, dar a lipsit *putinţa* şi nu o vor avea niciodată…"

Cu totul altfel – arată Bianu – stau lucrurile în Basarabia. Acolo, „biserica românească a fost slavizată curând după ocupare; în locul limbii româneşti s-a introdus limba slavă; nicio şcoală românească de niciun fel; poporul român stă în aceeaşi incultură ca şi la 1812; «elita» s-a rusificat de tot; iar cei câţiva

---

231 Ion Frunză [Ioan Bianu], *Pentru lămurirea situaţiei. Cuvinte către români*, Bucureşti, 1914, p. 17.
232 *Ibidem*, p. 52.

«intelectuali» nu pot face nimica, din pricină că ştiu cât de uşor pot fi trimişi în Siberia…”.

Şi, o ultimă comparație: „în Ungaria în 1913 au lucrat 17 tipografii româneşti şi au apărut 40 publicații periodice: din care au fost 13 politice (2 cotidiene), 6 literare, 11 bisericeşti şi şcolare. În Bucovina a fost 1 tipografie românească şi au apărut 3 foi politice, 1 literară şi 3 bisericeşti şi didactice. În Basarabia nicio tipografie românească, s-a publicat una foaie săptămânală politică şi o revistă, amândouă cu litere ruseşti”.[233]

Războiul care s-a aprins „este pe de-a-ntregul urzit de Rusia”.[234] Pentru moment, neutralitatea aleasă de România este calea cea bună. „Dar să ne pregătim”[235], avertizează Bianu, şi este evident după întreaga argumentație, chiar dacă n-o spune explicit, că are în vedere o posibilă acțiune alături de Puterile Centrale.

Bianu a avut satisfacția de a-şi vedea broşura tradusă în germană şi publicată, tot în 1914, la editura Karl Curtius din Berlin, sub titlul *Was soll Rumänien tun? Ernste Fragen în grosser Zeit*. La scurt timp, a apărut şi o a doua ediție.

Când România intră în război, Bianu înțelege să-şi exprime solidaritatea… Însă strict pe seama bulgarilor. Articolul său *Vrăjmaşii miluiți* este probabil tot ce s-a scris mai antibulgăresc în limba română. Evocă „grozăviile de la Turtucaia săvârşite de bulgari asupra răniților noştri şi asupra prinşilor, care nu se mai puteau apăra şi cărora le-au scos ochii, le-au tăiat membrele, i-au opărit cu apă în clocote şi i-au ucis în cele mai grozave chinuri”. Aceasta, după ce „sute de ani, bulgarii ca neam şi mii de mii ca familii şi indivizi şi-au ținut viața din pomana bunătății şi a milei româneşti”. Ei „ne urăsc de moarte”, iar noi „prea fără grijă am încălzit şerpii veninoşi la sânul nostru”. Sunt vizați inclusiv” fruntaşii „şi bogătaşii români de origine bulgărească (pentru care se recurge şi la cunoscutele versuri ale lui Eminescu). Acuzându-i pe bulgari că s-au repezit „ca lupii”, spre „a ne împiedica să realizăm unitatea noastră națională”, Bianu nu spune nimic despre austro-ungari sau germani, ca şi cum doar cu bulgarii s-ar fi bătut românii în 1916![236]

Câteva săptămâni mai târziu, germanii intrau în Bucureşti. „Am văzut cu ochii mei înecați în lacrimi – notează Bianu –, de la fereastra Academiei, pe aceşti soldați germani.”[237] În relație cu Antipa, cu Carp, cu Radu Rosetti, cu Beldiman din afara țării, Bianu apare ca un factor de legătură printre „germanofili”. Asta nu înseamnă deloc că ar fi încântat de ocupația germană.

„Aici stăm foarte-foarte greu – îi scrie el lui Alexandru Beldiman la 1 februarie 1917. Ocupația militară apasă tare asupra întregii vieți a poporației în oraş şi mai mult încă la țară.”[238] Şi, câteva luni mai târziu: „Durerile noastre nu par a se

---

233 *Ibidem*, pp. 47-48.
234 *Ibidem*, p. 28.
235 *Ibidem*, p. 54.
236 Ioan Bianu, „Vrăjmaşii miluiți”, în *Viitorul*, 14 septembrie 1916.
237 B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 53, „Însemnări politice”, 23 noiembrie/6 decembrie 1916.

apropia de sfârşit."[239] Pentru Beldiman, în primele luni de ocupaţie, Bianu este un corespondent privilegiat. Printre mai multe scrisori, îi trimite şi un *Memoriu confidenţial asupra catastrofei României şi a situaţiei ţării în ianuarie 1917* (cu rugămintea de a-l comunica lui Radu Rosetti şi lui Stere; un alt exemplar, prin fiul său, Victor Beldiman, urma să ajungă la Carp şi la Neniţescu). Punctul de vedere al lui Beldiman, cu care Bianu nu putea fi decât întru totul de acord, era că România trebuie să rămână, între Carpaţi şi Dunăre, o barieră împotriva slavismului. E însă imperios necesar ca ţara să fie reformată din temelii, şi în acest sens, actuala dinastie, care „şi-a sigilat singură soarta", trebuie înlocuită printr-una nouă.[240] Bianu, la rându-i, îi scrie lui Beldiman, foarte pornit şi el împotriva guvernului Brătianu, însă fără consideraţii antidinastice, şi mai ales convins că la Bucureşti, sub ocupaţie, nu se poate întreprinde mare lucru: „Aici politiceşte acuma nu cred că se poate începe ceva şi nu cred că ar fi bine. Oricât m-am tot gândit cred că singurul lucru ce s-ar putea face acuma este ca D-ta de acolo să dai alarma – acuzaţia în contra criminalilor cari ne-au aruncat în acest dezastru, după toate ticăloşiile făcute în anii trecuţi de la aug. 1914 încoace – cu toate mişeliile guvernului şi în special ale «Patriarhului» Costinescu de la Finanţe şi ale Porcului (zodia acestui blăstemat guvern) de la Domenii. Deci D-ta de acolo către Patria înnecată în durere o broşură de acuzare, şi alta către lumea germană, spre a explica fenomenul de care ţara este nevinovată, dar este victimă! Aceste două broşuri tipărite acolo cred că sunt absolut necesare şi foarte binefăcătoare şi ar fi singurul glas românesc care s-ar putea cu folos mare auzi acuma."[241]

Fără a tipări broşurile recomandate, Beldiman şi-a continuat energic acţiunea antiguvernamentală şi antidinastică. Bianu, deşi mişcându-se cam în acelaşi cerc, pare mai curând un simplu observator. Ascultă, reproduce în însemnări cele auzite, poate că e de acord, poate că are şi îndoieli, oricum nu se angajează. Însemnările lui zilnice, preţioase, sunt din păcate fragmentare. Îl aflăm în vizită la Carp la 8 ianuarie 1917: „După amiaz am vorbit o întreagă oră cu Carp acasă la dânsul, începând cu scrisoarea de la Beldiman."[242] Se pare că îl frecventa pe fruntaşul conservator, fiindcă, aproape un an mai târziu, la 23 decembrie 1917, notează o nouă vizită, prilej de întâlnire şi cu colonelul Alexandru Sturdza, fiul lui D.A. Sturdza (şi ginere al lui Carp), care dezertase de pe front, trecând la germani: „Ieşind de la casa Carp, colonelul Sturdza m-a însoţit până la mine acasă, spre a-mi spune cele povestite chiar astăzi de Virgil Arion lui Carp (fiind Sturdza de faţă) asupra celor aflate la Mărăşeşti, unde Arion fusese trimis pentru

[238] Ioan Bianu către Alexandru Beldiman, 1 februarie st.n. 1917, B.A.R., mss.,*S* 9(1)/*DCCLXXXIX*.
[239] Ioan Bianu către Alexandru Beldiman, 10 mai 1917, B.A.R., mss., *S* 13/*CDXCII*.
[240] B.A.R., mss., Arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 17: *Memoriu confidenţial asupra catastrofei României şi a situaţiei ţării în ianuarie 1917*.
[241] Ioan Bianu către Alexandru Beldiman, 1 februarie 1917, scrisoarea citată.
[242] B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 57, „Însemnări politice", 8 ianuarie 1917.

regularea înapoierii ostatecilor puterilor centrale şi ai aliaţilor lor, duşi de guvernul român în Moldova."[243]

Cu Beldiman, corespondenţa se răreşte, apoi se întrerupe; ultima scrisoare expediată de fostul ministru la Berlin e din decembrie 1917.[244] Poate nu ne-au parvenit toate scrisorile, dar impresia, după marea încredere acordată la început, este oricum de îndepărtare, cu atât mai mult cu cât numele nu-i apare nici în alte documente care reflectă activitatea lui Beldiman. De altfel, nu a asistat (cel puţin nu e menţionat în presă) nici la faimoasa conferinţă a acestuia de la Fundaţia universitară Carol I, din decembrie 1917, la care a fost prezentă o bună parte din elita „germanofilă". Iar în ce priveşte relaţia cu Carp, să constatăm că numele lui Bianu nu figurează pe apelul adresat de susţinătorii săi la sfârşitul lunii iunie 1918. E şi un semn de înţelepciune: constatarea, pe care o făcuse din primul moment, a imposibilităţii micului grup de la Bucureşti de a angaja ţara pe un drum nou.

Avea multe alte griji. Grija Academiei mai presus de orice. Pe 22 ianuarie 1917 se trezeşte la Academie cu un locotenent bulgar (iarăşi bulgarii!) asistat de poliţia militară germană. E închis în locuinţă cu santinelă la uşă, în timp ce bulgarul procedează la o selecţie a manuscriselor, confiscând peste 600 de manuscrise slavone, pe motiv, se vede, că fiind slavone, le-ar sta mai bine la Sofia decât la Bucureşti. Se intervine la Mackensen, care îi şi primeşte pe Bianu şi pe Ioan Bogdan, cel din urmă, vicepreşedinte al Academiei, şi, notează Bianu, la 29 ianuarie, „poliţia militară germană, care a prezidat la luare, a adus înapoi toate mssele luate la 22-23. După amiaz am controlat, pus în rând şi aşezat toate volumele la locul lor".[245]

După o lună însă, apare un profesor universitar german, care pune deoparte şi „sub cheie" cam aceleaşi manuscrise, dintre care un număr de 305 sunt transferate la Sofia, în iunie 1917; de data asta, sunt luate doar cu împrumut, pentru cercetare! Bianu a refuzat să semneze actul de predare, după ce nu s-a admis să se înscrie şi protestul lui.[246]

Supărările acestea le punea, ca şi alţi „germanofili", în seama celor care împinseseră România în război. Dar, la faţa locului, necazurile erau cu bulgarii şi, din păcate, şi cu germanii. „Neimplicarea" lui Bianu va fi fost şi un rezultat al dezamăgirii resimţite faţă de ocupantul german.

Altminteri, îi primeşte la Bibliotecă pe diverşi intelectuali germani în uniformă şi îi ajută în cercetările lor. Şi iată o scurtă însemnare pe invitaţia trimisă de Lupu

---

243 *Loc. cit.*, f. 3, 23 decembrie 1917.

244 Scrisorile lui Al. Beldiman sunt reproduse în *Scrisori către Ioan Bianu*, ediţie de Marieta Croicu şi Petre Croicu, vol. I, Minerva, Bucureşti, 1974, pp. 88-106. Cum cenzura comunistă a intervenit, eliminând unele cuvinte sau pasaje, este recomandabilă consultarea originalelor aflate la B.A.R., mss.

245 B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, II Mss. 33, „Păţanii în timpul ocupaţiei".

246 Cu privire la problema manuscriselor slavone, raportul prezentat de Ioan Bianu la sesiunea generală extraordinară a Academiei Române, desfăşurată la Iaşi în octombrie 1918, în *Analele Academiei Române*, tom. XXXIX, 1916-1919. Partea administrativă şi dezbaterile, Bucureşti, 1921, pp. 110-117.

Kostaki pentru recepția dată la el acasă pe 27 octombrie 1917: „Am mers; mai era şi Bogdan de la Academie. General Tülf şi 30-40 uniforme albastre germane, între cari se amestecau 20-30 civili îmbrăcați în negru – români: magistrați, funcționari administrativi, proprietari mari etc. Carp a plecat pe la ora 10; lipseau Marghiloman, Stere."[247]

O bogată corespondență întreține Bianu, din decembrie 1916 până în noiembrie 1918, cu Alexandru Tzigara-Samurcaş, în cea mai mare parte a perioadei prefect al poliției Capitalei. Prima misivă, din 11/24 decembrie 1916, sună astfel: „Mi se spune că în mâna d-tale stă puterea de îmbunătăți traiul trădătorilor şi laşilor rămaşi în capitală – după fuga eroicilor şi naționalilor plecați spre Prut etc. etc. Acuma mi se spune că d-ta poți da un bilet cu care să se poată cumpăra *carne de vacă*. De câteva săptămâni casa mea nu a mai putut avea, decât din când în când, *de oaie*."[248] Altădată îi solicită prefectului pază pentru Academie: „Sergentul de noapte trimes a venit şi l-am instalat la locul lui. Cred necesar să ne dai şi unul de zi."[249] Lemnele pentru foc depozitate la Academie sunt alt motiv de îngrijorare, într-o iarnă care, peste toate, a fost şi deosebit de friguroasă: „Vino grabnic aici. Academia este amenințată să fie luată cu asalt de sute de oameni, veniți să ia lemnele." Inclusiv germani: „toată ziua vin unul după altul soldați germani după lemne cu sacul sau cu legătura, şi n-avem mijloc să ne apărăm."[250] Până la urmă se împart lemnele (aproape 30.000 de kilograme), de către un om trimis de primărie şi sub supravegherea sergenților lui Tzigara. De la lemne, la găini. „O modă nouă", scrie Bianu: soldații germani cer să se predea găinile, „lăsând la casa omului numai un cocoş şi două găini de prăsilă". Întrebare: „Dacă vor veni şi la mine, care am găini – cum să-i trimet la primbare? Un sfat şi o indicație, te rog."[251] Nu ştim ce s-a mai întâmplat cu găinile. Aflăm însă dintr-o ultimă scrisoare, din 19 noiembrie 1918, când războiul se terminase şi Tzigara îşi petrecea ultimele momente ca prefect, că, atunci „când au venit ocupanții ne-au luat trei maşini de scris, toate câte le aveam". Solicitarea este să le înapoieze cel puțin una, dacă dă de urma lor!"[252]

Aşa şi-a petrecut Bianu – destul de chinuit – cei doi ani de ocupație.

---

[247] B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 122.

[248] Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaş, 11/24 decembrie 1916, B.A.R., mss., *S* 24(1)/*CDXCIII*.

[249] Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaş, 29 ianuarie 1917, B.A.R., mss., *S* 24(7)/*CDXCIII*.

[250] Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaş, 31 ianuarie 1917, B.A.R., mSS., *S* 24(8-9)/*CDXCIII*.

[251] Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaş, 22 noiembrie 1917, B.A.R., mss., *S* 24(22)/*CDXCIII*.

[252] Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaş, 19 noiembrie 1918, B.A.R., mss., *S* 24(34)/*CDXCIII*.

Martha Bibescu (1886-1973)

O femeie inteligentă, seducătoare, înzestrată cu talent literar şi beneficiind de o oarecare recunoaştere ca scriitoare de limbă franceză; mai presus de orice însă, de un snobism fără limite, combinat cu un gust pronunțat pentru intrigă şi cu dorința intensă de a conta pe scena mondenă, literară şi politică a Europei. Născută Lahovari, o familie de aristocrație mai recentă, căsătorită cu prințul George Valentin Bibescu, a ținut cu tot dinadinsul la această căsătorie, repede eşuată, tocmai fiindcă îi oferea statutul unei prințese. Mediul ei de predilecție a fost înalta aristocrație europeană, iar marea ei cucerire în preajma Primului Război Mondial, însuşi Kronprințul imperiului german: o legătură, se zice platonică, ceea ce e posibil, dată fiind personalitatea cam infantilă a acestuia.

Cu o astfel de mentalitate, chiar dacă izvoarele ei culturale sunt franceze, Martha Bibescu e, în felul ei, o adevărată europeană, în spiritul cosmopolitismului aristocratic de dinainte de era națiunilor. „Antantofilă”, în principiu, în anii neutralității, păstrează totuşi relații strânse şi cu tabăra cealaltă (cu Kronprințul, prin corespondență, iar la Bucureşti cu contele Czernin, ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei în România). Începuse o legătură cu colonelul britanic C.B. Thompson (în ciuda poziției oarecum inferioare a acestuia pe scara ei simbolică). Odată cu retragerea armatei române la sfârşitul anului 1916, prințul Bibescu pleacă în Moldova: va îndeplini diverse misiuni militare. Ea însă rămâne sub ocupație, la Bucureşti, unde conduce un spital de răniți. Evident, germanii nu aveau încredere în ea, dar dată fiind povestea cu Kronprințul au tratat-o cu menajamente; în plus, contele Czernin, altă cunoştință apropiată, tocmai devenise ministru de Externe al Austro-Ungariei. Toată lumea era de altfel convinsă că Martha Bibescu se descurcă, când cu unii, când cu alții. Din jurnalul lui Octavian Goga, 3 decembrie 1918: „Astăzi, vorbind cu Duca, îl întreb: – Ce-i cu Marta Bibescu? El îmi zice – A rămas la Bucureşti. – N-a avut teamă de nemți? zic. El, pe cel mai natural ton din lume: – Marta Bibescu o va duce mai bine decât noi toți. Rămâne 3-4 luni acolo şi are s-o evacueze Kronprințul, unde vrea ea, cu vagon special, după cum îi făgăduise în telegramă, că orice s-ar întâmpla poate conta pe amiciția lui.” „Astăzi sunt convins – comentează Goga – că femeia asta – un tip ciudat al Renaşterii, rătăcit la Bucureşti – a fost spioană.”[253]

Din primele zile ale ocupației, îl abordează pe Lupu Kostaki; pentru ea, e o nimica toată să şi-l pună la picioare pe puternicul gerant de la Interne, pe care, când e cazul, îl convoacă la câte o întâlnire, când la minister, când la spital. Lupu Kostaki o sprijină pe cât poate în treburile spitalului şi are şi unele atenții personale. Într-o scrisoare, principesa îi mulțumeşte pentru delicioasele fructe trimise; ea însăşi îi oferă, de Anul Nou, violete de la Mogoşoaia, să şi le pună la butonieră. Gerantul are şi onoarea de a fi oaspetele ei la Mogoşoaia, primind

[253] Octavian Goga, „Fărămituri dintr-o prăbuşire”, în *Precursori*, ediție Ion Dodu Bălan, Minerva, Bucureşti, 1989, p. 291.

apoi, ca amintire, vederi ale locului, cu sugestia de a-i oferi câteva şi lui Mackensen.[254]

O altă relație utilă era arhiepiscopul Netzhammer. Acesta notează în jurnalul său la 16 ianuarie 1917: „Ieri, principesa m-a rugat într-o scrisoare s-o însoțesc în călătoria spre moşia castelului ei de la Mogoşoaia, iar astăzi a venit dimineață, la ora 9, într-un automobil închis în strada Esculap. La intrare ni-l prezintă pe domnul căpitan de cavalerie Rudzinski, care ne va urma într-o maşină militară germană împreună cu un funcționar. Automobilul folosit de noi a fost pus la dispoziție de către ministrul Lupu Costache. După câte se pare, germanii vor să preia administrarea palatului de la Mogoşoaia, precum şi a mai multor altor moşii şi doresc să înființeze o gospodărie țărănească model."[255]

În martie, germanii se hotărăsc să o „aresteze": un fel de a spune, fiindcă „arestul" a însemnat pentru ea obligația de a rămâne la castelul din Buftea, fiindcă Mogoşoaia era în reparații. În sfârşit, i se permite să plece în Elveția, prin Viena, la 1 mai 1917. Ritualul este uluitor: doi prinți vin din Austria să o caute la Buftea; la gară şi în tren, iarăşi prinți şi un general, toți în uniformă.[256] Printre aceştia, şi Lupu Kostaki, venit şi el să-şi ia rămas-bun. „Arestata" era în sfârşit liberă.

Până în Elveția, un popas de câteva săptămâni în Austria, unde e excelent primită de prinții şi conții din partea locului. Are o întrevedere şi cu contele Czernin, indignat de trădarea României şi nu mai puțin de modul cam brutal în care a fost expulzat în urma declarației de război. Scriindu-i lui Lupu Kostaki, Martha Bibescu se face ecoul acestei revolte şi îşi tratează compatrioții drept „sălbatici îmbrăcați europeneşte" („des Sauvages habillés en Européens"). Speră cel puțin că, dacă Czernin va reveni în România, impunătoarea înfățişare a lui Lupu Kostaki şi corectitudinea lui („votre grande taille et votre droiture") îl vor face să-şi mai schimbe puțin părerea despre oamenii politici români.[257]

Din Elveția, ține legătura atât cu Iaşul „antantist", cât şi cu Bucureştiul „germanofil". În mai-iunie 1917 îi scrie în repetate rânduri regelui Ferdinand, exprimându-şi dorința de a veni în Moldova. Regele îi răspunde foarte prietenos, dar despre invitarea ei la Iaşi, nici vorbă. Iar regina Maria îi reproşează direct raporturile cam prea speciale cu reprezentanții puterilor inamice. S-ar putea ca reacția reginei, cu deosebire, s-o fi determinat să facă încă un pas în direcția cealaltă, până la gândul unei schimbări de dinastie.

Sinuciderea surorii sale Margareta, aflată şi ea în Elveția, la 4 aprilie 1918, o îndurerează profund, dar poate nu chiar atât de profund cum rezultă din biografia ei „oficială". Fiindcă iată ce ni se spune: „După înmormântarea Margaretei la

---

[254] Mai multe scrisori ale Marthei Bibescu către Lupu Kostaki, din lunile decembrie 1917-martie 1918, în Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCCLXX, D. 9, ff. 139-150.

[255] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. 1, p. 705.

[256] Ghislain de Diesbach, Prințesa Bibescu, ultima orhidee, vol. I, Editura Vivaldi, Bucureşti, 2003, pp. 370-371.

[257] Martha Bibescu către Lupu Kostaki, 6 mai 1917, Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CECLXX, D. 9, f. 134.

cimitirul din Clarens, Martha se retrage un timp la Lausanne, la mănăstirea Bois-Cerf, pentru a fi singură cu durerea ei atât de adâncă… Aşteptând să-şi reia existența, chiar dacă nu ar fi fost decât pentru a o prelungi pe a celor iubiți, Martha pare să asiste indiferentă la evenimentele care se precipită în Europa, la semnarea păcii între Imperiile Centrale şi România la 7 mai 1918 şi chiar la armistițiu! de la 11 noiembrie 1918, semnalul renaşterii României."[258] Şi-a şters cu grijă urmele! Îmbrățişase catolicismul şi avea un confident şi „director de conştiință" în persoana abatelui Mugnier. Acestuia îi scrie despre moartea Margaretei la 3 mai 1918 (spre deosebire de alte scrisori, fără indicarea locului), cu rugămintea de a-i răspunde la Lausanne, la adresa fiicei ei: „scrisorile Dumneavoastră îmi vor parveni mai târziu".[259] Explicația stă în faptul că, departe de a se izola de lume, principesa făcea naveta între Elveția neutră şi România ocupată. Arhiepiscopul Netzhammer notează la 17 martie 1918: „După liturghia de la ora nouă mă vizitează principesa Martha Bibescu. Se întorsese ieri din străinătate şi primise deja aseară o vizită importantă."[260] Vizitele importante sunt ale oficialităților austriece şi germane, care se aflau în România pregătind tratatul de pace. Tot din jurnalul lui Netzhammer, la 29 martie 1918: „I-a primit la ea cu ocazii diferite pe domnii Czernin, Kühlmann şi Horstmann [respectiv, ministrul de Externe al Austro-Ungariei, ministrul de Externe al Germaniei şi consilierul legației germane], şi se pare că i s-a îngăduit să afle aspecte importante ale politicii de pace." Ar fi dorit să ajungă şi la Iaşi, vrând să joace, se vede, rolul unui intermediar; regele i-a răspuns, „afectuos" dar ferm, că nu doreşte acest lucru.[261] Era, aşadar, în România când i-a murit sora şi bineînțeles că nu a participat la înmormântare. Durerea n-a împiedicat-o să se lanseze într-o intrigă de anvergură. Arhiepiscopul Netzhammer (la 10 aprilie 1918): „Madame Bibescu îmi relatează situația de la Iaşi ca fiind una disperat de proastă. La Curte domneşte exact acelaşi spirit ca şi înainte, adepții lui Brătianu roiesc în jurul regelui, iar regina este o susținătoare mai ferventă şi mai energică ca oricând a Antantei; ea îl primise pe ministrul Arion cu pumnalul prins la cingătoare şi îi spusese că tratatul de pace pe care îl face el nu este nimic altceva decât o fițuică şi că ea este în prezent şi mai convinsă decât odinioară de victoria Antantei." O singură soluție: aceşti oameni trebuie să plece! „Ministrul C.C. Arion i-a expus principesei în timpul vizitei sale că doar Austria mai poate salva România cu un arhiduce. Dar cine să mijlocească acest lucru? a întrebat el. Ea i-a spus că acest lucru îl poate face doar arhiepiscopul catolic, cel care dispune de legăturile necesare, el însuşi fiind interesat de chestiune, având în vedere biserica sa şi tendințele de unire. Am rămas stupefiat la auzul acestei idei, voi da totuşi curs dorinței principesei şi voi prezenta la domnul ministru C.C. Arion încă înainte de şi jumătate, acesta fiind de altfel deja înştiințat de vizita mea. Martha îmi mai atrage atenția să fac negreşit astăzi această vizită deoarece domnul Arion pleacă în

---

[258] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 408-409.

[259] Princesse Bibesco, *La vie d'une amitié. Ma corespondance avec l 'abbé Mugnier; 1911-1944*, vol. I, Plon, Paris, 1951, p. 366.

[260] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. 1, p. 766.

[261] *Ibidem*, p. 767.

această seară la Iaşi.” Arhiepiscopul relatează pe larg convorbirea cu C.C. Arion. Ideea acestuia e că trebuie mizat pe Viena pentru îndulcirea condițiilor tratatului de pace; Austria ar putea lua România „sub aripa sa protectoare prin intermediul oferirii [coroanei României] unui arhiduce, sau în orice alt fel. Încheierea păcii va fi amânată până la perfectarea afacerii cu Austria!” În acest demers, arhiepiscopul ar fi fost intermediarul ideal. Cel solicitat nu părea însă deloc convins: „Întreaga expunere a domnului ministru de externe Arion nu mi-a creat o impresie favorabilă”.[262] În ziua următoare, 11 aprilie, Netzhammer celebrează o liturghie funebră pentru sora Marthei. Aceasta „mă vizitează după serviciul divin; continuăm discuția pe care o începusem ieri. Domnul Arion ştie, spune ea, că țin mult la rege şi este convins că am făcut şi fac mult pentru menținerea lui; în fond, el nu doreşte altceva de la mine, decât să stau liniştit dacă se întâmplă ceva!”.[263] Se vede că prințesa şi ministrul evaluaseră între timp discuția cu arhiepiscopul, trăgând concluzia că nu e nimic de sperat din partea lui. Netzhammer se dovedise mai fidel Curții regale decât buna prietenă a regelui şi reginei.

La 15 aprilie 1918, Martha Bibescu pleca iarăşi în Elveția, pentru a fi alături de mama sa[264], greu încercată în urma morții Margaretei. Dar nu peste mult timp o reîntâlnim în România. Arhiepiscopul Netzhammer notează la 25 iunie 1918 o nouă invitație la Mogoşoaia, într-o atmosferă oarecum schimbată; victoria germanilor nu se mai arăta atât de sigură, iar cota Curții regale începea din nou să crească: „Am luat masa pe terasă, în compania principesei. Ea întreține o corespondență bogată cu Iaşul şi ne-a spus în repetate rânduri că nu se ştie care va fi sfârşitul războiului. Interesul ei pentru germani pare să scadă tot mai mult.”[265]

Cum „germanofilia” din Primul Război Mondial continuă să fie văzută defavorabil, era de aşteptat ca Martha Bibescu să-şi găsească apărători printre istorici. Aceştia o prezintă strict ca „antantofilă”.[266] Reputația contrară ar fi doar rezultatul invidiei şi al intrigilor. Este de altfel cât se poate de adevărat că a fost „antantofilă”. Dar nu e mai puțin adevărat că a fost şi „germanofilă”. Probabil, în ansamblu, mai mult „antantofilă”, dar şi cu o disponibilitate spre „germanofilie”, care trece uneori, în funcție de conjunctură şi de propriile-i calcule, în prim-plan. Nu a fost doar una sau doar alta: caracterizările simple, Marthei Bibescu nu i se potrivesc.

---

[262] *Ibidem*, pp. 768-770.

[263] *Ibidem*, p. 770.

[264] Martha Bibescu către Lupu Kostaki, 14 aprilie (fără an), Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCCLXX, D. 9, f. 137.

[265] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 792.

[266] Dimitru Hîncu, Martha Bibescu. *Intrigă fără iubire. Piesă jucată în culise*, Editura Vivaldi, Bucureşti, 2002; Constantin Iordan, „Despre «colaboraționismul» Marthei Bibescu în timpul ocupației străine a Bucureştilor (1916-1911)”, în volumul Martha *Bibescu în timpul ocupației germane la Bucureşti (1916-1917)*, Editura Anima, Bucureşti, 2005, pp. 9-100. Este curios cum C. Iordan, deşi citează jurnalul arhiepiscopului Netzhammer, nu face nici cea mai mică referire la intrigile bucureştene ale prințesei din primăvara anului 1918, greu de împăcat cu presupusa ei puritate antantofilă.

Ioan Bogdan (1864-1919)

Ardelean din Braşov, cu studii universitare la Iaşi, şi specializare în slavistică la Viena (completată la Petersburg, Moscova şi Cracovia), Bogdan devine în 1891 profesor la Catedra de limbi slave a Universităţii din Bucureşti; membru al Academiei Române din 1903. Aparţinând grupului junimist, a fost director al *Convorbirilor literare* din 1902 până în 1906. De formaţie germană (prin filiera austriacă), a aşezat, alături de D. Onciul, istoriografia românească pe baze critice riguroase, orientând-o totodată spre o problematică modernă, predominant de istorie culturală şi socială. Întemeietor al slavisticii româneşti, a rămas probabil, până astăzi, cel mai de seamă slavist român.

Bogdan nu se pronunţă în perioada neutralităţii, dar, cum era de aşteptat, date fiind conexiunile sale „germano-austriece" şi junimiste, nu semnează niciunul dintre apelurile universitare pentru intrarea în război sau de solidaritate cu Franţa.

În momentul când România intră în război, Ion Athanasiu, rectorul Universităţii din Bucureşti, face un gest simbolic, punându-se la dispoziţia armatei. Se adresează la 15 august 1916 ministrului Instrucţiunii Publice şi Cultelor, cu următoarea cerere: „Subsemnatul fiind mobilizat, vă rog cu onoare să binevoiţi a încredinţa unui domn decan nemobilizat conducerea Rectoratului Universităţii pe tot timpul cât va dura războiul…"[267] Funcţia de prorector nu exista ca atare. O îndeplinea provizoriu, în caz de vacanţă a rectoratului sau de indisponibilitate a rectorului, de regulă cel mai vechi decan. Acesta fiind Ioan Bogdan, decanul Facultăţii de Filosofie şi Litere, lui îi revine misiunea de a conduce rectoratul pe timpul absenţei lui Athanasiu.[268] Cel puţin până la noua alegere de decan, prevăzută pentru luna noiembrie 1916, mandatul lui Bogdan expirând pe 3 noiembrie. La 7 noiembrie, Consiliul Facultăţii de Litere şi Filosofie îl alege decan pe Ovid Densuşianu.[269] În mod normal, luau astfel sfârşit atât decanatul, cât şi „prorectoratul" lui Bogdan. Înaintarea germană spre Bucureşti dă însă toate lucru-rile peste cap. Noul decan nu mai apucă să fie confirmat de minister şi de altfel chiar părăseşte Bucureştiul, refugiindu-se la Iaşi. În aceste condiţii, Bogdan continuă să funcţioneze ca decan (sau mai corect spus ca prodecan, fiindcă mandatul îi expirase) şi totodată ca prorector al Universităţii, prelungire aprobată la 16 noiembrie 1916 (stil vechi), cu o săptămână înainte de intrarea germanilor în Bucureşti, de cei 5 (din 11) membri ai Senatului Universităţii rămaşi în Capitală, şi confirmată apoi de minister.[270] În acelaşi timp, Bogdan îşi asumă şi misiunea de a se îngriji de Muzeul Naţional de Antichităţi, rămas fără director, în urma plecării lui Pârvan în Moldova. Şi, în sfârşit, ca vicepreşedinte al Academiei Române, prezidează şi Academia, preşedintele ei, chimistul Petru Poni, aflându-se la Iaşi, unde era şi profesor. O mulţime de obligaţii, toate de înlocuire şi provizorii, dar

[267] A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 3267/1916, f. 26.
[268] *Loc. cit.*, f. 25.
[269] *Loc. cit.*, f. 29.
[270] *Loc. cit.*, ff. 40-42.

care, cum se întâmplă adesea cu provizoratul, au durat cât nişte mandate întregi, nu mai puțin de doi ani, până la sfârşitul anului 1918.

Cu germanii, deveniți stăpâni la Bucureşti, Bogdan înțelege să se comporte corect, chiar cu o notă de bunăvoință; nu este răsplătit cu aceeaşi monedă şi are adesea ocazia să se simtă într-o situație de inferioritate.

Prima întâmplare neplăcută: povestea cu manuscrisele slavone. A doua zi după „raidul" de la Academie, Bogdan se trezeşte la el acasă cu un ofițer bulgar însoțit de un subofițer al poliției militare germane; merg împreună la Muzeul Național de Antichități, unde Bogdan e obligat să le deschidă vitrinele. „Ofițerul bulgar a ales 7 manuscrise mediobulgare dintre care 6 cu legături foarte prețioase de argint aurit şi două cu miniaturi şi portrete ale ctitorilor de biserici cărora au aparținut."[271] Intenția era de a fi expediate la Sofia, împreună cu manuscrise le luate de la Academie. Alături de Bianu, ajutați şi de Lupu Kostaki (gerantul de la Interne), Bogdan se agită pentru a explica germanilor că manuscrisele nu sunt bulgăreşti şi nici luate din Bulgaria (mediobulgara – sau slavona, slava veche – fiind limba oficială şi de cultură a Principatelor în Evul Mediu). La 28 ianuarie, cei doi sunt primiți de Mackensen. La 29 ianuarie, manuscrisele sunt înapoiate.[272] La şedința Academiei din 2 februarie 1917, Bogdan ține „să se consemneze faptul că ni s-a dat din partea d-lui Feldmareşal von Mackensen o satisfacție deplină şi că-i suntem recunoscători că ne-a scăpat astfel de umilința pe care încercaseră să ne-o impună bulgarii."[273] Nu era prea mult?

„Dragă Biene – îi scrie Bogdan colegului său de la facultate şi Academie, la 1/14 februarie 1917. Maiorul V. Richter s-a anunțat la un ceai pentru vineri la orele 4 1/2, cu un căpitan Klein. Doreşte să-ți mulțămească pentru schița pe care a cetit-o cu mult interes şi se roagă să te chem la mine. Notează-ți te rog ziua, ca să nu fii ocupat în altă parte.[274]

Bianu consemnează la 2 mai 1917: „La ora 11 a venit Bogdan spre a prezenta pe Paul Schmidt – Oberlehrer am Schiller Lyzeum zu Berlin – se ocupă cu muzica populară şi psihologia poporului român".[275]

Bogdan nu ratează nici recepțiile destinate să-i apropie pe români de germani. Îl întâlnim în casa lui Lupu Kostaki, la 27 octombrie 1917, alături de civili români şi ofițeri germani[276], îl întâlnim la 17 aprilie 1918, la palatul Ştirbei, „la o întâlnire amicală cu docenții germani care țin cursuri universitare".[277]

Dar trăia şi cu frica-n sân. Fratele lui, Gheorghe Bogdan-Duică, pe atunci directorul Liceului „Mihai Viteazul", şi de felul lui „gură spartă", fusese arestat de germani (la începutul lunii iunie 1917). „Ar fi fost pârât că vorbeşte rău de nemți,

---

271 A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, 190/1917, ff. 1-3 (copia raportului înaintat de I. Bogdan Ministerului de Interne, 24 ianuarie 1917).

272 B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, II Mss. 33.

273 *Analele Academiei Române*, tom. XXXIX, 1916-1919, p. 67.

274 *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, p. 288.

275 B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, II Mss. 33.

276 B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f 122.

277 Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 794.

că vor fi bătuți etc. Se poate să fi vorbit între prieteni astfel de lucruri, cum a vorbit la mine acasă de pildă; dar pentru asta să fie închis sau trimis la Săveni?” i se plânge Bogdan lui Bianu. Încearcă să-i obțină eliberarea, prin prietenii cu oarecare trecere la germani: Bianu, Antipa… Fără succes. Înainte de a redeveni un om liber, Bogdan-Duică face o călătorie, ca ostatic, în Bulgaria. Un moment, Bogdan s-a temut şi pentru el însuşi: „După ce am scris, mi-am adus aminte că la Ghiță au întrebat şi de adresa mea. Te previn deci că s-ar putea să mă aresteze şi pe mine şi deci este bine să vorbeşti înainte cu cine crezi că m-ar putea scăpa.”[278]

Între timp, deşi descompletată, Academia, prezidată de Bogdan, îşi continua discret activitățile, îndeosebi prin şedințe de comunicări. Universitatea a fost însă închisă. Abia la începutul lunii decembrie 1917 se redeschid cursurile Facultății de Medicină, cu care prilej prorectorul Bogdan lansează un apel autorităților germane pentru a permite şi funcționarea celorlalte facultăți: „şi pentru aceasta vom şti să le păstrăm toată recunoştința.”[279] În aprilie 1918, se reiau, în sfârşit, cu profesori şi studenți puțini, cursurile facultăților de ştiințe, filosofie şi litere, şi teologie (nu însă şi la Drept, din lipsă de profesori). În discursul său, Bogdan nu-i iartă pe responsabilii dezastrului, acuzându-i că au acționat împotriva voinței țării: „Din războiul nefericit, în care a fost târâtă fără voia ei, țara noastră iese istovită cu totul. Greul nenorocirii va avea să-l suporte generația noastră.” Rolul Universității, în aceste împrejurări, este tocmai „pentru a ne ridica dintr-o cădere aşa de adâncă”: Ca o compensație, unirea Basarabiei „repară o nedreptate istorică din cele mai strigătoare”, iar universitățile noastre sunt „menite în primul rând să contribuie la desăvârşirea acestei uniri”.[280]

În octombrie 1918, cu puțin timp înainte de sfârşitul ocupației germane, academicienii din Bucureşti şi Iaşi se întrunesc, în sfârşit, în capitala Moldovei. Cu acest prilej, Bogdan i se destăinuie lui Iorga, confratele, dar şi cumnatul său (căsătorit cu o soră a lui Bogdan): „Umilințele la care au fost supuşi românii de către ocupanți au fost nespuse. Hentsch era şeful real al întreprinderii de stoarcere. Tuelff se purta ca un rege. Mackensen era inaccesibil. Nici pe vremea turcilor distanțele nu erau aşa de mari. Indigenul, de orice clasă, nu era privit decât ca un țigan, ca un paria.”[281]

„Umilința” e cuvântul-cheie. Iar „germanofilii”, tocmai fiindcă îşi făcuseră iluzii, sperând că vor fi tratați convenabil, aveau motive în plus să se fi simțit umiliți.

---

278 Pe această temă, câteva scrisori ale lui Bogdan adresate lui I. Bianu, din 5 şi 9 iunie 1917, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, pp. 288-289.

279 „Deschiderea cursurilor Facultății de Medicină”, în *Gazeta Bucureştilor*, 5 decembrie 1917.

280 „Deschiderea cursurilor Universității din Bucureşti”, în *Gazeta Bucureştilor*, 24 aprilie 1918.

281 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, pp. 82-83 (însemnarea din 11 octombrie 1918).

Alexandru Bogdan-Piteşti (1871-1922)

Informații sigure despre viața lui Alexandru Bogdan-Piteşti sunt destul de puține. Totul este învăluit într-o legendă care i-a sedus sau indignat pe contemporani şi îi asigură o prezență prelungită în posteritate. Este legenda unui intelectual imaginativ şi generos şi a unui escroc cinic şi pervers, fețe opuse care pot fi privite separat sau laolaltă. Bogdan-Piteşti a înțeles să-şi trăiască viața cum a crezut el de cuviință, într-o deplină amoralitate şi într-un spirit de permanentă provocare. Şi-a petrecut adolescența şi prima tinerețe în Elveția şi în Franța. Trece la catolicism la Geneva (chiar în patria protestantismului!), iar din Franța este expulzat (în 1894) ca anarhist.[282] A rămas toată viața un anarhist, înclinat să contrazică ierarhiile şi valorile stabilite. Catehismul catolic nu pare a fi principalul lui îndreptar: trăieşte în concubinaj cu o tânără poloneză, pe care o oferă generos şi altora, lui Mateiu Caragiale, de pildă; este şi homosexual. Gala Galaction are câteva rânduri semnificative despre atmosfera rafinată şi echivocă din casa lui Bogdan-Piteşti: „Domnea o libertate de spirit uluitoare… Veneau popa Auner, de la biserica Sf. Iosif, catolic; Storck, protestant; Pişculescu, ortodox; Moşoi, anarhist. Apoi, Victor Eftimiu, Ion Minulescu, A. de Herz, Adrian Maniu, Han, Paciurea, Fundoianu, Claudia Milian, plus o duzină de escroci şi de prostituate."[283] Pentru a-şi duce trenul de viață – propria-i avere nu ajungea – avea nevoie de bani, pe care-i lua, fără multe scrupule, de unde se nimerea. Îi ajuta şi pe alții, pe artişti, pe scriitori. Tot Gala Galaction l-a caracterizat succint şi exact: „Firea lui adevărată era o fire de haiduc. Jefuia şi dăruia."[284]

Rolul lui Bogdan-Piteşti a fost de prim ordin în mişcarea artistică românească din jurul anului 1900.[285] I-a încurajat pe artişti, pictori şi sculptori, i-a stimulat, le-a cumpărat o mulțime de opere (avea cea mai mare colecție de artă din epocă), i-a invitat să lucreze în conacul său de la Vlaici. Cariera lui Luchian mai ales nu poate fi disociată de numele lui. A avut şi intuiții literare: e cel dintâi care a văzut în Arghezi un mare scriitor.

Viitorul „germanofil" începe prin a fi un filofrancez desăvârşit. Prefațându-i, în 1897, lui Alexandru Macedonski volumul de poezii scrise în franceză *Bronzes*, el denunță ofensiva germană în România, acuzându-l în acest sens şi pe regele Carol I. „Il y eut en Roumanie une lutte terrible, sourde, de 1866, surtout de 1870

---

282 O amplă prezentare biografică a lui Al. Bogdan-Piteşti, alături de informații privitoare şi la familia lui, în *Figuri contimporane din România*, dicționar biografic ilustrat (sub direcția lui Th. Cornel şi T. Arghezi), Bucureşti, 1909, pp. 340-351.

283 F. Aderca, *Mărturia unei generații*, Bucureşti, 1929, interviul cu Gala Galaction, pp. 112-113.

284 „De vorbă cu prof. Gala Galaction despre Bogdan-Piteşti şi cenaclul său", în *Evenimentul zilei*, 19 august 1943.

285 Despre contribuția la mişcarea artistică, vezi Theodor Enescu, *Scrieri despre artă*, vol. II, Editura Meridiane, Bucureşti, 2003: „Primul muzeu de artă românească modernă: colecția Alexandru Bogdan-Piteşti", pp. 29-164; Petre Oprea, *Colecționarul mecena Alexandru Bogdan-Piteşti*, Editura Maiko, Bucureşti, 1999.

à nos jours, contre tout ce qui était français. […] Tout ce qui était esprit franéais a été persécuté, honni, pourchassé méthodiquement en Roumanie."[286] Ofensivă germană reală în cultura românească, dar nu mai puţin exagerare flagrantă a autorului, în condiţiile în care influenţa germană mai avea mult până să atingă (şi nu va atinge vreodată) nivelul influenţei franceze. Pentru Bogdan-Piteşti, fireşte, modelul absolut, împodobit cu toate calităţile, rămânea Franţa: „La France, pays du Rêve et de l'Idéal… pays de la Beauté, de l'Intelligence et de la Grâce…"[287]

Acest om, de cultură franceză şi mare admirator al Franţei, devine unul dintre „germanofilii" notorii odată cu declanşarea Primului Război Mondial. Banii germani, s-a zis; desigur, nu-l vedem pe Bogdan-Piteşti refuzând bani de la germani. Nu refuza bani din principiu! Relaţia, s-a mai spus, cu Grigore Cantacuzino, fiul Nababului, el însuşi cu ambiţii de ascensiune politică. Doar că Grigore Cantacuzino se manifestă în primele zile ale războiului mai curând ca francofil, şi aceasta este şi linia iniţială a ziarului său *Minerva*, cumpărat câteva luni mai târziu de germani, ceea ce a dus desigur la schimbarea orientării, în timp ce însuşi Cantacuzino se apropia de politica „germanofilă" a lui Marghiloman. *Seara* însă, socotit tot ziar al lui Cantacuzino, dar având-l cel puţin formal ca patron pe Bogdan-Piteşti (din martie 1913 până în octombrie 1914), este cu Puterile Centrale din primul moment, odată cu atentatul de la Sarajevo, când nici nu se credea că va fi război. Greu de crezut că nemţii plătiseră înainte de a se dumiri cum stau lucrurile. Articolele publicate de Bogdan-Piteşti în *Seara* (sub pseudonimul Al. Dodan) sunt cât se poate de clare şi nu par lipsite de sinceritate. *Sărmana Franţă!* exclamă el. „Statul cel mai democratic, cel mai civilizat şi cel mai generos" s-a lăsat atras în conflict de către Rusia, „oligarhia cea mai sălbatică, cea mai ignorantă şi cea mai sângeroasă"; este „călcată şi sfâşiată de ulani pentru triumful Rusiei pogromurilor şi asasinatelor".[288] Neutralitatea românească e cea mai înţeleaptă soluţie pentru moment. Ar fi „o crimă naţională" să mergem cu Rusia, cu riscul „de a nu mai fi părăsiţi de hoardele muscăleşti intrate ca aliate în Moldova".[289] Dacă vom fi nevoiţi să alegem, între Rusia şi Austria, ultima e de preferat. Austria „ne poate apăra în contra puhoiului slav", în timp ce Rusia, „odată Austria distrusă, ne-ar înghiţi fără îndoială".[290] *Adevăraţii învingători* nu vor fi marile puteri angajate în luptă, pe care conflictul le va istovi, vor fi cei care vor şti să rămână deoparte.[291] Deşi devenit conservator, anarhistul Bogdan-Piteşti nu-şi reneagă mai vechile opţiuni sociale. Salută demonstraţiile pentru pace ale muncitorimii socialiste, „izvorâte din cugetul şi din simţirea întregului popor românesc".[292] Iar când vine vorba de dezrobirea românilor din Ardeal, atrage atenţia că ar fi cazul „să dezrobim întâi pe cei şapte milioane de

---

[286] Alex. Bogdan-Piteşti, Préface, la Alexandre Macedonski, Bronzes, 1897, pp. X şi XXI.
[287] Ibidem, pp. L-LI.
[288] Al. Dodan [Al. Bogdan-Piteşti], „Sărmana Franţă", în *Seara*, 23 iulie 1914.
[289] Al. Dodan, „O hotărâre înţeleaptă", în *Seara*, 24 iulie 1914.
[290] Al. Dodan, „Neutralitatea României", în *Seara*, 26 iulie 1914.
[291] Al. Dodan, „Adevăraţii învingători", în *Seara*, 9 august 1914.
[292] Al. Dodan, „Pentru pace", în *Seara*, 6 octombrie 1914.

țărani de aici”: cei de „dincolo” au mai mult pământ şi mai multe drepturi decât ei.[293] În fond, în ce priveşte orientarea externă a României, Bogdan-Piteşti vede lucrurile precum mulți alți intelectuali, inclusiv propriii colaboratori (Tudor Arghezi, Gala Galaction); determinantă e teama de Rusia. Banii germani, care apar la un moment dat, par mai curând consecința decât mobilul inițial al opțiunii sale. Cert e că în 1915-1916, continuând să publice sub acelaşi pseudonim în *Seara*, devine tot mai intervenționist, în favoarea Puterilor Centrale. „În ziua când Tripla Înțelegere va fi învinsă, când mai ales armatele ruseşti vor fi cu totul înfrânte, vom pomi şi noi peste Prut să ne realipim Basarabia noastră, vor porni şi bulgarii să-şi ia Macedonia lor, Finlanda îşi va cere drepturile călcate în picioare de regimul țarist. Polonezii îşi vor reînvia regatul lor glorios, alături de ucrainenii care vor scăpa şi ei de sub jugul muscălesc.”[294] Victoria Puterilor Centrale va însemna triumful naționalităților! *Peste Carpați, peste Dunăre ori peste Prut?* se întreabă el în martie 1916. Nici în glumă nu se mai poate crede că germanii şi aliații lor vor fi înfrânți. Idealul național nu mai are nicio şansă să fie înfăptuit peste Carpați, dar „îl putem realiza peste Prut. O vom face la timpul oportun”.[295]

Curios este că pe lunga listă a spionilor germani şi austro-ungari, reali sau presupuşi, alcătuită de Direcția Poliției şi a Siguranței Generale, nu îi figurează numele. Ştim însă că, la începutul anului 1916, a făcut o călătorie la Berlin, împreună cu amanta sa şi cu Mateiu Caragiale, după cum rezultă dintr-o însemnare ulterioară a celui din urmă.[296] Mai ştim că omul politic german Mathias Erzberger, aflat în februarie 1916 la Bucureşti, într-o vizită de explorare a intențiilor României încă neutrale, a avut un schimb de păreri cu arhiepiscopul catolic Netzhammer (care i-a servit şi ca intermediar pentru o întrevedere cu regele Ferdinand) privitor la Bogdan-Piteşti şi ce ar putea face el în favoarea Germaniei (arhiepiscopul comunicându-i interlocutorului său opiniile nu prea favorabile care circulau la Bucureşti cu privire la acesta).[297] În sfârşit, numele lui Bogdan-Piteşti nu putea lipsi din faimosul „dosar Günther” (după numele fostului director german de la „Steaua Română” în a cărui casă de fier s-a găsit, după începerea războiului, registrul împărțirii de bani pentru cumpărarea oamenilor politici; din păcate, dosarul a dispărut, aşa că nu cunoaştem decât acuzele vehiculate în epocă). Din totalul de 37 de milioane, Bogdan-Piteşti figura cu

---

293 Al. Dodan, „ «Frații de dincolo» şi «frații de dincoace»”, în *Seara*, 12 noiembrie 1914.

294 Al. Dodan, „Războiul marilor puteri şi atitudinea statelor mici”, în *Seara*, 10 martie 1915.

295 Al. Dodan, „Peste Carpați, peste Dunăre, ori peste Prut?”, în *Seara*, 8 martie 1916.

296 Mateiu Caragiale, *Jurnal, 1927-1935*, în Al. Oprea, *Mateiu I. Caragiale, Dosar al existenței, Muzeul Literaturii Române*, Bucureşti, 1979, pp. 40-42.

297 „Erzberger şi Al. Bogdan-Piteşti”, în *Adevărul*, 24 noiembrie 1919; Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. II, p. 904 (însemnarea din 25 noiembrie 1919).

840.000 lei.[298] Tot după Mateiu Caragiale, banii germani s-ar fi dus în bună parte pe „case, terenuri, două automobile, tablouri, obiecte de artă”.[299]

La un an după ce *Seara* a fost vândută nemților, Bogdan-Piteşti avea să se implice în editarea unui nou ziar, *Libertatea*, care apare, cu orientare similară, din octombrie 1915 până în iulie 1916; numele lui nu figurează, dar cei doi redactori sunt apropiații săi: Tudor Arghezi şi Gala Galaction. Tot Arghezi şi Galaction conduc „germanofila” revistă culturală *Cronica* (februarie 1915-iulie 1916); se poate presupune că şi aici este amestecat Bogdan-Piteşti.

Sub ocupație, rămas la Bucureşti, nu se remarcă însă în vreun fel. Germanii ar fi constatat că banii lor au fost folosiți mai mult pentru cheltuieli proprii decât pentru propagandă. Fapt este că şi Bogdan-Piteşti îşi avea demnitatea lui: storcea bani, dar nu se înjosea. Aici intervine episodul – cât de autentic, greu de spus, dar acordându-se cu legenda personajului – relatat de I.G. Duca în *Memoriile* sale: „Puțin înainte de intrarea noastră în război, acoliții şi spionii dlui von dem Bussche s-au dezmeticit şi şi-au dat seama că au fost mistificați în modul cel mai îndrăzneț de un escroc în stil mare. Şi furioşi pe el că i-a escrocat, pe ei că s-au lăsat atât de lesne să fie escrocați, cum au intrat în Bucureşti una din primele lor griji a fost să se răzbune împotriva lui Bogdan-Piteşti. Un ofițer de la comandatura germană, care ştia româneşte fiindcă locuise mai multă vreme la noi, a fost deci pe dată însărcinat să ridice pe Bogdan-Piteşti şi să-l aresteze. Adus printre baionete în biroul său, ofițerul în chestiune – înainte de a trimite la închisoare pe cel ce îşi bătuse joc cu atâta cinism de arginții poporului german - s-a crezut dator să îi repete pe un ton amenințător şi răstit toate imputările pe care patria sa escrocată i le aducea. În timp de o jumătate de oră Bogdan-Piteşti a ascultat imperturbabil groaznicul rechizitoriu al cărui laitmotiv era: eşti un escroc ordinar, ne-ai luat bani ca să ne faci serviciul cutare şi cutare şi n-ai făcut nimic, ai băgat banii în buzunarele d-tale, ți-ai cumpărat case şi terenuri, te-ai îmbogățit cu neruşinare pe spinarea noastră. Or noi nu te-am cumpărat pentru aceasta, ci pentru a sluji interesele noastre. În cele din urmă Bogdan-Piteşti, solemn, s-a ridicat şi mângâindu-şi liniştit barbişonul a spus răspicat ofițerului uluit: «Da, domnule ofițer, e adevărat – sunt un escroc, dar aş vrea să ştiu ce v-ați închipuit când ați între prins acțiunea dvs. de corupție la noi? Ați crezut oare că veți putea cumpăra în România oamenii cinstiți? V-ați înşelat amarnic, în această țară nu puteți cumpăra decât escroci, decât escroci ordinari ca mine».”

„Mărturisesc – conchide memorialistul – că sunt ispitit pentru această replică de o admirabilă şi atavică demnitate națională nu să iert, dar să uit toată turpitudinea vieții lui Bogdan-Piteşti.”[300]

[298] Printre cei care înregistrează această informație este şi I. Bianu: însemnarea din 20 octombrie/2 noiembrie 1916, B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 50; în afara lui Bogdan-Piteşti, cu cei 840.000 de lei, mai figurează N. Fleva, cu 100.000 de lei, şi Al. Bădărău, cu 500.000.

[299] Mateiu Caragiale, *op. cit.*, p. 30.

[300] I.G. Duca, *Memorii*, vol. III, pp. 191-192.

Octav Botez (1884-1943)

Frate cu Jean Bart, Octav Botez aparține cercului de la *Viața românească*; critic şi istoric literar, profesor de liceu înaintea Primului Război Mondial, mai târziu conferențiar şi profesor la Universitatea din Iaşi.

Octav Botez îi dă replica în *Viața românească* lui C. Antoniade, care publicase în *Noua revistă română* un articol intitulat „Imperialismul culturii germane”. Criticul ieşean nu idealizează Germania, al cărui punct vulnerabil îl vede în domeniul structurilor şi mentalităților politice: „Cu militarismul ei prusian, cu straşnica ei disciplină şi organizare exterioară, Germania a rămas la forma de stat medievală, în care domină principiul de autoritate.” Cauza o vede în poziția centrală a Germaniei în Europa; înconjurată din toate părțile de națiuni puternice, a dezvoltat o psihologie de cetate asediată. Botez nu e de acord cu teza lui Antoniade, potrivit căreia înfrângerea Germaniei va avea drept consecință democratizarea ei. I se pare mai probabil contrariul: „o întărire a sistemului politic reacționar şi militarist” (premoniție?). Nu este de acord nici cu interpretarea războiului ca o ciocnire a două idealuri de cultură opuse, democrația contra forței. Pentru simplul motiv că „alături de Franța şi Anglia luptă Rusia”, iar Rusia e un stat „încă semiasiatic”. „Dintre marile puteri angajate astăzi în luptă, numai despre Franța se poate spune că nu luptă pentru hegemonie. A luptat odinioară de ajuns pentru dânsa. Anglia luptă pentru păstrarea hegemoniei sale economice şi navale pe glob, iar pe continentul european lupta pentru hegemonie se dă între Germania şi Rusia. Şi nimeni nu crede că ea se va sfârşi acum. Conflictul istoric dintre slavism şi germanism va dura generații şi secole poate. Şi dacă Rusia e azi învingătoare, nu numai Peninsula Balcanică, dar şi Europa Centrală sunt condamnate să intre în sfera ei de influență, dacă nu sub protectoratul său. […] Împotriva acestor hoarde şi a valului slav, Germania va avea misiunea istorică să apere Europa Centrală, amenințată de regimul autocrat al cnutului, şi aceasta va fi silită de forța împrejurărilor să se reorganizeze în jurul şi sub conducerea ei.” Dacă Rusia ar fi înfrântă şi scoasă un timp din jocul european, Germania, eliberată de presiunea externă, ar putea cunoaşte un proces de democratizare. Victoria Germaniei – asigură Botez – nu ar în semna „desființarea culturii latine”. Germania ar fi tentată să menajeze Franța (aflată oricum pe panta declinului ca putere mondială) şi chiar să şi-o apropie, pentru a se pregăti de formidabilul ei război cu Anglia, care de abia a început.[301]

Într-un alt articol – „Cultură şi umanitate” –, Botez relativizează violențele comise de armatele germane, amintind că nici francezii nu s-au purtat mai bine când au invadat teritoriul german. Ține să sublinieze, în ciuda structurilor politice învechite, marile calități ale germanilor şi contribuția lor la civilizația lumii. Iar Franței îi reproşează angajarea „în acest nenorocit război alături cu țarismul”.

[301] Octav Botez, „Asupra imperialismului german”, în *Viața românească*, ianuarie-martie 1915, pp. 207-214.

Crede ea că în felul acesta „serveşte în adevăr cultura europeană şi marile ei idealuri”?[302]

Este curios cum din aceste articole lipseşte România. Nu e vorba nici de Basarabia, nici de Transilvania. Se pare că pentru Botez, miza războiului, inclusiv pentru România, este alta: alegerea între o Europă dominată de Rusia sau de Germania.

[302] O.B., „Cultură şi umanitate”, în *Viața românească*, ianuarie-martie 1915, pp. 283-286.

Traian Bratu (1875-1940)

Ardelean din mărginimea Sibiului, născut la Răşinari, Traian Bratu trece în Regat în 1894, îndată după terminarea liceului. Urmează Facultatea de Litere şi Filosofie la Bucureşti şi, ceva mai târziu, între 1902 şi 1907, se specializează în germanistică la Berlin, unde îşi ia şi doctoratul. Căsătorit cu o nemțoaică. Conferențiar de limba şi literatura germană la Universitatea din Iaşi în 1907, profesor agregat în 1913, profesor titular din 1916.

Încă un intelectual transilvănean „germanofil”. Când Ioan Ursu, ca şi el ardelean şi profesor la Universitatea din Iaşi, demontează în *Adevărul*, „Gogorița primejdiei ruseşti”, susținând că România greşise aruncându-se în brațele Austro-Ungariei din pricina unei Basarabii oricum pierdute, care nu mai era decât un „cadavru”, Bratu notează indignat: „aceste cuvinte sunt o ruşine pentru un profesor român de istorie”.[303] Sub semnătura „un profesor”, el lansează o scrisoare-apel, publicată, alegere semnificativă, în *Moldova*, „către congresiştii ardeleni şi bucovineni” întruniți (din inițiativa lui Simeon Mândrescu) la Bucureşti, la 15 martie 1915. Îi asigură că „atât suferințele alor noştri, cât şi idealul închegării unei Românii mari îşi au locul lor în inima mea”. Nu trebuie însă pentru aceasta să „se primejduiască existența şi neatârnarea Regatului”. Or, primejdia nu vine „din partea celor 7 până la 8 milioane de unguri, favorizați până acum de împrejurări, dar prea slabi pentru a ne putea cotropi. […] De moarte ungurească, românii n-au să moară, nici cei din Ardeal”. Ceea ce îl îngrijorează e „tăcerea de mormânt a Basarabiei”. „Comparați această Basarabie cu zgomotul dureros, ce-i drept, dar vajnic şi plin de viață al luptei ce se dă în Ardeal. Acolo, la Rusia e primejdia, căci nu închisoarea şi forța brutală, ci adormirea şi distrugerea sufletelor primejduiesc ființa unui neam.” Românii riscă să se înece în „oceanul panrusesc”. Menirea lor este „de a contribui la apărarea Apusului în contra invaziunilor din Răsărit”. „Ispititorii” României – aluzie la Franța – vorbesc de latinitate, ca şi cum ruşii ar lupta pentru latinitate. „Nu pentru popoarele mici se luptă cei mari, ci pentru interesele lor proprii.”[304]

Sublocotenent în rezervă, „germanofilul” Bratu ajunge pe front în august 1916 şi se comportă exemplar în luptele din Dobrogea (fiind avansat locotenent), apoi în Moldova, în luptele de la Oituz şi de pe valea Trotuşului; este demobilizat abia în mai 1918. El, „germanofilul”, care a luptat efectiv împotriva germanilor, fiindcă asta îi era datoria față de România, îi va privi plin de dispreț pe colegii săi antantofili (I. Ursu, O. Tafrali, I. Găvănescul) care, în loc să meargă pe front, au preferat să facă propagandă românească la Paris.[305]

---

[303] Cătălin Botoşineanu, „Profesorii universității din Iaşi…”, *op. cit.*, p. 285; articolul lui I. Ursu a apărut în *Adevărul* la 18 septembrie 1914.

[304] Un profesor [Traian Bratu], "Către congresiştii ardeleni şi bucovineni", în *Moldova*, 14 martie 1915.

[305] Traian Bratu către Dimitrie Gusti, decanul Facultății de Litere şi Filosofie, 10 iulie 1919, B.A.R., mss., Arhiva Traian Bratu, A- 1636.

B. Brănişteanu (1874-1947)

Evreu de origine, cu studii universitare de sociologie şi economie politică la Berlin, foarte pătruns de cultura germană, Brănişteanu a fost unul dintre cei mai cultivaţi jurnalişti pe care i-a avut presa românească. Aproape întreaga sa carieră s-a desfăşurat la *Adevărul* şi la celelalte publicaţii aparţinând acestui grup (printre care *Dimineaţa*); a fost un timp şi corespondent al importantului ziar german *Frankfurter Zeitung*. Când, în 1914, *Adevărul* a optat decisiv pentru Antanta, Brănişteanu s-a văzut izolat în redacţie, ca singur simpatizant al Puterilor Centrale, manifestându-şi astfel poziţia de „adversar neclintit al unei politici de alăturare de Rusia"; fără a părăsi gazeta, a încetat să participe la definirea liniei ei politice şi s-a mărginit să publice articole „neangajate".[306]

Sub ocupaţie, rămas la Bucureşti, s-a alăturat lui C. Stere, ca redactor-şef, în editarea ziarului *Lumina* (din 1 septembrie 1917); cei doi şi-au împărţit în mod egal activele gazetei.[307] În timp ce Stere îşi rezervă articolul de fond, Brănişteanu, pe lângă teme politice, abordează o varietate de subiecte sociale şi culturale, pornind de la premisa că trebuie reclădită întreaga viaţă românească pe temelia adevărului.[308] Aparent îndepărtate de politica zilei, articolele sale de la rubrica „Păreri şi impresii" au însă destul de frecvent o morală „germanofilă". Când vorbeşte despre Shakespeare, ţine să sublinieze că recuperarea modernă a marelui dramaturg datorează esenţialul criticii germane care a înlăturat minimalizatoarele idei preconcepute franceze.[309] Când scrie despre Capşa, reproşează faimosului local faptul că aici „s-a pus la cale toată agitaţia şi propaganda celor doi ani de neutralitate".[310] „Francezii despre germani" este un studiu din care rezultă, chiar cu citate din autori francezi, superioritatea culturii germane![311]

Să mai spunem că Brănişteanu a avut relaţii foarte apropiate cu oamenii politici români, mai apropiate şi mai „personale" decât au îndeobşte jurnaliştii. În timpul războiului, a păstrat o strânsă legătură cu Marghiloman şi îndeosebi cu Titu Maiorescu, pe care ajunsese să-l vadă aproape zilnic. Printre altele l-a ţinut la curent pe Maiorescu cu demersurile făcute încă din primăvara anului 1917 pentru editarea viitorului ziar *Lumina*; Maiorescu nota la 21 aprilie/8 mai 1917: „Dimineaţa Brănişteanu la mine cu vorbă despre greutăţile la înfiinţarea noului ziar sub redacţia lui Stere şi a sa (greutatea de a avea hârtie, transportul ei din Germania etc.)." Lui Maiorescu, ziaristul îi consacră un articol apărut la 2 iunie în *Rumänien în Wort und Bild*, revista scoasă de germani la Bucureşti. Este nesem-

[306] B. Brănişteanu a scris pe larg despre activitatea, relaţiile şi opiniile sale, în *Jurnal*, 3 volume publicate până în prezent, Editura Hasefer, Bucureşti, 2003-2006.

[307] Z. Ornea, *Viaţa lui C. Stere*, Compania, Bucureşti, 2006, pp. 529-530.

[308] B. Brănişteanu, „Foiletonul", în *Lumina*, 1 septembrie 1917.

[309] *Lumina*, 15 noiembrie 1917.

[310] *Lumina*, 6 aprilie 1918.

[311] *Lumina*, 22 septembrie 1917.

nat, dar ştim că îi aparţine tot dintr-o notă a lui Maiorescu, datată 20 mai/2 iunie, unde se reia şi chestiunea întârzierii ziarului: „Carpiştii caută să împiedice apariția ziarului lui Stere, precum au împiedicat publicarea în noua revistă ilustrată germană a unui articol al lui Brănişteanu în lauda mea.”[312] Ceva mai târziu, Brănişteanu va face în *Lumina* elogiul lui Maiorescu, cu o încheiere tăioasă la adresa celor socotiți răspunzători de dezastrul țării: „Şi glasul acestui om nu a găsit ascultare la aşa-zişii factori responsabili ai țării, care împotriva şi a sfatului lui argumentat temeinic, au pornit războiul acesta nenorocit.”[313]

[312] Extrase din *Jurnalul* lui Titu Maiorescu.

[313] B. Br., „Păreri şi impresii. Titu Maiorescu”, în *Lumina*, 1 martie 1918.

Frații Caragiale: Mateiu (1885-1936) şi Luca (1893-1921)

În 1914, şi Luca, şi Mateiu sunt abia la începutul carierei lor scriitoriceşti. Luca avea să moară foarte tânăr, fără să se impună; lui Mateiu însă îi era hărăzită gloria literară, mai ales postumă. Tatăl lor, Ion Luca Caragiale, murise în 1912, la Berlin, într-un exil voluntar în cea mai civilizată, după el, capitală a Europei. Despărțirea de Balcani şi opțiunea ostentativă pentru Europa Centrală l-ar fi determinat probabil în 1914 să se înscrie printre „germanofili". N-a mai apucat s-o facă, însă ambii săi fii au mers în această direcție.

Pentru Luca, trăit la Berlin până la vârsta de 19 ani, va fi contribuit atmosfera germană a formației sale. Alegerile lui Mateiu – fiu natural, deşi recunoscut – sunt însă, de regulă, opuse vederilor tatălui.[314] Un prim sejur la Berlin în 1904-1905 se încheie brusc fiindcă nu agreasе dorința paternă de a-l vedea student la drept. Revine în capitala Germaniei pentru două-trei luni în 1907, şi apoi în 1912, cu prilejul morții lui I.L. Caragiale. Nu s-a apropiat de cultura germană; reperele lui culturale sunt franceze şi franceza e limba lui de cultură. Înclinarea lui spre politica „germanofilă" apare mai mult ca o chestiune de conjunctură. Visurile lui nobiliare (un adevărat delir!) îl apropie mai curând de conservatorii în bună parte „germanofili" decât de liberalii aproape toți „antantofili". E şi relația cu Bogdan-Piteşti, din 1912 şi, încă şi mai strâns, în 1915. Se află în legătură şi cu redacția de la *Seara*, ziarul patronat de Bogdan-Piteşti. Acesta îi împrumută bani – probabil nemțeşti la origine! —, în total vreo 10.000 de lei, sumă considerabilă pe atunci, pe care bineînțeles că nu i-o mai restituie. La începutul anului 1916 merge pentru a patra oară la Berlin, însoțindu-i pe Bogdan-Piteşti şi pe metresa acestuia, care devenise şi amanta lui.[315] Rămâne în Bucureştiul ocupat, unde se învârte prin cercuri apropiate nemților, în căutarea unei situații. Marghiloman notează la 16 decembrie 1917: „Lupu Kostaki obosit de germani; îi cer ca prefecți pe Caragiale, fost şef de cabinet al lui Bădărău şi bănuit de el ca spion al lor pe timpul guvernului Maiorescu, şi un oarecare Moisescu, pe care refuză să-l numească."[316] Nu va obține postul, în ciuda sprijinului german! Cât despre bănuiala de spionaj, nu există nicio confirmare (nu figurează, în orice caz, pe lista numeroşilor spioni reali sau pre supuşi din arhiva Direcției Poliției şi Siguranței Generale).

Cât despre Luca, el devine în 1917 şeful de cabinet al lui Virgil Arion, gerantul Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice. Iarăşi, din jurnalul lui Marghiloman: „Prânz mare la Athénée Palace oferit de feldmareşalul Mackensen funcționarilor români. Cele două state-majore ale mareşalului şi ale generalului Tülff. Tzigara găseşte bizar ca nişte băiețandri ca Chercea, Caragiale etc. să fie invitați. Lupu la

---

[314] Datele vieții lui Mateiu Caragiale sunt minuțios consemnate de Ion Iovan: *Mateiu Caragiale. Portretul unui dandy român*, Compania, Bucureşti, 2002.

[315] Mateiu Caragiale, *Jurnal 1927-1935*, *op. cit.*, pp. 30-34 şi 40-42.

[316] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, p. 290.

dreapta mareşalului, V. Arion la stânga…”[317] Şi tot Marghiloman: „Tzigara soseşte la prânz furios. […] Refuzând să dea şase sergenţi de oraş pentru a face serviciu de garderobieri la Facultatea de Medicină, pentru inaugurarea de mâine, Caragiale, şeful de cabinet al lui Virgil Arion, după sfatul acestuia, s-a dus să se plângă colonelului Hentsch!”[318] Cum se vede, Luca era bine văzut, activ şi avea uşi deschise, ceea ce, dată fiind şi tinereţea lui, stârnea uneori adversităţi.

După instalarea guvernului Marghiloman, Luca şi Mateiu se numără printre cei rămaşi fideli lui Carp. Ambii sunt semnatari ai apelului adresat bătrânului lider conservator cu ocazia zilei onomastice la sfârşitul lunii iunie 1918.

---

[317] *Ibidem*, vol. II, p. 257 (însemnarea din 14 octombrie 1917).
[318] *Ibidem*, vol. II, p. 282 (însemnarea din 2 decembrie 1917).

Andrei Corteanu (1879-1959)

Licențiat în drept, avocat, un timp judecător, director, din octombrie 1915 până în noiembrie 1916, la Steagul, Andrei Corteanu urmează, în Partidul Conservator, linia lui Marghiloman. Maiorescu își amintea că i-a dat bilă albă la un examen şi, nu prea darnic în calificative generoase, nu ezita să-l numească „inteligentul Corteanu".[319]

Scenariile pe care le imaginează Corteanu într-un lung articol intitulat *Războiul european şi interesele noastre* (în numerele din februarie şi martie 1915 ale *Convorbirilor literare*)[320] sunt într-adevăr inteligent asamblate, doar că istoria – poate mai puțin inteligentă – a refuzat să le ratifice. Teza lui este că principala miză a războiului se află în spațiul, predominant slav, al Europei centrale şi central-răsăritene. Câştigă Rusia, aceasta înseamnă sfârşitul monarhiei habsburgice şi dominația rusească asupra întregii regiuni. Câştigă Puterile Centrale, ruşii sunt împinşi spre Asia, iar celelalte popoare slave ajung să fie confederate sub influența elementului germanic. României nu i-ar fi de niciun folos alipirea Transilvaniei, mergând alături de ruşi şi în condițiile victoriei ruseşti; ar fi înecată într-o mare slavă, iar soarta ei va fi astfel pecetluită: „Cu sau fără Transilvania şi Bucovina, victoria deplină a ruşilor va însemna desființarea naționalității româneşti […], desființarea noastră ca popor, vom avea o soartă analoagă cu aceea a polonezilor sau a finlandezilor".[321] Invers, în cazul unei depline victorii austro-germane, România, mărită cu Basarabia, se va alipi Austriei, ceea ce va rezolva întreaga problemă a unității româneşti. „Nu numai că vom lua loc între statele Europei Centrale ca stat național român, federat pentru marile interese cu popoarele Austriei, aşezate pe noi baze constituționale, pe principiul independenței naționale, dar intrând în Austria vom lua ca im portanță locul ungurilor. Granița Europei Centrale, federate, spre Rusia de Sud şi gurile Dunării, fiindu-ne încredințată nouă, ungurii vor trece pe al doilea plan în procesul nostru cu ei, devenit un proces intern înăuntrul statelor Austriei Noi, în care numărul şi situația noastră vor fi hotărâtoare, noi vom avea câştig de cauză."[322] Dacă românii vor Transilvania, trebuie să pornească împotriva ruşilor, nu a austro-ungarilor!

Corteanu publică un articol şi în *Viața românească*, concurenta *Convorbirilor literare*, dar aflată pe aceeaşi lungime de undă în chestiunea națională. Din nou afirmă că România trebuie să ia parte la o „acțiune decisivă în contra ruşilor"; rămânând neutră, nu va obține nici Basarabia, nici cooperarea ulterioară a

---

[319] Titu Maiorescu, *Jurnal*, 14/27 octombrie 1915 şi 21 aprilie/4 mai 1916.

[320] Andrei Corteanu, „Războiul european şi interesele noastre", în *Convorbiri literare*, februarie 1915, pp. 184-204, şi martie 1915, pp. 270-282.

[321] *Ibidem*, pp. 279-280.

[322] *Ibidem*, p. 282.

austro-germanilor. „Noi nu vom putea coopera cu ruşii, chiar în caz de victorie a lor”; „rațiunea şi nevoile neamului nostru” împing România tot spre Germania.[323]

În vremea ocupației, Corteanu rămâne în apropierea lui Marghiloman. Când acesta formează guvernul, în martie 1918, este numit secretar general al Ministerului de Finanțe, trecând apoi, în aceeaşi poziție, la Interne, portofoliu deținut chiar de primul-ministru. A fost, în perioada acestei guvernări, mâna dreaptă a lui Marghiloman.

[323] A. Corteanu, „Psihologia politicii neutrale române, evoluția opiniei publice şi eventualitățile intrării în acțiune”, în *Viața românească*, aprilie 1915, pp. 85-110.

George Coşbuc (1866-1918)

Poetul Coşbuc nu are nevoie de prezentare. Să spunem doar că în perioada de care ne ocupăm apărea drept cel mai de seamă scriitor român în viaţă şi, în orice caz, ca cel mai mare poet după Eminescu. Era şi cel mai discret dintre oamenii de litere. Mai mult decât atât: închis, ascuns.

Neangajarea lui în anii războiului a suscitat tot felul de comentarii, cu atât mai motivate cu cât anterior abordase frecvent, în versuri sau în proză, subiecte cu semnificaţie naţională. Ideea unităţii românilor nu lipsea din scrierile lui, inclusiv imaginea unei viitoare Românii Mari: „Asuprirea vremii şi întâmplarea au făcut că numai Muntenia şi Moldova fac stăpânire românească, Regatul României, iar celelalte sunt în jugul străinilor. Una, Basarabia, e sub mâna ruşilor; una, Bucovina, sub a austriecilor, iar patru, Ardealul, Crişana, Maramureşul şi Banatul sub a ungurilor. N-a fost totdeauna aşa şi, dac-o vrea Dumnezeu, n-o să fie până-n veci!”[324] Iar poezia *Spadă şi corăbii*, inclusă în ediţia a VI-a, din 1915, a volumului *Fire de tort*, imaginează o stăpânire românească întinsă atât spre Vest, peste munţi, cât şi spre Răsărit, la Marea Neagră.

Rămâne o enigmă ce a gândit Coşbuc în toţi aceşti ani; nimeni n-a putut afla, nu s-a destăinuit nimănui. Poate că el însuşi ezita între soluţii contradictorii. Moartea fiului său Alexandru într-un accident de automobil (cumplită reeditare, în plan personal, a *Morţii lui Fulger*), care l-a afectat cumplit, făcându-l să se retragă şi mai mult în sine, a fost interpretată ca o posibilă cauză a izolării de vâltoarea evenimentelor. Argumentul nu rezistă, dintr-un simplu motiv de cronologie: Alexandru dispare în august 1915, un an după începerea războiului; or, până atunci, toţi cei care avuseseră ceva de spus se exprimaseră cu prisosinţă. Coşbuc se mărgineşte la două-trei poezii, cu mesaj nu tocmai explicit. *Morţi – pentru cine?* se intitulează prima dintre ele, apărută în septembrie 1914.[325]

Nepoţii lui din Ardeal sunt trimişi să moară pentru o cauză care nu e a lor. Dar pentru ce mor ei atunci sau pentru cine? Poetul mărturiseşte că e o întrebare la care nu are răspuns. Oşteanul şi drapelul exprimă gândul tânărului român de a purta şi el o dată, întocmai părintelui său, drapelul tricolor „în vârtejul bătăliei”.[326] Împotriva cui? Interesant că poezia a fost republicată, la 6 martie 1915, în *Românul* din Arad, ziarul Partidului Naţional Român, care, număr de număr, nu mai contenea să-şi afirme ataşamentul faţă de patria ungară. Dacă nici pe unguri nu-i deranja! *Graiul neamului*, o poezie ceva mai veche, e retipărită de Coşbuc în august 1915.[327] „Cu ură mare/ Vor căta mereu duşmanii/ Graiului român pierzare”. Duşmanii, iarăşi, nenumiţi. Ungurii, se înţelege, dar se înţelege că şi ruşii, despre care tot Coşbuc scria cu câţiva ani înainte că „au avut şi-o să aibă

---

[324] G. Coşbuc, *Din ţara Basarabilor*, Bucureşti, ediţia a II-a, 1911 (ediţia I, 1901), p. 11.
[325] *Flacăra*, 6 septembrie 1914.
[326] *Albina*, 15 februarie 1915.
[327] *Albina*, 2-9 august 1915.

cât or trăi pofta nesățioasă de a înghiți şi de a pierde neamul românesc”.[328] Să fi considerat poetul – precum Bianu, ardelean ca şi el – că oricât de nesatisfăcătoare ar fi fost condiția românilor din Transilvania, situația românilor basarabeni era încă şi mai grea, iar primejdia rusească, pentru România, cu mult deasupra primejdiei habsburgice?

Peste toate, se întrevede la el un dezgust pentru jocul politic românesc în genere. Câteva versuri, notate fugar, fără intenția publicării, sunt un comentariu pe marginea spuselor lui Marghiloman potrivit cărora (după textul lui Coşbuc) „dacă Brătianu nu vrea să facă acord cu nemții, vor veni alții care s-o facă”:

„Alții vor veni să-l facă?
Eh! să nu dea Cel-de-sus
Să vă spuie ce-au de spus
Cei siliți să tacă!
Nu hodorogiți în vânt
Într-un parlament de clacă.”[329]

Încă şi mai grăitoare este poezia *In opressores*, publicată postum, aşa cum a dorit autorul (în *Viața românească*, martie 1920): o violentă chemare la luptă împotriva tuturor asupritorilor, fără discriminare, străinii din afară, ca şi cei dinăuntru. Un fel de testament, care dovedeşte o părere nu prea bună despre starea României.

Să mai adăugam la dosarul acestei încurcate probleme şi faptul că poetul e de formație culturală germană, întocmai celorlalți intelectuali transilvăneni, în cazul lui chiar în sens exclusiv: germana e singura limbă străină pe care o cunoaşte. În germană citeşte, cu atenție, făcând şi adnotări, romanele lui Jules Verne[330], iar numeroasele lui traduceri din diverse literaturi le realizează pornind de la versiunile germane (până şi Divina Comedie a lui Dante, capodopera lui ca traducător, învățând abia pe parcurs italieneşte, pentru a avea acces la textul original).

Un episod din noiembrie 1915 mai complică lucrurile. Invitat de S. Mândrescu să participe la o întrunire a refugiaților ardeleni şi bucovineni, organizată pentru a protesta contra „crimelor ungureşti”, Coşbuc se scuză, pe motiv de boală, dar îşi exprimă în scris solidaritatea şi protestul într-un mod cât se poate de energic: „Aş fi dorit să ridic şi eu glasul împotriva călăilor neamului. […] Durerea mea este cu atât mai mare cu cât nu mi s-a dat prilejul ca singurul meu fiu să-l văd murind pentru libertatea celor obijduiți de veacuri”.[331] Greu de spus cum se împacă

---

[328] G. Coşbuc, *Din țara Basarabilor*, p. 93.

[329] B.A.R., mss., Mss. Rom. 3286, f. 26; versuri publicate pentru prima oară în G. Coşbuc, *Pentru libertate*, Editura pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1950, p. 129.

[330] Se păstrează la Biblioteca Academiei Române câteva dintre romanele lui Jules Verne, în ediții germane, provenind din biblioteca lui G. Coşbuc, cu numeroase adnotări pe pagini.

[331] „Întrunirea de la «Dacia» a ardelenilor şi bucovinenilor”, în *Universul*, 10/23 noiembrie 1915; „Marele meeting de la «Dacia» împotriva crimelor ungureşti”, în *Adevărul*, 10 noiembrie 1915.

asemenea vorbe fără înconjur cu refuzul său de a participa la orice acțiune. Când România intră în război, Spiru Hasnaş îi cere un text de circumstanță pentru ziarul *Viitorul*; se adresează poetului, „şi fiindcă e ardelean, şi fiindcă e cel mai popular, cel mai iubit, cel mai cu autoritate”.[332] Nu va primi nimic.

În schimb, avem următoarea strofă:

„Dați tot înainte, români!
Să nu se răsfire niciunul,
Şi nimeni să n-aibă aminte
Decât să-şi cunoască 'nainte
Cărarea ce-o fulgeră tunul
Şi sfânta sa puşcă din mâini!
Dați tot înainte, români!”

Onisifor Ghibu îşi amintea că aceste versuri i-au fost date, la solicitarea sa, pentru *Gazeta ostaşilor* (unde ar fi şi apărut)[333], o revistă scoasă doar în două numere, îndată după intrarea României în război (în septembrie 1916), şi care astăzi e de negăsit. Cei care au apucat însă să o vadă, şi i-au menționat pe principalii colaboratori (între care mai multe nume de scriitori: Goga, Sadoveanu, Iorga…), nu îl pomenesc şi pe Coşbuc, un scriitor, totuşi, greu de ignorat.[334] Chiar dacă, în ciuda afirmației lui Ghibu, poezia nu s-a publicat atunci, ea totuşi există şi e cât se poate de autentică; a apărut în facsimil (aşadar, chiar cu scrisul lui Coşbuc) într-un număr din 1919 al revistei *Luceafărul*.[335] E posibil şi chiar probabil, ca poetul să fi scris aceste câteva versuri în primele săptămâni ale războiului României, când, dincolo de opiniile divergente, a existat un elan de solidaritate cu armata română, față de care poetul nu putea fi complet insensibil.

În timpul ocupației germane, Coşbuc a rămas la Bucureşti, ceea ce, fără să însemne neapărat o profesiune de credință „germanofilă”, însemna totuşi refuzul lui de a sprijini în vreun fel efortul de război al României. Cu atât mai semnificativ, cu cât Coşbuc nu era un simplu scriitor, ci un simbol național. Doi dintre principalii actori ai evenimentelor au cuvinte grele la adresa lui. Goga, mai întâi: „Nici Coşbuc n-a înțeles că trebuie să prefere un drum al pribegiei în fața umilirii nemțeşti… «Poetul țărănimii» care de doi ani n-a avut un singur accent pentru moartea de la noi, acum stă liniştit ca orice băcan şi aşteaptă trupele din Brandenburg în piața teatrului… Să fie un reflex postum al ardelenismului copleşit de respect în fața «Împăratului», sau să fie un caz simplu de ramolire a unui om, lipsit de orice răsunet în fața durerilor publice?”[336]

---

332 Spiru Hasnaş către George Coşbuc, 20 august 1916, B.A.R., mss., *S* 22(2)/*CLXXIX*.
333 Onisifor Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Dacia, Cluj, 1974, capitolul „George Coşbuc”, p. 65; anterior, O. Ghibu dăduse aceeaşi informație în „Amintiri despre Coşbuc”, în *Adevărul literar şi artistic*, 22 februarie 1925.
334 „Gazeta ostaşilor”, în *Revista idealistă*, septembrie 1916, p. 148; studiul introductiv de Stelian Neagoe, la Octavian Goga, *Ne învață Mărăşeştii*, Junimea, Iaşi, 1983, p. 19.
335 *Luceafărul*, nr. 5/1919, p. 83.

Apoi, ministrul I.G. Duca, pentru care (poate ştia mai multe decât ştim noi astăzi, dar era cu siguranță şi mai subiectiv) atitudinea lui Coşbuc nu lăsa loc nici celei mai mici îndoieli. „Poetul ardelean – scrie el –, printr-o inexplicabilă aberație, se manifestase mereu împotriva războiului de eliberare a fraților săi şi crezuse de cuviință în această istorică epocă să se ilustreze prin germanofilia simțămintelor lui.”[337]

Coşbuc tace. Publică în *Scena*, ziarul cultural scos la Bucureşti de A. de Herz, o singură şi ultimă poezie, *Vulturul*, care pare a fi o parabolă a prăbuşirii României.[338] Printre hârtiile lui s-au păstrat şi câteva strofe, de o rară violență, „închinate” regelui, răspunzător pentru dezastrul țării. Cum dovedise şi în faimoasa *Noi vrem pământ* („Să nu dea Dumnezeu cel sfânt/ Să vrem noi sânge, nu pământ”), ca şi în îndemnurile la fel de sângeroase din *In opressores*, acest timid avea cumplite izbucniri de mânie:

„Spânzurați-l, de-i mişel,
De-i nebun, la gard cu el;
De-i ciocoi cu fumuri,
Dați-l celor lui de-un fel:
Câinilor din drumuri!

Ce vă doare, cui i-ați spus
Pentru cine-ați tot adus
Smirna şi tămâia?
Latini jos şi lifte sus,
Iar în vârf momâia!
[…]
Ai venit la noi golan,
Fără țară, făr-un ban,
Fără neam şi nume,
Şi-astăzi câne, al meu duşman
Vreai s-orbeşti o lume.”[339]

Uzat şi plictisit de viață, Coşbuc moare în Bucureştiul ocupat, la 9 mai 1918. A fost o ştire tristă pentru români, peste disputele politice. Rămas şi el în Capitală,

---

336 Octavian Goga, Fărămituri dintr-o prăbuşire, *op. cit.*, p. 284 (însemnarea din 23 noiembrie 1916).
337 I.G. Duca, *Memorii*, vol. IV, p. 159.
338 *Scena*, 24 februarie 1918.
339 B.A.R., mss., Mss. Rom. 3286, f. 25. Poezia e scrisă pe un petic de hârtie pe care figurează şi o listă cu date şi adrese, ultima mențiune fiind octombrie 1916, ceea ce ar putea indica aproximativ şi perioada redactării, poate în toamna anului 1916, în momentul înfrângerii României. A fost reprodusă – lesne de înțeles, dat fiind caracterul ei „antidinastic” – în Coşbuc, *Pentru libertate*, *op. cit.*, p. 102, cu o strofă lipsă, şi în întregime în G. Coşbuc, *Poezii*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, vol. II, Bucureşti, 1958, pp. 488-489.

Arghezi îşi încrucişase paşii cu ai lui: „Îl văd. Mă întâlneam zilnic în mahalaua Cişmigiului, cu corpul lui chinuit care suferea s-ar fi zis de mâhnirea de-a nu fi murit mai de mult. Un obraz palid şi văros, ochi îngropați departe în găurile negre ale unei frunți cernite de marginile mari ale pălăriei enorme. Mustață albindă stufoasă şi o pensulă de barbă aspră dedesupt. Slab, slab, sfios ca un întârziat, călcând cu economie asfaltul, el umbla ca un străin sărac, refugiat în Bucureşti dintr-o străinătate de undeva şi retras parcă din nişte lupte politice în care şi-ar fi pierdut şi iluziile şi averea… Nu mai era printre noi decât un pelerin.” Tot Arghezi face un scurt comentariu cu privire la „germanofilia” discretă a poetului: „Natura lui tot mai fugitivă, mai izolată şi mai studioasă, l-a oprit de-a lua o atitudine combativă în mişcarea politică anterioară războiului făcut pentru Transilvania. E un rău. Coşbuc ar fi avut multe de spus şi nu mărul «trădătorilor» ar fi sporit cu unul, dar cu unul de cea mai bună calitate. La ocupația Munteniei el a rămas în Bucureşti, ca să-i treacă pe la urechi odată cu țipătul iernii calificativul scribilor din Iaşi.”[340]

„Întregul neam românesc pierde în aceste zile grele pe un om care era printre acele puține indiscutabile glorii ale lui”, scria, la Iaşi, Nicolae Iorga.[341] Revenea asupra poetului, câteva zile mai târziu, pentru a da replica lui Arghezi (fără a-l numi) şi „bănuielilor”, „furişate” de acesta, „cu privire la felul cum feciorul popei din Năsăud ar fi privit şi apreciat evenimentele grozave al căror teatru sângerat a fost țara noastră”. Potrivit istoricului, un om nu poate fi judecat după o vorbă de nerăbdare sau de nemulțumire rostită „sub presiunea unor evenimente capabile să tulbure şi mințile cele mai sigure de sine”. Însă numai cine ar găsi în întreaga lui operă ceva ce nu s-ar potrivi cu viața şi idealurile sale, „acela, dar numai acela, ar cuteza să rupă, fie şi prin simple insinuări, din solidaritatea morală a neamului său în supremă suferință pe cel mai mare din poeții de energie luptătoare al românimii întregi”.[342]

Şi Iorga are dreptate, şi Arghezi, doar că fiecare vorbeşte despre altceva: Iorga, despre poezie, cu mitologia ei națională luminoasă, iar Arghezi, despre realitatea apăsătoare a anilor de război, în raport cu care, lovit şi în plan personal, dar departe de a fi indiferent la drama României, ci doar tăcut, poetul s-a frământat, s-a chinuit şi în cele din urmă a murit, fără a afla o soluție.

---

340 T. Arghezi, „G. Coşbuc”, în *Steagul*, 12 mai 1918. Articolul acesta a fost complet uitat; nu figurează nici în bibliografia Tudor Arghezi a lui D. Vatamaniuc, nici în ediția recentă de *Opere* (vol. IV, Publicistică, 1914-1918).

341 N. Iorga, „Gheorghe Coşbuc”, în *Oameni cari au fost*, vol. II, Bucureşti, 1935, p. 436.

342 N. Iorga, „Ideile politice ale lui Coşbuc”, *op. cit.*, vol. II, pp. 440-441.

Dimitrie Evolceanu (1865-1938)

Profesor de limba latină la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti (din 1902), format la Paris, Bonn şi Leipzig, Evolceanu este de aşezat printre „germanofilii” minori; fire blândă şi cu o personalitate destul de ştearsă, nu era omul care să se lanseze în arenă. Coordonatele lui sunt însă „germanofile”: vechi şi constant junimist (debut la *Convorbiri literare* cu o remarcată analiză a poeziei lui Coşbuc) şi foarte apropiat de T. Maiorescu, pe care-l vizitează frecvent în anii neutralității şi sub ocupație. Se numără printre „germanofilii” rătăciți, care semnează primul memoriu al universitarilor (din 10 septembrie 1914), nu şi următorul, şi nici apelul de solidaritate cu Franța. O conversație cu Maiorescu relatată de acesta în însemnările lui, merită o mențiune, nu fiindcă ar avea vreo legătură cu subiectul, ci strict pentru involuntarul ei haz „intelectualist”: „Vineri, 27 ianuarie/9 februarie 1917: Dimineața, Evolceanu la mine, inteligent şi cumsecade; cei 3 băieți mai mari ai lui – zice el – foarte inteligenți, al 4-lea, de 14 ani, mărginit, dar amabil (să-l facă ofițer? eu îi propun comerțul, banca).”

Ioan C. Filitti (1879-1945)

Totul îi mergea din plin lui I.C. Filitti, tânăr diplomat competent şi ambiţios. Fusese remarcat de Titu Maiorescu, care, ajuns ministru de Externe (în guvernul conservator Carp, apoi în propriul guvern), îl chemase de la legaţia României din Roma, unde se afla în post, în aparatul central al ministerului de Externe. Aici, Filitti ajunsese repede directorul politice şi, în această calitate, îndeplinise şi funcţia secretar al conferinţei de pace de la Bucureşti, din august 1913, care a pus capăt conflictului balcanic. Se temea să nu fie îndepărtat de liberali, reveniţi la putere la începutul anului 1914; aceştia îl păstrează însă în minister. În paralel, desfăşoară şi o bogată activitate de istoric, notabilă atât sub latura erudiţiei, cât şi a interpretărilor; în 1915, este ales membru corespondent al Academiei Române.

Izbucneşte însă războiul din 1914. Punctul de vedere al lui Filitti este ferm (mai apropiat de Carp decât de Maiorescu): intervenţie, alături de Puterile Centrale, împotriva Rusiei. Cum era greu să se exprime deschis din poziţia diplomatică pe care o avea, publică o broşură, semnată cu false iniţiale: F.K., sub titlul explicit: *Cu Tripla Alianţă* (credea că şi Italia va rămâne până la urmă fidelă angajamentelor sale: „Naiv trebuie să fie acela care crede că Italia îşi va îndrepta forţele împotriva aliaţilor ei"). „Interesele noastre – afirmă Filitti – ne îndreaptă deocamdată împotriva slavismului, fără ca prin aceasta să mă gândesc la o renunţare la celelalte aspiraţii ale neamului, al căror ceas nu mi se pare a fi sunat încă."[343] „Cel mai mare bine ce se poate dori României este ca Împărăţia moscovită să fie respinsă cât mai departe de centrul Europei."[344] Victoria Triplei Alianţe, pe care o socoteşte probabilă, va detaşa de Rusia, pe lângă Basarabia românească, toată „faţada" ei occidentală: Finlanda, ţările baltice şi Polonia. În ce priveşte argumentele naţionale, „prea uităm uşor că oricât de păcătos ar fi regimul la care sunt supuşi românii din Ardeal, tot este incomparabil superior regimului ce de 100 de ani îndură românii basarabeni".[345] Cât despre alegerea „sentimentală" între Franţa şi Germania, Filitti, el însuşi de cultură franceză, cu studii la Paris, atrage atenţia asupra faptului că în prea multe situaţii Franţa nu a susţinut România, în timp ce între România şi Germania nu există motive de dezacord.

În jurnalul său din perioada neutralităţii, Filitti îşi precizează punctele de vedere: antiantantist, antirus, deloc prohabsburgic, dar foarte progerman. Interesul său fundamental – socoteşte el – îndreaptă România spre Germania şi contra Rusiei; monarhia habsburgică nu e însă creditată cu prea multe şanse de supravieţuire; cât despre iubirea pentru Franţa, acesta e un sentiment unilateral românesc. „Noi îi iubim pe ei dezinteresat. Ei nu ne iubesc pe noi. Şi franţujii, şi englezii, şi belgienii ne iubesc numai când au nevoie de noi, se preocupă de noi, cum e şi firesc, numai în funcţiune de interesele lor. Dovada 1913 şi 1914. Aşa ar

---

343 F.K. [I.C. Filitti], *Cu Tripla Alianţă*, Bucureşti, 1914, p. 9.
344 *Ibidem*, p. 8.
345 *Ibidem*, p. 6.

trebui să fim şi noi în iubirile noastre. Chiar de vom dobândi acum Ardealul, interesele noastre viitoare vor fi tot cu Germania. Aceasta însă nu se va mai putea bizui în viitor pe putregaiul habsburgic. Se va bizui pe statele centrale ce se vor ridica în locul monarhiei habsburgice. În acest sens e adevărat că avem interese ca pe ruinele acestei monarhii să se nască o Românie mare, nu o Ungarie întărită. Dar această Românie mare va fi aliată tot cu Germania contra Rusiei."[346]

La sfârşitul anului 1916, profitând de nepotrivirea dintre două ordine succesive, primul de a rămâne la Bucureşti, mobilizat pe loc, celălalt de a pleca din Bucureşti, ca ofiţer de legătură cu comandamentul unei divizii ruseşti, Filitti decide să rămână (de fapt, cel de-al doilea ordin, chiar dacă – argumentul invocat de Filitti – provenea de la o autoritate inferioară celei dintâi, era cel valabil, fiindcă ce rost mai avea o mobilizare pe loc în Bucureştiul pe punctul de a fi ocupat). Indiferent de ordine, aceasta era oricum preferinţa lui. Dezertare: a fost condamnat la moarte de Curtea Marţială a Armatei a 2-a la Bacău. În România ocupată nu a avut chiar cariera pe care şi-ar fi dorit-o. I s-a găsit iniţial – curios pentru un diplomat şi un istoric – postul de director al Teatrului Naţional, din care a demisionat după vreo două-trei luni, în aprilie 1917. În aceeaşi lună, este numit prefect al judeţului Ialomiţa. Primele documente ale administraţiei lui îl arată meticulos şi eficient[347] – însă nu poziţia de prefect era idealul său. După mai puţin de un an de activitate, i se acceptă în sfârşit demisia – prezentată insistent încă din toamna anului 1917 – în februarie 1918. Ar fi dorit să joace un rol politic central. Din jurnalul lui Filitti: „21 ianuarie 1918. Convorbire cu Lupu Kostaki la Interne. […] Kostaki face iar discurs despre inteligenţa mea. Replic atunci că e curios că această inteligenţă nu găseşte ocupaţie în Bucureşti."[348] 12 ianuarie 1918: „După-amiază, ora 4, la Carp. Îl rog, dacă pleacă să negocieze pentru România, să mă ia şi pe mine. Spune că va lua pe fiul său. Observ că nu se exclude. Consimte."[349] 3 iunie 1918: „Rostul adevărat al demisiei mele. Tot ministerul ştie că, dacă venea un guvern Maiorescu, eram sau secretar general sau ministru în străinătate; nu pot să-mi dau singur vot de blam reintrând sub un guvern conservator, fără titlu de ministru."[350] Până la urmă nu reuşeşte nimic sub guvernul Marghiloman, nici măcar revenirea în minister (9/22 iulie 1918: „regele face greutăţi la reintegrarea mea"[351]). Scapă cel puţin de infamia condamnării la moarte, prezentându-se singur în teritoriul neocupat pentru a fi rejudecat; este

---

[346] I.C. Filitti, *Jurnal*, III, în *Revista istorică*, nr. 3-4/1991, p. 212 (însemnarea din 20 decembrie 1914).
[347] Raport al lui I.C. Filitti către Lupu Kostaki, din 23 mai 1917 (însoţit de o circulară către administratorii de plăşi şi de un proces-verbal al şedinţei Consiliului judeţean), Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCLXXX, D. 1, ff. 132-155.
[348] I.C. Filitti, *Jurnal*, VIII, în *Revista istorică*, nr. 9-10/1993, p. 919.
[349] *Ibidem*, VII, în *Revista istorică*, nr. 5-6/1993, p. 628.
[350] *Ibidem*, VIII, p. 924.
[351] *Ibidem*, IX, nr. 7-8/1995, p. 711.

achitat de Curtea Marțială din Iaşi la 22 iunie 1918.[352] O revizuire la fel de politică în noul context, precum fusese şi condamnarea la sfârşitul anului 1916.

[352] *Ibidem*, IX, p. 710.

Ioan D. Filitti (1871-1927)

Avocat şi magistrat, fost deputat liberal, Ioan D. Filitti publică în 1914-1915 o suită de articole în *Noua revistă română*, pe care, împreună cu un alt articol apărut în *Moldova*, le reuneşte în broşură sub titlul *Politica externă a României şi atitudinea ei în conflictul european*.

Pe termen lung, obiectivele sunt pentru el evidente: „Incontestabil, România are şi trebuie să păstreze ca țintă reîntregirea neamului român, închegarea unui stat mare format din Muntenia, Moldova, Transilvania, Basarabia, Bucovina şi Dobrogea." „Ținta însă, trebuie urmărită cu toți sorții izbândei definitive şi fără riscul aventurilor." Autorul are patru mari convingeri: „1. Superioritatea militară şi politică a Germaniei, care va face victorios statul cel mai bine organizat din lume. 2. Atitudinea neutrală şi interesul superior politic al Italiei de a nu merge cu Tripla Înțelegere. 3. Ostilitatea periculoasă a Bulgariei în spatele nostru. 4. Gravitatea extremă a mărimii şi întinderii nelimitate a slavilor împrejurul nostru: Colosul rusesc la est până la Prut şi gurile Dunării, la nord prin Bucovina, Galiția şi întreaga Polonie, în jos pe Marea Neagră cu dominațiunea Constantinopolului şi a Dardanelelor; sârbii la sud-vest până la mările Adriatică şi Egee, bulgarii la sud cu cea mai mare parte din Macedonia, Tracia şi Dobrogea!"[353]

O Românie mărită cu Transilvania şi Bucovina, ca urmare a victoriei alături de Rusia, ar pune țara la remorca acesteia, şi ar face în plus imposibilă recuperarea Basarabiei. Filitti crede însă în victoria definitivă a germanilor care vor dicta, aşadar, pacea. În condițiile date, neutralitatea este cea mai sigură soluție. Iar dacă Austro-Ungaria se va dezmembra, de aceasta va profita atât Germania, care îşi va alipi teritoriile germane ale monarhiei, cât şi cele două țări neutre: Italia şi România. Transilvania şi Bucovina ar reveni României fără război, fără sacrificii, fără riscul unei înfrângeri care ar pune sub semnul întrebării chiar existența statului român. Altminteri, în acord cu Italia (a cărei influență în Mediterana, contrară intereselor anglo-franceze, necesită sprijin germano-austriac) şi practicând o neutralitate binevoitoare față de Puterile Centrale, România ar putea obține Basarabia, eventual sudul Bucovinei, precum şi drepturi politice pentru românii din Ungaria.

Articolele următoare, scrise de-a lungul anului 1915, sunt grupate sub titlul *Adevărul istoric şi judecata serioasă în aprecierea politicii externe a României* (1915 şi 1916). Autorul îşi autoapreciază „constanta şi neîntrerupta exactitate a prevederilor", printre care figurează acum „dezastrul iremediabil al Rusiei"; ceea ce înclină spre o intervenție împotriva acesteia, alături de Puterile Centrale, condițiile fiind: autonomia românilor de peste munți, restituirea Bucovinei şi ocuparea Basarabiei.[354]

---

[353] Ioan D. Filitti, Politica externă a României şi atitudinea ei în conflictul european, Bucureşti, 1915, p. 23.

[354] Ioan D. Filitti, *Adevărul istoric şi judecata serioasă în aprecierea politicii externe a României*, Bucureşti, 1916, p. 24.

În 1915-1916, I.D. Filitti a colaborat asiduu la ziarul *Moldova* al lui P.P. Carp.

Gala Galaction (1879-1961)

Sub pseudonimul Gala Galaction, Grigore Pişculescu îşi făcuse deja un nume în literatură în preajma Primului Război Mondial. Avea studii de teologie (inclusiv doctoratul) şi îndeplinea funcția de defensor ecleziastic (se va preoți după război, în 1922). Cu o înclinare socio-politică de stânga, dar şi mare admirator al regelui Carol I, pe care avea să-l evoce în câteva pagini memorabile.[355]

Galaction aparține fără rezerve taberei „germanofile", ca şi prietenul său Tudor Arghezi. Doar că spre deosebire de Arghezi care-şi afirmă răspicat opțiunile, el preferă maniera împăciuitoare, mergând cel mult până la o blândă mustrare la adresa adversarilor; un fel de-a fi care seamănă uneori cu ipocrizia. Împreună cu Arghezi, editează revista săptămânală *Cronica*, din februarie 1915 până în aprilie 1916, când se retrage; Arghezi este director, iar lui Galaction îi revine direcția literară. Tonul revistei nu lasă loc nici unui echivoc: sunt ironizați francezii şi filofrancezii, Take Ionescu, Octavian Goga… Fără să se implice prea mult în interpretări politice, Galaction îşi afirmă aprecierea față de Stere, şi îi trimite, lui Barbu Delavrancea, în stilul lui, o „scrisoare respectuoasă şi deschisă", prin care îi reproşează alegerea tăcută în problema națională; după el, face rău Delavrancea că bagă în mintea oamenilor ideea că austro-germanii ne-ar fi duşmani.[356] Se află în tandem cu Arghezi, tot ca director literar, şi la *Libertatea*, de la lansarea gazetei, în octombrie 1915, până la sfârşitul lunii ianuarie 1916.

Într-o discuție cu I.G. Duca, cu care fusese coleg de şcoală şi rămăsese în relații de prietenie, şi-ar fi exprimat astfel punctul de vedere cu privire la politica națională: „Dragă Duca, mi se pare mai firesc să cred şi să aştept întregirea cu Basarabia decât cu Transilvania, fiindcă Basarabia a fost într-adevăr a noastră şi, luând-o, ne întregim, pe când Transilvania nu ne-a aparținut niciodată şi aici nu mai e vorba de întregire. Mi se pare mai în firea lucrurilor să obținem întâi ceea ce e în adevăr al nostru, adică *să ne întregim*, şi apoi, cu puteri *întregite*, să purcedem mai departe la dobândirea Transilvaniei, care până azi n-a fost niciodată a principatelor dunărene."[357]

Rămas la Bucureşti sub ocupație, apare de la început ca cel mai important şi mai activ funcționar de la Culte; e cel care ține legătura şi cu arhiepiscopul Netzhammer, devenit omul momentului; acesta remarcă în conversația cu Galaction „o frază îndreptată împotriva regelui, căruia nu i se poate ierta pasul făcut".[358] Din defensor ecleziastic ajunge în funcția superioară de administrator al Casei Bisericii, promovare interesantă şi sub aspect financiar, fiindcă gerantul

---

355 Gala Galaction, „Aşa cum mi-l aduc aminte", în *Din viața regelui Carol I*, Mărturii contimporane şi documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurcaş, Bucureşti, 1939, pp. 64-69.

356 Gala Galaction, „D-sale d-lui Barbu Şt. Delavrancea. Scrisoare respectuoasă şi deschisă", în *Cronica*, 13 decembrie 1915.

357 Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, p. 26 (însemnarea din 10 aprilie 1918).

358 Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. 1, p. 677 (însemnarea din 30 noiembrie 1916).

Virgil Arion îi ridică salariul de la 450 de lei lunar la peste 900.[359] Însă colaborarea cu Arion atinge un punct delicat: i-a revenit lui Galaction misiunea de a redacta faimosul manifest pus la cale de acesta şi semnat de mitropolit şi înalți ierarhi, prin care românii erau îndemnați să nu se opună germanilor. A declarat mai târziu că textul scris de el nu se referea la aşa ceva; ar fi fost, în forma inițială, doar un „îndemn către poporul român din Moldova să stea pe loc şi să nu fugă dinaintea atacului german” (deşi nu e prea clar ce scop ar fi avut un asemenea îndemn, altul decât efectul demoralizator); acest text „inofensiv” ar fi fost ulterior modificat şi adăugit, probabil de Virgil Arion însuşi. Galaction s-a ocupat însă şi cu luarea de semnături, „în alb – spune el –, convins că sunt pentru manifestul alcătuit de mine” (!).[360]

După formarea guvernului Marghiloman, noul ministru al Cultelor şi Instrucțiunii Publice, Simion Mehedinți, îl retrogradează (în iunie 1918) la poziția inițială de defensor ecleziastic. În 1917 şi mai ales în 1918, Galaction publică destul de mult, în genere texte literare, fără accente politice, mai ales în *Scena* şi în *Lumina*, apoi şi în *Renaşterea*. Îi apare o povestire în revista germană *Rumänien în Wort und Bild*. Lansează el însuşi o revistă literară, Sp*i*cul (octombrie 1918), care îşi încetează însă apariția după al doilea număr, şi colaborează la gazeta, tot cu profil literar, *Cronicarul*, lansată în august 1918, sub direcția lui Caion (C.A. Ionescu). Se pronunță – ținând seama îndeosebi de situația dramatică a României – pentru o literatură angajată: „un adevărat artist e un tribun şi un profet”.[361]

---

359 Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, p. 70 (însemnarea din 7 ianuarie 1919).
360 Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, pp. 47-53.
361 Gala Galaction, „Dar scriitorii noştri?”, în *Cronicarul*, 12 septembrie 1918; „Caragiale şi arta pentru artă”, în *Cronicarul*, 8 octombrie 1918.

Dimitrie Gerota (1867-1939)

Cu studii la Facultatea de Medicină din Bucureşti şi specializări la Berlin şi Paris, doctorul Gerota a fost unul dintre cei mai de seamă chirurgi ai generației sale. Profesor (agregat, 1900; titular, 1913) al Facultății de Medicină din Bucureşti. Director-proprietar al „Sanatoriului de chirurgie şi faceri dr. Gerota". Membru corespondent al Academiei Române (1916).

În anii neutralității se manifestă ca „germanofil", mai precis împotriva curentului „intervenționist" promovat în Universitate de Thoma Ionescu. Urmează însă armata şi autoritățile în refugiul din Moldova; privit cu suspiciune, este până la urmă numit la un spital de chirurgie. La 29 mai/11 iunie 1918, este ales senator din partea Universității din Bucureşti, fiind singurul candidat şi obținând 27 de voturi din partea celor 32 de profesori prezenți, în marea lor majoritate „germanofili".[362] În Parlamentul de la Iaşi, ca independent, se remarcă prin franchețe şi intransigență, în intervenții de-a dreptul spectaculoase. Răspunzând la mesajul Tronului, acuză întreaga clasă politică de incompetență şi corupție şi pune în evidență starea jalnică a țărănimii: „o țară în care peste 6 milioane de țărani sunt ținuți în ignoranță, mizerie şi boale, iar învățătorul şi preotul satului sunt transformați în agenți electorali şi în cămătari; o țară în care viciul şi luxul țin locul virtuții şi în care îmbogățirea prin orice mijloace formează singurul scop al clasei conducătoare". România va trebui schimbată, altminteri, „în pătura nedreptățită în care clocotesc suferințele îndurate, va izbucni setea de răzbunare în contra clasei stăpânitoare de până acum… Şi atunci nimic nu va mai putea opri războiul social, care va rostogoli şi pe unii, şi pe alții şi care va aduce armonia şi dreptatea socială".[363]

O săptămână mai târziu, Gerota recidivează cu două declarații. În prima dintre ele protestează împotriva guvernului liberal şi a partidului takist care au provocat războiul; îl acuză pe Brătianu, dar nu-i uită nici pe universitari, care au partea lor de răspundere. A doua declarație a răsunat puternic, fiind o premieră în Parlamentul României: un act de acuzare la adresa regelui, care s-a lăsat sedus şi influențat de Brătianu şi a tolerat intrigile şi calomniile în contra celor care fuseseră împotriva războiului. „Care va fi situațiunea Maiestății Sale – întreba Gerota – față de poporul pe care l-a condus într-un război pe care el nu l-a dorit şi căruia i se promitea victoria, mărirea țării şi întregirea neamului, şi acum în schimb îi aduce țara mutilată, micşorată, distrusă, alături de cadavrul idealului național? […] Maiestatea Sa Regele va mai avea autoritatea morală ca să prezideze cu energie la reclădirea României viitoare?"[364]

---

[362] A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Rectorat, 211/1918, ff. 84-86.

[363] Profesor doctor Gerota, Cuvântare la mesajul Tronului pronunțată în şedința de la 14 iunie 1918 a Senatului, reprodusă din *Monitorul Oficial*, 27 iunie 1918, pp. 19 şi 21.

[364] Dr. D. Gerota, *Două declarațiuni făcute cu ocaziunea ratificării tratatului de pace în şedința Senatului de la 21 iunie 1918*, Bucureşti, 1918, pp. 10-11.

Însuşi Marghiloman s-a simțit dator să riposteze, invocând în intervenția lui „iresponsabilitatea constituțională” a regelui.[365] „Regele constituțional nu putea să facă altfel.”[366]

Doctorul Gerota a fost dintre cei care au sperat că din în frângerea României va putea rezulta purificarea ei. Doar că înfrângerii i-a urmat victoria. Iar regele, iresponsabil pentru în frângere, a devenit pe deplin responsabil pentru victorie!

---

[365] *Steagul*, 7 iulie 1918.

[366] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 162 (însemnarea din 4 iulie 1918). Decalajele aparente dintre date se explică prin folosirea fie a „stilului vechi”, fie a „stilului nou” (diferență de 13 zile).

Constantin Giurescu (1875-1918)

Conferențiar la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universității din Bucureşti, din 1912; ales membru al Academiei Române în 1914; şef al serviciului arhivelor din Ministerul de Externe (din 1908).[367]

Constantin Giurescu este tipul specialistului riguros, care evită să iasă în afara propriului său domeniu. Nu-şi declară vreun punct de vedere în anii războiului. Sunt însă destule indicii care-l aşază mai aproape de „germanofili” decât de antantofili. E un istoric de formație „germană”, cu o specializare la Viena între 1903 şi 1905. „Neojunimist”, colaborator al *Convorbirilor literare*, apropiat de Dimitrie Onciul, de Ioan Bogdan şi de Simion Mehedinți. Nu a semnat apelul pentru Franța din noiembrie 1914 (pe celelalte memorii ale Universității din Bucureşti, semnate doar de profesorii titulari, oricum nu avea cum să figureze). Maiorescu îi înregistrează şi o remarcă „echidistantă” între români şi adversarii lor, în legătură cu manuscrisele slavone luate abuziv de bulgari: „Giurescu zice că şi ai noştri au luat acte din arhiva săsească de la Braşov, şi acum se plăteşte cu aceeaşi măsură.”[368] Rămâne la Bucureşti în timpul ocupației.

În mai 1918 este adus de Simion Mehedinți, ministrul Cultelor şi Instrucțiunii Publice în guvernul Marghiloman, ca secretar general la acest minister. Giurescu se asociază curentului reformator al momentului, punându-şi energia în slujba reorganizării învățământului din teritoriul încă ocupat. Vrea să facă, după propriile-i cuvinte, „dreptate şi administrație cinstită.”[369]

La inițiativa lui Mehedinți, se creează prin lege o Catedră de istoria modernă şi contemporană a românilor, în vederea promovării sale ca profesor titular (calitate care i se cuvenea de multă vreme). Este numit totodată rector al Seminarului normal superior (destinat formării profesorilor) şi director în Ministerul de Externe. Toate vin prea târziu, în ultimele lui zile. Se îmbolnăveşte de gripă şi moare la 15/28 octombrie 1918. Avea 43 de ani.

---

[367] *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944: Constantin C. Giurescu, „Note biografice”, pp. 7-17.

[368] Titu Maiorescu, *Jurnal*, 10/23 ianuarie 1917.

[369] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 16.

Ion Gorun (1863-1928)

Ardeleanul Alexandru I. Hodoş (cu pseudonimul Ion Gorun) aparține unei familii care a dat nenumărate nume de cărturari şi luptători naționali (tatăl, Iosif Hodoş, figură marcantă a mişcării naționale româneşti şi membru fondator al Academiei Române; bunicul din partea mamei, Simeon Balint, unul dintre prefecții lui Avram Iancu; unchiul său, Alexandru Papiu Ilarian; şi frații: bibliograful Nerva Hodoş şi scriitorul şi jurnalistul Enea Hodoş). Trece în România imediat după încheierea studiilor liceale şi urmează la Bucureşti Facultatea de Litere. Are o carieră de ziarist şi de scriitor; în perioada ianuarie 1914-iunie 1915 este vicepreşedinte al Societății Scriitorilor Români.

Gorun prezintă un exemplu ilustrativ pentru nehotărârea multor ardeleni, prinşi între soluții naționale contradictorii. Timp de doi ani, din momentul izbucnirii războiului până la intrarea României în acțiune, editează, în foarte frumoase condiții grafice, revista ilustrată *Războiul popoarelor*, care îmbina o informație abundentă cu judecăți voit „imparțiale”. Gorun înclină totuşi „uşor” spre Puterile Centrale, măcar pentru faptul că scrie la *Seara* (în primele săptămâni de război), într-un ton moderat şi chiar dubitativ, însă ziarul însuşi la care colabora era în sine o alegere. E greu de crezut că putem rămâne neutri până la sfârşit, consideră el. Dintre ipotezele luate în calcul, „nu poate să fie nici cea mai mică îndoială cum că cea mai favorabilă pentru noi are să fie mergerea cu Austria şi triumful nostru dimpreună cu ea”. Spune „Austria”, nu „Austro-Ungaria”! Dar Austria ar putea fi înfrântă, şi atunci lucrurile s-ar prezenta mai puțin bine. Să fim învingători cu Rusia şi să obținem grație ei Ardealul? Prețul ar fi poate prea mare: „o stăpânire condiționată”, „ce ne-ar face cu totul atârnători” de imperiul țarilor.[370] E oricum o teză greşită aceea că ar trebui să mergem cu orice preț contra Austriei. Ne-am lupta cu propriii frați din Ardeal, iar o eventuală înfrângere, pe lângă diminuarea României, ar fi pentru ei lovitura de grație. Idealul pare să fie neutralitatea, şi în calitate de țară neutră să găzduim congresul de pace: „congresul de la Bucureşti”.[371] Urmează o suită de articole în care, tot mai descumpănit, susține că trebuie luată o decizie, invocându-i şi pe românii ardeleni, şi pe cei basarabeni, dar nici el nu ştie despre ce decizie ar putea fi vorba! Colaborează şi la *Minerva*, celălalt ziar „germanofil”, cu articole în continuare destul de vagi, unele urmărind însă o reabilitare a imaginii Germaniei în opinia românească. Chiar dacă Germania e aliată acum cu Austro-Ungaria, scrie el, „eu am să trăiesc după aceasta, şi mai târziu, alături de această puternică națiune, căreia îi datoresc recunoştință în trecut şi în care, cu toate împrejurările deplorabile de astăzi, pot însă, totuşi, să mai întrevăd un punct de sprijin reciproc şi în viitor”.[372] În alt articol, socoteşte că numai oprimarea românilor din Ungaria a creat starea de tensiune cu Puterile Centrale. „Ridice

[370] Ion Gorun, „Cele patru ipoteze”, în *Seara*, 28 iulie 1914.
[371] Ion Gorun, „Teze groteşti”, în *Seara*, 7 august 1914.
[372] Ion Gorun, „Germanofili şi germanofobi”, în *Minerva*, 19 noiembrie 1915.

mâna lor ocrotitoare, sau îngăduitoare, Austria or Germania deasupra opresiunii maghiare – şi vor vedea atunci cum nici propagandele duşmanilor lor, nici nimbul sfintei Rusii nu vor mai fi în stare să exercite nici cea mai mică urmă de înrâurire asupra spiritului public românesc."[373]

Decizia este în sfârşit luată în august 1916, iar Gorun schimbă titlul revistei sale (ultimul număr, de altfel) în *Războiul nostru, războiul popoarelor*. Acum nu mai ezită: Germania şi Austro-Ungaria sunt marile vinovate, iar românii poartă „războiul sfânt pentru întregirea neamului".[374] Rămâne totuşi la Bucureşti sub ocupaţie şi colaborează activ la *Lumina* lui Stere (din octombrie 1917 până în aprilie 1918) cu articole în genere anodine, dar şi cu câteva texte care dovedesc accentuarea orientării progermane. Englezii vor ca statele mici să dispară, comentează el, Rusia, la fel. Germania însă, iată, reconstituie statul polonez, dovedind că e departe de ea gândul dispariţiei statelor mici.[375] Deplânge faptul că România a acţionat „în contra sfaturilor şi prevederilor judecăţii celei drepte"; ce bine ar fi fost „dacă am fi mers cu logica evenimentelor în loc să mergem împotriva ei" (câteva luni mai târziu, Gorun avea să afle că România mersese totuşi „cu logica evenimentelor", e drept o logică nu uşor de descifrat!). Eliberarea Basarabiei o vede ca fiind datorată Puterilor Centrale, „determinată de lovitura nimicitoare" dată de acestea „autoritarismului rusesc".[376] În ultimele luni ale războiului scrie la *Renaşterea*, ziar reprezentându-i pe ultimii fideli ai lui P.P. Carp.

---

[373] Ion Gorun, „Celălalt ghimpe", în *Minerva*, 12 august 1915.
[374] *Războiul nostru, războiul popoarelor*, anul III, nr. 1, p. 8.
[375] Ion Gorun, „Legătura firului", în *Lumina*, 18 noiembrie 1917.
[376] Ion Gorun, „Ceea ce a biruit", în *Lumina*, 17 aprilie 1918.

Dimitrie Gusti (1880-1955)

Cel mai renumit dintre sociologii români, studiază în Germania între 1899 şi 1904, la început la Berlin, apoi la Leipzig, unde îşi ia doctoratul în filosofie; revine pentru un doctorat în drept susținut la Berlin în 1909. Este numit în 1910 profesor agregat de sociologie, etică şi istoria filosofiei la Universitatea din Iaşi; profesor titular, din 1915.

Cunoscându-i, se vede, punctul de vedere, Ioan Bianu îi trimite în august 1914 trei exemplare din broşura pe care o tipărise sub pseudonimul Ion Frunză. Reacție entuziastă a lui Gusti: „Cele mai vii felicitări d-lui Ion Frunză. De-am avea mulți ca el în timpurile acestea!

După mine această broşură trebuieşte răspândită în milioane de exemplare, pentru ca fiecare român să o citească şi să se folosească de adâncile ei învățăminte, expuse într-o formă atât de sugestivă şi literară!

Concluzia broşurii este tot atât de evidentă, ca şi axiomele matematice. Nu înțeleg cum «opinia publică» este aşa lipsită de cel mai elementar bun-simț politic, încât se înflăcărează pentru idealul panslavist – oricât ar apărea el la noi sub forma fermecătoare a «generoasei şi eternei» Franțe! Un ministru care a fost prin nordul Moldovei, zilele acestea, a declarat-o că pozitiv noi vom merge cu ruşii şi că până cel mult la 10 septembrie vom mobiliza în consecință!! Sărmană Românie! — care nu vrea să învețe nimic din experiența de la 1878!”[377]

Prudent, Gusti preferă totuşi să nu se angajeze public. „Aveam intenția să fac un articol mai lung pentru *Vossische Zeitung*, referindu-mă la admirabila scriere a lui Frunză, fireşte însă că dacă mobilizăm contra Austriei, un astfel de articol ar fi deplasat.” Preocuparea majoră a lui Gusti este să facă „saltul” de la Universitatea din Iaşi la Universitatea din Bucureşti (ceea ce va reuşi în 1920); cultivarea lui Bianu ține probabil nu numai de consonanța părerilor, ci şi de o strategie universitară, la fel felicitările trimise lui Iorga, an de an, de ziua onomastică, ca şi, în genere, neangajarea publică, într-o tabără sau alta. Opțiunea lui intimă este însă incontestabil spre Germania şi nu spre Rusia.

Tot după relatările lui Gusti, concentrat pe malul Prutului, se pare că şi ruşii aveau în vedere un posibil atac românesc: „De vreo zece zile sunt la țară, pe malul Prutului, ieri am vizitat peste Prut pe căpitanul rus al cărui pichet corespunde pichetului Stroici de la noi. A fost interesant. După ordinele primite, toate mobilele au fost trimese peste Nistru, iar hainele şi restul lucrurilor stau împachetate în lăzi, gata de a le expedia îndată ce primul soldat român ar trece Prutul!”[378]

În 1915, Gusti publică o carte despre *Sociologia războiului*. Într-un paragraf al lucrării, vorbeşte despre războaiele „naționale”, pe care le consideră îndreptățite.

---

[377] Dimitrie Gusti către Ioan Bianu, 31 august 1914, B.A.R., mss., *S* 38(4)/*CDXCIX*; scrisoarea a fost publicată în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, pp. 615-616, dar masacrată de cenzură, cu cele mai semnificative pasaje eliminate.

[378] Extrase din aceeaşi scrisoare.

„Astăzi existenţa unui stat nu se poate apăra şi o naţiune nu se poate întregi decât prin război. Iar războiul care purcede pentru a realiza aceste scopuri este cel mai drept de pe lume!”[379] Însă autorul nu spune o vorbă despre cum se aplică acest principiu în cazul războiului în „plină desfăşurare”; nu spune o vorbă despre cum ar arăta pentru români „cel mai drept război de pe lume”: pentru „întregirea” cu Transilvania sau cu Basarabia? (Singura referire la români e într-o notă, unde e citat istoricul francez Charles Seignobos, cu următoarea frază: „timpul lucrează chiar pentru fraţii români rămaşi sub dominaţia capricioasă şi răuvoitoare a birocraţilor ruşi, a magnaţilor maghiari şi a poliţiştilor austrieci”.[380]) S-ar putea trage o concluzie din dedicaţia volumului: „Memoriei profund venerate a celui dintâi Mare rege Carol I sub a cărui domnie s-a făurit România de astăzi în timp de război şi de pace”. Carol I devenise un simbol al politicii „tradiţionale” de alianţă cu Puterile Centrale de care acum România se îndepărta; e greu de crezut că un „antantist” i-ar fi închinat cartea defunctului rege.

În februarie 1915 s-a numărat printre profesorii care au aprobat măsurile luate de rectorul C. Stere împotriva studenţilor refractari (cazul Virgil Arion).[381]

Gusti reuşeşte să fie discret şi după intrarea României în război. Numele nu i se întâlneşte în publicistică. E detaşat pe lângă serviciul de presă al Ministerului de Război şi la cenzura militară; se ocupă totodată cu sârg de Biblioteca Universităţii din Iaşi, din a cărei Comisie face parte. În 1918 e prins de febra reformelor, caracteristică perioadei guvernării Marghiloman. Înfiinţează – în martie 1918 –, secondat de Vasile Pârvan, Virgil Madgearu, Traian Bratu, Asociaţia pentru Studiul şi Reforma Socială, menită să identifice soluţii pentru restructurarea societăţii româneşti.

„Am crescut în admiraţia unei Germanii fertile în genii şi în talente din cele mai variate” – avea să mărturisească Gusti mulţi ani mai târziu. „Am asistat mai întâi la cea mai înaltă ascensiune a unui popor, din punctele de vedere caracteristice ale unei superioare culturi şi civilizaţii: ca literatură, filosofie, muzică, arte plastice, ştiinţă, economie… Să fi fost un simplu miraj? Căci a venit războiul din 1914 care mi-a dat deodată o viziune nouă, destul de teribilă, a altei Germanii.”[382] Dar sunt rânduri scrise după al Doilea Război Mondial, şi nu în timpul celui dintâi!

[379] D. Gusti, *Sociologia războiului*, Bucureşti, 1915, p. 76.
[380] *Ibidem*, p. 75.
[381] A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza”, Rectorat, 856/1916, ff. 86-87.
[382] B.A.R., mss. Arhiva Dimitrie Gusti, Dosar III, XI Varia 1 C: *Cele două Germanii*.

A. de Herz (1887-1936)

Marele succes al comediei *Păianjenul*, jucată în 1913, l-a propulsat în primul plan al actualităţii culturale pe acest tânăr autor dramatic, descendent, prin tată, dintr-o familie austriacă înnobilată (dar perfect asimilat culturii româneşti). În perioada neutralităţii nu se manifestă ca „germanofil”. Dimpotrivă, este autorul montajului dramatic *Cântarea României*, reprezentat la Arenele Romane în iulie 1915, cu tragedianul francez de origine română de Max în rolul „geniului latinităţii” (care recită *Latinitatea strigă din tranşee*, poezia lui Goga, şi *Cântecul latinităţii* de Victor Eftimiu); personajele simbolice care-şi aşteaptă eliberarea sunt Ardealul, Banatul şi Bucovina (fără Basarabia!).[383] Pe de altă parte, colaborarea la *Steagul*, în principal cu „Cronica dramatică”, sugerează totuşi şi unele contacte „germanofile”.

Sub ocupaţia germană însă, A. de Herz apare ca principalul exponent al „colaboraţionismului cultural”. De la 27 septembrie 1917 la 11 noiembrie 1918, editează *Scena*, „ziar zilnic de teatru, muzică, literatură, sport”; o gazetă strict culturală cu apariţie cotidiană este o performanţă în sine, chiar în vremuri normale! Ponderea mare a teatrului în paginile ei corespundea înclinării directorului, dar şi condiţiilor speciale din vremea ocupaţiei: teatrul românesc, destul de activ de-a lungul celor doi ani, rămăsese pentru numeroşi bucureşteni, date fiind toate opreliştile de ordin social şi cultural, principala formă de sociabilitate şi de afirmare a unei identităţi. Herz reuşeşte să atragă o bună parte dintre scriitorii rămaşi în Capitală, deşi unii dintre cei mai importanţi (Arghezi, Slavici) nu colaborează. În primele trei săptămâni, scrie numeroase articole, în genere despre teatru, Liviu Rebreanu (pe numele căruia fusese dată aprobarea pentru editarea gazetei), după care se retrage. Aici îşi publică şi Coşbuc cea din urmă poezie. Numere speciale, bogate şi interesante, sunt dedicate lui Coşbuc şi lui Delavrancea, dispăruţi la interval de câteva zile. Herz înţelege să cultive bunele relaţii cu ocupantul. *Baronul de Gebsattel*, şeful cenzurii germane, are parte, chiar sub acest titlu, de un elogiu cam linguşitor, transmiţându-i-se „recunoştinţa artiştilor români”.[384] Când îşi încheie misiunea, admiratorii se întâlnesc la serbarea de adio pentru a-l asigura „de dragostea şi veneraţiunea tuturor”. I s-ar fi datorat dezvoltarea pe care a luat-o teatrul românesc în timpul ocupaţiei.[385] În schimb, Herz lansează atacuri dure la adresa confraţilor refugiaţi în Moldova şi grupaţi în jurul ziarului *România* (însă nici aceştia nu erau mai tandri cu cei din Bucureşti). Corneliu Moldovanu şi George Ranetti sunt printre ţintele privilegiate. *„Eroii”!* îi apostrofează el, punând cuvântul între ghilimele, cu precizarea că „Eroi suntem noi, care-am rămas la Bucureşti”; pe cei de la *România* ar trebui „să-i adune în Piaţa Unirii, la picioarele lui Cuza, să fie bătuţi cu nuiele până la sânge, ca să li se descongestioneze creierul îmbibat de alcool,

---

[383] A. de Herz, „Cântarea României”, în *Flacăra*, 25 iulie 1915.

[384] A. de Herz, „Baronul de Gebsattel”, în *Scena*, 18 octombrie 1917.

[385] „Serbarea de adio în onoarea baronului de Gebsattel”, în *Scena*, 22 aprilie 1918.

de fumuri şi de prostie" (beneficiarii numiţi ai acestui tratament sunt Ranetti, Moldovanu, Locusteanu şi Beldiceanu).[386] Nici morţii nu sunt iertaţi. Lui George Diamandy, care tocmai dispăruse, i se impută marea dragoste pentru Franţa, în contrast cu „puţina dragoste dovedită faţă de neamul său", ca şi directoratul lui la teatru, „de tristă memorie"; „de un egoism feroce", „avea numai duşmani".[387] Reuşit necrolog! Delavrancea a fost unul dintre cei care „au împins ţara în război şi, ca o crudă ironie a sorţii, moare astăzi când războiul se sfârşeşte altfel de cum visa, având ca singură mângâiere o strălucită reprezentaţie a *Apusului de Soare* în Basarabia românească, de care nu lăsa să se pomenească pe vremea când vroia să îndrepte conştiinţa naţională într-o direcţie opusă intereselor noastre de-acuma".[388] Intransigentă, gazeta nu-i acceptă nici lui Sadoveanu revenirea la matcă; fusese doar directorul *României*, şi în această calitate ar fi putut cel puţin „să înfrâneze destrăbălarea stilistică".[389]

Când cei ameninţaţi cu biciuirea la statuia lui Cuza au câştigat partida, Herz trebuie să fi trecut printr-un moment nu tocmai plăcut. Lăsând la o parte excesele de limbaj, explica bile în context, rămâne faptul că a fost un foarte priceput director de gazetă culturală şi un animator al vieţii culturale în condiţii dificile.

---

386 A. de Herz, „Eroii", în *Scena*, 30 aprilie 1918.

387 A. de Herz, „Georges Diamandi", în *Scena*, 3 decembrie 1917.

388 A. de Herz, „Delavrancea", în *Scena*, 19 mai 1918.

389 Fabius, „Privire retrospectivă asupra activităţii literare din anii 1916-1918 în Moldova. II. Mihail Sadoveanu", în *Scena*, 19 august 1918.

G. Ibrăileanu (1871-1936)

Cofondator al *Vieții româneşti* (1906), alături de Constantin Stere, Ibrăileanu este teoreticianul şi criticul literar al mişcării şi una dintre cele mai de seamă voci critice din cultura românească în primele decenii ale secolului al XX-lea. Profesor suplinitor (1908) şi definitiv (1912) de istoria literaturii române moderne la Universitatea din Iaşi.

Partea politică a *Vieții româneşti* revenindu-i lui Stere, Ibrăileanu se pronunța mai rar în aceste chestiuni, însă opiniile lor sunt similare. Recenzând în 1916 volumul de poezii *Cântece fără țară* al lui Octavian Goga, pledoarie înflăcărată pentru intervenția în Ardeal, criticul remarcă judicios scăderile literare ale culegerii şi în genere panta coborâtoare a creației poetului, dar se opreşte, provocat de autor, şi asupra opțiunii lui naționale. De ce Ardealul, şi nu şi Basarabia? „Gânditu-s-a d. Goga că, dacă ne-am fi aliat cu Rusia, am fi luptat, poate adesea corp la corp, cu feciorii din Ardeal? […] Basarabenii ar fi luptat alături cu noi, da, dar nu pentru dezrobirea lor. Şi noi, şi ei am fi luptat pentru dezrobirea ardelenilor, dar ciopârțindu-i prealabil în luptă, pe ei, care ar fi luptat împotriva propriei lor dezrobiri." Cât despre *Latinitatea strigă din tranşee* – titlul uneia dintre poezii – „nu pot să nu ştiu că nu ne cheamă numai latinii, că ne cheamă tot atât de ispititor şi nelatinii, că nu suntem chemați pentru că suntem latini, că în chemarea lor nu «strigă» simpatia pentru noi, ci interesul lor egoist, «sacrul» lor «egoism»".[390]

După înfrângerea României şi instalarea guvernului Marghiloman, Ibrăileanu editează la Iaşi ziarul *Momentul* (din 4 aprilie până în 18 mai 1918). Tonul publicației este categoric: liberalii sunt vinovați, cu războiul lor; victoria Antantei însemna o Rusie prea puternică, şi nici măcar nu e sigur că am fi câştigat Ardealul: românii veneau ultimii la împărțire, şi cine garantează că Austro-Ungaria ar fi fost distrusă? Iorga e principala țintă a criticului ieşean, care-l acuză că „n-a scris un rând de simpatie pentru basarabeni" şi „nu s-a simțit dator să articuleze un singur cuvânt împotriva acelora care spuneau că Basarabia nu mai este românească".[391] Nici măcar, ca preț al alianței cu Rusia, nu s-a gândit că s-ar putea cere o cât de mică îmbunătățire pentru românii de peste Prut.

---

[390] G. Ibrăileanu, „Cântece fără țară de Octavian Goga", în *Viața românească*, aprilie-mai 1916, pp. 166-175.

[391] [G. Ibrăileanu], „Pentru d. Iorga", în *Momentul*, 17 aprilie 1918; alte articole, cu aceeaşi adresă: „D. Iorga şi Basarabia", 10 aprilie; „Pentru d. Iorga", 12 aprilie; „Iarăşi d. Iorga", 18 aprilie.

Dimitrie Karnabatt (1877-1949)

Cu numele său bizar, vizibil neromânesc, şi cu ceva sânge bulgăresc, Karnabatt a putut lăsa impresia că tocmai „neromânitatea” lui l-ar fi împins spre o opțiune „nepatriotică”. Nici vorbă: a fost cât se poate de român; harnic cititor de literatură română şi franceză, ostil slavilor, admirator al lui Carol I şi membru fidel al boemei literare. Scrie poezie, de nivel modest, dar în primul rând e gazetar, colaborator la numeroase publicații şi autor de nenumărate articole. În timpul războiului, numele său este legat de două ziare germanofile prin excelență: *Seara*, în perioada neutralității, şi *Gazeta Bucureştilor*, sub ocupație. Şi-a expus punctele de vedere şi într-o broşură: *Rusia în fața cugetării româneşti*, apărută în 1915. Aici denunță „oroarea şi sălbăticia Rusiei”, uitată de unii din pricina strălucirii Franței; de asemenea, într-un plan mai larg, „primejdia slavismului”, care constituie „antiteza şi marea primejdie a latinității”. Din fericire, aprecia el în acel an, „Rusia este definitiv înfrântă de către Germania”.[392] În *Seara*, Karnabatt urmăreşte mersul războiului, începând prin a constata vinovăția Serbiei[393] (ca şi Arghezi, în acelaşi cotidian); mai întâi, se pronunță în favoarea neutralității, pentru a preconiza apoi o intervenție împotriva Rusiei, pentru „reîncorporarea Basarabiei”.[394] După intrarea Bulgariei în război, logica lui se prezintă în felul următor: Austro-Ungaria se va fortifica; Bulgaria îşi va dubla teritoriul, vom avea o Bulgarie mare; în aceste condiții, România nu se mai poate mulțumi doar cu Basarabia; va trebui să solicităm, printr-o acțiune comună cu Puterile Centrale, o extindere spre Nipru.[395] Cu puțin înainte de intrarea României în război, anunța „falimentul Quadruplei” şi victoria finală a Germaniei, deplângând Franța, care se epuizează „luptând pentru triumful intereselor comerciale ale Angliei”.[396] Face şi o călătorie în Germania, relatată de-a lungul mai multor numere din iunie 1916, prilej pentru a constata spiritul civic şi impecabila organizare germană, considerate a fi garanții ale victoriei.[397]

În *Gazeta Bucureştilor*, numele îi apare la fel de frecvent. Karnabatt denunță alianța cu Rusia şi, în plină ocupație germană, îi deplânge pe frații din Moldova „căzuți în robia muscălească”.[398] „Marele vinovat” e Brătianu, considerat un incapabil cu apucături dictatoriale şi pus la zid într-o suită de articole; ar merita pedeapsa capitală, din păcate, având o singură viață, nu poate muri decât o

---

[392] D. Karnabatt, *Rusia în fața cugetării româneşti*, Bucureşti, 1915, pp. 5 şi 55-56.

[393] D. Karnabatt, „Ultimatumul Austriei”, în *Seara*, 14 iulie 1914.

[394] D. Karnabatt, „Spre Prut! Nu spre Dunăre!”, în *Seara*, 19 august 1915.

[395] D. Karnabatt, „Echilibrul unei Bulgarii mari”, în *Seara*, 30 ianuarie 1916.

[396] D. Karnabatt, „Falimentul Quadruplei”, în *Seara*, 16 mai 1916.

[397] D. Karnabatt, „Printre «barbari». Impresii şi constatări dintr-o călătorie la Berlin”, în *Seara*, 18-29 iunie 1916.

[398] D. Karnabatt, „Ecourile Moldovei. Muscalul ingrat insultă armata română”, în *Gazeta Bucureştilor*, 14 martie 1917.

dată.[399] Alegerea făcută a fost o nebunie, pe fondul unei neînchipuite corupții. E de sperat că, în urma dezastrului, România se va schimba din temelii. „Din prăbuşirea unei false şi orientale concepții de stat, din extirparea politicianismului care s-a refugiat în Rusia, unde se simte în adevăratul element, din cea mai cumplită experiență pe care a făcut-o vreodată vreun popor, dacă nu va ieşi o Românie mare, va ieşi o Românie nouă, sub auspiciile unui nou soare."[400]

Merită citată, ca o curiozitate a unor vremuri orbite de patimă, caracterizarea făcută Angliei, care depăşeşte până şi propaganda de război germană pe această temă: „În patria îmbâcsită de brumă şi ceață, umedă ca un câine plouat, tristă ca un spectru pe care nu-l mai reprimeşte mormântul din care a evadat, englezul care lâncezeşte de plictiseală şi moare de urât, se consolează cu băuturi puternice, cu senzațiile cele mai complicate şi rare, cu actele care inversează natura, cu erotismul perfid şi sadic." În această stare de spirit, căutând „o crimă imensă, un asasinat în stil grandios", englezul „a incendiat întregul univers".[401]

În schimb, iată cum îi vede Karnabatt pe germanii care au ocupat Capitala, în ciuda etichetei de „barbari" care li se pusese: „liniştiți, de o mândrie plină de simplitate, energici în îndeplinirea datoriilor, bonomi în expansiunile lor naive, fără ură, fără răzbunare"[402]; una peste alta, ocupantul ideal!

---

[399] D. Karnabatt, „Marele vinovat", în *Gazeta Bucureştilor*, 22 martie 1917; „Falsul dictator", în *Gazeta Bucureştilor*, 25 septembrie 1917.

[400] D. Karnabatt, „Spre o Românie nouă", în *Gazeta Bucureştilor*, 17 martie 1917.

[401] D. Karnabatt, „Orgoliul britanic", în *Gazeta Bucureştilor*, 1 iunie 1917.

[402] D. Karnabatt, „Ocuparea Bucureştilor. 8 decembrie 1916", în *Gazeta Bucureştilor*, 8 decembrie 1917.

Nicolae Leon (1862-1931)

Frate, după mamă, cu Grigore Antipa, şi cu câțiva ani mai mare decât el, Nicolae Leon îl premerge la Universitatea din Jena, unde studiază el însuşi ştiințele naturii şi îşi ia doctoratul cu Haeckel în 1887. Din 1899, este profesor la catedra de zoologie medicală (parazitologie) a Facultății de Medicină din Iaşi. Om de ştiință respectat, a fost totodată o personalitate originală şi simpatizată a vieții ieşene.

De formație germană şi admirator al Germaniei, ca şi fratele său, Nicolae Leon, fără a se pronunța public în vremea războiului, lasă să se întrevadă o orientare care în orice caz nu este antantofilă. Nu semnează apelul pentru Franța, iar în criza declanşată la Universitatea din Iaşi este de partea lui Stere; candidează pe lista acestuia la alegerile de rector din martie 1916, obținând 23 de voturi, față de 26 ale lui Stere şi 30 ale lui Philippide (victorios fiind proclamat de minister cel dintâi de pe lista adversă: Matei Cantacuzino, cu 29 voturi). Doi ani mai târziu, în urma retragerii lui Matei Cantacuzino, devenit pentru scurt timp ministrul Cultelor şi Instrucțiunii Publice în guvernul Averescu, este ales rector la 25 februarie 1918 (cu 24 de voturi, din 40 de votanți, față de 62 înscrişi[403]; e de presupus că au lipsit antantofilii, unii fiind de altfel plecați din țară). Are o foarte bună colaborare cu guvernul Marghiloman. Obține de la primul-ministru atât fonduri, cât şi evacuarea Universității de instituțiile guvernamentale, care îi ocupaseră localul în anii 1916-1918, paralizându-i activitatea. Cu Marghiloman, „mă întâlneam regulat la concertele muzicale care aveau loc la Meissner”.[404] Constantin Meissner, şeful conservatorilor ieşeni, a fost un prieten apropiat şi un susținător al fraților Leon-Antipa. La Meissner intervine exprimându-şi dorința pentru a candida pe listele conservatorilor lui Marghiloman pentru un loc la Cameră.[405] Solicitarea nu are însă urmări. La scurt timp după căderea guvernului Marghiloman, Leon demisionează (în ultimele zile ale anului 1918) din postul de rector.

---

[403] A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii şi Cultelor, Direcția a III- a, 286/1918, f. 4.
[404] N. Leon, *Amintiri*, vol. III, Iaşi, 1927, pp. 195-197.
[405] Nicolae Leon către Constantin Meissner, f.d., A.N.R.-A.N.I.C., Arhiva C. Meissner, VI/38, f. 12.

Alexandru Macedonski (1854-1920)

Socotindu-se el mai întâi şi considerat de un cerc relativ restrâns de admiratori drept un mare poet, minimalizat, ignorat de foarte mulţi, Macedonski şi-a căutat revanşa în recunoaşterea europeană, care nu putea trece decât prin literatura franceză. Un volum francez de versuri, *Bronzes* (prefaţat de Bogdan-Piteşti), în 1897, romanul erotico-estetizant *Le Calvaire de feu*, publicat la Paris în 1906, cu ecouri binevoitoare, uneori entuziaste, dar în fond convenţionale, repetate sejururi la Paris, eşecul, în final, al plasării unei piese de teatru, toate sfârşesc prin a-l conduce la o concluzie dezamăgitoare: gloria, adevărata glorie, franceză, europeană, s-a dovedit de neatins. În 1914, Macedonski este dezgustat de Franţa, pe care o consideră în plin declin şi dominată de puterea banului.[406]

La începutul războiului încă mai face câte un gest „filofrancez"; participă astfel în septembrie 1914 la un festival organizat pentru Crucea Roşie franceză, unde „citeşte versuri frumoase închinate Franţei".[407] Îndepărtarea, cel puţin de Franţa oficială, e însă pe cale de a se consuma. În *Cuvântul meu*, revistă efemeră pe care o scoate în toamna anului 1915, îşi exprimă foarte net noul punct de vedere: „Urmez să iubesc pe Franţa pentru latinitatea de care – orice s-ar zice – e pătrunsă; pentru frumuseţea încă neîntrecută a limbii lui Racine şi a lui Flaubert, pentru marea lumină pe care a răspândit-o peste lume; – şi urmez s-o urăsc pentru ticăloşia în care s-a scufundat, pentru războiul al cărui autor moral e, aceeaşi ticăloşie a regimului neguţătoresc şi advocăţesc al nenorocitei Franţe de azi."[408] Vinovată, aşadar, de război, Franţa plătea scump nereprezentarea unei piese de teatru!

Cu germanii, Macedonski îşi propune să se afle în cele mai bune relaţii posibil. Cu câteva zile înainte de intrarea lor în Bucureşti, doamna Macedonski îl vizitează pe arhiepiscopul Netzhammer pentru a-i cere protecţie. Două săptămâni mai târziu – germanii erau deja în Capitală – însuşi Macedonski îl caută pe arhiepiscop, „recomandându-se pe el şi familia sa".[409]

Sub ocupaţie, nu e deranjat în vreun fel, dar îndură o sărăcie cumplită. Reuşeşte în cele din urmă să editeze o nouă serie a mai vechii lui reviste, *Literatorul*, începând din 29 iunie 1918. Aici îi apare – la 14 iulie – un articol excesiv (dar totul era excesiv la Macedonski!), „Feld-Mareşalul de Mackensen". Mackensen se arătase neplăcut surprins de primirea entuziastă de care avusese parte la intrarea în Bucureşti; ce ar fi zis de elogiul încă şi mai entuziast al poetului?

---

[406] În ce priveşte biografia poetului, lucrarea de referinţă este Adrian Marino, *Viaţa lui Alexandru Macedonski*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966.

[407] „Festivalul pentru Crucea Roşie franceză", în *Vive la France! Trăiască Franţa!* 22 septembrie 1914.

[408] Al. Macedonski, „Francezi vânduţi nemţilor", în *Cuvântul meu*, 22 noiembrie 1915.

[409] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, pp. 674 şi 685, însemnările din 26 noiembrie şi 9 decembrie 1916.

„Pacea e în sfârşit ratificată – scrie Macedonski – şi mişcările mele sufleteşti îmi spun că datoria patriotică cea mai înaltă e astăzi, pentru toţi românii, lealitatea faţă cu duşmanii noştri de ieri. […] Mă socotesc a fi interpretul unei însemnate părţi a locuitorilor capitalei, aducând E.S. Feld-mareşal de Mackensen prinosul unei recunoştinţe respectuoase şi sincere.” De ce recunoştinţă? Fiindcă, sub comanda lui, armata germană „s-a arătat, faţă cu populaţiunea, prietenoasă şi îngăduitoare”. „Cu ochii minţii şi cu ai simţirii veşnic deschişi, prea înaltul mareşal, care este una din cele mai strălucite glorii ale armatei germane, a făcut onoare deplină Augustului Său Împărat şi naţiunii sale, nelăsând să se ivească cel mai mic conflict fără ca el să-l rezolve cu un spirit de dreptate ce putea să amintească oricui pe faimosul «sunt judecători la Berlin», din renumita fabulă. „A dat astfel „o idee înaltă despre administraţiunea germană, despre seriozitatea, nepărtinirea şi corectitudinea ei”. Înduioşătoare se arată şi umanitatea soldaţilor germani, cărora li se dăduse „o astfel de îndrumare sufletească încât nu odată ei au ajutat în cele două ierni cumplite prin care capitala a trecut numeroase familii de români atinse de lipsă şi cărora le ducea în chipul cel mai neinteresat pâinea cea de toate zilele”. Este meritul lui Mackensen, dar mai întâi de toate este meritul suprem al Împăratului „care a ştiut să-şi aleagă oamenii, pe când, în tabăra «Înţelegerii», lucrurile s-au petrecut cu totul altfel”. Aşa încât, salutându-l pe mareşal poetul îl salută, în fond, „pe însuşi Augustul Împărat”.[410]

La 20 iulie, Macedonski îşi adaugă numele (care nu figura în textul original al telegramei fiindcă probabil nimeni nu se gândise la el) printre semnatarii apelului lansat lui P.P. Carp de ziua sa onomastică; îl numeşte „nemuritorul fiu al Moldovei şi veteranul caracterului, cinstei şi românismului”.[411]

Când săptămânalul editat de germani la Bucureşti, *Rumänien in Wort und Bild*, îşi deschide paginile şi unor colaboratori români, la 15 septembrie 1918, Macedonski se află printre aceştia, alături de Slavici şi Gala Galaction. Chiar în ultimul moment, când Germaniei nu-i mai mergea deloc bine. El scrie despre „renaşterea politică a României” – Die politische Wiedergeburt Rumäniens –, pe care o vede posibilă numai prin manifestarea spiritului naţional, prin care şi catastrofa ar fi putut fi, evitată (aluzie la înstrăinarea „francofilă” a elitelor româneşti).

Trei luni mai târziu, *Literatorul* anunţă, pe prima lui pagină, *Ziua cea mare*, înfăptuirea unităţii româneşti „de la Tisa pân' la Nistru”. Dispăruţi, marii germani, Mackensen şi însuşi Împăratul, dispărut însuşi nemuritorul Carp. În locul lor, Macedonski îi salută, nici măcar doar pe Ionel Brătianu, ci întreaga familie, pe „fiii marelui Brătianu pe de o parte, şi pe Take Ionescu pe de alta”.[412]

---

[410] Alexandru Macedonski, „Feld-Mareşalul de Mackensen”, în *Literatorul*, 14 iulie 1918.

[411] Alex. Macedonski, „Onomastica marelui român Petre Carp”, în *Literatorul*. 20 iulie 1918.

[412] „Ziua cea mare”, în *Literatorul*, 1/14 decembrie 1918.

Simion Mehedinți (1868-1962)

Simion Mehedinți este întemeietorul geografiei ca disciplină universitară în România. Studii la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti, completate la Paris, Berlin şi Leipzig; doctorat la Leipzig în 1899. Profesor agregat (1901) şi definitiv (1904) la Catedra de geografie a Universității din Bucureşti. Membru al Academiei Române (1915). Junimist, apropiat al lui Maiorescu, a condus revista *Convorbiri literare* din 1907 până în 1920.

După izbucnirea războiului, deşi semnează, ca şi alți „rătăciți" pe listă, memoriul universitarilor (dar nu va mai semna şi apelurile ulterioare), Mehedinți adoptă o poziție „echidistantă" atât față de puterile aflate în conflict, cât şi față de direcția revendicărilor româneşti. „Echidistanța" aceasta prezintă totuşi o înclinare pentru Germania, care se va accentua cu timpul. Asupra Austro-Ungariei, scrie el în septembrie 1914, se poate arunca „tot disprețul istoric ce i se cuvine". Dar nu şi asupra Germaniei, care este cu totul altceva: „e marele şi cinstitul popor german, purtătorul uneia dintre cele mai frumoase culturi omeneşti din timpurile moderne". Până şi marile transformări revoluționare ale secolului din urmă nu se datorează atât Revoluției Franceze, cât lui Frederic cel Mare, care, în plină epocă absolutistă, a afirmat că „regele e cel dintâi servitor al statului", precum şi idealismului filosofilor germani.[413] „Oaspeților francezi" care țin conferințe în România, împingând țara la război alături de Franța, le reproşează că uită situația statului român, prins între Rusia şi Austro-Ungaria, ca şi politica franceză din ultimele decenii, deloc favorabilă României. Pentru neutralitatea României, Franța ar putea fi însă recunoscătoare; ce s-ar fi întâmplat dacă, punând în aplicare tratatul de alianță cu Austro-Ungaria, „o armată română de peste jumătate de milion ar fi pornit împotriva ruşilor"? Neangajându-se, românii au contribuit în 1914 la salvarea Franței.[414]

În anii neutralității, Mehedinți ține conferințe şi publică numeroase articole, multe dintre ele în propria revistă săptămânală, *Duminica poporului*; el îndeamnă la „realizarea idealului național", însă „potrivit cu împrejurările", împrejurări care erau însă prea complexe şi schimbătoare pentru a se putea lua o decizie. Vede România ca fiind înconjurată de un „cadrilater duşman": ruşii şi ungurii, bulgarii care vor Dobrogea, precum şi sârbii, care au suprimat limba română.[415] Nu numai Basarabia, dar şi Valea Timocului devine la fel de semnificativă ca Transilvania, iar Serbia e tratată ca adversar. În aceste condiții trebuie aşteptat, pentru a se merge cu învingătorul sau a se profita de epuizarea ambelor tabere. Dacă războiul „îi va măcina bine pe ruşi şi pe unguri, noi, păstrând întregi puterile

---

413 S. Mehedinți, „Respect adevărului", în *Convorbiri literare*, septembrie 1914, pp. 950-954.

414 S. Mehedinți, „Răspuns oaspeților francezi", în *Convorbiri literare*, octombrie 1914, pp. 1057-1063.

415 „«Calea cea dreaptă». O conferință a d-lui S. Mehedinți" (ținută la Galați, la 28 decembrie 1914), în *Dimineața*, 1 ianuarie 1915.

noastre vom putea izbândi mai uşor”[416] (de remarcat că ungurii şi ruşii sunt trataţi la egalitate, iar austriecii sunt rupţi de unguri şi niciodată învinovăţiţi). Cu timpul însă, în 1915, Mehedinţi constată că „primejdia dinspre răsărit a crescut”; ruşii sunt mulţi, şi riscăm să ne taie şi calea la mare, în timp ce „ungurii sunt măcar mai puţini ca românii”.[417] Una peste alta, deşi există şi o primejdie a supremaţiei germane, „interesele noastre se apropie mai mult de interesele Europei centrale”.[418]

Rămas la Bucureşti sub ocupaţie, Mehedinţi se asociază grupării Maiorescu-Marghiloman, recăpătând, pare-se, încrederea bătrânului lider junimist, zdruncinată atunci când geograful se lansase, împreună cu alţi universitari, în definirea unui curent conservator-progresist, mai deschis spre problemele acute ale societăţii (reformele agrară şi electorală); atunci, în februarie 1914, Maiorescu îl taxase drept „taler cu două feţe”.[419] Când se formează guvernul Marghiloman, în martie 1918, Mehedinţi devine ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice. A fost un ministru plin de idei, decis să reformeze în profunzime, probabil cel mai reformist membru al echipei conservatoare. Avea, printre altele, intenţia de a perfecţiona criteriile de selecţie a profesorilor universitari, probă întrebarea pusă într-o circulară adresată decanilor: „Faţă de marile nevoi ale învăţământului superior, mai putem continua cu modul de recrutare actual al corpului didactic universitar?”.[420] Toate proiectele lui s-au năruit. Înfrângerea Germaniei a însemnat şi căderea guvernului Marghiloman, şi anularea întregii sale opere legislative, ca şi sfârşitul carierei ministeriale a lui Simion Mehedinţi.

---

[416] „Săptămâna”, în *Dumineca poporului*, 7 decembrie 1914.

[417] „Săptămâna”, în *Dumineca poporului*, 8 februarie 1915.

[418] S. Mehedinţi, „Orientarea noastră externă”, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, 15 februarie 1915, pp. 423-429.

[419] Scrisoarea unor fruntaşi conservatori”, în *Universul*, 1 februarie 1914; Titu Maiorescu, *Jurnal*, 28 februarie/13 martie 1914.

[420] A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza”, Litere, 140/1918, f. 40 (circulară datată 3 mai 1918).

Nicolae Mihăescu-Nigrim (1871-1951)

Scriitor minor, Mihăescu-Nigrim merită reținut măcar prin faptul că a practicat, cu nonşalanță, cam toate genurile literare (poezie, proză scurtă, eseu, roman, teatru, poveşti pentru copii, publicistică, traduceri) şi s-a exprimat, pe lângă română, şi în franceză şi engleză (în ce priveşte engleza, aproape o curiozitate în contextul cultural românesc din preajma Primului Război Mondial). Afinitățile sale culturale cu Franța şi Anglia nu-l împiedică să adopte o atitudine destul de pronunțat „germanofilă”, determinată atât de ostilitatea față de Rusia, cât şi de considerente de ordin geopolitic.

Mai multe articole şi o conferință sunt adunate în volumul *Războiul* apărut în 1916. Autorul e convins că Rusia, „cel mai mare duşman al Europei”, va fi înfrântă şi că, într-un fel sau altul, mai devreme sau mai târziu, se va realiza „întregirea desăvârşită a neamului românesc (cu întregul Ardeal, Bucovina şi Basarabia) prin dezmembrarea Austriei, îngenuncherea Ungariei şi prăpădirea Rusiei de Vest, dar numai cu ajutorul Germaniei şi în folosul acesteia şi al României.”[421] Logica curiosului său scenariu e următoarea: Austro-Ungaria e condamnată să dispară; Germania va anexa teritoriile de limbă germană ale monarhiei habsburgice; românii îşi vor alipi Transilvania, Banatul şi Bucovina, după cum, aliați cu germanii, vor dobândi şi Basarabia. „Cel dintâi stat care va întinde mâna României va fi Germania”: Austriei bolnave îi va prefera cu siguranță o Românie viguroasă.[422] Viitorul națiunii române este, aşadar, alături de Germania. Şi asta chiar în cazul în care România va începe prin a ataca Austro-Ungaria. Soluție originală: prietenie cu Germania, război contra Austro-Ungariei! Din păcate, atunci când atacul s-a produs cu adevărat, Germania nu s-a grăbit să felicite România, aşa cum sperase Mihăescu-Nigrim!

La alegerile din iunie 1918, N. Mihăescu-Nigrim a fost ales deputat la Colegiul II Buzău pe listele conservatorilor lui Marghiloman.

---

[421] N. M.-Nigrim, *Războiul*, Bucureşti, 1916, p. III.

[422] *Ibidem*, pp. 97-108 („Visul meu”).

Ludovic Mrazec (1867-1944)

Dintr-o familie de origine cehă, Mrazec este unul dintre cei câțiva geologi români de seamă şi primul cercetător al petrolului românesc. Studii de specialitate la Geneva, unde îşi ia doctoratul în 1892. Din 1894, profesor de mineralogie, cristalografie şi petrografie la Universitatea din Bucureşti; întemeietor, în 1906, şi director al Institutului Geologic; membru al Academiei Române din 1905.

Mrazec aproape că n-ar intra în discuția noastră, dacă n-ar fi rândurile entuziaste pe care i le scrie lui I. Bianu, la apariția broşurii acestuia, sub pseudonimul Ion Frunză: „Iubite Frunză, Antipa mi-a dat *Pentru lămurirea situației*. Am citit-o şi nu doresc decât s-o citească toți românii şi mai ales cei de la țară. Unde pot să găsesc broşura ta? Te felicit şi-ți strâng mâna prieteneşte, L. Mrazec."[423] Aşadar, opțiune" germanofilă" împărtăşită. Altminteri, Mrazec nu-şi exprimă public vreun punct de vedere. De remarcat că n-a semnat niciunul dintre apelurile universitarilor pentru intrarea în acțiune sau de solidaritate cu Franța. Într-un memoriu prezentat autorităților române în 1915 sub titlul *Problema petrolului în România față de problema mondială din 1915*, pe un ton de altfel neutru, se referă la dominația anglo-saxonă asupra petrolului mondial şi la eforturile Germaniei de a sparge „jugul greu apăsător economiceşte şi politiceşte" rezultat din această „încercuire".[424]

După intrarea României în război şi retragerea armatei române, Mrazec trece şi el în Moldova, unde îl întâlnim în primele luni ale anului 1917 ca expert în problemele legate de exploatarea petrolului, pe lângă autoritățile româneşti şi în colaborare cu reprezentanții ruşi.[425] Pleacă, în octombrie 1917, spre Statele Unite, în calitate de membru al unei misiuni române, unde, după mărturia lui Vasile Stoica, aflat în America pentru propaganda românească, a adus o contribuție prețioasă cauzei naționale, dată fiind şi reputația de care se bucura în cercurile ştiințifice. În aprilie 1918 trece oceanul la Paris; aici, tot după Stoica, ar fi stabilit o legătură cu românii transilvăneni din Franța.[426] Este însă curios că în săptămânalul *La Roumanie*, consacrat revendicărilor româneşti, unde apar numeroase articole scrise de intelectuali români şi sunt înregistrate o mulțime de acțiuni, de apeluri şi de semnături, numele lui Mrazec nu figurează în niciun fel.

---

[423] L. Mrazec către Ioan Bianu, 8 septembrie 1914, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. II, Minerva, Bucureşti, 1975, p. 436.

[424] L. Mrazec, *Problema petrolului în România față de problema mondială din 1915*, Bucureşti, 1940, pp. 44 şi 64.

[425] În acest sens, scrisorile trimise de L. Mrazec lui C.I. Istrati, în februarie--aprilie 1917, B.A.R., mss., *S* 40(14-18)/*DCLXXVII*.

[426] Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, Bucureşti, 1926, pp. 30-31 şi 36.

Iacob Negruzzi (1842-1932)

Cofondator al Junimii şi redactor al *Convorbirilor literare* (cu care aproape se identifică), de la înființarea revistei în 1867 până în 1895. Studii de drept la Berlin, profesor la Facultățile de Drept din Iaşi şi Bucureşti. Deputat conservator-junimist. Membru al Academiei Române din 1881 şi mulți ani, inclusiv în vremea războiului, secretar general al acestei instituții.

Formația germană şi spiritul junimist se asociază la Iacob Negruzzi, ca şi la P.P. Carp, cu originea moldovenească, exprimată printr-un „moldovenism” care-i face să considere războiul un bun prilej pentru reîntregirea Moldovei prin recuperarea Basarabiei. „Jacques Negruzzi la mine cu părerea că ar trebui să ocupăm Basarabia”, nota Maiorescu, spre sfârşitul anului 1915.[427] Aflat la moşia sa, pe malul românesc al Prutului, Negruzzi privea nostalgic dincolo de râu: „Neputând face altceva, mă uit de pe malul Prutului care curge la câteva minute de casa noastră dincolo la celălalt mal unde au fost odinioară tot țara noastră, ba încă şi moşiile mele părinteşti.”[428]

Când România intră în război, în mod firesc Negruzzi nu mai contrazice politica țării. „Acum – îi scrie el lui Bianu - când teza pe care n-o împărtăşeam noi a fost adoptată, nu mai e nimic de făcut şi trebuie să dorim izbânda.”[429]

Înfrângerea îl umple de revoltă împotriva celor responsabili: „Este aproape de necrezut în ce stare mizerabilă pot să aducă o țară prosperă vanitatea a două, trei persoane, nepriceperea unui număr de politicieni şi lăcomia de bani ce a stăpânit pe mulți conducători în timp ce întreaga țară se zbătea în suferință şi jale. Noi care am trăit aceste 19 luni în sat, am putut constata *de visu* cum se repercutează în cea mai umilă colibă greşeala făcută de un om în conducerea unei țări.”[430]

Instaurarea guvernului Marghiloman îi stârneşte pofta de politică. I se adresează lui Mihai Seulescu, ministrul de Finanțe, amintindu-i că Marghiloman îi promisese să-l numească comisar al guvernului pe lângă Banca Națională, funcție pe care, mărturiseşte, şi-o doreşte. Îşi exprimă speranța că i se va oferi şi un mandat în corpurile legiuitoare. Avea 76 de ani şi era şi secretar general al Academiei.[431] Din păcate pentru el, altcineva a fost preferat pentru relația cu Banca Națională. Mandatul parlamentar l-a obținut însă cu uşurință, ca senator la Colegiul I Iaşi, la alegerile de la începutul lunii iunie 1918, când conservatorii din jurul lui Marghiloman au ocupat aproape toate fotoliile.

---

[427] Titu Maiorescu, *Jurnal*, 14/27 decembrie 1915.

[428] Iacob Negruzzi către Ioan Bianu, 22 august 1915, B.A.R., mss., *S* 19(16)/*DIV*; publicată, dar cu omiterea pasajului citat, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, p. 21.

[429] Iacob Negruzzi către Ioan Bianu, 29 august 1916, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, p. 23.

[430] Iacob Negruzzi către Mihai Seulescu, 13 martie 1918, B.A.R., mss., *S* 85/*LI*.

[431] *Ibidem*.

Ultima manifestare „germanofilă” a lui Iacob Negruzzi se petrece în octombrie 1918, când susține insistent – atrăgându-l şi, Pe Duiliu Zamfirescu – alegerea lui Stere la Academie. Vedea în el omul care a contribuit decisiv la împlinirea idealului care fusese şi al lui: unirea Basarabiei cu România.

Alexis Nor (1877-1939)

Jurnalist basarabean, editor al săptămânalului *Viața Basarabiei*, apărut în 1907 la Chişinău, Alexis Nour trece în România în 1914, stabilindu-se la Iaşi. Colabora mai dinainte la *Viața românească*. Este un susținător convins al intrării României în război împotriva Rusiei. Am menționat deja articolul său *Problema româno-ruteană*, publicat în *Viața românească* (octombrie-decembrie 1914) în care argumenta extinderea României spre Est, nu doar până la Nistru, ci până la Bug. Românii şi rutenii (ucrainenii) aveau să-şi împartă ținuturile apusene ale imperiului rus. Câteva luni mai târziu, într-un amplu eseu, îşi propunea să descifreze „enigma anilor 1914-1915".[432] Până la vară, anunța el, Germania va câştiga războiul. „Mai, iunie, iulie... şi războiul, sfârşit astăzi în principiu, se va sfârşi şi în realitate, de fapt. [...] Lovitura decisivă va avea loc la Răsărit şi ceea ce va fi mai departe nu importă. [...] Nici succesele în Dardanele, de altfel foarte problematice şi discutabile, nici blocarea Germaniei nu vor servi cuconaşilor englezi, bon-vivanților francezi şi țăranilor ruşi la nimica. Germanii vor mânca pâine de paie, dar vor învinge."[433] Urmarea va fi federalizarea Europei Centrale sub conducerea Germaniei. Odată cultura germană implantată pretutindeni, Austro-Ungaria „se va descompune pe națiuni dezvoltate"; atunci, dacă vor dori, Ardealul, Bucovina românească şi părțile româneşti ale Banatului, Crişanei şi Maramureşului vor putea trece la România.[434]

Potrivit acestui scenariu, era destul de clar unde se află interesul României. Nour publică frecvent la *Seara*; scria în acest ziar în iulie 1915 că România trebuie să se alieze cu Puterile Centrale, mărindu-se astfel până la Bug şi contribuind la reînvierea Poloniei şi Ucrainei: „apoi să veghem la dezmembrarea firească a Austro-Ungariei". Visa pentru România preponderență la gurile Dunării şi pe Marea Neagră şi chiar o parte a moştenirii coloniale anglo-belgo-franceze, fiindcă o colonie nu ar fi stricat României „pentru lecuirea relelor noastre interne, sociale şi economice".[435] „Posedând Constanța şi Odesa, apoi sub egida Europei centrale asigurați bine şi în măsură să tragem mari foloase din situația ce se va crea Dardanelelor, stăpâni pe gurile Dunării, exportatori de cereale, petrol, lemne etc., trebuie să obținem colonii în regiunile tropicale."[436] Spre un statut de putere mondială! În septembrie 1915, prevedea că România va intra curând în război („altă cale nu ne-a mai rămas, şi nici nu ne-a fost destinată"), iar armatele române vor înainta spre Kiev şi spre Odessa şi Crimeea.[437] În aprilie 1916, anunța încă odată încheierea apropiată a războiului. Mai rămânea, chestie de zile sau de

---

[432] Alexis Nour, „Din enigma anilor 1914-1915", în *Viața românească*, ianuarie-martie 1915, pp. 122-168.

[433] *Ibidem*, p. 159.

[434] *Ibidem*, p. 164.

[435] Alexis Nour, „Rândul României", în *Seara*, 24 iulie 1915.

[436] Alexis Nour, „Românimea, Marea Neagră şi coloniile", în *Seara*, 9 mai 1915.

[437] Alexis Nour, „Soarta Kievului", în *Seara*, 4 septembrie 1915.

săptămâni, să cadă Verdunul, şi „soarele triumfului va străluci asupra unui popor muncitor, sănătos şi conştient de 70 milioane”[438] (se înțelege, poporul german).

Este la Nour drama basarabeanului care le judecă pe toate, adesea într-un registru pur imaginar, pornind de la propriul ideal de emancipare națională.

În vara anului 1918, se lansează într-un nou proiect de anvergură: nu mai e vorba de descifrarea enigmelor războiului, ci de reformarea radicală a societății, un răspuns personal la obsesia reformistă a lunilor guvernării Marghiloman. Dacă nu soluțiile, Nour a găsit cel puțin cuvântul: *Umanitatea*. Editează o revistă care apare la Iaşi, sub acest titlu, în doar două numere (24 iunie şi 14 iulie 1918). Preconizează în paginile ei emanciparea tuturor categoriilor discriminate: muncitorul, țăranul şi, în primul rând, evreul, căruia i se acordă o atenție specială (demnă de remarcat, în contextul unui antisemitism românesc destul de pronunțat, mai ales în Moldova); sunt şi mai multe colaborări evreieşti la revistă (Steuerman Rodion, I. Ludo, Eugen Relgis).

Un om al marilor proiecte, Alexis Nour, cam nebuloase însă şi fără de măsură!

[438] Alexis Nour, „Spre sfârşit”, în *Seara*, 4 aprilie 1916.

Dimitrie Onciul (1856-1923)

Bucovinean, cu studii la universitățile din Cernăuți şi din Viena, şi doctor în istorie al Universității din Cernăuți, D. Onciul este din 1895 profesor de istorie a românilor la Universitatea din Bucureşti. Cu el încep curentul critic şi cercetarea metodică în istoriografia românească: a fost un reputat şef de şcoală. Director general al Arhivelor Statului (din 1900). Membru al Academiei Române (1905).

„Cazul" Onciul este complicat. Documente sunt destule privitoare la luările lui de poziție, însă frământările interioare ale istoricului rămân greu de sesizat. Pare împărțit între idealul național şi formația lui „central-europeană" de factură germană. Pare de asemenea mai interesat de Bucovina decât de Transilvania. Şi, cu siguranță, înclinarea „germanofilă" i se accentuează de-a lungul războiului, după o primă fază de ezitări.

Cert este că în primul moment se manifestă ca „intervenționist". A lui este inițiativa de convocare a universitarilor pentru alcătuirea unui memoriu, iar textul memoriului (cu solicitarea expresă a intrării în acțiune contra Austro-Ungariei) a fost redactat de el. La fel şi al doilea memoriu care a fost prezentat regelui Ferdinand în octombrie 1914 de o delegație universitară din care trebuia să facă parte şi Onciul. Nu mai participă însă la această audiență şi nici numele nu-i mai apare pe memoriu. A explicat mai târziu că nu a putut accepta exploatarea acestei teme de politica de partid.[439] Într-adevăr, rectorul Thoma Ionescu confiscase propriu-zis mişcarea. Onciul nu participă nici la înființarea Acțiunii Naționale, aflată oarecum în prelungirea inițiativei universitare. E de presupus că pe lângă motivele de politică internă, începe să aibă dubii şi cu privire la oportunitatea unei acțiuni militare. Nu semnează nici apelul de solidaritate cu Franța, nici memoriul ulterior al universitarilor din octombrie 1915. Pur şi simplu, se rupe de mişcarea la a cărei pornire contribuise.

O scrisoare adresată lui Constantin Meissner, junimist şi incontestabil „germanofil", în februarie 1915, îi rezumă îndoielile şi ezitările, confirmând în orice caz despărțirea lui de „acționişti": „Veşti deosebite n-am a-ți spune. Părerile sunt aici împărțite; în timpurile din urmă, după declarațiunile din Duma şi după înfrângerea ruşilor în Bucovina, au început să scadă şi numărul şi entuziasmul acționiştilor. Ce are de gând guvernul, nu se ştie. Probabil numai evenimentele ulterioare îl vor face să ia o hotărâre. Eu cred că fără Italia nu putem şi nu trebuie să întreprindem nimic în aceste vremi de «cumpănă mare pământului nostru şi nouă»."[440]

Cu ocazia împlinirii a 140 de ani de la răpirea Bucovinei, Onciul ține (la 26 aprilie 1915) o conferință la Ateneu, foarte drastică la adresa stăpânirii austriece.

[439] Pentru această chestiune şi, în continuare, pentru întreaga activitate a lui D. Onciul în anii războiului, a se vedea întinsul său raport adresat la 14 iulie 1919 Comisiei universitare de cercetare a profesorilor universitari învinuiți de purtare antipatriotică, A.N.R.-B., Universitatea Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, 162/1920, ff. 91-100.

[440] Dimitrie Onciul către Constantin Meissner, 4/17 februarie 1915, A.N.R.-A.N.I.C., Arhiva Constantin Meissner, VI/56, ff. 9-10.

„Răpită prin fraudă şi crimă”, Bucovina, după 140 de ani, şi-a pierdut în mare măsură caracterul românesc (românii ajungând să fie abia o treime din populație). „Încă 140 de ani de asemenea stăpânire, şi neamul românesc va fi fost în Bucovina, el nu ar mai fi.” „Dar aşa ceva – conchide istoricul pe un ton de amenințare – nu poate fi îngăduit să se întâmple cât timp mai există o Românie cu 600 000 de baionete. […] Ştefane, Maria Ta, mai sună din corn odată!”[441] De remarcat însă că aspirația recuperării Bucovinei este detaşată la Onciul de problema Transilvaniei, despre care nu spune nimic. Fireşte, subiectul era Bucovina, totuşi… De altfel, circula şi varianta dobândirii acestei provincii nu printr-o intervenție militară, ci, dimpotrivă, ca preț al alianței cu Austro-Ungaria.

Cu toate referirile lui Onciul la Bucovina, cota lui era în scădere drastică printre acționiştii care nu-i iertau părăsirea cauzei. S-a ajuns, în octombrie 1915, la un atac verbal jignitor din partea lui C.I. Istrati, coleg de Universitate şi de Academie (şi în acel moment preşedinte al Academiei). Se punea sub semnul întrebării atât orientarea națională, cât şi valoarea operei istoricului. Onciul se adresează lui Simion Mehedinți şi Mihai Seulescu, ca martori într-un eventual duel.[442] Nu se ajunge însă atât de departe, Onciul găsind în preocuparea lui Istrati pentru spiritism un motiv de a nu-l lua în serios. Omul îi lăsa „impresia unei afecțiuni cu fenomene anormale. Căci nu puteam să înțeleg altfel bizarele destăinuiri ce făcea despre convorbirile sale oculte cu spiritele oamenilor iluştri din Antichitate, din Evul Mediu şi din timpurile moderne, cum şi ale unor contemporani trecuți la viața de veci”.[443]

Celui denigrat îi sare în sprijin Nicolae Iorga care, sub titlul „Un om «dărâmat»: Dimitrie Onciul”, denunță invazia politicianismului în judecarea unei opere atât de solide, pe toate planurile: noutatea şi rigoarea cercetării, pregătirea tineretului universitar în spiritul metodei critice, organizarea temeinică a Arhivelor Statului.[444]

Conservator junimist, Onciul se îndepărtase de linia Partidului Conservator, când semnase, alături de Mehedinți şi de alți universitari, apelul „conservator-progresist” din februarie 1914, în care se sublinia „absoluta necesitate” a unei atitudini mai deschise în chestiunea reformelor.[445] Maiorescu îi strivise atunci sub dispretul lui pe „intelectualii fără caracter”.[446] În 1916 se petrece o reapropiere. În primăvară, Onciul insistă pe lângă Maiorescu (dar fără succes) ca acesta să primească preşedinția Academiei.[447] După intrarea României în război şi mai ales odată cu primele înfrângeri, Onciul merge până la capăt. Din jurnalul lui Titu

---

[441] Dimitrie Onciul, „Din trecutul Bucovinei”, II, în *Convorbiri literare*, iulie-august 1915, pp. 743-744.

[442] S. Mehedinți şi M. Seulescu către D. Onciul, 28 octombrie 1915, B.A.R., mss., *S* 16A/*XXIII*.

[443] D. Onciul către S. Mehedinți şi M. Seulescu, 31 octombrie 1915, B.A.R., mss., *S* 16B/*XXIII*.

[444] N. Iorga, „Un om «dărâmat»: Dimitrie Onciul”, în *Drum drept*, 22 noiembrie 1915, pp. 681-682; articol reluat în *Oameni cari au fost*, vol. II, pp. 151-154.

[445] „Scrisoarea unor fruntaşi conservatori”, în *Universul*, 1 februarie 1914.

[446] Titu Maiorescu, *Jurnal*, 28 februarie/13 martie 1914.

[447] *Ibidem*, 1/14 aprilie şi 14/27 aprilie 1916.

Maiorescu: „la 11 ore la mine Onciul, face amendă onorabilă şi s-o spun lui Marghiloman şi vrea să reintre în partidul nostru, în care recunoaşte c-a fost singura cuminţenie”.[448]

Sub ocupaţie, rămâne în Bucureşti, după o înţelegere prealabilă cu ministrul I.G. Duca. Trebuia ca Arhivele, ca şi Monumentele Istorice (era şi membru al Comisiei monumentelor istorice, singurul rămas în Capitală) să fie supravegheate de cineva. În prima săptămână are parte de o sechestrare în toată regula în localul Arhivelor, cu gardă germană la intrare (reuşeşte să se „elibereze”, intervenind la Carp prin Gala Galaction, care-l vizitase). A reuşit să apere Arhivele atât de încercările bulgarilor de a lua şi de aici ceva documente, cât şi de intenţia austro-ungarilor de a rechiziţiona clădirea pentru instalarea unui lazaret. A avut parte şi de o vizită a lui Mackensen: „Pe mareşalul Mackensen, care s-a interesat de aproape de starea şi mersul serviciului, l-am primit cu tactul şi rezerva cuvenită, arătându-i, după cerere, localul, depozitele şi biserica, şi dându-i explicaţiile cerute”.[449]

Cunoaşterea limbii germane l-a recomandat pe Onciul şi în calitatea de „negociator” în chestiunile şcolare cu autorităţile germane; a fost numit membru în Consiliul permanent al instrucţiunii.

În situaţia lui, un anumit grad de „colaboraţionism” era inevitabil. S-ar părea însă că Onciul chiar începuse să creadă în victoria definitivă a Germaniei. Ce-l obliga să meargă la faimoasa conferinţă de la Fundaţia Carol I, din decembrie 1917, a lui Alexandru Beldiman, bine-cunoscut pentru opţiunea lui progermană şi antidinastică? Or, se află acolo, şi e bine pus în evidenţă, în două grupaje fotografice, într-unul alături de Marghiloman şi Corteanu, în celălalt împreună cu junimistul Theodor Rosetti.[450] Cine-l obliga, la comemorarea lui Mihail Kogălniceanu de la Academie (la 28 septembrie şi 5 octombrie 1918), să supraevalueze impactul şederii în Germania asupra formaţiei viitorului istoric şi om politic?[451] Cel mai mult i s-a reproşat *Cuvântul la deschiderea cursului de istoria românilor*, rostit la 26 aprilie 1918. E mai întâi un elogiu adus culturii germane şi puterii Germaniei („Iată ce poate face un popor care vrea să trăiască şi care ştie să-şi facă datoria faţă de statul său”: un model şi pentru români). Încă şi mai pe larg, şi în contrast, e prezentată politica duşmănoasă a Rusiei asupritoare a românilor basarabeni. În sfârşit, e denunţată împingerea României în război, „fără învoirea ţării prin glasul autorizat al reprezentanţilor ei constituţionali”, urmată de „înfrângerea inevitabilă”. Încălcând alianţa cu Puterile Centrale, România a devenit o victimă a Rusiei.[452] Textul acesta încheie, într-o notă perfect „germanofilă”, sinuosul parcurs al lui Onciul din 1914 în 1918. Trebuia neapărat

[448] *Ibidem*, 14/27 noiembrie 1916.
[449] Din raportul citat al lui D. Onciul, A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, 162/1920, ff. 91-100.
[450] *Săptămâna ilustrată*, 17 decembrie 1918.
[451] D. Onciul, *Mihail Kogălniceanu. Memoriu la centenarul naşterii lui*, Bucureşti, 1918, pp. 7 şi 14-16.
[452] Dimitrie Onciul, *Cuvânt la deschiderea cursului de istoria românilor în 26 aprilie 1918*, Bucureşti, 1918.

să vorbească aşa? Nu e vorba de servilism, nici de simplu oportunism. Considera probabil că acesta a fost verdictul istoriei, în fața căruia istoricul nu poate decât să se încline. De acum, România trebuia să meargă alături de Germania.

Desigur, Onciul rămânea acelaşi patriot, preocupat mai înainte de orice de destinul României. A fost un moment impresionant, cu puternice rezonanțe naționale, discursul ținut de el în februarie 1918 la parastasul de la Mitropolie pentru pomenirea lui Mircea cel Bătrân, un domnitor-simbol al statului românesc, inclusiv al stăpânirii sale asupra Dobrogei, pe cale de a fi pierdută.[453] Tot Onciul a lucrat la partea istorică a unui memoriu asupra Dobrogei (partea geografică fiind scrisă de Mehedinți, iar cea politică de Marghiloman), folosit la negocierile cu Puterile Centrale.

---

[453] „Parastasul pentru pomenirea lui Mircea Vodă cel Bătrân, cu Discursul d-lui profesor Onciul”, în *Săptămâna ilustrată*, 22 februarie 1918.

D.D. Pătrăşcanu (1872-1937)

Moldovean, dintr-o familie de mici boieri (dar cu strălucite conexiuni genealogice, mai mult sau mai puţin fictive), cu studii liceale şi universitare la Iaşi, Pătrăşcanu reuşeşte o triplă carieră: profesor de istorie la Liceul „Matei Basarab" din Bucureşti, scriitor de succes şi om politic, în mai multe rânduri deputat liberal. Apropiat de grupul de la *Viaţa românească* şi de Stere în particular, este de la bun început partizan al Puterilor Centrale, însă până în vremea ocupaţiei îşi exprimă opiniile într-un cerc relativ restrâns.[454] Mărturiseşte că a nutrit din totdeauna ostilitate faţă de Rusia şi, ca profesor, şi-a propus să convingă „generaţiile tinere de primejdia rusească".[455] Dezastrul României îl umple de mânie împotriva „vinovaţilor", insuflându-i pe de altă parte un respect fără limite faţă de capacităţile Germaniei (deşi de ţara asta nu-l lega nimic, nici nu ştia limba germană).

Rămâne la Bucureşti, în apropierea lui Stere, şi, din momentul când acesta începe să publice *Lumina* (octombrie 1917), se exprimă frecvent în paginile ziarului, prin articole politice şi cu tentă istorică, precum şi prin texte literare, şi ele cu subiecte din vremea ocupaţiei, tratate satiric prin prisma convingerilor sale. România, explică Pătrăşcanu, a fost anume creată, în urma Războiului Crimeii şi a Congresului de la Paris din 1856, pentru a fi o stavilă împotriva Rusiei şi a slavismului în genere; trebuia să blocheze expansiunea rusească în direcţia Dunării şi Carpaţilor, spre Constantinopol şi spre Europa Centrală. Timp de mai bine de o jumătate de veac, aceasta a fost orientarea politicii româneşti, complet întoarsă însă în 1916, consecinţa fiind „o pedeapsă fulgerătoare".[456] Singura şansă a României era să fie învinsă: numai înfrângerea o salva. Altminteri, chiar cu Transilvania, ar fi ajuns o anexă a Rusiei, care, în caz de victorie, devenea puterea dominantă în această parte a Europei.[457] Pătrăşcanu deploră „posibilităţile pierdute": „România, aliată cu Puterile Centrale, ar fi schimbat desfăşurarea războiului: pacea era astăzi un fapt împlinit."[458] Dacă România intra din primul moment în conflict alături de Austro-Ungaria şi Germania, acţiunea ei în Basarabia ar fi împiedicat ofensiva rusă în Galiţia, Bucovina şi Prusia Orientală, dispensând astfel Germania de a deplasa trupe de pe frontul francez spre frontul oriental. Şi Rusia şi Franţa ar fi fost înfrânte graţie intervenţiei României! (La drept vorbind, teoretic, scenariul acesta se poate susţine.)

---

[454] Despre germanofilia lui Pătrăşcanu, este interesantă mărturia lui Constantin Kiriţescu: „D.D. Pătrăşcanu", în *Făclii stinse*, Cartea Românească, Bucureşti, 1938, pp. 144-152, reluată în *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, pp. 239-243.

[455] D.D. Pătrăşcanu, *Vinovaţii, 1916-1918*, Bucureşti, 1918, p. 47 (articolul „Atotputernicia marelui sfetnic nu scuteşte de răspundere pe sfetnicii mici", *Lumina*, 12 noiembrie 1917).

[456] *Ibidem*, pp. 69-73 (articolul „Raţiunea istorică", în *Lumina*, 31 ianuarie 1918).

[457] *Ibidem*, pp. 74-78 (articolul „Greşeala", în *Lumina*, 1 februarie 1918).

[458] *Ibidem*, pp. 79-83 (articolul „Posibilităţi pierdute", în *Lumina*, 2 februarie 1918).

Un şir de articole îi trece în revistă pe „vinovaţi” (*Vinovații* va fi şi titlul sub care vor fi adunate în volum), unul câte unul membrii guvernului Brătianu, mulți incapabili, unii corupți (în frunte cu inconturnabilul Constantinescu-Porcu), rezultatul fiind intrarea României nepregătită într-un război pe care oricum nu l-ar fi putut câştiga. În ce-l priveşte pe Brătianu însuşi, căruia nu-i contestă dezinteresarea, s-a lăsat înşelat de cultura lui strict franceză (ca şi a lui Pătrăşcanu, de altfel!), aşadar, de necunoaşterea Germaniei, şi de convingerea că „unde e Anglia, acolo va fi şi victoria”.[459] L-au pierdut în special „orgoliul lui imens”, „ambiția lui fără margini”. „Necunoscând nici ce înseamnă Imperiul german, nici rostul monarhiei austro-ungare în Europa; ignorând planurile şi interesele politice ale Bulgariei; nebănuind nimica din forțele ascunse care clocoteau în taină în împărăția rusească; nepricepând nici trecutul nostru, nici putința dezvoltării României în viitor; informat şi sfătuit de nişte personagii ridicule, care ar fi jucat un rol mai potrivit ca figuranți în vreo operetă decât în diplomație, acest om, măcar că a avut bune intenții, a trebuit să cadă. Nenorocire, că odată cu dânsul a târât şi țara în prăpastie. […] Pentru noi activitatea lui politică este sfârşită. Ce rămâne după dânsul? Un morman de ruine, o țară compromisă, un neam în dezastru, sute de mii de familii aruncate în durere…”[460]

La alegerile convocate de guvernul Marghiloman şi câştigate aproape exclusiv de conservatorii lui, trei „sterişti”, Stere însuşi, I. Teodorescu şi D.D. Pătrăşcanu, sunt aleşi ca „independenți” la Cameră, în Colegiul II Ilfov. Continuau stânga liberală, ilustrată înainte de război prin Stere, programul lor având într-adevăr o tentă radicală, sensibil mai avansat decât programul guvernamental: vot universal, egal, direct, secret şi obligatoriu, o reformă agrară consistentă prin expropriere silită etc. În Parlamentul din Iaşi, Pătrăşcanu este foarte activ. Critică orientarea prea specific” țărănească" a învățământului la sate potrivit proiectului de lege al lui Mehedinți, socotind că şi fiii de țărani trebuie să aibă parte de aceeaşi instrucție ca orăşenii; pune în evidență insuficiențele legii agrare, care nu acorda suficient pământ țăranilor; susține drepturile evreilor într-un duel oratoric cu A.C. Cuza etc.[461] De asemenea, se arată intransigent în chestiunea dării în judecată a guvernului Brătianu: „îi cred vinovați, mai vinovați decât îi socotiți d-voastră, şi prin urmare trebuiesc dați judecății”.[462]

Peste câteva luni, „vinovații” erau din nou la guvern, parlamentul lui Marghiloman dizolvat, legislația lui anulată, iar cariera politică a lui Pătrăşcanu încheiată pentru totdeauna. Fusese prea sigur de dreptatea lui şi intolerant cu părerile altora. Istoria s-a răzbunat pe el, cum avea să se răzbune, mai neîndurător, şi pe fiul său, Lucrețiu Pătrăşcanu.

---

[459] *Ibidem*, pp. 55-61 (articolul „Când a angajat d-nul Brătianu țara”, în *Lumina*, 14 noiembrie 1917).

[460] *Ibidem*, pp. 62-66, „Tăria şi slăbiciunea domnului Brătianu”.

[461] D.D. Pătrăşcanu, *În fața națiunii*, Bucureşti, 1924.

[462] *Ibidem*, p. 78.

Vasile Pârvan (1882-1927)

Este, alături de Nicolae Iorga, personalitatea cu cea mai înaltă cotă simbolică în istoriografia românească. Studii la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti (apreciat, în egală măsură, de Onciul, Bogdan şi Iorga), urmate, între 1904 şi 1909, de specializare în istoria antică în Germania, la universităţile din Jena, Berlin şi Breslau, la cea din urmă susţinându-şi doctoratul la începutul anului 1909. Carieră fulgurantă: profesor suplinitor (1909), agregat (1910) şi titular (1913) la catedra de istorie antică a Universităţii din Bucureşti; director (1910) al Muzeului Naţional de Antichităţi; membru corespondent (1911) şi membru activ (1913) al Academiei Române.

Implicarea lui Pârvan în problematica naţională românească a Primului Război Mondial se limitează de fapt la un singur episod: „scandaloasa" conferinţă de la Ateneu din ziua de 9 noiembrie 1914. Reacţia a fost cu atât mai virulentă cu cât aşteptarea era a unui cu totul alt gen de discurs din partea unui istoric considerat impregnat de ideea naţională, pe deasupra membru în comitetul central al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, care l-a şi delegat să ţină pomenita conferinţă. Ce spune Pârvan sub titlul *Pregătirea războiului pentru unitatea naţională* (Din păcate, nu avem textul propriu-zis al conferinţei. În ziare apar relatări aproximative şi, de presupus, deformate în sens defavorabil. După *Dimineaţa*, istoricul ar fi afirmat că toţi care strigă „vrem război!" „sunt criminali care vor să pericliteze existenţa statului", „servind inconştient interese străine". Se fac următoarele precizări: „Zvonul se lăţise în tot oraşul şi nimănui nu-i venea să creadă, deşi foarte mulţi afirmau că d. Pârvan este de mult partizanul ideii unui stat federal austro-ungar la care să se ralieze şi România."[463] De cealaltă parte, avem un rezumat al conferinţei, pe care Pârvan l-a publicat ulterior, în broşura intitulată *Părerile unui trădător de neam*, tocmai pentru a se justifica. Sunt sigur că rezumatul lui Pârvan e mai aproape de sensul şi de stilul conferinţei decât sunt relatările de presă (cu unele întorsături vulgare care nu corespund ţinutei sale), dar nu sunt deloc convins că, rezumând, nu a mai rotunjit unele asperităţi. Oricum, comentariul care urmează porneşte strict de la acest rezumat.[464]

După ce afirmă că „interesele noastre sunt de a merge acum cu Tripla Înţelegere" (aşadar, contra Austro-Ungariei), Pârvan identifică atâtea piedici la o asemenea acţiune, încât practic o anulează. Poziţia României, constată el, e precară, „întrucât realizarea completă a idealului nostru naţional spre Vest şi Nord nu e deplin garantată de Tripla Înţelegere (astfel, Banatul e promis de ruşi sârbilor!) şi nici nu e simpatică chiar unora dintre popoarele ce par acum a fi de partea noastră". Chiar la românii din ţară, idealul naţional e nebulos: „unii s-ar mulţumi numai cu un fragment de Ardeal, alţii cer şi sudul Bucovinei şi Ardealul

[463] „Scandalul de la Ateneul Român. Conferinţa d-lui profesor V. Pârvan", în *Dimineaţa*, 11 noiembrie 1914.

[464] Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, Bucureşti, 1914; rezumatul conferinţei *Pregătirea războiului pentru unitatea naţională*, pp. 7-13.

întreg; cei mai mulți uită de Banat, Bihor etc. „(sunt disocieri pe care le face mai curând Pârvan, introducând confuzie, acolo unde opiniile nu erau chiar atât de „nebuloase”: se dorea teritoriul până la Tisa!). Lui Pârvan nu-i ajunge această complicație şi mai adaugă nişte întrebări la care ar trebui neapărat răspuns: „Care Ardeal? Cum sunt condițiile de viață socială ale românilor de acolo? Ce reforme imediate trebuie să avem în vedere în viața noastră publică când vom ocupa ținuturile transcarpatine?” Chiar îşi închipuia că se putea combina războiul cu reformarea instituțiilor româneşti? Şi mai adaugă: „La românii de dincolo completă dezorientare, iar în clasele burgheze chiar temere de «cucerirea» lor de România.” Şi atunci? Dar mai sunt şi imperativele morale: „o oțelire a sufletelor pentru suportarea unui greu şi îndelungat război e absolut necesară; o solidaritate a tuturor partidelor şi personalități lor…” Cam cât timp pretinde „oțelirea sufletelor”, ca să nu mai vorbim de utopica solidaritate „a tuturor”. Nici militar, România nu stă prea bine: „pentru un război lung ne trebuie încă destul de multe”. De asemenea, diplomatic, „trebuie să demonstrăm tuturora, dar mai ales germanilor (care, spre deosebire de austrieci, ne-au făcut în trecut atâta bine, şi chiar în 1913) dreptatea războiului nostru de unitate națională împotriva lor”. Interesant pasaj: în fața dreptății demonstrate a românilor, chiar atacate fiind, diviziile germane ar fi rămas cu brațele încrucişate. Mai trebuia să li se explice şi ruşilor una-alta (nu mai intru în detalii) şi, cum Pârvan caută cu tot dinadinsul să mai găsească ceva, apare o problemă şi în cazul Italiei, care – greu de urmărit firul logic –, „obținând tot ce va vrea de la Austria, va lega iară prietenie cu ea şi mai ales cu Germania, împotriva Franței şi Angliei, rivalele ei în Mediterana, şi noi vom risca să pierdem ce am cucerit”. Să pierdem Ardealul din cauza Italiei? De fapt, e cam ceea ce avea să se întâmple în 1940. Şi mai e şi „brutalul egoism al clasei conducătoare”; şi aici va trebui schimbat ceva, pentru a li se oferi „celor mulți, care vor lupta şi vor muri, siguranța că familiile lor nu vor rămâne pe drumuri”.

Pe lângă partea de exagerare şi pe alocuri chiar de ficțiune, e şi multă dreptate în considerațiile lui Pârvan asupra diverselor „insuficiențe” româneşti. Doar că acestea nu se puteau rezolva de la o zi la alta. Vastul program social şi moral pe care îl schița istoricul nu putea decât să amâne la calendele greceşti intrarea României în război. Or, problema asta era: participarea sau nu la război, şi în ce direcție. Pentru Pârvan, direcția e clară: Transilvania. Dar participarea e practic anulată! N-ar fi stârnit, poate, un asemenea scandal dacă s-ar fi prezentat pur şi simplu ca adept al neutralității. Aşa însă, demersul lui a părut ipocrit. Nu vreau să spun că Pârvan ar fi fost de rea-credință. Dar aşa a lăsat impresia.

A fost exclus din Liga culturală şi, câteva luni mai târziu, chiar agresat în stradă. Devenise un „inamic public”. Din acest moment şi până la sfârşitul războiului, nu avea să se mai pronunțe în chestiunea națională. Semnase în septembrie 1914 memoriul universitarilor pentru intrarea în acțiune (contrazis două luni mai târziu prin propria-i conferință); apelurile ulterioare nu le-a mai semnat. La sfârşitul anului 1916, a luat calea refugiului, în Moldova. Niciun cuvânt însă despre războiul României. Atâți intelectuali, scriitori şi universitari se exprimă în coloanele României sau ale Neamului românesc; nu şi Pârvan. O tăcere

deplină, izvorâtă probabil şi din jignirea ce-o îndurase, dar care confirmă până la urmă neaderarea lui la decizia intrării în război. A avut parte, ce-i drept, de o tragedie personală. În august 1917, soția îi moare la naştere, ca şi fetița abia născută.

Se aflau la Odessa, încă din iulie, iar Pârvan va mai rămâne aici până în martie 1918. Dar nu aceasta e cauza neimplicării, dovadă că în aprilie 1918, abia întors în țară, Pârvan contribuie, alături de D. Gusti, la întemeierea, la Iaşi, a Asociației pentru studiul şi reforma socială: un vast program reformator, care ar fi trebuit să schimbe România.[465] Angajarea cu convingere în acest proiect – ilustrativ pentru avântul „reformist” al efemerei „ere” Marghiloman – pune şi mai clar în evidență, prin contrast, refuzul de a se implica în vreun fel în războiul României.

---

465 *Arhiva pentru ştiința şi reforma socială*, nr. 4/1929: „Extrase din procesele verbale ale şedințelor de Comitet ținute la Iaşi”; rezultă din aceste texte rolul foarte activ al lui V. Pârvan.

Ion Petrovici (1882-1972)

După studii la Facultatea de Drept şi la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti, şi o specializare la Leipzig şi Berlin, Ion Petrovici devine conferenţiar la Universitatea din Iaşi, în 1906, şi, la aceeaşi universitate, profesor agregat (1912) şi profesor titular (1915) la Catedra de istoria filosofiei moderne şi logică.

Preocuparea lui odată cu declanşarea războiului pare să fi fost mai puţin descifrarea interesului României, cât manevrarea abilă printre evenimente pentru a nu juca cumva o carte greşită. O probă elocventă este articolul „Idealul integral", apărut în ianuarie 1916 în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator* şi, în versiune prescurtată, în *Iaşul*, ziar conservator, ilustrând linia lui Marghiloman.[466] Nu putem avea deocamdată şi Basarabia, şi Bucovina, şi Ardealul, spune autorul. Fiecare cu preferinţele lui (nimic însă despre preferinţele proprii!).

Preferinţele sunt legitime, dar nu şi obsesiile exclusiviste ale celor care vor doar Ardealul sau doar Basarabia. Până la urmă, din articol nu se înţelege nimic, şi nu fiindcă Petrovici n-ar fi ştiut să se exprime (ştia foarte bine!), ci fiindcă nu voia să spună mai mult. Dar chiar lipsa unei alegeri, care conducea în fond la soluţia neutralităţii, ca şi apariţia textului în publicaţiile menţionate, ambele cu înclinare „germanofilă", arată în ce parte înclina balanţa. În primele săptămâni ale conflictului se manifestase o clipă în favoarea intervenţiei României[467], puţin mai târziu nu-l regăsim printre semnatarii apelului pentru Franţa. Când se produce ruptura în Partidul Conservator, se aşază de partea lui Marghiloman, cerând să se facă „zid în jurul şefului nostru".[468] A luat partea rectorului C. Stere, în conflictul declanşat între acesta şi studenţi, în urma boicotului conferinţei lui Virgil Arion.[469]

Odată cu intrarea României în război şi cu retragerea în Moldova, intervine o limpezire. Petrovici se aliniază politicii oficiale a ţării şi, din ianuarie 1917, publică în *Neamul românesc*, gazeta lui Iorga. Justifică acum ofensiva românească în Ardeal (împotriva celor care acuzau România că ar fi atacat)[470], scrie cu scârbă despre „bestia bulgară" („prezenţa pe pământul nostru a bestiei bulgăreşti")[471], evocă Bucovina românească[472], denunţă expansionismul german („năvălind fără drept, pustiind fără milă…")[473] şi întrevede un sfârşit favorabil al conflictului, prin

---

[466] I. Petrovici, „Idealul integral", în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, ianuarie 1916, pp. 1-5; şi în *Iaşul*, 13 ianuarie 1916.

[467] Cel puţin aşa relatează *Opinia*, 18 septembrie 1914: s-ar fi pronunţat, împreună cu alţi profesori, „absolut pentru alianţa cu Tripla Înţelegere".

[468] „Toastul dlui Petrovici rostit cu prilejul manifestării conservatoare de la Iaşi", în *Steagul*, 2 iunie 1915.

[469] A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza", Rectorat, 856/1916, ff. 86-87.

[470] I. Petrovici, „Belgia, Serbia şi noi", în *Neamul românesc*, 11 februarie 1917.

[471] I. Petrovici, „Bestia bulgară", în *Neamul românesc*, 2 martie 1917.

[472] I. Petrovici, „Stareţul de la Putna", în *Neamul românesc*, 4 martie 1917.

[473] I. Petrovici, „Germania şi politica de expansiune", în *Neamul românesc*, 17 martie 1917.

„zdrobirea militarismului prusian” şi „dezrobirea naționalităților din Austro-Ungaria”.[474] Cel puțin până în aprilie 1917, fiindcă, dincolo de această lună, nu îi mai apare semnătura în *Neamul românesc*.

Îl reîntâlnim în 1918 de partea lui Marghiloman; logic, acum aceasta era politica țării! I se oferă mai întâi direcția generală a teatrelor; numit în aprilie, demisionează însă la începutul lunii iulie: era greu să se ocupe de la Iaşi de Teatrul Național din Bucureşti, în condițiile în care țara era încă tăiată în două, prin ocupația germană. În numele „teatrelor naționale”, rosteşte un remarcabil discurs funebru (discursurile de tot felul erau specialitatea lui) la înmormântarea lui Delavrancea, la 1 mai 1918; reuşeşte să nu spună nimic despre idealul național al celui care fusese cel mai înflăcărat „antantofil”, nimic despre Ardeal, doar o aluzie la Moldova lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş, eroii scriitorului, şi la „zăbranicul care se lasă peste munți”: un discurs convenabil pentru toată lumea![475] Pe listele conservatorilor lui Marghiloman, este ales deputat, la începutul lunii iunie 1918, la Colegiul III Tecuci. În Cameră, mustră şi ironizează guvernul Brătianu pentru opțiunea lui națională, pe care o justificase totuşi cu un an în urmă în *Neamul românesc*: „Am declarat război unor puteri din care două de primă mărime, punând în balanță de-o parte Germania, Austro-Ungaria, Turcia şi Bulgaria, şi România de alta. Admirabil echilibru…” Contează, spune el, şi cine conduce: succesul lui Maiorescu în 1913, eşecul lui Brătianu câțiva ani mai târziu…[476]

Ce-ar mai fi avut de spus Petrovici după doar câteva luni? Războiul, cu întorsăturile lui imprevizibile, îi dăduse, se vede, mari dureri de cap, silindu-l să-şi schimbe părerile de la un moment la altul.

---

474 I. Petrovici, „Zdrobirea militarismului prusian”, în *Neamul românesc*, 9 aprilie 1917.

475 Discursul este reprodus în I. Petrovici, *Simțiri rostite*, Bucureşti, 1921.

476 „Discuția Adresei la Cameră”, în *Steagul*, 29 iunie 1918.

Alexandru Philippide (1859-1933)

Lingvist reputat, cu studii de specialitate în Germania, la Halle, devine profesor la Facultatea de Litere a Universității din Iaşi, în 1893 (titular din 1897) şi membru al Academiei Române în 1900. Gata oricând să intre într-o polemică pe teme lingvistice, nu ia parte la controversele de ordin politic şi național. Are însă, la Iaşi, o solidă reputație de „germanofil” şi chiar, după un ziar al vremii, de „partizan al unei acțiuni imediate alături de Puterile Centrale”.[477] Apropiat al *Vieții româneşti* şi al lui Constantin Stere. Când îşi dă demisia „tactică” din postul de rector, în februarie 1916, Stere propune ministerului să-l însărcineze cu „girarea rectoratului” pe Al. Philippide, în acel moment decan al Facultății de Litere. Ministrul Duca îl preferă însă pe Dimitrie Alexandrescu, decanul de la Drept, pe motivul legal că acesta era cel mai vechi în funcție[478], dar şi pentru temeinicul motiv, nemărturisit, că în vederea îndepărtării lui Stere de la conducerea Universității, apropiatul său Philippide nu ar fi fost interimarul cel mai potrivit. Am văzut că la alegerea de rector Philippide a ieşit primul în ordinea voturilor, dar Duca l-a numit pe Matei Cantacuzino, fiind bineînțeles exclus să înlăture un „germanofil” pentru a pune un alt „germanofil” în locul lui. Când, în octombrie 1918, Academia Română se întruneşte la Iaşi, deşi se întrevedea deja sfârşitul defavorabil Puterilor Centrale, Philippide îi propune, pentru a fi aleşi membri ai Academiei, pe Constantin Stere şi Ilie Bărbulescu şi, ca membru corespondent, pe G. Ibrăileanu, toți trei „germanofili”, primii doi cu deosebire.[479] Niciunul dintre ei nu a fost ales.

---

[477] „Alegerea la Universitate”, în *Opinia*, 8 martie 1916.

[478] A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, 3267/1916, ff. 27-29.

[479] Duiliu Zamfirescu, „Academia Română şi sentimentul național”, în *Îndreptarea*, 16 octombrie 1918, reprodus în Duiliu Zamfirescu, *Opere*, VI, partea a II-a, Minerva, 1987, p. 82: „Propunerea [de alegere a lui Stere] a fost făcută, în secție, de onorabilul d. Philippide”; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 83, însemnarea din 13 octombrie 1918: „Când secția literară propune pe Ovid Densuşianu, Philippide propune, ca o compensație, pe un Bărbulescu. El cearcă să impuie pe steristul Ibrăileanu.”

Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957)

După un an de studii de filosofie şi psihologie la Paris (1889-1890), tânărul Rădulescu-Motru ajunge la concluzia că trebuie să plece în Germania. Cazul lui este semnificativ pentru prestigiul crescând al ştiinței şi universităților germane, inclusiv în România, unde monopolul cultural francez începe să fie contestat. De aceea, merită citat pe larg din scrisoarea pe care i-o adresează tatălui său, din capitala Franței, la 10 iunie 1890:

„La noi în România, până acum Franța trecea de țara cea mai cultă; era considerată ca mergând în fruntea civilizațiunii şi câte altele. Toți, cu puține excepțiuni, de la noi, şi-au făcut educațiunea la Paris, vorbesc şi citesc numai franțuzeşte. Ei nu ştiu aproape nimic din cultura germană sau engleză. Aşa că nu e de mirare vorbind cu dânşii să laude numai pe francezi şi să fie nepăsători pentru ceilalți. Aceasta este însă o mare amăgire. […] Deja pe când eram în Facultatea din Bucureşti eram mirat că profesorii noştri cei buni citeau toți şi nemțeşte – şi de când sunt la Paris, sunt convins că inteligența germană e cu desăvârşire superioară celei franceze. Toate cursurile înalte aici nu se fac decât după cărți nemțeşti!! Cu toată aroganța lor, profesorii francezi sunt siliți a-şi mărturisi inferioritatea! În special profesorul meu de psihologie de la Hautes Études cu toată părerea lui de rău n-a putut găsi o carte măcar scrisă în franțuzeşte, demnă de recomandat. Toate cele bune sunt în nemțeşte.

Străinii ce studiau altădată la Paris, cu miile, acum au început să scadă şi să ia drumul spre Berlin. […] Îi mai reține încă medicina, unde strălucesc doi savanți: Pasteur şi Charcot, dar încolo şcolile franceze sunt foarte mediocre. Francezii înşişi au înțeles aceasta, şi azi luptă cu disperare să recâştige din vechiul renume. S-au făcut societăți de profesori, pentru a atrage şi încuraja pe studenții străini, dar toate sunt degeaba – ruşi, italieni, spanioli, norvegieni, americani şi în curând fără îndoială români îi părăsesc!

Un alt simptom mai îngrozitor pentru francezi este şi următorul: în Paris se publică aproape mai multe traducțiuni decât scrieri originale; […] judecați dar câtă decadență! În schimb însă fac politică şi iar politică. Steaua Franței, după cât se pare, începe să apună. Desigur că popoarele ca şi oamenii după un timp oarecare obosesc, şi nimeni n-are dreptul să-i acuze pe francezi, ei au trăit destul. Astăzi ei sunt bătrâni; de aceea noi, studenții care venim pentru a afla de la dânşii ceva nou, nu găsim decât ruine, […] drept cultură ei ne dau amintirile gloriei lor de altădată.”[480]

Părăsind Parisul, Rădulescu-Motru îşi continuă studiile la München (1890-1891), apoi la Leipzig (1891-1893), unde îşi ia doctoratul cu Wilhelm Wundt. Devine profesor agregat în 1900 şi în 1904 profesor definitiv la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universității din Bucureşti.[481]

---

[480] Constantin Rădulescu-Motru către tatăl său, Radu Popescu, 10 iunie 1890, B.A.R., mss., 230633.

Ar fi fost poate de aşteptat ca admirația sa pentru cultura germană şi ideea despre declinul Franței să-l aşeze în 1914 în rândul partizanilor Puterilor Centrale. Nicidecum. Rădulescu-Motru se pronunță pentru ieşirea din neutralitate împotriva Austro-Ungariei. Condamnă brutalitatea germanilor şi îi consideră „mai vinovați” decât pe adversarii lor. În *Noua revistă română*, al cărei fondator şi director este, tonul lui este oarecum măsurat, iar publicația, antantofilă ca linie generală, oferă spațiu şi punctelor de vedere opuse, prezentându-se ca o tribună de dezbateri. Altminteri, în articole curente şi în discursul public, ridică tonul până la vehemență. La o întrunire națională de la sala Dacia, loveşte în unguri, critică atitudinea lui Carol I, afirmă că „misiunea Habsburgilor s-a sfârşit” şi socoteşte că „nicio clipă nu mai trebuie să aşteptăm”.[482] Semnează, fireşte, toate apelurile universitare. Ce s-a întâmplat cu admirația lui pentru Germania? În *Noua revistă română* ia cel puțin apărarea profesorilor universitari germani acuzați pe nedrept de francezi că ar fi pervertit sufletul compatrioților lor; ce s-a întreprins în Germania în ştiință, explică el, „sunt metode necesare prin care progresul ştiinței trebuie să treacă”.[483] Însă războiul Germaniei este „Războiul barbar”, iar idealul ei „un ideal barbar”: „Li s-a spus acestor soldați că misiunea Germaniei este să extermine tot în jurul ei, fiindcă în jurul ei este numai putreziciune. Putredă este Franța, putredă este Anglia, putredă este Rusia! Nimic din ce înconjoară Germania nu merită să trăiască. Singura civilizațiune bună este aceea germană; singura națiune cinstită şi muncitoare este aceea germană! Un singur înțeles are pământul: să fie odată stăpânit de germani! Deutschland, Deutschland, über Alles!” Aşa că, soldații germani, oricâte atrocități ar comite, „nu îndeplinesc decât a suta parte din ordinul care li s-a dat”.[484]

Ciudată schimbare la față, dar nu singura, se va vedea, din cariera filosofului. Au putut contribui la aceasta Transilvania, bineînțeles, ostilitatea față de unguri, sprijiniți acum de germani, ca şi față de ceea ce numeşte el „imperialismul bulgar”.[485] Era şi opțiunea lui Take Ionescu, la al cărui Partid Conservator-Democrat aderase Rădulescu-Motru.

Când germanii ocupă Capitala, Rădulescu-Motru rămâne pe loc. A fost acuzat că şi-ar fi îndemnat şi colegii să rămână, pe motiv că „nemții sunt civilizați”. În ce-l priveşte, a negat că ar fi căutat să convingă pe cineva. „N-am putut părăsi Bucureştii, fiindcă mi s-a spus prea târziu şi nu mi s-au pus mijloace la dispoziție. De altminteri eram convins că nu voi suferi nimic şi că duşmanii se vor purta în mod civilizat”.[486] Confirmă, aşadar, că i-a crezut pe nemți „civilizați”. N-ar fi nicio supărare, dacă nu tot el i-ar fi acuzat de barbarie fără seamăn!

---

481 O biografie substanțială: Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața şi faptele sale*, 3 vol., Editura Albatros, Bucureşti, 2003-2005.

482 *Vive la France! Trăiască Franța!* 14 septembrie 1914.

483 C. Rădulescu-Motru, „Die Herren Professoren…”, în *Noua revistă română*, 12-19 aprilie 1915, p. 58.

484 C. Rădulescu-Motru, „Războiul barbar”, în *Vive la France! Trăiască Franța!* 14 septembrie 1914.

485 C. Rădulescu-Motru, "Imperialismul bulgar şi atitudinea României", în *Noua revistă română*, 4-11 octombrie 1915.

Are astfel cinstea să facă parte din rândul ostaticilor, arestat la 16 decembrie 1916 şi închis, alături de alții, mai întâi la Hotel Imperial, rechiziționat în acest scop. Stă un timp în aceeaşi cameră cu jurnalistul Vasile Th. Cancicov, şi el membru al Partidului Conservator-Democrat (cu care fusese coleg de Parlament în legislatura precedentă, din 1913). Lui Cancicov nu-i vine să creadă: „Ceea ce mă miră e de a-l vedea adus aici, el adoratorul culturii şi filosofiei germane." N-are altă explicație decât faptul că adversitatea față de unguri şi bulgari s-ar fi dovedit mai tare decât admirația pentru germani.[487] La sfârşitul lui februarie 1917, face parte din grupul de ostatici deportat la Săveni, în județul Ialomița (tot acolo unde în 1916 deportaseră şi românii propriii ostatici!). În octombrie 1917, după o scurtă perioadă de libertate, este transferat în Bulgaria, la Trojan, unde rămâne până în decembrie, când, în sfârşit, în urma acordului intervenit între germani şi autoritățile româneşti de la Iaşi, ambele părți îşi eliberează ostaticii.

După toate cele îndurate, părea logic să se mențină în atitudinea antigermană, manifestată deja în 1914, dacă nu chiar să şi-o accentueze. Şi de data aceasta procedează invers. Convins, se vede, că germanii au câştigat partida (ceea ce însemna, în plan pragmatic, că avuseseră dreptate), trece în tabăra cealaltă. Aderă la Partidul Conservator al lui Marghiloman, şi, la 19 mai/1 iunie 1918 este ales senator, la Colegiul 1 Mehedinți, pe listele acestui partid. La 1 septembrie 1918, este numit director general al teatrelor (post parcă anume făcut pentru a-i răsplăti pe intelectualii „germanofili" sau „convertiți" care nu-şi găseau altă întrebuințare: înaintea lui fuseseră I.C. Filitti şi Ion Petrovici). Nu pare a înțelege cum stau lucrurile odată cu plecarea guvernului Marghiloman şi, în loc să-şi dea demisia, aşteaptă să i se ceară. Se grăbeşte să solicite o audiență la regina Maria, pe care caută să o câştige propunându-i punerea în scenă a romanului său *Ilderim*.[488] Demisionează, în sfârşit, la 4/17 decembrie 1918, după ce „dl. Ministru Duca mi-a trimis vorbă prin secretarul său general că prezența mea la spectacolele de seară ar indispune pe marii noştri aliați, care mă ştiu că sunt senator marghilomanist".[489] Chiar îşi închipuise că putea să rămână şi sub liberali?

Aşadar, filogermanul preconizează în 1914 o politică potrivnică Germaniei, iar persecutatul de germani se alătură în 1918 politicii progermane. Să încercăm o explicație. Ne-o furnizează, măcar parțial, însuşi Rădulescu-Motru, care notează în jurnalul său, la 6 octombrie 1944, într-o Românie aflată în anticamera comunismului, câteva gânduri în legătură cu strategia sa de viață. Îşi afirmă mai întâi „dispreţul pentru politică". Şi continuă: „Dacă am luat parte la ea, aceasta am făcut-o din prudență, ca să nu fiu călcat în picioare de fiece agent politicianist. Am considerat înscrierea într-un partid politic drept o asigurare în contra eventualelor

---

486 A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filozofie, 162/1920, f. 10, declarația lui C. Rădulescu-Motru din 2 iulie 1919.

487 Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni şi păreri personale din timpul războiului României*, Bucureşti, 1921, p. 283 (însemnarea din 29 decembrie 1916).

488 Regina Maria a României, Însemnări zilnice, vol. I, Editura Historia, Bucureşti, 2006, p. 11 (însemnarea din 22 noiembrie /5 decembrie 1918).

489 Ioan Massoff, *Teatrul românesc*, vol. V, Minerva, Bucureşti, 1974, pp. 169 şi 183.

nedreptăți de care puteam fi lovit, aşa cum fac unii negustori cinstiți care plătesc pentru a fi apărați o gardă aleasă tocmai dintre aceia care puteau să-i fure. Dacă n-aş fi prea bătrân, partidul în care m-aş înscrie astăzi ar fi partidul comunist."[490] Amestec de ingenuitate şi cinism! Fapt este că a trecut prin destule partide, şi nu e vina lui că n-a sfârşit la comunişti!

Pe de o parte a fost perceput, şi chiar a fost cu adevărat, un om de ştiință riguros şi onest. Pe de altă parte, este şi un exemplu de oportunism politic şi chiar de labilitate intelectuală, găsind oricând opțiunilor contradictorii şi argumente contradictorii. Fără a fi singura motivație (fiindcă întotdeauna chimia comportamentelor umane e mai complicată), opțiunea lui în 1914 se arată, în această lumină, puternic înrâurită de existența unui curent antigerman dominant, după cum opțiunea din 1918 corespunde unei inversări a curentului, efemeră, dar care lui i s-a părut decisivă.

---

490 C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, Editura Floarea Darurilor, Bucureşti, vol. II, 1996, pp. 304-305.

Ion A. Rădulescu-Pogoneanu (1870-1945)

Cu studii la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti şi un doctorat în filosofie la Leipzig, Rădulescu-Pogoneanu devine în 1913 profesor agregat la Catedra de estetică, etică şi sociologie. Printre discipolii lui Maiorescu, este poate cel mai apropiat de persoana magistrului, apoi de memoria lui. În anii războiului, vizitele se țin lanț, ale soților Pogoneanu la Maiorescu şi ale lui Maiorescu la Pogoneni.[491] Aşa stând lucrurile, el apare ca unul dintre cei câțiva „rătăciți” pe lista din septembrie 1914 a universitarilor care cereau intrarea grabnică în război împotriva monarhiei habsburgice; apelurile ulterioare nu le-a mai semnat. În perioada neutralității, a publicat doar un text cu caracter politic: *Pacea viitoare – după o carte franceză*. E un comentariu pe marginea lucrării istoricului Ernest Denis, *La Guerre*, judecată a fi în mare parte utopică şi nedreaptă, mai ales prin propunerile de aplicare foarte selectivă a principiului naționalităților: în defavoarea Austro-Ungariei şi Germaniei, şi mai tare în defavoarea Turciei, din care n-ar mai fi rămas nimic, dar deloc în defavoarea Rusiei. României i s-ar fi cuvenit Bucovina, dar nu şi Transilvania, care urma să rămână la unguri (de Basarabia, bineînțeles, nici vorbă)! [492]

Rămas în Bucureşti sub ocupație, Rădulescu-Pogoneanu a introdus în seminarul său, la reluarea cursurilor universitare (din aprilie până în iulie 1918), câteva teme a căror legătură cu disciplinele pe care le reprezenta nu părea chiar evidentă; studenții erau invitați să interpreteze mersul războiului, condițiile participării României şi problemele de ansamblu ale Europei Centrale.[493] În atmosfera păcii de la Bucureşti, orientarea dată acestor discuții nu prea avea cum să fie antantofilă! Mai direct, i s-a reproşat faptul că la seminariile respective i-ar fi proslăvit pe germani şi ar fi insultat „perfida Anglie”.[494]

---

[491] Vizitele reciproce sunt înregistrate de Titu Maiorescu, în *Jurnalul* său.

[492] I.A.R., „Pacea viitoare – după o carte franceză”, în *Convorbiri literare*, decembrie 1915, pp. 1276-1292.

[493] A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, 162/1920, ff. 7-9.

[494] *Românimea culturală*, 3/16 martie 1919.

Liviu Rebreanu (1885-1944)

În 1914, Liviu Rebreanu, ardelean trecut în România în 1909, după un început de carieră militară în Ungaria, nu este încă marele scriitor care va deveni odată cu apariția romanului Ion, în 1920. Reputația lui se situează la o cotă medie, ca autor de nuvele şi îndeosebi de cronici dramatice.

„Revoluția lui Horia, Cloşca şi Crişan”, articol publicat în *Universul literar*, pare a-l situa, din primul moment, printre adversarii cei mai hotărâți ai Austro-Ungariei: „Patru milioane de români privesc acuma neîncetat spre Carpații care i-au despărțit de noi atâtea veacuri. Patru milioane de frați aşteaptă din clipă în clipă, împreună cu noi, să dispară granițele.” Erau mai curând trei decât patru milioane, dar nu e decât un detaliu. Mai ciudat este că, printr-un amalgam pe care cititorul cu greu l-ar putea desluşi între Ungaria medievală şi Ungaria modernă, ies la iveală fărădelegi cumplite: „Românii nu fac parte din națiunile recunoscute. Românii nu există, zic legile străinilor. Există unguri, saşi, secui în Transilvania, dar români nu. Poporul român e declarat străin în țara lui, suferit doar pentru a munci, pentru a îmbogăți pe boieri. Românii sunt puşi într-un rând cu dobitoacele. Credința românească nu e tolerată. Bisericile româneşti sunt necinstite, când de catolici, când de reformați. Preoții şi episcopii români sunt tot iobagi, şi arestați şi bătuți şi torturați. […] A fi român e o ruşine, o batjocură şi o umilință.”[495] Chiar ca tablou istoric e abuziv. Întrebarea e însă dacă Rebreanu chiar crede ce scrie. Fiindcă la scurt timp îl vedem părăsind acest tip de discurs şi trecând în tabăra adversă. Devine colaborator la *Ziua*, unde doar la două săptămâni după textul menționat, publică un articol intitulat „Războiul şi scriitorii”, de data aceasta nu cu numele lui, ci sub inițialele *Sf*. *Ziua* era patronată de germani. *Sf*., alias Rebreanu, îl atacă pe scriitorul rus Kuprin, care „vine cu limbajul paznicilor închisorilor siberiene, ca să discute politică europeană, vine cu cnutul căzăcesc să combată argumente fine, civilizate”. „Kuprinii de tot felul” sunt cei care „au provocat, prin insolența lor, războiul actual”.[496]

Printre hârtiile lui Slavici, s-a găsit această scrisoare adresată de Liviu Rebreanu: „Iubite maestre, iartă-mă că te deranjez din nou. Mi-ai spus zilele trecute că până în câteva zile, până mâine adică, îmi vei comunica ce-ai aranjat cu privire la intrarea mea în redacția ziarului *Ziua*. Țin foarte mult la aceasta şi de aceea te plictisesc necontenit. Acuma că *Minerva* şi *Seara* au trecut în posesiunea unui consorțiu german, afacerea ia chiar o întorsătură urgentă. Ar trebui să ştiu dacă fac ceva cu *Ziua*, sau dacă să nu intervin la *Minerva* sau *Seara*…”[497]

---

[495] L. Rebreanu, „Revoluția lui Horia, Cloşca şi Crişan”, în *Universul literar*, 21 septembrie 1914.

[496] Sf. [Liviu Rebreanu], „Războiul şi scriitorii”, în *Ziua*, 7 octombrie 1914.

[497] Niculae Gheran, *Rebreanu, amiaza unei vieți*, Editura Albatros, Bucureşti, 1989, pp. 49-50.

Ceea ce intrigă nu e angajamentul „germanofil”, atenuat de altfel, la *Ziua*, ca şi la *Moldova* (cele două publicaţii de orientare „germanofilă” la care colaborează) prin abordarea aproape exclusivă a unor teme strict literare sau teatrale, deci nepolitice, şi sub marca anonimatului, sub pseudonime sau iniţiale, semn de prudenţă, dar şi de nesinceritate. Supărător rămâne contrastul dintre izbucnirea antimaghiară iniţială, mai violentă chiar decât s-ar fi cuvenit, şi înrolarea, evident pentru bani, nu pentru glorie, şi nici din mare convingere, la ziare care ilustrau orientarea exact opusă. Continuă de altfel să scrie şi la publicaţii antantofile. Avea vreo convingere? Rebreanu pare preocupat doar de două lucruri (pe lângă promovarea soţiei sale, actriţa Fany Rebreanu): propria creaţie literară şi identificarea surselor de câştig (ultima preocupare explicabilă prin starea lui financiară nu tocmai strălucită). De altfel, „incorectitudinile” scriitorului sunt frecvente, în toate perioadele vieţii.[498] În ce priveşte gândurile lui intime privitoare la orientarea României, „destui confraţi îşi aminteau că, la cafenea – niciodată în scris – el se pronunţase pentru neutralitate”.[499]

Sub ocupaţie, rămâne la Bucureşti. Editează, din septembrie 1917, împreună cu A. de Herz, gazeta culturală *Scena*. Din declaraţii făcute ulterior (la procesul ziariştilor din 1919), s-ar părea că germanii l-au preferat pe Rebreanu lui Herz ca responsabil al ziarului. Se retrage însă după numai trei săptămâni. Începe însă în acelaşi timp colaborarea la *Lumina* lui Stere, pe care o continuă până în iunie 1918, îndeosebi cu cronici teatrale. Nu scrie articole politice, singura incursiune într-o zonă atingătoare de politic este prezentarea volumului lui D.D. Pătrăşcanu, *Vinovaţii*. Prezentare elogioasă în planul literar (evident, peste valoarea cărţii), cu expunerea explicită a acuzelor aduse lui Brătianu şi „vinovaţilor” în genere, dar totul, în mod abil, fără a lua asupra sa opiniile lui Pătrăşcanu. Un amestec de laudă exagerată cu rezervă prudentă.[500] Când Rebreanu exagerează, pare a fi un semn că nu prea crede ce spune, dar o face fiindcă se simte obligat să o facă.

În iulie 1918, biografia scriitorului înregistrează o secvenţă rocambolescă. Identificat ca dezertor din armata austro-ungară (cam târziu!), este arestat de autorităţile de ocupaţie, dar reuşeşte să evadeze. Nu sunt convins de acurateţea tuturor informaţiilor. O problemă are cu siguranţă, fiindcă se ascunde câteva zile, iar apoi reuşeşte să ajungă în Moldova, trecând linia de demarcaţie. La Iaşi e privit cu suspiciune: „colaboraţionist”, poate spion. Iar la Chişinău, unde se află în

---

498 Astfel, afirmaţii de genul: ar fi învăţat la Liceul german din Bistriţa (de fapt, la Şcoala maghiară), ar fi urmat Literele la Universitatea din Viena sau la Budapesta (de fapt, Academia Militară din Budapesta), s-ar fi manifestat în presa românească din Ungaria şi Transilvania ca oponent al regimului dualist (de fapt, nici vorbă de aşa ceva). Acuzat de deturnare de fonduri în Ungaria, a fost expulzat din România spre această ţară în 1910, şi condamnat la trei luni de închisoare; explicaţiile lui asupra acestui incident au rămas contradictorii. Mai târziu, o acuzaţie asemănătoare i s-a adus la Societatea Scriitorilor Români. Date biografice detaliate la Niculae Gheran, *Tânărul Rebreanu*, Editura Albatros, 1986, şi *Rebreanu, amiaza unei vieţi*, *op. cit.*

499 Niculae Gheran, *Rebreanu, amiaza unei vieţi*, *op. cit.*, p. 130.

500 L. Rebreanu, „Vinovaţii de D.D. Pătrăşcanu”, în Lumina, 13 iunie 1918.

octombrie, e pur şi simplu luat la bătaie de un grup de ardeleni.[501] În ultimele săptămâni de război îşi exprimă însă – în corespondenţa privată – satisfacţia pentru înfrângerea germanilor şi perspectiva unirii Transilvaniei cu România. Ceea ce nu-l împiedică, atunci când se întoarce la Bucureşti, în noiembrie, să mai încaseze nişte bani de la *Lumina*, pe al cărui stat de plată se află până în momentul încetării apariţiei ziarului.[502]

Şi astfel se termină războiul şi pentru Rebreanu; în ce-l priveşte, un război fără glorie.

---

[501] Niculae Gheran, *Rebreanu, amiaza unei vieţi*, *op. cit.*, p. 30.
[502] *Ibidem*, p. 33.

Radu Rosetti (1853-1926)

Radu Rosetti aparține înaltei aristocrații moldovenești; mama lui era fiica domnitorului Moldovei Grigore Alexandru Ghica (1849-1856). Familia însă a scăpătat, moşiile s-au vândut una câte una, iar Radu Rosetti, lipsit de resurse, întors din Franța doar cu un bacalaureat (dar având o solidă cultură, inclusiv cunoaşterea a trei limbi: franceza, germana şi engleza) şi prea puțin înclinat spre politică, s-a văzut redus la o carieră, destul de modestă, de funcționar public. A fost prefect al câtorva județe şi, pentru scurt timp, director al închisorilor, pentru a căpăta apoi, la Ministerul de Externe, măruntul post de ajutor de arhivar; după o demisie şi o revenire a fost în sfârşit avansat (în 1909) ca director al lucrărilor speciale şi cercetărilor istorice din acelaşi minister, funcție din care demisionează definitiv în 1912.[503] Între timp, destul de târziu, îşi descoperise vocația, o dublă vocație: de istoric şi de scriitor. Romanul istoric *Cu paloşul* (1905) s-a bucurat de succes, iar lucrările de istorie, îndeosebi cele de istorie socială: *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova* şi *Pentru ce s-au răsculat țăranii?* (ambele din 1907), l-au aşezat printre înnoitorii acestei discipline. Preconizând o reformă agrară radicală, Rosetti s-a îndepărtat de Partidul Conservator (cu Titu Maiorescu ajungând la o adevărată inimiciție) şi s-a apropiat de gruparea de la *Viața românească*.

Nici într-un chip cu Rusia e broşura pe care o tipăreşte îndată după izbucnirea războiului. Victoria Rusiei în război ar fi un dezastru chiar pentru o Românie mărită cu teritoriile revendicate din monarhia habsburgică. Tabloul schițat de Rosetti e teribil şi merită citat pe larg, fiindcă explică mai bine ca orice rațiunile profunde ale „germanofililor”:

„O Românie întregită cu ceea ce se va milui Rusia să ne permită a lua, cu Germania învinsă şi slăbită şi cu Austria nimicită, înconjurată din trei părți de slavi, nu poate fi decât un stat vasal al Rusiei, menit să piardă din an în an câte ceva din demnitatea, din neatârnarea, din drepturile, din individualitatea lui. Rusia de la început s-ar amesteca în afacerile noastre, în luptele noastre interne, ar favoriza cutare sau cutare partid, ar țese nenumărate intrigi, ar face viața nesuferită dinastiei noastre, silind-o să părăsească un tron ce nu l-ar mai putea ocupa nici cu demnitate, nici cu folos, şi ar aduce pe scaun, în locul ei, vreo creatură oarecare. N-ar trece nicio generație şi ni s-ar impune generali ruşi cari să comande şi să organizeze oştirea noastră, uniunea vamală şi monetară, ni s-ar trimite de la Petrograd textul legilor ce pot şi trebuie votate de Parlamentul nostru, ne-am vedea siliți să cerem înainte de a aplica legi votate de camera română, învoirea cabinetului împărătesc, s-ar hotărî asupra sistemului de educațiune şi de instrucțiune ce am fi ținuți să-l adoptăm, ni s-ar impune controlul asupra relațiunilor noastre externe şi, probabil, chiar readoptarea odioaselor buchi chirilice. N-am putea ceti, n-am putea tipări decât ceea ce ne-ar permite cenzura împărătească şi ceea ce ar fi pe placul guvernului rusesc. Iar dacă n-am

[503] Date despre cariera lui Radu Rosetti, la fiul lui, generalul Radu R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, Bucureşti, 1938.

mai găsi suveran care să primească o domnie atât de smerită sau am arăta semne de opunere, regatul vasal s-ar vedea îndată transformat mai întâi în *Oblastie* şi apoi în *Gubernie*."[504]

Profeție greşită pentru Primul Război Mondial, teribil însă de apropiată de adevăr în ce priveşte deznodământul celui de-al doilea!

Sub toate aspectele, Germania e pusă în antiteză cu Rusia: „Germania n-are niciun interes potrivnic nouă, ea din contra nu poate să vadă decât cu ochi buni un aliat credincios temeinic aşezat la gurile Dunării. Ea nu numai că se află în capul civilizațiunii şi al culturii, dar totodată este şi întâia putere militară din lume, triumful de mâni nu poate fi decât al ei. În realitate, astăzi, oştirile germane, pe câmpii de război de la apus şi de la răsărit, se luptă nu numai pentru mărirea neamului german ci şi pentru mântuirea noastră de pericolul rusesc."[505]

Transilvania poate să mai aştepte, e timpul ca românii să elibereze Basarabia şi să contribuie la împingerea cât mai spre răsărit a colosului rusesc.

Tot în 1914, Rosetti publică un studiu istoric mai detaliat: *Acțiunea politicii ruseşti în țările române povestită de organele oficiale franceze*, din care rezultă permanentele tendințe expansioniste ale imperiului vecin. Urmează, în 1915, *Adevărații provocatori*, care sunt, potrivit autorului, Rusia (dorința ei de a zdrobi monarhia habsburgică) şi Marea Britanie (iritarea față de creşterea puterii Germaniei), fără a-i uita pe „oamenii de afaceri în a căror mâini au încăput destinele bietei Franțe", şi nicidecum „împăratul Wilhelm care trece acum prin momente grele numai fiindcă a fost prea mare iubitor de pace"[506] (dat fiind că ar fi putut, dacă dorea războiul, să atace în 1905 o Rusie slăbită de înfrângerea din conflictul cu Japonia şi de tulburările interne).

În sfârşit, tot în 1915, o carte despre *Atitudinea României în războiul actual*, evident pe aceeaşi linie de argumentație. Românii idealizează Franța şi judecă greşit Germania, a cărei limbă şi cultură nu o cunosc; sunt incapabili astfel să aprecieze „admirabila organizație care dă Germaniei o atât de uriaşă putere morală, militară şi economică".[507] Diagnosticul e pus precis şi corect opiniei publice româneşti:

„Lipsă de simpatie pentru Germania.

Vie simpatie către Franța.

Ură neîmpăcată împotriva ungurilor, asupritori ai fraților noştri de peste Carpați, ură care, în chip absolut neîndreptățit, se întinde asupra Austriei, şi mare nerăbdare de a scăpa de robie şi de a aduce sub oblăduirea noastră pe acei frați.

Lipsă de ură şi de simpatie către Rusia.

Nepăsare desăvârşită pentru Basarabia şi basarabeni."[508]

---

[504] Radu Rosetti, *Nici într-un chip cu Rusia*, Bucureşti, 1914, pp. 23-24.

[505] *Ibidem*, p. 38.

[506] Radu Rosetti, *Adevărații provocatori*, Bucureşti, 1915, p. 40 (a apărut mai întâi în *Viața românească*, aprilie 1915, pp. 58-82).

[507] Radu Rosetti, *Atitudinea României în războiul actual*, Bucureşti, 1915, p. 28.

[508] *Ibidem*, p. 32.

De asemenea, Rosetti vede clar, ceea ce nu toți oamenii politici apreciau corect, şi însuşi Brătianu căuta să ascundă, şi anume înclinarea tot mai accentuată a României, încă „neutrală”, spre puterile Antantei.

Rămas la Bucureşti, în vremea ocupației germane, Rosetti se numără printre aderenții lui Carp (deşi îl separau de acesta ideile lui în problema agrară care semănau mai mult cu ale lui Stere). Zvonurile privitoare la un posibil, deşi iluzoriu, guvern Carp, agreat de germani, îl puneau pe lista eventualilor miniştri.[509] I s-a oferit, din partea lui Carp şi a lui Lupu Kostaki, şi până la urmă a acceptat, preşedinția Eforiei spitalelor civile. Victor Beldiman, ginerele său (fiul lui Alexandru Beldiman), avea să rememoreze, două decenii mai târziu, inedita etapă din biografia lui Rosetti: „Cu râvna lui obişnuită, neobosit, deşi de pe atunci câteodată stingherit de boală, îndeplinea această funcțiune controlând personal toate serviciile, vizitând pe neaşteptate spitalele, bucătăriile, beciurile şi depozitele lor, şi ducând luptă cu autoritățile militare pentru aprovizionare, pentru administrarea moşiilor şi pentru scăparea medicamentelor de la rechiziție. Ajunsese să aibă atâta autoritate încât chiar medicii germani, oarecum îndreptățiți să se amestece în anumite treburi spitaliceşti, ştiau de frica lui.”[510] Probabil că nu e prea multă exagerare în aceste amintiri de familie. Rosetti era într-adevăr un om de o dârzenie neobişnuită. Aşa l-a văzut şi Bianu: „Înzestrat cu un caracter de oțel, Rosetti nu s-a plecat înaintea nici unei puteri pământeşti, îndurând cu un stoicism rar, aproape neexistent în vremurile noastre, cele mai mari greutăți în viață, fără să cedeze nimic din demnitatea lui moştenită de la o lungă generație de strămoşi.”[511]

Când s-a instalat guvernul Marghiloman, a demisionat din postul de prim-efor. Față de Marghiloman, „nu numai că nu-şi tăgăduia dispretul, dar îl afirma sus şi tare”.[512] A rămas în „ultimul careu” al susținătorilor lui Carp. Îl întâlnim printre semnatarii apelului de la sfârşitul lunii iunie 1918 prin care i se cerea bătrânului lider conservator să reintre în arenă. Colaborează intens la *Renaşterea*, ziarul „carpistului” Nenițescu. Are cuvinte deloc tandre la adresa lui Brătianu, „vinovat între vinovați”. „Nu blăstăm, ci osândă”, se intitulează articolul în care susține că oprobiul public nu e de ajuns; trebuie cu toții „să fie judecați şi să-şi ia pedeapsa cuvenită”, inclusiv „servilul Porumbaru” şi „arivistul Duca”.[513] Ceva mai înainte, sub titlul „Pentru ce două măsuri?” (urmat de alte articole pe aceeaşi temă) se arătase nemulțumit că doar unii dintre miniştrii cabinetului Brătianu erau dați în judecată; s-ar fi cuvenit să fie aduşi în fața justiției „toți părtaşii fărădelegii făptuite împotriva Țării”.[514]

Tot în *Renaşterea*, publică în toamna anului 1918, în câteva numere consecutive, „O schiță de reformă agrară”, în care, criticând proiectul de reformă,

---

509 Titu Maiorescu, *Jurnal*, 26 mai/8 iunie 1917.

510 Victor A. Beldiman, „Istoricul Radu Rosetti”, în *Libertatea*, 20 aprilie 1937, pp. 141-146.

511 Ioan Bianu, „Istoricul şi scriitorul”, în *Adevărul literar şi artistic*, 21 februarie 1926.

512 Victor A. Beldiman, *op. cit.*

513 Radu Rosetti, „Nu blăstăm, ci osândă”, în *Renaşterea*, 17 august 1918.

514 Radu Rosetti, „Pentru ce două măsuri?”, în *Renaşterea*, 15 iulie 1918; „Iar cele două măsuri”, 28 iulie 1918; „Tot două măsuri”, 29 iulie 1918.

socotit neîndestulător, al guvernului Marghiloman, îşi reiterează punctul de vedere privind un transfer important de proprietate către ţărani, fără distrugerea însă a marii proprietăţi, necesară pentru echilibrul economic al ţării: o mare proprietate diminuată, dar modernizată, şi în consecinţă mai productivă.[515]

Fiul lui Radu Rosetti, viitorul general Radu R. Rosetti (1877-1949), era maior la începutul războiului şi lucra la Biroul de operaţiuni al Marelui Stat-Major; a jucat în această calitate un rol important în pregătirea intervenţiei României, în sens opus intenţiilor tatălui său. Pe lângă propria-i capacitate, cariera i-a fost netezită şi de înrudirea cu Brătianu: se căsătorise cu sora Elizei Brătianu, soţia liderului liberal (şi fostă soţie a lui Marghiloman). Cum am văzut, această înrudire nu a îmblânzit şi judecata tatălui său. Se vede însă cât de îngustă era elita ţării şi cum toţi, chiar adversari, erau cunoştinţe apropiate şi aveau adesea relaţii de rudenie. În 1917, Radu R. Rosetti s-a ilustrat pe frontul din Moldova şi a fost grav rănit, în fruntea regimentului său, în lupta de la Răzoare; la puţin timp, a fost avansat colonel.

Despre tatăl său, generalul Rosetti ne spune că „a văzut cu mulţumire întregirea neamului" şi „nu a rămas supărat" fiindcă istoria nu i-a dat dreptate: „Prin aceasta s-a deosebit mult de unii din cunoscuţii şi părtaşii ideilor pe care le preconizase şi el în anii premergători războiului, cum a fost de pildă C. Stere. El susţinea că preconizase mergerea alături de nemţi şi de austro-unguri nu din germano sau altă «filie», ci din dragoste de neam şi din adânca neîncredere ce i-o inspirau Rusia şi tendinţele bine cunoscute ale panslavismului."[516] Curios pasaj: nu aceeaşi fusese motivaţia lui Stere? Generalul povesteşte – cu vădită satisfacţie – o întâlnire cu Stere la Iaşi, în 1918. Stere se dă jos din trăsură şi îi întinde mâna. „L-am lăsat să se apropie şi, când a ajuns la doi paşi de mine, l-am privit drept în ochi şi m-am întors la stânga-mprejur, întorcându-i spatele, în văzul lumii ce circula atunci pe acea stradă."[517]

Ce lipsă de bun-gust! Radu R. Rosetti a lăsat de altfel amintirea unui om capabil, dar rigid până la ridicol. Tatăl său – căruia nu i-a întors spatele (asta ar mai fi lipsit!) – nu se dovedise deloc mai moderat decât Stere, ba chiar avusese accente mai dure la adresa guvernului Brătianu.

---

[515] Radu Rosetti, „O schiţă de reformă agrară", în *Renaşterea*, 29, 30 şi 31 octombrie şi 1, 2, 3 noiembrie 1918.

[516] General Radu R. Rosetti, Mărturisiri (1914-1919), Editura Modelism, Bucureşti, 1997, p. 50.

[517] *Ibidem*, p. 231.

Mihail Sadoveanu (880-1961)

În 1914, Sadoveanu are deja o reputație bine stabilită de „mare prozator". Se pare că armata ține la el, fiindcă o duce dintr-o concentrare în alta, atât în august 1914, cât şi în primele luni din 1916. Ca membru al *Vieții româneşti*, împărtăşeşte ideile grupului în problematica națională. Câteva texte publicate în *Universul* în prima parte a anului 1915 sunt cât se poate de explicite: net antiruseşti. „Regele nostru cel bătrân a avut dreptate", spune un țăran: „unde se mănâncă cânii, nu-i bine să-ți vâri capul"[518], aşadar, neutralitate. Dar o neutralitate defavorabilă Rusiei. În Bucovina, ruşii fac prăpăd: „cazacii pravoslavnicului țar şi-au bătut joc de pământul, de gospodăriile şi de muierile oştenilor plecați la bătălie". Tu, românul bucovinean, îi poți spune fratelui tău basarabean „că lupți pentr-un pământ al tău, pentru limbă şi nădejde, căci în Austria popoarelor totuşi a putut răzbate până la tine lumina conştiinței. […] Şi el te va asculta şi poate nu te va pricepe, căci el vine de lângă hotarul nostru fără să-şi cunoască neamul şi-n Rusia negurilor el e tot aşa de departe de sufletul nostru ca şi mongolul de la Amur. Tu lupți ca să răzbuni poate o soră pângărită şi-un bordei ars; el luptă pentr-un țar sfânt, ca să înfrângă şi să creştineze popoare păgâne, dintre care şi tu, şi noi facem parte în neguroasa-i minte".[519] Ruşii sunt cei mai vinovați, iar dintre provinciile româneşti, Basarabia în cea mai cruntă stare: „În Ardeal o umbră de doliu pluteşte peste sate; în Bucovina, disperarea şi ruşinea, daruri moscovite, sunt oaspeți la casa românilor; în Basarabia, tristețea şi întunericul."[520]

Odată cu intrarea României în război, Sadoveanu este mobilizat şi îşi schimbă şi orientarea națională, punând-o de acord cu opțiunea statului român. Colaborează în septembrie 1916 la efemera *Gazeta ostaşilor*, iar câteva luni mai târziu, la Iaşi, este numit director al ziarului *România*, editat de Marele Cartier General, cu colaborarea numeroşilor scriitori mobilizați sau refugiați în Moldova, şi destinat în principal ostaşilor din tranşee. În primul număr, din 2 februarie 1917, Octavian Goga publică articolul de fond „Spre biruință", iar Mihail Sadoveanu afirmă dreptul României asupra Ardealului şi îşi exprimă credința că armata română va birui: „Ziua în care Regele a ridicat brațul şi a făcut semn spre Ardeal a fost ziua izbăvirii acestui neam."[521] Ironic apare, în acelaşi număr, în raport cu ce scrisese Sadoveanu mai înainte, articolul" Ruşii", semnat P.L. (Petre Locusteanu), în care se înşiră fraze ca acestea: „Vin de departe, din zări pierdute, pentru a face din piepturile lor tinere zid în jurul țării noastre. […] Să ne descoperim cu dragoste şi admirație în fața acestor eroi ai zilei de mâine." „Schimbarea la față" a ruşilor şi-a găsit un credincios şi în Delavrancea, care îi vede ca un popor „blând, cinstit şi îndurător".[522] Sadoveanu, pe lângă

---

[518] M. Sadoveanu, „Ce spun ei", în *Universul*, 10 februarie 1915.

[519] M. Sadoveanu, „Scrisori de departe", în *Universul*, 19 martie 1915.

[520] M. Sadoveanu, „Primăvara", în *Universul*, 1 aprilie 1915.

[521] M. Sadoveanu, „Armata", în *România*, 2 februarie 1917.

[522] Barbu Delavrancea, „Ruşii", în *România*, 26 februarie 1917.

supervizarea publicației, a scris el însuşi numeroase articole şi reportaje de pe front.

Când România iese din conflict, recunoscându-şi înfrângerea, încetează şi apariția ziarului *România* (ultimul număr e din 23 martie 1918). Pentru Sadoveanu începe a treia perioadă a războiului, cu o nouă schimbare de direcție. Revine, pocăit, la grupul ieşean, din jurul lui Stere şi Ibrăileanu, unde ideile rămăseseră tot cele dintâi. În *Momentul* lui Ibrăileanu apare la 12 mai 1918 un articol despre „cazul Sadoveanu”, nesemnat, dar în mod evident conceput de comun acord de cei doi, criticul şi scriitorul. Se spun următoarele: N-a cerut să fie cruțat de front; a fost mobilizat şi repartizat din oficiu la *România*, care „trebuie să fie, ne-a spus-o d. Sadoveanu când se plănuia gazeta, un ziar de reconfortare a celor de pe front”. Nu bănuia că va deveni o foaie de polemică şi insulte (inclusiv la adresa prietenilor lui!). A fost director, desemnat de Marele Stat-Major. Ca locotenent suspect de „germanofilie” n-avea cum să ceară să fie eliberat de la ziar. Ar fi ajuns în fața Curții Marțiale. Şi încheierea: „În ziua când d. Sadoveanu a fost de mobilizat, nemaifiind un simplu număr din armată, redevenind el însuşi, a ținut ca primul lui cuvânt să fie afirmarea adevăratelor sale credințe.”[523]

Pentru a fi şi mai convingător, Sadoveanu începe să colaboreze la *Lumina*, ziarul lui Stere: fără prea mult entuziasm totuşi, fiindcă până la urmă nu dă decât două texte. Primul dintre ele, în orice caz, e o declarație de recunoaştere a dreptății lui Stere. Despre Rusia şi Basarabia: „Alianța noastră nefericită sacrifica acest pământ pe care-l jeleam ca pe un mort pentru totdeauna dus. Pacea lui Stürmer [primul-ministru al Rusiei în 1916] sfărâma România şi dădea țarilor Moldova.” Sintagma nu mai e „regele şi Ardealul”, ci „Stere şi Basarabia”, Stere, „hulitul pe nedrept, ostracizatul”; azi, mulțimea „presară flori şi aclamații în calea osânditului de ieri”.[524]

Am putea eventual să-l credem pe Sadoveanu, în justificările lui contradictorii. Nu ne-o permite însă biografia lui ulterioară, cu neînchipuita facilitate de acomodare la toate întorsăturile politice. Adeziunea lui finală la comunism depăşeşte cu mult micile adaptări din anii Primului Război Mondial.

---

[523] „M. Sadoveanu”, în *Momentul*, 12 mai 1918.
[524] M. Sadoveanu, „C. Stere”, în *Lumina*, 24 aprilie 1918.

Marin Simionescu-Râmniceanu (1883-1964)

Critic de artă şi scriitor, cu studii la Berlin, Simionescu-Râmniceanu a căpătat o anume notorietate în urma reprezentării, în 1913, a dramei *Andrei Branişte*, care a stârnit numeroase comentarii. A fost cel mai bun prieten al lui Vasile Pârvan; cei doi au avut o atitudine asemănătoare şi în ce priveşte raportarea României la Primul Război Mondial.

Când ardeleanul Octavian Tăslăuanu acuză presa de corupție pentru atitudini germanofile, M. Simionescu-Râmniceanu îi dă replica în ziarul *Moldova* (dovedind chiar prin simpla colaborare la această publicație apropierea sa de linia Carp). A încercat vreodată jurnalistul transilvănean, se întreabă el, să se închipuie „în pielea unui basarabean”? Românul din Regat nu poate face deosebire între transilvăneni şi basarabeni, în favoarea celor dintâi.[525]

Colaborator la Noua revistă română (mai ales cu cronici de artă), Simionescu-Râmniceanu şi-a expus punctele de vedere privitoare la război, sub artificiul unei convorbiri „cu un străin de partidele politice”, sub titlul *Politica externă a d-lui Brătianu*. Mărturiseşte că fiind inițial simpatizant al lui Carp, înclina acum spre neutralism. Doar cu două săptămâni înainte de angajarea României în conflict, vedea încă în Brătianu (ca şi unii oameni politici de altfel) exponentul unei neutralități efective, socotind că aceasta era singura atitudine convenabilă față de „pretențiile noastre de a revendica ce e românesc, de ambele părți, fără deosebire”. Trebuie aşteptat până aproape de sfârşit, „când toate armatele europene vor fi sleite”. România, cu armata ei intactă, ar putea fi ultima rezervă care decide soarta războiului”. Germania are încă resurse; succesele Antantei nu sunt atât de convingătoare încât să determine România ca să treacă de partea ei. Dacă Austro-Ungaria ar fi înfrântă, Germania încă poate continua războiul, iar pentru România, odată obținute teritoriile româneşti din Austro-Ungaria, aceasta ar însemna război alături de Germania împotriva Antantei, obiectivul rămas fiind Basarabia. Politica lui Brătianu e că ori cum cădem în picioare „afară doar de cazul intrării *încă* prea devreme”: Analiză, evident, eronată, ilustrând neutralismul de tendință „germanofilă” al autorului.[526]

Într-o conferință ținută la Cercul de studii al Partidului Conservator, Simionescu-Râmniceanu vedea trei mari modele culturale în istoria omenirii: străvechiul model egiptean, modelul grecesc, omogenizator, preluat şi de romani, şi transmis apoi în Evul Mediu şi în modernitate, şi modelul german, de unitate în diversitate, sub semnul căruia se deschide o nouă eră.[527] Interpretare curioasă, care arată cât de pătruns era autorul de civilizația germană.

---

525 Marin Simionescu-Râmniceanu, „Întâmpinare la articolul «Corupția presei» al d-lui Octavian Tăslăuanu", în *Moldova*, 9 iulie 1915.

526 Marin Simionescu-Râmniceanu, „Politica externă a d-lui Brătianu. De vorbă c-un străin de partidele politice”, în *Noua revistă română*, 24-31 iulie 1916, pp. 182-185.

527 Marin Simionescu-Râmniceanu, "Ficțiuni în jurul războiului actual", conferință ținută la 19 noiembrie 1915, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, decembrie 1915, pp. 817-834.

Vasile Sion (1869-1921)

Membru al unei vechi familii moldoveneşti, Vasile Sion studiază medicina la Bucureşti, colaborează un timp cu Victor Babeş la Institutul de Bacteriologie şi devine în 1902 profesor la Catedra de igienă a Facultăţii de Medicină din Iaşi, de unde trece în 1903 la aceeaşi catedră a Facultăţii de Medicină din Bucureşti. Director general al Serviciului sanitar din 1914 până în 1919.[528]

În perioada neutralităţii, doctorul Sion nu a ezitat să-şi mărturisească simpatia pentru Germania şi credinţa în necesara menţinere a monarhiei habsburgice. În faţa „puhoiului" rusesc, scrie el într-un articol publicat în *Moldova*, „sunt zăgazuri la Berlin"; imensităţii Rusiei i se opune marea superioritate de civilizaţie a Germaniei (şi nu doar în raport cu Rusia, ci şi cu celelalte naţiuni).[529] Într-o scrisoare deschisă adresată lui Octavian Goga, care declarase: „Cred în nimicirea Austriei", afirmă exact contrariul: „Nu cred în dispariţia Austriei". Franţa şi Anglia îi vor susţine existenţa ca pavăză împotriva Rusiei; „scutul ocrotitor al puterii Habsburgilor" a fost în folosul românilor din Transilvania (în contrast cu situaţia Moldovei supusă pericolului rusesc).[530] Când, din motive „patriotice", sunt sparte geamurile Şcolii evanghelice din Bucureşti, Sion, al cărui fiu învăţa la această şcoală, are un schimb de replici cu Iorga. Istoricul caracterizase şcoala respectivă drept o „cetate exclusivă şi fanatică". Medicul protestează împotriva actului de vandalism, ca şi împotriva unei asemenea etichetări, declarând că şi el îşi iubeşte ţara „măcar atâta cât cei ce, din patriotism, sparg geamurile sau dezertează din diferite armate" (aluzie la unii ardeleni). Foarte bine au făcut ardelenii care au dezertat, răspunde Iorga, şi rău fac acei profesori care-şi dau copiii la şcoli neromâneşti![531] Sion a explicat mai târziu că a fost un adept doar al neutralităţii, ţinând seama de imposibilitatea morală a antrenării României în război împotriva Franţei.[532]

Ca şef al Serviciului sanitar, a reuşit să aducă în ţară, cu mari dificultăţi, o cantitate importantă de material medical din Germania şi Austria. Declanşarea ostilităţilor în august 1916 l-a găsit în misiune oficială, la Berlin. A fost reţinut în Germania, ca „ostatic", timp de şapte luni. I s-a permis în cele din urmă să plece, în aprilie 1917, şi a ajuns la Iaşi, trecând prin Danemarca, Suedia şi Rusia. A refuzat oferta germanilor de a reveni la Bucureşti. Îşi reia activitatea în fruntea Serviciului sanitar, remarcându-se în combaterea epidemiilor. El însuşi e lecuit de „germanofilie". Reflexului patriotic i se adaugă desigur şi ne plăcerea sejurului forţat în Germania; îl acuză îndeosebi pe Alexandru Beldiman, ministrul României

528 O prezentare biografică, semnată „Pietas", *Doctorul Vasile Sion (1869-1921)*, extras din *Clujul medical*, nr. 1-2/1922.

529 Dr. V. Sion, „Puhoiul", în *Moldova*, 18 noiembrie 1915.

530 „Scrisoare către Octavian Goga din partea doctorului Sion, capul serviciului sanitar", în *Dumineca poporului*, 17 iulie 1916.

531 „O scrisoare a d-lui dr. Sion", în *Neamul românesc*, 4 octombrie 1915.

532 Dr. V. Sion, *Patria mai presus de tot*, Bucureşti, 1919, p. 57.

la Berlin, de a se fi comportat mai mult ca un german decât ca un român. Justifică acum politica guvernului Brătianu, căruia îi ia apărarea, punct cu punct, împotriva diverselor acuze. Dimpotrivă, îşi dă demisia atunci când Marghiloman formează guvernul (revenind în funcţie după căderea lui). Şi-a expus în detaliu opiniile şi evoluţia atitudinii lui într-o suită de articole publicate de-a lungul anului 1918 în *Mişcarea*, ziarul liberalilor ieşeni, sever cenzurate sub guvernarea Marghiloman (din unele nu mai rămâne decât spaţiul alb!) şi adunate apoi, întregite, în volumul *Patria mai presus de tot*.

Ioan Slavici (1848-1925)

Dacă la scriitori precum Rebreanu sau Sadoveanu se constată uşor un deficit de caracter, necazurile lui Slavici se trag, s-ar putea spune, dintr-un „surplus de caracter". Timpurile se pot schimba, el nu se schimbă, cu niciun preț. În anii războiului, este singurul supraviețuitor din generația „marilor clasici" (Eminescu, Caragiale, Creangă, Slavici), cunoscut, desigur, dar încă nu atât de sus aşezat cum va fi peste câteva decenii. Oricum, nu beneficiază nici pe departe de statutul unei celebrități, trăind modest din câştigul său de profesor şi de colaborator la gazete.

Născut la Şiria, lângă Arad, aşadar „ungurean" şi nu ardelean în sensul propriu al termenului, Slavici este un patriot român care a asimilat însă şi criteriile de diversitate şi toleranță ale unui mediu cosmopolit, în care evoluează atât la Şiria (români, germani, unguri, evrei), cât şi de-a lungul anilor de studii, la Arad şi Timişoara, la Budapesta şi Viena. Rolul lui e la un moment dat crucial în mişcarea națională a românilor din Transilvania, ca întemeietor al ziarului *Tribuna* din Sibiu în 1884 şi autor al bine-cunoscutei formule: „Soarele pentru toți românii la Bucureşti răsare". Cunoaşte închisoarea ungurească, la Vaț, vreme de un an (1888-1889). Trece în România în 1890. Din 1894 până în 1908 este directorul Institutului Ottetelişanu (şcoală de fete) din Măgurele, patronat de Academie. Din 1910, predă la Şcoala evanghelică germană din Bucureşti.[533]

Orientarea națională a lui Slavici este clară şi invariabilă: drepturi egale pentru românii din Transilvania şi Ungaria, raporturi strânse cu România, dar nu mai puțin fidelitate față de monarhia habsburgică. În 1915, el îşi adună de altfel, sub titlul *Politica națională română*, o serie de articole scrise între 1871 şi 1881, pentru a demonstra că acestea au fost dintotdeauna ideile sale. Nici nu-i trecea prin minte că între timp istoria mersese înainte şi condițiile se schimbaseră. În prefața volumului, insistă asupra faptului că românii din monarhia habsburgică au progresat sub puternica influență a culturii germane; ei nu sunt duşmani ai maghiarilor, ci doar ai acelor maghiari care prin politica lor de supremație se arată ei înşişi a fi duşmani ai împăratului şi ai împărăției.[534]

Cu un asemenea mod de a vedea lucrurile, şi mai ales cu felul lui de a le spune verde-n față, Slavici îşi deschidea el însuşi, începând din 1914, cutia necazurilor. Şi în perioada precedentă, odată cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea, el reprezentase linia moderată în mişcarea națională a românilor transilvăneni, alături de Eugen Brote (1850-1912), lider al mişcării memorandiste, refugiat şi el în România[535], şi de Vasile Mangra (1852-1918), profesor la Institutul Teologic din

---

[533] Biografia fundamentală a scriitorului rămâne lucrarea lui D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Editura Academiei, Bucureşti, 1968 (cu unele lacune, la care m-am referit în primul capitol).

[534] Ioan Slavici, *Politica națională română*, Bucureşti, 1915, pp. 5-6.

[535] Cu privire la Eugen Brote şi raporturile lui cu Slavici în mişcarea națională: Lucian Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, Editura Litera, Bucureşti, 1974.

Arad, vicar episcopesc de Oradea (din 1900), membru al Academiei Române (1909) şi viitor mitropolit al Ardealului (1916). În România, legăturile lor conduceau spre D.A. Sturdza, iar „moderația" corespundea în fond intereselor statului român, aliat cu Austro-Ungaria. Mangra face un pas mai departe în 1910, când este ales deputat „oficial", pe lista Partidului Național al Muncii al lui Tisza, declarându-se de acord cu ideea „națiunii ungare unitare şi indivizibile". Este susținut de Slavici şi Brote. Acum publică O. Goga articolul „A murit un om: Ioan Slavici".

Aşadar, Slavici avea „antecedente". Doar că ceea ce putea suscita nedumeriri sau critici până în 1914 conducea, odată cu izbucnirea războiului şi atitudinea ştiută a opiniei româneşti, direct la acuza de trădare națională. Când se înființează ziarul *Ziua*, la 31 iulie 1914, susținut cu fonduri germane şi austro-ungare şi legat de comunitatea germană evanghelică, al cărui angajat era şi profesorul Slavici, el e numit director al publicației. Ziarul se deschide „promițător", cu un articol, la 1 august 1914, care vorbeşte de *Atrocități belgiene contra germanilor* (se preia de fapt un comunicat german). Dintre articolele lui Slavici, în genere nesemnate, sunt mai multe împotriva Rusiei şi în favoarea continuării politicii tradiționale, alături de monarhia habsburgică. Soluția e neutralitatea, dar, dacă ar exista temerea unei victorii ruseşti, atunci mai bine să se intre în luptă, „nu pentru Austria, nici pentru Germania, ci ca să ne salvăm neatârnarea şi existența pe care numai o Rusie biruitoare poate să le amenințe".[536] După război, românii vor trebui să capete drepturi depline, într-un stat ungar poliglot, în care toate popoarele să fie egale.[537] Dar nu unirea cu România. Teritoriul revendicat nu e strict românesc, ci multietnic, iar ungurii şi germanii sunt majoritari în oraşe şi în activitățile economice. „Ce faceți cu maghiarii şi cu saşii, cu marea proprietate şi cu oraşele după ce vă veți fi făcut stăpâni în Ardeal? Îi asupriți cum până acum românii au fost asupriți ori prefaceți statul român național în stat poliglot, în care maghiarii şi germanii au aceleaşi drepturi cu românii?"[538] Nu aceasta e, crede Slavici, vocația României. Scrie la *Ziua* aproape un an, retrăgându-se în iulie 1915, în urma unor neânțelegeri cu Ottokar Schlawe, preşedintele comunității germane evanghelice şi „patron" al ziarului, care ar fi dorit din partea lui Slavici un ton încă mai radical (direcția o ia însă – după informațiile poliției[539] – propriul său ginere, Grigore Gheorghiu, podgorean la Panciu şi om cu stare, la moşia căruia Slavici locuia din când în când).

Scriitorul figurează la loc de cinste printre cei 94 de spioni în serviciul Austro-Ungariei, aflați în evidența Direcției Poliției şi Siguranței Generale. Cu următoarele precizări: „Sunt cunoscute sentimentele publicistului Slavici, care, încă de la începutul războiului european, prin scris şi în cercul cunoscuților săi, a căutat să facă o asiduă propagandă şi politică maghiarofilă. Acum scrie articole la

---

536 Ioan Slavici, „Drumul cel drept şi larg", în *Ziua*, 24 mai 1915.

537 „Cauza română" (Ioan Slavici, nesemnat), în *Ziua*, 8 februarie 1915.

538 „Cucerirea Ardealului" (Ioan Slavici, nesemnat), în *Ziua*, 13 septembrie 1914.

539 A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției şi Siguranței Generale, 1138/1916, f. 7, notă din 13 noiembrie 1915.

ziarul *Ziua* cunoscut că serveşte interesele austro-germane, şi e văzut în continuu contact cu persoane cunoscute ca duşmani ai aspirațiunilor noastre."[540]

Când România intră în război, este arestat şi întemnițat în fortul Domneşti, unde stă o lună în condiții deplorabile, după care e dus într-un loc mai civilizat, la hotelul Luvru din Bucureşti, transformat în loc de detenție, unde mai stă încă o lună înainte de a fi eliberat. I se confiscă manuscrisele. S-au păstrat „interogatoriul pentru stabilirea identității", din 10 septembrie 1916, precum şi alte piese ale dosarului, printre care *Memoriu asupra faptelor de care sunt învinovățit*, scris de Slavici şi vizat pe data de 15 septembrie 1916. Îşi declară fără înconjur convingerile prohabsburgice. „Am supt oarecum cu laptele mamei simțământul de devotament față de Împăratul. „E sigur că vederile sale politice" sunt potrivite nu numai cu tradițiunile poporului românesc, ci şi cu interesele lui actuale". Nu i s-a impus în niciun fel la ziar o linie politică: a fost propria lui linie. S-a retras tocmai pentru a nu lucra contra convingerilor lui. Recunoaşte că, fiind ocupat şi cu şcoala, au apărut în ziar şi unele lucruri pe care nu le-a putut împiedica. Acuzat că a luat bani! Când a fost arestat şi dus la Domneşti avea 2,40 lei în buzunar şi şi-a lăsat soția cu 14 lei în casă. Acum i se face o vină că lua 30 de lei pe articol, cam 500 de lei pe lună. Dacă ar muri azi, soția n-ar avea nici bani să-l îngroape!

28 septembrie 1916: din procesul-verbal al Comisiei instituite de Ministerul de Război. Director şi redactor la *Ziua*, ziar susținut cu fonduri germane şi austro-ungare. Nu intră însă în prevederile legii spionajului, nu poate fi dat în judecată. Din corespondența „sesizată", „nu rezultă nimic compromițător". „Este locul de a fi pus în libertate şi supravegheat."[541]

Redevenit un om liber, Slavici rămâne, fireşte, la Bucureşti, sub ocupație. Scrie la *Gazeta Bucureştilor*, unde articolele lui se întâlnesc frecvent din martie până în septembrie 1917, cu o revenire în iulie-august 1918. Continuă să lovească în ruşi: singura scăpare a României e „numai surparea puterii ruseşti".[542] Englezii îl oripilează; pentru ei, „vărsarea de sânge şi mulțumirea fioroasă e trebuință organică". „Nu din senin Shakespeare s-a ivit tocmai în mijlocul poporului englezesc; plăsmuiri ca ale lui numai într-o atmosferă ca cea englezească se puteau produce"[543] (seamănă foarte bine cu ce a scris despre englezi şi Karnabatt; era în fond linia ziarului şi, mai precis, a propagandei germane). Regele Ferdinand e judecat fără drept de apel: „Ascultare nu găsea decât Minciuna şi în cinste nu erau decât Clevetirea şi Prostia. Cu astfel de sfătuitori, urmaşul primului nostru rege a dus țara la pierzanie."[544] Sunt „vrednici

---

[540] A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției şi Siguranței Generale, 193/1917, *Tablouri de spionii şi suspecții de spionaj în serviciul Austro-Ungariei aflați în Bucureşti*; Slavici e la poziția 20.

[541] A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției şi Siguranței Generale, 1138/1916: *Interogator pentru stabilirea identității*, ff. 1-2; *Memoriu asupra faptelor de care sunt învinovățit*, ff. 20-22; procesul-verbal al comisiei, f. 25.

[542] Ioan Slavici, „O ilustrațiune", în *Gazeta Bucureştilor*, 27 martie 1917.

[543] Ioan Slavici, „Încăpățânarea englezească", în *Gazeta Bucureştilor*, 10 martie 1917.

[544] „Vinovații" (semnat: S), în *Gazeta Bucureştilor*, 11 martie 1917.

de cea mai aspră osândă” oamenii politici care au încălcat tradiția de secole de alianță cu Curtea de la Viena şi Imperiul german.[545]

Panslavismul e marea primejdie, dar în genere, aliații din război, ruşii, dar şi francezii şi englezii „sunt cei mai haini duşmani ai țării noastre”.[546] Populația românească din Ardeal nu e iredentistă; „românii din regatul ungar au rămas ceea ce totdeauna au fost, cetățeni leali”.[547] Lipsesc în România caracterele. Aşa se explică faptul că „ne-am lepădat de toate tradițiunile noastre, am părăsit toate căile pe care ne-au îndrumat toți înțelepții neamului nostru, am sfâşiat în bucăți învoielile pecetluite cu jurământ”.[548] Iar când luptele se încing pe frontul din Moldova, Slavici îndeamnă la încetarea rezistenței. Nu mai are rost ca românii să continue războiul, sunt „pierderi inutile”.[549] E în aşteptarea „liberării Moldovei” de „plaga rusească”.[550]

În vara anului 1918, în contextul dării în judecată a guvernului Brătianu, Slavici revine asupra păcatului părăsirii alianței cu Puterile Centrale: „vina cea mare şi cu desăvârşire neiertată” a fostului guvern e că s-a „abătut de la politica noastră tradițională”; Austria şi Prusia, încă din secolul al XVIII-lea, au ținut în frâu expansiunea rusească, altminteri toți românii ar fi avut soarta celor din Basarabia.[551]

Un bilanț jurnalistic bogat şi fără echivoc: avea cu ce să se prezinte în fața judecății!

---

545 Ioan Slavici, „Tradițiuni politice”, în *Gazeta Bucureştilor*, 19 martie 1917.
546 Ioan Slavici, „Aliații”, în *Gazeta Bucureştilor*, 5 mai 1917.
547 Ioan Slavici, „Adevăruri nemărturisite”, în *Gazeta Bucureştilor*, 16 mai 1917.
548 Ioan Slavici, „Caractere”, în *Gazeta Bucureştilor*, 12 iunie 1917.
549 Ioan Slavici, „Săracă țară”, în *Gazeta Bucureştilor*, 10 august 1917.
550 Ioan Slavici, „Necesități istorice”, în *Gazeta Bucureştilor*, 18 august 1917.
551 Ioan Slavici, „Vrăjmaşi milenari”, în *Gazeta Bucureştilor*, 21 iulie 1918.

Constantin Stere (1865-1936)

Destinul lui Stere este determinat de obârşia lui basarabenească. E în genere condiţia românilor basarabeni, rezultat al unei istorii înnăbuşitoare. În orice alegere a lor, problematica Basarabiei atârnă cel mai greu. Pentru a fi rămas credincios idealului basarabean, Stere şi-a ruinat singur o dublă carieră, politică şi universitară, care se anunţa a fi strălucită.

Elev la Chişinău, se angajează în mişcarea revoluţionară a narodnicilor; este arestat în 1883 (la vârsta de 18 ani) şi, după doi ani de închisoare, exilat în Siberia, unde rămâne, în diverse localităţi, până în 1891 sau 1892. Eliberat, trece în România în noiembrie 1892, stabilindu-se la Iaşi. Abia vorbea româneşte. A urmat o afirmare rapidă şi o ascensiune aparent irezistibilă. Studii de drept la Universitatea din Iaşi, încheiate cu o memorabilă licenţă susţinută în 1897. Iniţial alături de socialişti, trece la liberali în 1898-1899, devenind un exponent de marcă al stângii liberale, în sensul doctrinii „poporaniste” pe care o promova, axată pe revigorarea clasei ţărăneşti şi a micii economii rurale. Profesor suplinitor la Catedra de drept administrativ şi constituţional a Universităţii din Iaşi, în 1901; profesor titular din 1903. Rector al Universităţii din Iaşi, ales în 1913. Fondator, în 1906, al revistei *Viaţa românească* şi lider necontestat al grupării din jurul acesteia.[552]

Când se declanşează războiul, Stere, basarabeanul şi surghiunitul în Siberia, nu are nici cel mai mic dubiu cu privire la politica de urmat: evident, împotriva Rusiei. Asta a însemnat despărţirea lui – dramatică – de liberali. Încă din august 1914, publică o serie de articole în *Universul* (acceptate cu rezerve de redacţia ziarului) în care începe să-şi expună argumentele: începe, dar nu mai poate încheia, fiindcă, după al patrulea articol, următoarele i se refuză. Pe larg, concepţia lui este expusă în *Viaţa românească*, în articolul intitulat „România şi războiul european” (datat 28 decembrie 1914). Teza lui este că doar expansiunea rusească reprezintă o primejdie pentru România; Austro-Ungaria nu are niciun interes să se mai extindă pe seama României, mărindu-şi astfel numărul supuşilor români; Germania, pe de altă parte, e foarte favorabilă României: „putem afirma comunitatea multor interese economice şi politice între imperiul german şi noi”. Franţa nu contează prea mult. Anglia contează din punct de vedere internaţional, dar mai puţin european. Lupta pentru supremaţia europeană se dă între Germania şi Rusia: „Din punctul de vedere «european», e relativ de puţină însemnătate dacă Alsacia şi Lorena vor aparţine Franţei sau Germaniei. Şi mai puţină, dacă Anglia va avea singură supremaţia mărilor sau dacă o va împărţi cu Germania. Dar nu este indiferent, dacă pentru lungi decenii, sau poate chiar pentru veacuri, Europa va fi pusă sub dominaţia căzăcească.” Rusia e altceva decât civilizaţia europeană. E „singurul stat în Europa care nu se sprijină pe o ordine de drept”: „stat poliţienesc”, nu „stat de drept”. Apare astfel clar interesul

[552] O lucrare fundamentală: Z. Ornea, *Viaţa lui C. Stere*, Editura Compania, Bucureşti, 2006 (prima ediţie, în două volume, 1989 şi 1991).

României: împotriva Rusiei şi nu cu ea. E de altfel linia urmărită de toţi cei care au condus politica românească, liberali sau conservatori. Chiar să se fi înşelat cu toţii?[553]

Stere nu va înceta să reia aceste argumente în articole de presă şi intervenţii publice. Discursul lui „fluviu" din Parlament, din zilele de 15 şi 16 decembrie 1915, în apărarea Basarabiei şi pentru războiul împotriva Rusiei, a stârnit senzaţie, chiar dacă nu a schimbat convingerile. Stere considera că Austro-Ungaria nu poate fi dezmembrată, aşa că, în cele din urmă, mergând cu Rusia, „se poate că Ardealul tot nu vom lua, dar robii Rusiei vom ajunge". Rupându-se de liberali, Stere se găseşte în acest moment mai aproape de conservatori (Carp, Maiorescu, Marghiloman), desigur strict în chestiunea naţională, fiindcă în problemele interne (suspendate însă pe moment) deosebirile rămâneau la fel de mari. Maiorescu înregistrează vizita pe care i-o face Stere la 2/15 decembrie 1915. Timp de mai bine de o oră Stere caută să-l convingă „că cel mai târziu la mai 1916 trebuie România să intre în acţiune contre Rusiei". „Rusia e slăbită." „Regele singur să se înţeleagă cu germanii şi austro-ungarii asupra condiţiilor (noi să avem parte din Bucovina cu Cernăuţi, buna tratare a românilor în Ungaria ca şi Basarabia ocupată de noi)." Apoi, regele „să ceară lui Brătianu să urmeze această politică. Dacă Brătianu nu se crede prea angajat cu ruşii, o va urma. Dacă nu, se va retrage fără acţiune subversivă contra regelui". În acest caz, regele va numi „un minister de război imediat".[554] Iluziile unui om foarte inteligent, dar care trăia deja într-o istorie paralelă!

Episodul următor se petrece la Universitatea din Iaşi. Măsurile luate de rectorul Stere, susţinut de majoritatea membrilor senatului universitar împotriva studenţilor care boicotaseră o conferinţă a profesorului Virgil Arion, provoacă tulburări studenţeşti şi, în cele din urmă, suspendarea cursurilor. Scandalul luând amploare, Stere îşi dă demisia, în februarie 1916 (respinsă iniţial de ministru, apoi, a doua oară aprobată). Intenţia lui Stere era să se reprezinte, să obţină un nou mandat, şi în felul acesta să iasă victorios din confruntare. În mod normal, trebuia să câştige („germanofilii" având o uşoară majoritate în universitatea ieşeană, în timp ce reacţia multor profesori mergea, firesc, spre respectarea disciplinei universitare). A făcut însă greşeala – din orgoliu, probabil – să nu fie de faţă, retrăgându-se departe, în Elveţia. S-a pierdut astfel nu numai un vot, ci şi influenţa pe care ar fi avut-o prezenţa sa asupra colegilor. În schimb, ministrul Duca a făcut presiuni în sens contrar. Rezultatul a fost la limită. Stere a obţinut 26 de voturi, în timp ce Al. Philippide, aflat tot pe lista lui, a ieşit în frunte, cu 30 de voturi, urmat de Matei Cantacuzino, cu 29. Ministrul, care avea drept de alegere din primii trei, l-a numit pe Cantacuzino, şi astfel Stere, dintr-un calcul greşit, a pierdut rectoratul.[555]

---

553 C. Stere, „România şi războiul european", în *Viaţa românească*, octombrie-decembrie 1914, pp. 207-230.

554 Titu Maiorescu, *Jurnal*, 2/15 decembrie 1915.

555 Detalii la Z. Ornea, *op. cit.* Documente de arhivă: A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 3267/1916; A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza", Rectorat, 856/1916, vol. I şi 863/1916.

Rămas în Bucureşti sub ocupaţie, Stere are în minte proiectul unei alăturări a tuturor oamenilor politici care se opuseseră războiului alături de Antanta. Maiorescu nota: „C. Stere la mine, preocupat de separarea între Carp şi mine, dorind o împreunare a tuturor antibrătieniştilor pentru a putea contribui să scape ce se mai poate scăpa pentru România la viitoarea pace.”[556] În fapt, divergenţele erau prea mari – inclusiv în chestiunea dinastică – între Carp şi Maiorescu (şi implicit între aderenţii lor) pentru a putea fi aplanate, şi încă prin cineva venit din cu totul altă zonă a spectrului politic.

Stere se decide să joace la miză mare şi la scară europeană. Călătoreşte în martie 1917 la Viena şi Berlin, cu un memoriu, scris de el în franceză şi tradus de Victor Beldiman (fiul lui Alexandru Beldiman) în germană, pe care, în înţelegere cu Vaida-Voievod, l-a transmis mai multor responsabili austrieci şi germani, printre care ministrul de Externe, contele Czernin şi generalul Ludendorff.[557] Ceea ce propunea el, în intenţia de a salva România şi de a evita pierderile teritoriale, era alăturarea ţării, într-o construcţie central-europeană, la Germania şi Austro-Ungaria sau, şi mai precis, alegerea împăratului Austriei ca rege al României. Iniţiativa aceasta a fost un eşec. Cel puţin, Stere ar fi primit acum autorizaţia de a edita un ziar la Bucureşti.

Ziarul a apărut, după luni de eforturi, la 1 septembrie 1917, sub titlul *Lumina*. Bine alcătuit şi bine scris (printre colaboratori, alături de coeditorul B. Brănişteanu: D.D. Pătrăşcanu, L. Rebreanu, I. Gorun, G. Topârceanu, Gala Galaction…), a însemnat cel puţin o deschidere, desigur limitată, faţă de „oficiosul” *Gazeta Bucureştilor*. Aproape în fiecare număr, Stere publică articolul de fond; se vor aduna atâtea articole încât, cuprinse în volum (până în martie 1918), sub titlul *Marele război şi politica României*, vor însuma nu mai puţin de 460 de pagini. Stere recapitulează aici mersul evenimentelor şi ţine să arate că „profeţiile” i s-au împlinit: înfrângerea României, dar mai ales dezastrul Rusiei, destrămarea marelui imperiu. Câteva articole privesc relaţiile lui cu Brătianu: o prietenie de douăzeci de ani, ruptă, nu atât din cauza deosebirii de păreri, ci dat fiind felul cum Brătianu a înţeles să-i ascundă până la capăt intenţiile lui; totuşi, spre deosebire de alţi acuzatori, care vor capete, Stere îl judecă pe Brătianu fără mânie, doar cu tristeţe, şi încercând să înţeleagă. Concluziile lui sunt bine stabilite: „Românismul nu poate avea alt viitor decât în organizaţia politică şi economică a bazinului dunărean, ca factor al Europei Centrale.”[558]

Totul se părea că-i dă dreptate: prăbuşirea ţarismului, scoaterea Rusiei din război, eliberarea Basarabiei şi unirea ei cu România. A fost clipa lui de triumf. În momentul Unirii s-a aflat la Chişinău şi a contribuit decisiv la decizia luată. Primul-ministru Marghiloman, sosit şi el în capitala Basarabiei, a fost martor la energica

---

556 Titu Maiorescu, *Jurnal*, 15/28 decembrie 1916.

557 Un exemplar în germană al memoriului: Denkschrift über die rumänische Frage, la B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, VI Varia 18; versiune românească: *Memoriu asupra chestiunii române*, la Ion Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului faţă de sufletul vechiului Regat*, Bucureşti, 1930, pp. 287-290.

558 C. Stere, *Marele război şi politica României*, Bucureşti, 1918, p. 32 (articolul „Războiul şi orientul european”, din 7 septembrie 1917).

activitate a lui Stere: „Stere intră, iese, lucrează, vede diferitele partide şi-mi spune: «Trebuie să fac pe nebunul cu nebunii şi pentru unii revoluționari să mă arăt mai aprins ca ei. E un pas de trecut: îi vom pune în 6 luni la acelaşi nivel cu restul țării»”. În cele din urmă, Stere „aduce formula unui compromis între grupuri”. Tot el rosteşte în Sfatul Țării un avântat discurs. După vot, notează Marghiloman, „vreau să felicit pe Stere: o criză de lacrimi îl aruncă în brațele mele”.[559]

La numai câteva luni, sfârşitul războiului avea să încheie brutal scurta perioadă de glorie a marelui basarabean. Şi totuşi, avusese pe jumătate dreptate. Fără războiul Puterilor Centrale împotriva Rusiei, la care România nu participase, nici vorbă n-ar fi putut fi de recuperarea Basarabiei. Dar partea cealaltă, de „nedreptate”, avea s-o acopere pe prima. Transilvania, încă o dată, cântărea mai greu decât Basarabia.

---

[559] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, pp. 124-125, însemnările din 8 şi 9 aprilie 1918.

Avram Steuerman Rodion (1872-1918)

Evreu ieşean, Rodion (pseudonimul sub care era îndeobşte cunoscut) a făcut studii de medicină la Iaşi şi la Paris, profesând ca medic în capitala Moldovei. S-a remarcat totodată ca poet şi jurnalist. Din aprilie 1915 până în iulie 1916, publică în *Seara* o lungă suită de „Scrisori din Iaşi”, minuțios informate şi scrise cu talent, care reprezintă o adevărată cronică a Iaşilor în perioada neutralității; impresia pe care o lasă este aceea a unui Iaşi împărtăşind în prea mică măsură pasiunea „antantistă” a Bucureştilor: o oarecare exagerare, dar şi o bună parte de adevăr. Mobilizat pe front, ca medic militar, din 1916 până în 1918, „germanofilul” din timp de pace s-a comportat exemplar. De mobilizat, şi-a reluat „Scrisorile din Iaşi”, de data aceasta în altă gazetă „germanofilă”, *Lumina* lui Stere, începând din iunie 1918; a publicat şi un lung eseu literar în *Scena* lui A. de Herz (în august-septembrie 1918). Colaborări şi la *Opinia* din Iaşi; prezintă elogios într-un articol (din 27 iulie 1918) *Vinovații* lui D.D. Pătrăşcanu. Puternic afectat de război, pe fondul unei depresii psihice (pe care n-o lăsase în niciun fel să se întrevadă), îşi pune capăt vieții. Ultima „scrisoare din Iaşi” îi apare, postum, la 11 octombrie 1918. La Iaşi, sinuciderea lui Rodion a provocat stupoare şi tristețe, şi nu doar printre intelectuali. Fusese respectat şi iubit.[560]

---

[560] C. Sorin, „Dr. A. Steuerman-Rodion”, în *Opinia*, 22 septembrie 1918; Cezar Petrescu, „La mormântul unui confrate”, în *Opinia*, 26 septembrie 1918; „Moartea lui Rodion”, în *Lumina*, 6 octombrie 1918; B. Luca, „Dr. A. Steuerman-Rodion”, în *Scena*, 9 octombrie 1918.

Dem. Theodorescu (1888-1946)

Ziarist şi scriitor, autor al câtorva romane publicate în perioada interbelică, Dem. Theodorescu se manifestă la începutul războiului ca „antantofil", redactor-şef al „antantofilului" ziar *Dreptatea*. Germanii sunt „hoarde", „barbari", „brute", iar sfatul pe care-l dă ziaristul este: „Frângeţi gâtul primului neamţ ce vă iese în cale!" Ardealul trebuie să revină României. Marghiloman e o „canalie". Sunt înfieraţi ziariştii care s-au pus „în slujba vrăjmaşilor idealului românesc": printre ei şi Slavici, viitorul coleg de puşcărie al lui Dem. Theodorescu. Pe parcursul anului 1915, se schimbă atitudinea, atât a ziarului, cât şi a redactorului-şef. Soluţia cea bună devine neutralitatea, cu atât mai mult cu cât „Puterile Centrale au până acum izbânda de partea lor". Sunt combătuţi Take Ionescu şi Goga. Cel dintâi „vinde ţara ruşilor". E denunţată „isteria patrioţilor" care cer intrarea grabnică în război.[561] În noiembrie 1915, Dem. Theodorescu se desparte, în cei mai buni termeni, de *Dreptatea* şi trece redactor la *Libertatea* (unde semnase deja sub numele Toader Chirca). Articolele lui sunt cele mai numeroase, după cele ale lui Arghezi. Colaborează şi la *Cronica*; aici merită remarcat eseul *Morala cea nouă*, un elogiu adus Germaniei, văzută ca un model pentru întreaga omenire; cum s-ar spune, germanii încetează să mai fie „hoarde", „barbari" şi „brute". Teza lui este că, după Revoluţia Franceză, omenirea a intrat într-o fază de dezorientare, caracterizată prin individualism („feroce") şi imoralism; religia e ruinată, iar ştiinţa neîndestulătoare, pentru a oferi un sens existenţei. Războiul aduce însă, prin exemplul german, însuşit şi de adversari, un nou tip moral, „de ordine şi vrednicie", un plus de coeziune şi de solidaritate.[562]

Sub ocupaţia germană, Dem. Theodorescu.. Este unul dintre colaboratorii de bază la *Gazeta Bucureştilor*, unde semnează în genere cu pseudonimul Ion Olteanu. Când, în vara anului 1917, se lansează ceea ce părea a fi asaltul decisiv împotriva trupelor române retrase în Moldova, îşi exprimă deplina solidaritate cu cei pe care nu-i consideră inamici, ci eliberatori, şi pretinde că vorbeşte astfel în numele tuturor românilor: „inimile tuturor românilor întovărăşesc azi victoria care bate la porţile Moldovei. Acolo s-a închis duşmanul nostru real, autorul nenorocirii noastre, dezonoratorul şi hidosul terfelitor al demnităţii româneşti: politicianismul takisto-brătienist".[563]

O suită de articole denunţă „franţuzomania" elitelor româneşti, în care vede o „falsificare a sufletului naţional" şi, în bună măsură, cauza intrării în război în 1916. Nefastă i se pare îndeosebi influenţa doamnelor care nu consultau decât

---

[561] În *Dreptatea*: D.T., „Vitejia germană", 6 septembrie 1914; D.T., „Brutele germane", 2 octombrie 1914; Dem. Theodorescu „, Răzbunare!", 15 octombrie 1914; Dem. Theodorescu, „Frica de Transilvania", 5 noiembrie 1914; D.T., „A vorbit canalia", 4 decembrie 1914; D.T., „De ce ne jelim?", 25 octombrie 1915; Dem. Theodorescu, „Mama d-lui Goga", 4 noiembrie 1915; „Take Ionescu vinde ţara ruşilor", 6 noiembrie 1915; I. Protopopescu-Pake, „Momentul", 17 noiembrie 1915.

[562] Dem. Theodorescu, „Morala cea nouă", în *Cronica*, 29 mai 1916, pp. 246-248.

[563] Ion Olteanu [Dem. Theodorescu], „Pedeapsa", în *Gazeta Bucureştilor*, 6 august 1917.

publicațiile mondene franțuzeşti. „Cucoanele care vorbeau franțuzeşte făcură în mare parte războiul României.”[564]

În timpul guvernării lui Marghiloman („canalia” din 1914!), Dem. Theodorescu a fost redactor la gazeta guvernamentală *Steagul* şi şef al cenzurii, la Iaşi.

[564] Ion Olteanu, „Franțuzomania – Încheiere”, în *Gazeta Bucureştilor*, 6 noiembrie 1917 (articolele precedente pe această temă, la 28, 30 şi 31 octombrie, 1 şi 2 noiembrie 1917).

Nicolae Tonitza (1886-1940)

Moldovean din Bârlad, cu studii de pictură la Iaşi, München şi Paris, Tonitza este unul dintre cei mai importanți pictori români din prima jumătate a secolului al XX-lea. Un pictor care înțelege să se exprime şi prin scris: a publicat numeroase articole şi cronici de artă.

În preajma şi în anii Primului Război Mondial, face parte din grupul conservatorilor ieşeni, animând şi un cerc artistic-literar de orientare junimistă; în relație apropiată cu Constantin Meissner, vechi junimist şi şef al organizației de Iaşi a Partidului Conservator. Acesta îl numeşte în 1915 redactor al ziarului conservator *Iaşul*, aparținând curentului „germanofil" al lui Marghiloman.[565] În articolele lui, Tonitza denunță „murdăria şi îndrăzneala gheşeftarilor «patrioți»", şi evocă „furtuna care să mături cu un gest uriaş toată murdăria care înăbuşe".[566] Armata e nepregătită. „Criminali sau inconştienți?", se întreabă artistul-gazetar.[567] „Austro-germanii nu pot fi învinşi", afirmă el; „din punct de vedere militar, Puterile Centrale au o situație cu mult superioară Împătritei Înțelegeri".[568] În România, presa „germanofilă" ar fi cu mult superioară, prin conținut şi ca ton, celei francofile.[569] „Să-i urâm!", sună titlul altui articol, unde e subliniată primejdia rusească.[570] Tonitza ia în serios zvonul unei alianțe româno-suedeze (împotriva Rusiei): „Ceea ce noi singuri n-am putea săvârşi vom izbuti cu siguranță împreună cu soldații regelui Gustav."[571]

Mobilizat odată cu intrarea României în război, cade prizonier în bătălia de la Turtucaia şi îşi petrece prizonieratul în Bulgaria. Reîntors la Iaşi 1918, este rechemat tot de C. Meissner ca prim-redactor la *Iaşul*. Face mari eforturi pentru a edita ziarul în bune condiții, tracasat de imposibilul Ilie Bărbulescu, timp de câteva luni director al publicației; către C. Meissner: „Spuneți-i d-lui Bărbulescu numai să nu mă mai piseze în fiecare zi (suspectându-mă ca pe un băiat de prăvălie, ceea ce mă jigneşte foarte mult şi mă descurajează în munca mea)."[572] Articolele lui Tonitza denunță cu violență guvernarea liberală care a împins România în conflict: „… războiul nu a fost pregătit şi purtat pentru realizarea idealului național,

---

[565] Scrisorile adresate de pictor lui Constantin Meissner (aflate la A.N.R.-A.N.I.C., Arhiva Constantin Meissner) sunt publicate în volumul N.N. Tonitza, *Corespondență* (ediție Barbu Brezianu şi Irina Fortunescu), Editura Meridiane, Bucureşti, 1978, pp. 200--218.

[566] N.N., „Furtuna", în *Iaşul*, 11 iulie 1915 (articolele apar sub diverse inițiale şi pseudonime).

[567] N.N.T., „Criminali sau inconştienți", în *Iaşul*, 12 iulie 1915.

[568] N.N., „Presa francofilă în România", în *Iaşul*, 2 august 1915; T., „Temporizare", în *Iaşul*, 1 martie 1916.

[569] N.N., „Presa francofilă în România", *art. cit.*

[570] Nerva Teohari, „Să-i urâm…!", în *Iaşul*, 26 august 1915.

[571] Nerva Teohari, „O alianță româno-suedeză?", în *Iaşul*, 16 februarie 1916; „Se realizează alianța româno-suedeză?", în *Iaşul*, 8 martie 1916; „Alianța suedo-română. Este ea pe punctul de a se înfăptui?" (nesemnat), în *Iaşul*, 17 iulie 1916.

[572] N. Tonitza către C. Meissner, iunie 1918, în N.N. Tonitza, *Corespondență*, p. 209.

ci pentru ca o familie de ambițioşi fără scrupule, înconjurați de o turmă de clienți, şi mai decăzuți moralmente, să realizeze beneficii fantastice din noua afacere, în mare, pe care o intitulaseră «războiul idealului național»".[573] „Ziua judecății se apropie, ceasul criminalilor a sunat."[574] Disprețul pictorului-jurnalist e total: au pregătit războiul, până şi „prin pâinea furată de la gura soldatului concentrat"; în fața înfrângerii, a urmat fuga „în automobilele, în vagoanele şi în trăsurile țării, în care şi-au încărcat ce aveau mai scump, mai scump decât însăşi Patria: mobilele, porcii, covoarele de Persia, ghiveciurile de flori, bijuteriile, cocotele, papucii de noapte…"[575]

La începutul lunii octombrie 1918, Tonitza devine conştient că „germanofilia" şi „conservatorismul" sunt pe cale să piardă partida; îi propune lui Meissner să schimbe titlul şi profilul gazetei, transformând-o într-un ziar de informație independent.[576] Era deja prea târziu..

Ceea ce-l caracterizează pe artist e revolta, împotriva liberalilor, desigur, dar şi într-un sens mai larg, față de ceea ce consideră a fi mizeria morală a societății româneşti. Nu este de mirare că, în primii ani de după război, conservatorul Tonitza avea să colaboreze la presa socialistă.

---

[573] Nerva, „Unde-s miliardele țării?", în *Iaşul*, 17 mai 1918.

[574] T., „Spasmurile electorale", în *Iaşul*, 20 mai 1918.

[575] Tz., „Corbii…", în *Iaşul*, 11 iulie 1918.

[576] N. Tonitza către C. Meissner, 3 octombrie 1918, memoriu anexat scrisorii, în N.N. Tonitza, *Corespondență*, p. 216.

George Topârceanu (1886-1937)

În genul lui minor, amestec de duioşie şi de umor, Topârceanu a fost cel mai popular poet al generației sale. Membru fidel al *Vieții româneşti*, se manifestă (nu prea des, dar suficient de clar) în acord cu poziția „germanofilă” a grupării. E în stare chiar să justifice bombardarea de către germani a catedralei din Reims, ironizându-i pe „amatorii noştri de artă” care o deplâng. Şi românii ar face la fel dacă ar fi în război cu Austria şi ungurii ar instala un post de observație în turla unei vechi catedrale: „Îndrăzneşte vreunul dintre conaționalii mei să spună că ar ezita o clipă între Patrie şi Artă?”[577] „Pe măsură ce se întăreşte convingerea că ruşii sunt definitiv bătuți – scrie el ia începutul anului 1916 – rusofilii noştri inventează argumente din ce în ce mai fluide împotriva luării Basarabiei: – Nu ne trebuie Basarabia, fiindcă n-o vrea țara!” Ne-o oferă însă destinul istoric. Invocarea „vocii poporului” e abuzivă: „Țăranii n-au ·glas. N-am auzit pe niciun țăran strigând: trăiască Franța, jos boşii.” Vocea poporului „e numai o ficțiune auditivă, pe care unii încearcă să-şi clădească efemera lor arhitectură de ambiții şi interese”.[578] Poetul îl apreciază pe Brătianu pentru politica lui neutrală (s-au mai înşelat şi alții!) şi consideră că, dacă s-ar dezmembra Austria, oricum România ar primi Ardealul şi fără război.[579]

Mobilizat în 1916, Topârceanu participă la bătălia de la Turtucaia, soldată cu dezastrul armatei române; căzut prizonier, „petrece” un an şi patru luni în captivitate la bulgari. La intervențiile lui Stere, este eliberat şi revine în țară, la Bucureşti, în ianuarie 1918. Lucrează în redacție la *Lumina*, unde îi apar două poezii (*De profundis* şi cunoscuta *Balada morții*) şi, în foileton, *Amintiri din campanie*.[580] Niciun text cu conotații politice; se ocupă însă de stilizarea volumului lui Stere, *Marele război şi politica României*. Împreună cu scriitorul Eugen Todie, compune şi textul unui spectacol de revistă, care se bucură de succes. Colaborează, de asemenea, la *Scena* lui A. de Herz cu versuri şi un articol de critică literară (la adresa lui D. Karnabatt), acordând ziarului şi un interviu.[581] Gândul îi este însă la Iaşi, deşi „Arghezi stăruie să rămân aici – mă îmbie cu perspective de afaceri bune: ferit-a sfântul!”.[582] E îngrijorat pentru Ibrăileanu, pe care-l vede împresurat de trei rele: „ruşii, antantiştii şi epidemiile”![583] Apreciază

---

577 G. Topârceanu, „Not kennt kein Gebot”, în *Libertatea*, 25 noiembrie 1915.

578 G. Topârceanu, „Vocea poporului…”, în *Opinia*, 1 ianuarie 1916.

579 G. Topârceanu, „Sfinxul”, în *Opinia*, 13 ianuarie 1916.

580 *Lumina*: „De profundis”, 31 ianuarie 1918; „Balada morții”, 20 februarie 1918; „Amintiri din campanie”, 17, 19 şi 25 martie, 19 şi 26 aprilie, 27 mai 1918.

581 *Scena*: „Gânduri de fată”, 18 august 1918; „Răspuns unei critici”, 4 septembrie 1918; „Luleaua bizantină”, 8 septembrie 1918; „Convorbire cu d. Topârceanu”, 23 august 1918.

582 G. Topârceanu către G. Ibrăileanu, 3 mai st. n. 1918, în *Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. II, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 421.

583 G. Topârceanu către G. Ibrăileanu, 1 aprilie st. n. 1918, Ibidem, vol. II, p. 421; în textul publicat au rămas doar antantiştii şi epidemiile, dispărând ruşii! Pentru completarea „lacunei”, am consultat textul original, la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu” din Iaşi,

modul cum criticul ieşean l-a „executat” pe Iorga: „Ce mai zmotoceală îi tragi lui Iorga! Îmi vine să râd de câte ori citesc, când îmi închipui ce mirat şi consternat o fi.”[584] Ajunge în cele din urmă la Iaşi, în septembrie 1918; este numit subdirector al Teatrului Național din capitala Moldovei, post care va fi suprimat câteva luni mai târziu, la 1 aprilie 1919.

După încheierea războiului, încă înfierbântat de angajamentul lui antantist şi mânat de neplăcuta-i înclinare de a-i devaloriza moral pe oameni, E. Lovinescu i-a căutat nod în papură şi lui Topârceanu: „Dacă soarta l-a făcut prizonier din prima zi a războiului, d. Stere a avut grije de a i-o corecta, aducându-l la Bucureşti pentru a-l ajuta în opera de demoralizare a spiritului public şi de cooperarea la Mittel-Europa inamicului; am numit pe junele Topârceanu.”[585] „Junele Topârceanu” îi dă replica cuvenită: el, Topârceanu, a luptat în război şi a cunoscut prizonieratul, în timp ce Lovinescu a predicat războiul, dar pentru alții, fiindcă n-a fost pe front un singur moment![586]

Arh. 42-15.

[584] Scrisoarea citată din 3 mai 1918.

[585] E. Lovinescu, „Mişcarea literară”, în *Lectura pentru toți*, martie 1919, p. 246.

[586] G. Topârceanu, „Răspuns unui erou”, în *Însemnări literare*, 5/18 mai 1919, pp. 9-10, şi „Nunc est ridendum…”, în *Însemnări literare*, 8 iunie 1919, pp. 10-12.

Alexandru Tzigara-Samurcaş (1872-1952)

Istoria nescrisă – nu neapărat mai puţin adevărată decât istoria scrisă – spune că a fost fiul natural al regelui Carol I. O relaţie neobişnuit de strânsă cu acest suveran şi cu familia regală în genere (ca şi cu familia Kremnitz, alţi apropiaţi ai Palatului) pare a fi de natură să confirme presupusa filiaţie. Studii la Universitatea din München între 1893 şi 1896, unde îşi ia doctoratul în filosofie, specialitatea istoria artei. Bibliotecar al Fundaţiei Carol I din 1899, profesor suplinitor (1899) şi apoi definitiv (1904) de istoria artei la Şcoala de Arte Frumoase, director al Muzeului etnografic şi de artă naţională înfiinţat în 1906, profesor suplinitor de istoria artei, din 1911, la Universitatea din Bucureşti.[587]

În noiembrie 1916, cu puţin înainte de intrarea germanilor în Bucureşti, este însărcinat să reprezinte Casa regală şi Domeniile Coroanei şi să le apere interesele în faţa autorităţilor civile şi militare. Mackensen apelează la el din primul moment pentru a transmite oamenilor politici români (Carp, Maiorescu, Marghiloman) oferta de pace a împăratului: misiune îndeplinită, dar fără vreun rezultat. În mod oarecum curios, acceptă, la insistenţele lui Carp şi Lupu Kostaki, după versiunea sa, potrivit unei decizii germane, după versiunea adversarilor, postul de prefect al poliţiei capitalei, înlocuindu-l pe generalul Mustaţă, care nu se putea înţelege cu nemţii pentru simplul motiv că nu ştia nemţeşte. A ocupat această funcţie de la 30 noiembrie/13 decembrie 1916 până în ianuarie 1918, când şi-a dat demisia, pentru a reveni în aceeaşi poziţie, şi, în condiţii de data aceasta perfect legale, cu decret semnat de regele Ferdinand şi primul-ministru Marghiloman, în aprilie 1918 (până la 14 noiembrie 1918).[588] Nu i s-au putut aduce acuze grave şi întemeiate. Bineînţeles că a colaborat cu ocupantul german şi a trebuit să-i aplice deciziile, deşi nu întotdeauna înţelegerea a fost perfectă; şi-a manifestat rezerve cu privire la înfiinţarea unui Institut German la Bucureşti, ale cărui cursuri ar fi urmat să fie înscrise în orarul Universităţii, iar un diferend privind administrarea Palatului a determinat retragerea din această calitate în ianuarie 1918; altminteri, s-a dovedit un administrator competent, preocuparea lui principală fiind securitatea persoanelor şi a bunurilor, în mod deosebit a instituţiilor de cultură: un exemplu în acest sens (folosit de el însuşi mai târziu în apărarea sa) îl oferă promptitudinea cu care a răspuns solicitărilor lui I. Bianu pentru paza Academiei şi Bibliotecii acesteia.[589]

A fost singurul român cu care s-a întâlnit Kaiserul Wilhelm II când a vizitat teritoriul ocupat al ţării, în septembrie 1917. L-a însoţit la Curtea de Argeş, unde

---

[587] Informaţii detaliate, în volumul *Al. Tzigara-Samurcaş. Biobibliografie*, Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti, 2004.

[588] Acuzele la adresa fostului prefect de poliţie, la I. Athanasiu, *Rătăciri naţionale*, Bucureşti, 1919, pp. 33-41; Al. Tzigara-Samurcaş s-a justificat, procedând la o relatare detaliată a activităţii lui, în *Mărturisiri silite*, Bucureşti, 1920, şi în *Memorii*, vol. II (1910-1918), Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională, Bucureşti, 1999.

[589] 35 de scrisori ale lui Ioan Bianu către Al. Tzigara-Samurcaş, din anii 1916-1918, la B.A.R., mss., *S* 24(1-35)/*CDXCIII*.

împăratul s-a recules la mormintele regelui Carol şi reginei Elisabeta. La prânzul care a urmat – povesteşte cu mândrie Tzigara-Samurcaş –, suveranul l-a invitat să se aşeze chiar în fața sa, angajându-se într-o lungă convorbire; ritualul s-a repetat şi la masa de seară. La despărțire, profesorul a primit un prețios ac de cravată cu monograma imperială în diamante şi rubine. Atât l-a arătat în dreapta şi-n stânga şi s-a lăudat cu acest obiect prețios, încât a devenit mai târziu aproape un „corp delict”, dovada infamantă a colaborării cu inamicul!

Duiliu Zamfirescu (1858-1922)

O dublă carieră de diplomat şi de scriitor. Secretar de legație la Roma, Atena şi Bruxelles, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine (1906-1909), delegat al României, cu rang de ministru plenipotențiar, în Comisia Europeană a Dunării (între 1909 şi 1918). Membru al Academiei Române din 1908.

La 15/28 octombrie 1914, Duiliu Zamfirescu îi scria lui Simion Mehedinți, uluit de inconştiența profesorilor universitari care lansaseră manifestul lor pentru intrarea în acțiune: „Este oare cu putință ca oamenii care judecă să se ia după nebuni? E cu putință ca un om, căruia i se spune că un război cu Austro-Ungaria, astăzi, însemnează un război pe două fronturi, adică şi cu Austro-Ungaria, şi cu Bulgaria, – să insiste a cere un asemenea război, când el ştie bine că nu suntem pregătiți pentru o asemenea luptă?" „Care e românul care să nu dorească cucerirea Ardealului", exclamă el, însă prima datorie a oamenilor politici „este să păstreze ceea ce am câştigat", în urma conflictului balcanic, cu atât mai mult cu cât în războiul actual „nu biruie nici unii, nici alții", „va fi războiul învinşilor". Îl invită pe Mehedinți la o întâlnire, fiindcă situația e gravă „şi oamenii sănătoşi la minte trebuie să se adune"[590] (nu ştia, se vede, că şi Mehedinți semnase memoriul! Ştia, însă, corect, că nu era în tabăra antantiştilor).

Spirit elitist şi diplomat discret, Duiliu Zamfirescu nu era însă omul care să se pună în fruntea unui curent de opinie sau să ia atitudine în presa de mare tiraj. „Timp de doi ani, atât cât România a rămas neutră – va nota el după înfrângerea din toamna anului 1916 – am făcut tot ce era omeneşte cu putință pentru a împiedica dezastrul de astăzi".[591] „Tot ce era omeneşte cu putință", se reduce de altfel la comunicări prezentate la Academie, la 7 noiembrie 1914 şi 13 martie 1915, şi tipărite în *Analele Academiei*: „Sufletul războaielor în trecut şi în prezent" şi „Bosforul şi Dardanelele față de interesele româneşti". E de observat o înclinare spre Germania, țară care – consideră scriitorul – a intrat în război din pricina primejdiei ruseşti[592] (de altfel, primul dintre aceste eseuri s-a publicat şi în germană: *Die Seele der Kriege einst und jetzt*, Bucureşti, 1914). Războiul va aduce o distrugere generală; în aceste condiții, „am fi criminali să voim a ne arunca în foc".[593] Prosperitatea României se datorează „Dunării, Mării Negre şi Dardanelelor"[594], care formează axa comerțului românesc. De aici, imperativul de „a nu se lăsa cu niciun preț strâmtorile în mâna ruşilor" (pericol cu atât mai mare cu cât Anglia, după deschiderea Canalului de Suez, acorda mai puțină atenție

[590] Duiliu Zamfirescu către Simion Mehedinți, 15/28 octombrie 1914, în I.E. Torouțiu, *Studii şi documente literare*, vol. XI, Bucureşti, 1940, pp. 118-120.

[591] Duiliu Zamfirescu, [*Călătoria în refugiu*], 23 decembrie 1916, în *Opere*, VI, Partea a II-a, Editura Minerva, Bucureşti, 1987, p. 200.

[592] Duiliu Zamfirescu, *Sufletul războaielor în trecut şi în prezent*, extras din *Analele Academiei Române*, Bucureşti, 1914, p. 15.

[593] *Ibidem*, p. 19.

[594] Duiliu Zamfirescu, *Bosforul şi Dardanelele față de interesele româneşti*, extras din *Analele Academiei Române*, p. 18.

strâmtorilor Mării Negre). „Aşa că, socotind bine lucrurile, parcă tot Turcia ar trebui să rămână la Constantinopol."[595]

„Eu, personal, aveam cam aceleaşi păreri cu d-l Carp – mărturiseşte Duiliu Zamfirescu –, îndulcite printr-un sentiment de disciplină elementară, anume că, în ziua în care țara legală (adică regele, guvernul şi Parlamentul) vor merge în altă direcție, eu voi merge cu țara legală."[596] Până la urmă, e mai curând atitudinea unui neutralist, care prefera totuşi o victorie germană unei victorii ruseşti, mai preocupat de Dunăre şi de mare decât de Carpați şi de Transilvania.

În decembrie 1916, împreună cu membrii Comisiei Dunării din țările aliate care rămăseseră în România, se refugiază de la Galați – pe Dunăre şi pe Mare – la Odessa, unde rămâne până în ianuarie 1918. Aici a scris, punând data de 20 martie 1917, un memoriu justificativ (rămas atunci în manuscris) intitulat *Pentru ce am fost contra războiului*. România era slab pregătită militar şi obligată pe deasupra să lupte pe două fronturi, împotriva unor forțe mult superioare.[597] (E purul adevăr! Războiul l-au câştigat aliații, nu românii, dar în fond tocmai acesta a fost marele pariu al lui Brătianu: înfrângerea „inevitabilă" a Puterilor Centrale.)

Revenit în România neocupată, la Iaşi, Duiliu Zamfirescu a îndeplinit pentru scurt timp funcția de comisar al guvernului Averescu pentru Basarabia. Participă apoi, tot alături de Averescu, la înființarea „Ligii poporului", un partid în care vedea soluția purificării vieții politice româneşti. În octombrie 1918, susține (fără succes) alegerea lui Constantin Stere la Academia Română[598], deşi acesta şi, în genere, grupul de la *Viața românească* îi fuseseră adversari ideologici. Stere, Ibrăileanu şi Sadoveanu sunt de altfel menționați, printre alte câteva nume de autori considerați semnificativi, în articolul program al revistei *Îndreptarea literară*, editată de Duiliu Zamfirescu în numai câteva numere, începând din octombrie 1918.[599] Mai curând decât de solidaritatea cu un grup de „germanofili", pare a fi vorba de încercarea, eşuată, de a federa în jurul său mişcarea literară românească. Înseamnă însă, oricum, că încă în octombrie 1918 vedea la Stere partea lui de dreptate şi succesul avut cu Basarabia, fără să intuiască apropiata-i prăbuşire.

În guvernarea Averescu din 1920-1921, a fost ministru de Externe (martie-iunie 1920) şi preşedinte al Adunării Deputaților (iunie 1920-ianuarie 1922, inclusiv în timpul scurtei guvernări Take Ionescu). În această ultimă calitate, a avut a face față atacurilor violente din partea liberalilor care, invocând şi menționatele conferințe din 1914-1915, l-au acuzat de a se fi vândut nemților.[600]

---

[595] *Ibidem*, p. 23.

[596] Duiliu Zamfirescu, *Al. Marghiloman*, în *Opere*, vol. VI, partea a II-a, p. 192.

[597] Duiliu Zamfirescu, Pentru ce am fost contra războiului, *ibidem*, pp. 210-231.

[598] Duiliu Zamfirescu, „Academia Română şi sentimentul național", în *Îndreptarea*, 16 octombrie 1918, reprodus în *Opere*, VI, partea a II-a, pp. 82-83.

[599] „Îndreptarea literară. Explicarea titlului", în *Îndreptarea*, 10 octombrie 1918, reprodus în *Opere*, VI, partea a II-a, pp. 79-80.

[600] Un detaliat comentariu pe acest subiect, în notele la *Opere*, vol. VI, partea a II-a, „Campania contra «Reşiței»", pp. 324-338.

Câțiva socialişti

Intelectualii socialişti, nu prea numeroşi şi nici prea influenți, se adaugă, fără excepție, curentului neutralist, eventual cu o tentă „germanofilă”. Între Rusia autocrată şi Germania cu puternica ei mişcare socialistă, preferințele lor merg incontestabil spre cea din urmă. Cu atât mai mult atunci când sunt evrei. Şi încă şi mai mult dacă sunt evrei veniți din Rusia, tocmai pentru a scăpa de represiunea țaristă.

Este cazul lui *Constantin Dobrogeanu-Gherea* (1855-1920), evreu rus, angajat în mişcarea revoluționară, stabilit în 1875 în România tocmai pentru a evita arestarea; în 1878, armata rusă aflându-se încă pe teritoriul României în urma războiului ruso-româno-turc, este atras într-o cursă, dus în Rusia, întemnițat şi apoi deportat în apropierea Mării Albe; în 1879 reuşeşte să evadeze, trecând în Norvegia şi de acolo ajunge în cele din urmă în România. În deceniile următoare, s-a remarcat ca ideolog socialist, sociolog şi critic literar.[601]

Odată cu izbucnirea războiului, publică mai multe articole în ziarul socialist *Lupta*, reunite în volum sub titlul *Război sau neutralitate* (în plus, cu un text inedit: „Oligarhia şi politica externă”). Susținând neutralitatea, Dobrogeanu-Gherea îi combate îndeosebi pe cei care, exprimând, consideră el, interesele oligarhiei româneşti, împing țara la război împotriva Puterilor Centrale. Un asemenea război, ofensiv, cu riscul de a lupta pe două fronturi, în acelaşi timp împotriva Austro-Ungariei, Germaniei, Bulgariei şi Turciei, ar fi pentru România un dezastru (în acest punct, a avut dreptate!). Şi pentru a obține ce? Războiul acesta nu se face de dragul „restabilirii naționalităților sau întregirii neamurilor”, e pur şi simplu „un război cu caracter imperialist”, „provocat de cauze politice imperialiste mondiale”. Austria nu va dispărea, cu atât mai mult cu cât existența ei „e absolut necesară pentru echilibrul european”; şi chiar admițând, de dragul discuției, că va dispărea, atunci Transilvania va reveni oricum României, fără să mai fie nevoie de intrarea țării în război.[602]

Cu o zi înainte de declarația de război a României, Dobrogeanu-Gherea pleacă din țară; se temea nu atât de război, cât de ruşi, gândindu-se că s-ar putea repeta arestarea din 1878. Se stabileşte în Elveția, unde rămâne până la sfârşitul anului 1919.

Cristian Racovski (1873-1941) este cea mai cosmopolită figură a mişcării socialiste (apoi comuniste) europene: bulgar prin naştere, român prin naționalitate, de formație franceză (doctor în medicină la Montpellier), iar mai târziu, prin angajament revoluționar, devenit ucrainean, rus, sovietic…[603] În 1914, poziția lui Racovski este clară: denunță războaiele de tot felul, nu face nicio distincție între războaie „drepte” sau „nedrepte”. „Dezrobirea claselor şi

[601] Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Cartea Românească, Bucureşti, 1982.

[602] C. Dobrogeanu-Gherea, *Război sau neutralitate*, Bucureşti, 1914, pp. 35- 37.

[603] Francis Conte, Christian Rakovski (1873-1941). *Essai de biographie politique*, 2 vol., Lille, 1975.

popoarelor se va face nu prin războaiele duse de clase stăpânitoare, ci prin luptele şi revoluţiile tăcute de clasa subjugată."[604] El pledează pentru o „republică federativă a Balcanilor" (modelul invocat: confederaţia elveţiană), care ar rezolva diferendele dintre micile popoare şi ar stăvili totodată expansionismul Austriei şi al Rusiei. Cândva, această republică balcanică se va putea uni cu „republicile care vor fi create într-o zi în Rusia şi Austria". „Echidistanţa" lui Racovski înclină totuşi spre Germania, măcar pentru faptul că neutralismul lui se opunea, inevitabil, în primul rând curentului majoritar care împingea spre o acţiune împotriva Puterilor Centrale. Sub raport naţional, românii din Bucovina stau cel mai bine, preciza el, au drepturi, chiar mai mari decât românii din România (votul universal); în Transilvania stau mai rău decât în Bucovina, dar încă mult mai bine decât în Basarabia, unde n-au niciun drept.[605] Se ştie de altfel că, începând din ianuarie 1915, Racovski a primit bani din Germania pentru întreţinerea agitaţiei antirăzboinice (în principal, editarea ziarului *Jos războiul!*).[606] Odată cu revoluţia din Rusia, atitudinea lui s-a schimbat: adversarul Rusiei ţariste a devenit susţinătorul Rusiei bolşevice; dacă mai înainte considera că Basarabia aparţine de drept României, acum oferea Rusiei nu doar Basarabia, ci întreg sud-estul Europei.

Alt intelectual socialist, avocatul *Mihail Gheorghiu Bujor* (1881-1964), conferenţiază, chiar în primele zile ale conflictului, la Clubul social-democrat din Bucureşti, despre *Războiul european şi social-democraţia*. El condamnă „expectativa" guvernamentală, care ar fi însemnat aşteptarea momentului prielnic pentru ca România să treacă de partea taberei mai puternice, şi cere „o atitudine fermă de completă neutralitate".[607] Din ianuarie 1916, pentru câteva luni, Bujor editează la Iaşi revista Convorbiri sociale, în care îşi nuanţează sensibil punctul de vedere iniţial. Desigur, „apărarea până la extrem a neutralităţii", dar, dacă acest lucru nu se va dovedi posibil, „alipirea hotărâtă a României de Puterile Centrale, în scopul slăbirii Rusiei şi al îndepărtării ei de la graniţele noastre", iar până una-alta, „combaterea cu maximum de energie a propagandei rusofile şi a partidelor care o alimentează".[608] *Viaţa românească* înregistrează cu satisfacţie acest punct de vedere, remarcând diferenţa dintre socialiştii bucureşteni, neutrali până la capăt, şi socialiştii din Iaşi, neutrali şi ei, dar cu o „preferinţă" împotriva Rusiei.[609] Articolele lui Bujor au stârnit polemici în interiorul Partidului Social-Democrat; tot în paginile *Convorbirilor sociale*, i-a luat apărarea Max Vessler (1870-1917), pentru care, considerarea Rusiei ca principala primejdie apărea ca ceva de la sine înţeles şi pe deplin în concordanţă cu linia partidului.[610]

---

[604] *Jos războiul!*, Bucureşti, 1915 (întrunire ţinută la Ploieşti la 10 mai 1915); „Discursul tov. Dr. C. Racovski", p. 26.
[605] C. Rakovski, *Războaiele. Cauze-consecinţe-sfârşit*, Bucureşti, 1914, pp. 24-28.
[606] Francis Conte, *op. cit.*, vol. I, pp. 129-139.
[607] M. Gh. Bujor, *Războiul european şi social-democraţia*, Bucureşti, 1914, p. 8.
[608] M. Gh. Bujor, „România şi războiul", în *Convorbiri sociale*, nr. 1, ianuarie 1916, pp. 2-8.
[609] „Convorbiri sociale", în *Viaţa românească*, ianuarie-martie 1916, pp. 302-304.
[610] Max Vessler, „Neutralităţi şi realităţi", în *Convorbiri sociale*, nr. 4, 15 februarie 1916, pp. 89-100.

Linia neutrală a partidului fusese confirmată la congresul din octombrie 1915, la care doctorul *Călin Ottoi* (1886-1917) prezentase raportul intitulat *Social-democrația şi războiul*. Punctul de vedere exprimat era fără nuanțe: „Pentru noi, toate războaiele sunt de aceeaşi natură, niciunul nu are ceva sfânt într-însul, toate trebuiesc combătute cu aceeaşi înverşunare”.[611] Totuşi, Ottoi, evreu şi el, avea cât de cât o înclinare „germanofilă”, măcar ținând seama de faptul că îl întâlnim, chiar în 1915, printre principalii colaboratori ai ziarului *Seara* (unde, e drept, nu tratează subiecte politice, ci face „Cronica medicală”).

Ecaterina Arbore (1873-1937), fiica lui Zamfir C. Arbure, este şi ea în acelaşi timp medic şi militant socialist; face parte din Comitetul executiv al Partidului Social-Democrat din 1912 până în 1918. Se remarcă în 1914-1916 prin discursurile şi articolele ei neutraliste şi antiimperialiste.[612] Şi la ea mai apare câte o săgeată antirusească. „Războiul pentru înfăptuirea idealului național – spunea într-o cuvântare – nu poate fi adevărata dorință a poporului dacă e vorba de a sluji interesele Rusiei.”[613] Dacă Rusia apărea, chiar printre socialiştii strict neutralişti, drept principala adversară a libertății, lucrurile se schimbă odată cu răsturnările revoluționare. Ca şi Racovski, Ecaterina Arbore alege să treacă în Rusia sovietică (imediat după război, cu o scurtă revenire în România, în 1924, de unde va fi expulzată). Ca şi Racovski, câtiva ani după ea, sfârşeşte ucisă din ordinul lui Stalin. În România „burghezo-moşierească” ar fi avut cu siguranță mai multe şanse de supraviețuire!

Deşi nu e formal socialist, pictorul ieşean *Octav Băncilă* (1872-1944), artist cu vederi accentuate de stânga, se exprimă în 1915 la unison cu socialiştii. *Pax* este titlul semnificativ al unei picturi realizate în acest an, reprezentând un muncitor viguros care frânge sub picior o sabie. Tabloul este completat printr-un interviu acordat ziarului *Lupta* în care Băncilă îşi exprimă oroarea față de război şi speranța că proletariatul „va zdrobi monstrul militarist”.[614]

---

[611] Dr. O. Călin, *Social-democrația şi războiul*, Bucureşti, 1915, p. 29.

[612] Elisabeta Ioniță, *Ecaterina Arbore*, Editura Politică, Bucureşti, 1973; Mihai Dim. Sturdza, „Ecaterina Arbore”, în *Familiile boiereşti din Moldova şi Țara Românească*, *op. cit.*, pp. 107-108.

[613] „Întrunirea de protestare împotriva războiului a partidului muncitoresc”, în *Minerva*, 22 septembrie 1915.

[614] Anton Coman [Petru Comarnescu], *Octav Băncilă*, Editura pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1954, p. 58.

Epilog

Rămâne să urmărim ce s-a întâmplat cu cei mai angajați dintre „germanofili”, la capătul unui război care s-a încheiat cu totul altfel de cum crezuseră ei.

Cel mai rău au pățit-o ziariştii. 23 dintre ei au fost judecați în februarie-martie 1919 – de Curtea Marțială a Corpului II de Armată, pentru colaborare cu inamicul.[615] 18 au fost achitați, printre ei şi A. de Herz (alții, precum Rebreanu, neangajați direct în jurnalismul politic, nici n-au fost incriminați). Cinci condamnări până la urmă: D. Karnabatt şi S. Grossmann, zece ani fiecare, Ioan Slavici, Tudor Arghezi şi Dem. Theodorescu, câte cinci ani. Cu toții colaboraseră la *Gazeta Bucureştilor*, aşadar, în interpretarea Curții, se aflaseră direct în slujba inamicului. Avocații şi inculpații au căutat în zadar să convingă instanța că ziarul incriminat nu fusese un organ al autorităților de ocupație, o simplă versiune românească a gazetei germane *Bukarester Tageblatt* (cu care însă, inițial, făcuse, incontestabil, corp comun, şi al cărui titlu a continuat să-l poarte), ci, cum a declarat Karnabatt, „o publicație românească la care lucrau numai români”.[616] Slavici a fost cel mai ferm dintre acuzați: şi-a asumat punct cu punct întreaga acțiune, dovedind că nu regretă nimic şi că nu şi-a schimbat cu o iotă convingerile. „O viață întreagă a susținut acelaşi punct de vedere.” Aceasta a fost „politica tradițională a țării”. „Din copilărie a moştenit credința în pericolul slav.” „Astăzi suntem prieteni cu slavii”, dar „cine poate şti ce se va întâmpla peste un an sau doi”.[617] (S-a întâmplat peste 25 de ani!)

Egal cu el însuşi, şi după eliberare, Slavici şi-a reluat mai pe larg argumentele, în volumul de amintiri *Închisorile mele*. La fel ca la proces, explică în această carte de ce nu-i convine lui România Mare: „«România Mare», zic unii, s-a înființat, ce-i drept, dar e desființat statul românesc, iar statul poliglot în care se pierde are hotarele deschise şi spre Bulgaria, şi spre Serbia, şi spre Ungaria, şi spre Cehoslovacia, şi românii au să-şi mistuie puterile vii c-o iredentă bulgară, cu alta sârbească, cu alta maghiară, ba chiar şi cu una ucraineană, ca să nu mai vorbim de cea germană ori de milionul de evrei. [...] Au trecut timpurile când românii erau stăpâni pe țărişoara lor. [...] Ne aşteptăm ca azi-mâine să se deschidă cestiunea panslavistă printr-un război cu Serbia, care-i are pe toți slavii-o partea ei, în vreme ce noi am pierdut şi stima, şi încrederea şi simpatia tuturor popoarelor.”[618]

---

[615] Procesul e relatat pe larg în presa vremii, astfel în *Izbânda*, „ziar democrat-independent” (între 25 februarie şi 10 martie 1919), şi în *Adevărul* (din 25 februarie până în 14/27 martie 1919, când se comentează „condamnarea ziariştilor”). A se vedea şi broşura *Procesul ziariştilor*, Bucureşti, 1919. O reconstituire detaliată la Niculae Gheran, *Rebreanu, amiaza unei vieți*, cap. „Procesul ziariştilor”, pp. 5-28.

[616] „Procesul ziariştilor la Curtea Marțială”, în *Adevărul*, 25 februarie 1919.

[617] *Ibidem*.

[618] Ioan Slavici, *Închisorile mele*, Bucureşti, 1921, p. 188.

I se datorează lui Slavici – în volumul menționat – şi o evocare amănunțită şi pe alocuri pitorească a „sejurului" la închisoarea Văcăreşti. Memorabil, portretul lui Arghezi:

„Închipuieşte-ți un om scurt şi cam gros, oacheş, cu mustață tunsă şi chipeş, care păşeşte mărunt, vorbeşte pițigăiat şi cântăreşte fiecare cuvânt mai înainte de a-l fi rostit rar şi răspicat. Curat şi bine-ngrijit în toate amănuntele înfățişării lui, cu deosebire cuviincios şi oarecum umilit, el mai are şi toate aparențele unui om de-o modestie excesivă. E cu toate aceste om cu trebuințe nemăsurate: îşi schimbă chiar şi-n temniță de mai multe ori pe zi îmbrăcămintea – totdeauna croită după cele mai noi modele; îşi are cățeluşul spălat în fiecare zi cu săpun; alege cele mai scumpe şi mai variate bucate şi cele mai gustoase băuturi; mănâncă mult, tacticos şi îndelung – numai pe față de masă albă ca zăpada de curând căzută; îşi şterge furculița, cuțitul şi lingurița de trei ori cu servieta curată mai nainte de a se folosi de ele. Nu mai e nevoie să-ți spun, că-n iatacul lui totdeauna bine aerisit era o curățenie desăvârşită şi o bună rânduială penibilă până-n cele mai mici amănunte."[619]

Suportând greu regimul de detenție, Arghezi se tot agită ca să iasă din închisoare, invocând variate motive, fie că-n lipsa lui îi fuge băiatul de acasă, fie că are o admirație nețărmurită pentru Brătianu şi guvernul său. I se adresează până şi lui Iorga, un adversar care totuşi intervine la rege pentru el; slab rezultat: doar o eliberare condițională de cinci zile. Generalului Dumitru Iliescu (fostul şef al Marelui Stat-Major în 1916 şi un apropiat al lui Brătianu), pe care îl frecventase în vremea neutralității, îi scria fără ezitare: „Am fost şi înaintea războiului, şi în timpul, şi după terminarea lui, interpretul exact al politicii d-lui Brătianu şi – ciudat – tocmai în cursul guvernării d-lui Brătianu sunt dat în judecată şi condamnat."[620] Imaginație de scriitor!

Omulețul acesta maniac şi neliniştit devine câțiva ani mai târziu (odată cu apariția *Cuvintelor potrivite*, în 1927) marele poet Tudor Arghezi, aşezat imediat după Eminescu, cea mai invidiată poziție din literatura română.

Să răsfoim în continuare cartea de amintiri a lui Slavici. Iată-l şi pe Karnabatt, „un om înalt, bine hrănit şi molatec, un fel de turc nepăsător, pe care nu-l scoate nimic din țâțâni", cititor neobosit de literatură română şi franceză: „mâncat, nemâncat, băut, nebăut, el e om fericit câtă vreme-i arde luleaua şi are ce să citească".[621] Aflat şi el la răcoare, până în momentul achitării, „Herz, baronul, este un tânăr plin de viață, de duh şi de dulceață, cum rar întâlneşti în cărările vieții".[622] Agreabilă societate! Îşi face apariția şi Bogdan-Piteşti, pentru a ispăşi nu vreun delict politic, ci o mai veche escrocherie; sibaritul înțelege să stea comod şi la

---

[619] *Ibidem*, pp. 196-197.

[620] B.N.R., fond Saint-Georges, CLXXVII, D. 12, ff. 3-5: două scrisori ale lui T. Arghezi către generalul D. Iliescu (numele acestuia nu apare, însă evident este vorba despre el), din 28 august şi 7 septembrie 1919.

[621] Ioan Slavici, *op. cit.*, pp. 190 şi 194-195.

[622] *Ibidem*, p. 197.

închisoare, unde se pricopseşte cu o odaie încăpătoare, cu două ferestre şi o frumoasă vedere spre Bucureşti.[623]

Timpurile sunt schimbătoare: ziariştii condamnați au beneficiat mai mult de bunăvoința publicului decât guvernul victorios. Desigur, Brătianu triumfase, dar acum, confruntat cu mari dificultăți atât în interior, cât şi la tratativele de pace, abuza de metode autoritare, precum cenzura şi starea de asediu. Aşa se face că un ziar atât de antantofil cum fusese *Adevărul* îi prezintă cu indulgență pe acuzații „germanofili", respingând orice justificare a unor acuze pentru delicte de opinie, în schimb, cu paginile rămase pe jumătate albe din pricina cenzurii, nu conteneşte să protesteze contra guvernului cu invariabila formulă „Jos cenzura!".[624]

Oamenii politici acuzați de colaboraționism sunt şi ei arestați, unul câte unul, în primele luni ale anului 1919: Nenițescu, Lupu Kostaki, Virgil Arion, Pătrăşcanu… Spre mijlocul lui mai, Stere e închis şi el ia Văcăreşti, fiind transferat după câte va zile într-un sanatoriu, la fel ca mai înainte Lupu Kostaki şi alți câțiva. Adversar al opțiunii lui Stere, C. Mille, în Adevărul, ține să spună că acesta are de răspuns „doar înaintea istoriei"; în rest, „dacă n-a fost plătit de nemți, d. Stere rămâne în dreptul său şi nimeni nu are să îi ceară seamă pentru ceea ce a scris, pentru ceea ce a publicat, afară de opiniunea publică".[625] În acelaşi ziar, C.G. Costa-Foru, avocat şi ziarist de renume, îi ia apărarea lui P.P. Carp, care tocmai fusese vizitat şi „interogat" de comisarul regal la moşia sa din Țibăneşti (avea să moară peste o lună); se afirmase că reprezentantul autorității ar fi obținut de la bătrânul lider conservator informații de natură a-i învinovăți pe diferiți oameni politici. Autorul articolului nu-şi ascunde indignarea: „Încercarea aceasta de-a pune pe Petre Carp în ipostaza de delator este o neroadă, dar mişelească calomnie." Omul acesta „mândru şi întreg, conştient, ba chiar supraconştient de propria lui valoare, situație şi demnitate personală, precum şi de respectul ce i se datoreşte", trebuie să fi răspuns „deschis, fără înconjur, revendicând boiereşte toată răspunderea credințelor, cuvintelor şi faptelor sale", iar pe comisarul regal „desigur că l-a trimis să ceară asemenea informații de la cei de meserie polițişti".[626]

---

[623] *Ibidem*, p. 299.

[624] În *Adevărul* din 14/27 martie 1919, C.G. Costa-Foru, „Condamnarea ziariştilor": procedura e considerată ilegală, iar vina lor, simplu delict de opinie, departe de înalta trădare; în plus, opinia publică le este favorabilă. Pe frontispiciul numărului apare următorul text: „Inconsecvențele istoriei: D. Brătianu a fost pentru pacea separată, dar a pus pe d. Marghiloman s-o iscălească. Azi unul e la Paris, delegatul României, celălalt este trădătorul de patrie!"

[625] C.M., „Arestarea d-lui Stere", în *Adevărul*, 13 mai 1919.

[626] C.G. Costa-Foru, „Petre Carp calomniat", în *Adevărul*, 20 mai 1919. Costa-Foru fusese antantofil în anii războiului (şi chiar se înrolase în armată, deşi avea 60 de ani!), dar pentru el era o chestiune de principiu să-i apere pe cei persecutați, fie ei conservatori „germanofili" sau revoluționari socialişti. Îl susține îndeosebi pe Lupu Kostaki, cu care era şi prieten de familie, vizitându-l şi la sanatoriul unde fusese internat (mai multe scrisori ale sale în Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCCLXX). În ce priveşte interogatoriul lui P.P. Carp, nu i-am găsit transcrierea. La 25 mai 1919, Carp i-a comunicat lui Lupu Kostaki textul „reconstituit": „Îți trimit interogatoriul meu cum a rămas întipărit în

Fără să se mai ajungă la proces, oamenii politici arestaţi au fost eliberaţi la 8 iunie 1919.[627] Ziariştii au mai avut de aşteptat. Nu li s-a aprobat nici punerea în libertate provizorie, în aşteptarea recursului la Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie, care de altfel a confirmat condamnarea. A trebuit să cadă mai întâi guvernul Brătianu şi să ajungă la putere (la 1 decembrie 1919 şi până în martie 1920) un guvern prezidat de Al. Vaida-Voievod, format din ardeleni, basarabeni şi ţărănişti, ale căror resentimente erau îndreptate spre liberali şi nicidecum spre foştii „germanofili"; Vaida-Voievod însuşi nu avea de luat de la nimeni lecţii de „germanofilie". Regele Ferdinand semnează decretul de graţiere (contrasemnat de ministrul ad-interim la Justiţie, ardeleanul Ştefan Cicio Pop) la 31 decembrie 1919.[628] Slavici, Arghezi, Karnabatt, Theodorescu şi Grossmann părăsesc Văcăreştii de Anul Nou 1920, în fapt, potrivit „stilului vechi", în preajma sărbătorilor Crăciunului, motivul religios invocat în propunerea de graţiere.

Tratamentul atât de diferit aplicat jurnaliştilor şi oamenilor politici – unii condamnaţi, alţii nici măcar judecaţi – a fost perceput ca o nedreptate, şi continuă să fie văzut aşa de către unii istorici. În fapt, vina jurnaliştilor, mai mică desigur decât a unor oameni politici, era mai clară şi mai uşor de definit. Până la urmă, n-au rămas decât cei de la *Gazeta Bucureştilor*, şi nu toţi: doar autorii de articole politice cu ţintă precisă. În cazul oamenilor politici, vina fiecăruia dintre ei era mai greu de cântărit. Avea vreo vină Marghiloman, care rămăsese la Bucureşti ca preşedinte al Crucii Roşii, şi sfârşise prin a fi numit de rege să formeze un guvern, ratificat şi prin alegeri? Lupu Kostaki? Evident, colaborase, dar fusese lăsat la Bucureşti ca „gerant" tocmai pentru a colabora, fireşte între anumite limite, dar care erau până la urmă aceste limite? „Vina" cea mai mare, pe deplin asumată, cu detaşarea lui aristocratică şi oarecum dispreţuitoare, o avea fără îndoială Carp. Să-l judeci şi să-l condamni pe Carp! Era de neconceput (chiar făcând abstracţie de vârstă şi de apropierea sfârşitului). Carp era o legendă, era un om care aparţinea deja istoriei. Şi atunci cum să-i condamni pe ceilalţi, care oricum făcuseră mai puţin decât Carp şi, în cazul unora, executând dispoziţiile lui. Stere? Dacă nu era un simbol pentru toţi românii, rămânea cu siguranţă un simbol pentru Basarabia. La toate aceste dificultăţi, s-a adăugat şi „generozitatea" lui Brătianu, parte autentică, parte calculată. Câştigase partida, ce rost avea să continue jocul urii? Pierderile ar fi fost mai mari decât beneficiile.

---

memoria mea. Nu cred să fi omis ceva, în orice caz nu e un cuvânt care să nu fi fost rostit de mine" (*loc cit.*, f. 107). În altă scrisoare a lui Carp către Lupu Kostaki – datată 15 ianuarie 1919 –, un comentariu în stilul său caracteristic: „Am intrat în era răzbunărilor inaugurată de canalii şi de neghiobi" (*loc. cit.*, f. 106).

[627] „Eliberarea… complotiştilor", în *Izbânda*, 9 iunie 1919; C.G. Costa-Foru, „Liberarea deţinuţilor politici", în *Adevărul*, 13 iunie 1919.

[628] A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Justiţiei, Direcţia Judiciară, Arh. II, Corespondenţă, 52/1919, ff. 81-85. Alături de semnătură, regele scrie cu mâna lui data, însă greşit: 21 decembrie. În realitate, după cum rezultă din acelaşi document, ca şi din documentele anexe, graţierea e acordată pe 31 decembrie 1919 (stil nou). *Adevărul* din 1 ianuarie 1920 anunţă ieşirea din închisoare, chiar în aceeaşi zi, a celor cinci ziarişti.

E în discuţie şi modul cum autorii îşi tratează, cu prea multă bunăvoinţă, personajele evocate. Poate au greşit, dar nu au greşit prea tare! În cazul lui Slavici, Nicolae Manolescu nu acceptă „pretinsa colaborare cu ocupantul”.[629] Dar a fost chiar colaborare! „Nu este adevărat” că *Lumina* lui Stere ar fi fost „un ziar trădător”[630], spune Zigu Ornea. Se confundă, cred, mai multe feluri de „adevăr”, mai multe feluri de „dreptate”. Există mai întâi dreptatea individuală, cât se poate de respectabilă, atunci când exprimă autentic, dezinteresat şi consecvent, o credinţă sau un ideal. Slavici şi Stere, ca şi Carp sau Maiorescu, au fost mari caractere, au fost oamenii unor idealuri, şi în acest sens se cade a fi respectaţi (mai ales într-o societate ca cea românească, unde caracterele nu se întâlnesc la tot pasul). Apoi e dreptatea istoriei, deloc univocă, fiindcă istoria se apreciază din multiple perspective şi dă răspunsuri de tot felul, niciodată încheiate. Şi este, în sfârşit, dreptatea curentă, reglată de norme dar şi de conjuncturi, care se exprimă în judecata publică, inclusiv a justiţiei. Diversele chipuri ale dreptăţii nu se exclud neapărat, dar nici nu se identifică în mod obligatoriu. Faţă de conştiinţa lor, Slavici şi Stere au procedat drept. Faţă de o anumită istorie au greşit, dar puteau la fel de bine să nu greşească, dacă istoria s-ar fi desfăşurat altminteri, sau chiar dacă, desfăşurându-se la fel, am privi-o din altă perspectivă; deja, imensa revărsare rusească peste Europa de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial pune într-o altă lumină datele discuţiei, dovedind că în analiza istorică a „germanofililor” a existat şi o parte, deloc neglijabilă, de dreptate. Dacă ne referim însă la justiţie în sensul legal şi convenţional al termenului, la ceea ce în condiţiile date nu putea fi decât un proces politic, nu văd de ce acuza de „trădare naţională” ar fi nepotrivită. Oamenii aceştia au făcut jocul inamicului, împotriva guvernului legal al ţării şi al armatei române care rezista cu mari jertfe pe frontul din Moldova. Considerau, fireşte, că lucrează în interesul ţării: dar aceasta e, în genere, logica oricărui colaboraţionism: „colaboraţioniştii” sunt patrioţi care consideră că inamicul are dreptate. Însă perspectiva actuală din care privim acest trecut deja destul de îndepărtat, se cade să fie mai înaltă: aceea a istoriei, cu multiplele ei drumuri, soluţii şi impasuri, şi nu inevitabila judecată sumară a momentului 1919.

La Academie, a mers mai uşor. Ar fi fost greu de conceput ca academicienii să se judece între ei. La 22 martie/4 aprilie 1919, într-o şedinţă prezidată de V. Babeş, Iorga propune, fără a face nominalizări, o rezoluţie de „înfierare” a celor care „au avut legături cu duşmanul”. „Se încearcă o amânare – notează istoricul –, o ultimă împotrivire. Fac doar concesia unei îndulciri, vorbind de acei care, «oriunde ar fi», au avut asemenea legături. Antipa declară că nu se simte atins şi votează pentru. […] Babeş, pus în cauză de Densuşianu pentru publicarea în nemţeşte a Buletinului ştiinţific, pretinde că înainte de toate era necesitatea de a lua dată pentru descoperirile lui şi se laudă, naiv, că aliaţii îl poftesc la toate mesele lor.”[631] Dacă nici Antipa nu colaborase cu nemţii, iar pe Babeş o lume întreagă aştepta, chiar în timp de război, să-l citească în nemţeşte, ce s-ar mai fi

[629] Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, p. 441.
[630] Z. Ornea, *Viaţa lui C. Stere*, p. 532.
[631] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, pp. 182-183.

putut spune? Prin moțiunea adoptată, în unanimitate, Academia „înfiera" „orice legătură de solidaritate cu duşmanii țării care s-ar fi putut produce, oriunde ar fi, în aceste triste împrejurări".[632] Limba română o cunoşteau bine, academicienii. Ei condamnau nu colaborarea sau „legăturile" (uşor constatabile), ci solidarizarea (nivelul de sus al colaborării, mai greu de apreciat), şi nici nu se tăcea referire explicit la Academie, ci la cei care în genere au procedat aşa.

Spiritele au fost mai încinse în mediul universitar, cu atât mai mult cu cât Ministerul Instrucțiunii Publice (ministru Constantin Angelescu) pretindea o anchetă; un decret-lege emis la 29 ianuarie 1919 prevedea sancționarea de către universități a profesorilor care făcuseră dovada unei atitudini „nepatriotice". Drept urmare, la Universitatea din Bucureşti se instituie la 19 martie 1919 o „comisie de cercetare" a profesorilor universitari suspectați; e alcătuită din câte un profesor de la fiecare facultate, sub preşedinția lui P.P. Negulescu, profesor la Filosofie. Rezultatele nu sunt chiar la înălțime. Martorii nu prea se înghesuie, puținele mărturii adunate sunt destul de suspecte, „lucrările" tresnează, cu tot felul de amânări. Negulescu se îmbolnăveşte, e acuzat că simulează, jignit, îşi dă demisia, nu i se acceptă… şi în sfârşit, se ajunge şi la un raport final, datat 7 iulie 1919.[633]

În bună măsură acuzele fuseseră adunate, din proprie inițiativă, de criticul Mihail Dragomirescu, profesor la Litere (refugiat în Moldova în 1916-1918), în revista *Românimea culturală*, pe care o editează din martie 1919. Printre cei arătați cu degetul erau Simion Mehedinți, doctorul Gerota, Rădulescu-Motru, Rădulescu-Pogoneanu, I. Bianu…[634]

Comisia cere celor incriminați să se justifice. Reacțiile sunt foarte diferite. Bianu solicită „să i se comunice textul întreg al învinuirilor cu subscrierea denunțătorilor sau acuzatorilor" şi constată că „în loc de învinuiri scrise şi subscrise […] mi se prezintă numere din ziarul *Românimea culturală*", nici acestea sub semnătură, deşi uşor de atribuit lui Mihail Dragomirescu. Drept care, comunică în scris Comisiei următoarele: „Subscrisul declar că nu recunosc acele «informații» din ziar ca ținând locul actului scris şi cerut de comisiune şi nu dau explicări asupra lor."[635]I

Onciul, dimpotrivă, e cooperant. „Resping cu dispreț – spune el – orice bănuială şi orice acuzațiune calomnioasă […] în ce priveşte purtarea mea sub ocupațiunea germană" (cu atât mai mult cu cât „mărturiile", provenind de la trei doamne, dintre care una şi-a contestat semnătura, iar alta a precizat că se numeşte altfel, erau de-a dreptul ridicole). Istoricul acceptă însă, din respect pentru colegi şi pentru adevăr, să dea o lungă declarație. Cu scrisul lui imens şi

---

632 *Analele Academiei Române*, tom. XXXIX, 1916-1919, Bucureşti, 1921, p. 188.

633 A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, 162/1920, ff. 17-33.

634 *Românimea culturală*, 3/16 martie 1919.

635 A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, 162/1920, ff. 82-84.

apăsat, relatează în detaliu tot ce a făcut sub ocupație pentru apărarea Arhivelor, a şcolii româneşti, a monumentelor istorice…[636]

Rădulescu-Motru, unul dintre principalii acuzați din *Românimea culturală* pe motiv că rămăsese în Bucureşti şi îşi îndemnase şi colegii să rămână, iar mai târziu se pusese „în slujba nemților”, deşi, ca ostatic, jurase să lupte contra lor, scrie o scurtă declarație, pentru a pune lucrurile la punct. A rămas în Bucureşti fiindcă n-a avut mijloace de a pleca şi credea că germanii se vor comporta civilizat. N-a îndemnat pe nimeni să rămână. „În captivitate, ca ostatic, am făcut un jurământ să duc lupta contra tuturor celor ce induc opinia publică în eroare şi care fac rău poporului român, jurământ care se va publica şi pe care mi-l însuşesc şi astăzi în întregime” (cum se poate înțelege, vizați nu erau doar nemții, aşa că jurământul rămânea actual!). Mai ținea să precizeze, pentru a înlătura eticheta care i se pusese: „N-am cunoscut român nemțit şi nu înțeleg această calificare”.[637]

Rădulescu-Pogoneanu se vede şi el nevoit să răspundă tot acuzelor lui Mihail Dragomirescu, a cărui „lipsă de caracter” ține să o sublinieze. Neagă, fireşte, ceea ce spusese acesta despre el, că i-ar fi proslăvit pe germani în seminariile sale şi ar fi „biciuit acțiunea noastră războinică”. Ca dovadă a atitudinii sale echilibrate, menționează şi articolul publicat în *Convorbiri literare* în decembrie 1915 (*Pacea viitoare* – după o carte franceza), încheiat cu concluzia că, spre deosebire de Anglia şi Franța, vor trebui să-şi revizuiască frontierele Rusia, Germania şi Austro-Ungaria. A avut rezerve față de pregătirea intrării României în război şi față de conducerea războiului, dar nu şi-a schimbat niciodată sentimentele şi opiniile (fără să precizeze care sunt acestea; se înțelege, patriotice); nu uită să menționeze că a semnat memoriul universitarilor din septembrie 1914 (un bun alibi pentru unii care nici n-au ştiut atunci ce bine făceau că-l semnează!).[638]

Ca şi Bianu, Simion Mehedinți refuză să se prezinte la Comisie. Cum fusese ministru, i se puteau pune multe în seamă. Dar şi în cazul lui, în locul unor mărturii şi unei investigații efective, apare tot un text din presă, şi anume un articol al lui Nichifor Crainic, care-i reproşează mai cu seamă faptul de a-l fi dat afară din minister pe Alexandru Vlahuță, şi nu oricum, ci „fără motiv şi fără să fie anunțat măcar”; în plus, tot ceea ce în presă se atingea de persoana ministrului, ar fi fost mutilat de cenzura germană.[639]

Pe lista celor investigați, apare şi numele lui Mircea Florian (1888-1960), docent (din 1916) la Filosofie (viitor profesor), acuzat că, după o eliberare „suspectă” din prizonieratul german, a funcționat ca secretar al cursurilor organizate de germani la „Fundația universitară Carol I”. Răspunsul lui: ca ofițer prizonier, a fost repatriat la intervenția lui Tzigara-Samurcaş; iar în ce priveşte cursurile menționate, s-a conformat cererii lui Constantin Giurescu (în acel

---

[636] *Loc. cit.*, ff. 91-100.

[637] *Loc. cit.*, f. 10.

[638] *Loc. cit.*, ff. 5 şi 7-9.

[639] *Loc. cit.*, ff. 12 şi 13 (anexată *Revista critică*, din 1 martie 1919, cu articolul lui Nichifor Crainic, „Nestorul ardelenilor: d. S. Mehedinți”, pp. 353-354).

moment secretar general al Ministerului Instrucțiunii) de a supraveghea (în septembrie 1918) înscrierea auditoriului român.[640]

C.C. Arion, omul politic, fost ministru de Externe în guvernul Marghiloman, este şi el în atenția Comisiei, ca profesor la Facultatea de Drept. Nu se prezintă şi nu dă nicio declarație.

Facultatea de Medicină este foarte bine reprezentată. Despre Victor Babeş, una dintre doamnele martore ale „acuzării" declară că ar fi auzit că „a jucat un rol urât; n-a fost domn, ci slugă plecată"; din păcate, „nu poate da însă fapte precise"! Babeş se disculpă, arătând mai întâi că ar fi rămas în Bucureşti nu din proprie inițiativă, ci la ordin (nu mai puțin de şase ordine: de la Primărie, de la Ministerul Instrucțiunii, de la Marele Cartier General, de la Ministerul de Război…), fiindcă era absolută nevoie de el pentru combaterea epidemiilor. A fost hărțuit de nemți, chiar făcut de două ori ostatic. Dacă a avut relații destul de strânse cu medicii germani, aceasta se datorează reputației sale şi faptului că publicase mult în revistele germane. Aceste argumente, şi altele pe deasupra, vor fi dezvoltate de Babeş într-o broşură de 44 de pagini publicată în 1919 sub titlul *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. V. Babeş în chestiunea națională şi asupra activității Institutului de Bacteriologie în timpul ocupațiunii germane (1916-1918)* – cu numeroase documente. Dacă alții se refugiau în tăcere, Babeş nu era omul care să piardă ocazia de a vorbi despre el însuşi!

Acuzat că a azvârlit cu noroi în Casa Regală, Dimitrie Gerota s-a apărat evocând descurajarea care îi cuprinsese pe toți. Majoritatea conducătorilor politici şi militari s-au dovedit slabi la credință şi mici la suflet. Doar Regina şi generalul Berthelot şi-au păstrat întreaga încredere. Nu scapă de acuze nici Vasile Sion; una dintre doamnele menționate ştie ea că, după intrarea României în război, „a stat supărat în Germania". Doctorul pune lucrurile la punct, referindu-se la prelungirea forțată a şederii sale în Germania şi la revenirea în România, la Iaşi, în ciuda ofertelor făcute pentru a-l determina să vină la Bucureşti, în teritoriul ocupat (în volumul *Patria mai presus de tot*, 1919, şi-a înfățişat întreg parcursul anilor de război).

„Dezvăluirile", mai ales din partea misterioaselor doamne, țâşnesc pur şi simplu. Mina Minovici, profesor la Facultatea de Medicină, o celebritate în medicina legală (şi care nu figurase în niciun fel printre „germanofili"), e învinuit că ar fi dat banchete în onoarea nemților! Răspunde că n-a dat niciun fel de banchet; a avut cu germanii, la Institutul de Medicină Legală, raporturi strict administrative. O acuzație asemănătoare – la fel de fondată! — şi la adresa fratelui său, Ştefan Minovici, şi el profesor la Medicină. Lui. M. Petrini-Galatz, decan al Facultății de Medicină în anii ocupației, i se impută că s-a umilit față de nemți. Culmea, nu scapă de reclamații nici „superantantistul" Thoma Ionescu: i se reproşează că l-a amenințat pe rege cu detronarea, că a refuzat să se ocupe de răniți şi aşa mai departe[641]…

---

[640] *Loc. cit.*, ff. 2 şi 27.

[641] Acuzele aduse şi declarațiile profesorilor de la Facultatea de Medicină, în „Raportul Comisiei de cercetare", *loc. cit.*, ff. 17-33.

Aşa se prezintă, în rezumat, raportul Comisiei. Mult prea vag, cu informații nesigure şi incomplete (cercetătorul ar putea să aducă astăzi mai multe probe „incriminatorii" decât cele de care dispunea, sau mai curând nu dispunea, „Comisia de cercetare").

Un nume de marcă lipseşte: Ioan Bogdan, cel care condusese Universitatea ca şi Facultatea de Filosofie şi Litere, pe toată durata ocupației germane. Ancheta şi raportul, fireşte, nu l-ar fi ocolit. Pentru el însă totul se terminase. Grav bolnav, chiar în momentul când începea cercetarea Comisiei, n-a mai avut cum să fie „anchetat"; a încetat din viață la 1 iunie 1919.

Între timp, Ion Athanasiu este reales rector (confirmat la 5 iunie 1919) pe o nouă perioadă de trei ani.[642] Dar, în paralel, la 30 mai 1919, este ales decan la Filosofie şi Litere Dimitrie Onciul (chiar în momentul când se afla sub anchetă); primeşte 7 voturi din 12. În numele celor care se opuseseră, Mihail Dragomirescu şi Simeon Mândrescu alcătuiesc un memoriu, în care susțin că decan ar fi trebuit să fie confirmat Densuşianu, ales într-adevăr în preajma intrării germanilor în Bucureşti, dar neconfirmat atunci din pricina evenimentelor. Alegerea lui Onciul a fost totuşi validată prin decretul de numire semnat de regele Ferdinand, la 8 iulie 1919.[643] La 18 octombrie 1919, nemulțumiții semnau încă o adresă către minister, precizând motivul principal al opoziției lor: „D. Onciul a manifestat în timpul ocupației germane sentimente în contra demnității noastre naționale".[644]

La 14 iulie 1919 s-a adus în discuția Consiliului universitar raportul Comisiei de cercetare asupra atitudinilor nepatriotice. Nu s-a luat, bineînțeles, nicio măsură. A avut loc un schimb de replici între rectorul Athanasiu şi decanul Onciul, cel din urmă reproşând celui dintâi „calomniile" avansate în articolul „Nos égarés", publicat în *L'Indépendance roumaine*, la 16 martie 1917, în timpul refugiului de la Iaşi. Athanasiu scria atunci în cuvinte aspre despre germanofilii din Bucureşti, numindu-i pe Maiorescu, Bogdan, Bianu, Babeş şi Onciul. Mai trec câteva luni, aproape o jumătate de an, şi rectorul îşi citeşte raportul asupra întregii chestiuni, la 19 noiembrie 1919, în fața Consiliului Universitar; îl şi publică după aceea, sub titlul *Rătăciri naționale*.[645] E o relatare pe larg a activităților progermane a diverşilor oameni politici (Marghiloman, Stere, Lupu Kostaki, Beldiman – dar ce problemă avea Athanasiu cu ei, în calitatea lui de rector?), precum şi ale universitarilor, cu referire specială la Babeş şi la Tzigara-Samurcaş. În mod evident, Athanasiu se înverşunase şi risca să nu mai fie urmat, într-un moment când se spusese tot ce era de spus şi lumea, în mediul universitar, simțea nevoia să se liniştească.

---

642 A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Rectorat, 217/1919, f. 133, alegerea de rector din 25 mai 1919: 62 de votanți, 44 prezenți, Athanasiu obține 21 de voturi, urmat de M. Vlădescu, cu 20, şi de Al. Obregia, cu 19. De remarcat numărul mare de absenți şi scorul modest obținut de toți candidații; A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii şi Cultelor, 394/1 919: confirmarea lui Athanasiu la 5 iunie 1919.

643 A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii şi Cultelor, 394/1919, ff. 275-276.

644 A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii şi Cultelor, 323/1920, f. 381.

645 I. Athanasiu, *Rătăciri naționale. Raport prezentat Consiliului Universitar din Bucureşti în şedința de la 20 noiembrie 1919*, Bucureşti, f. d.

Tzigara-Samurcaş fusese ocolit de faimoasa Comisie, pe motiv, probabil, că nu aparţinea „pe de-a-ntregul" Universităţii; era doar suplinitor. Are însă plăcerea de a fi invitat de rector în faţa Consiliului Universitar, la 29 noiembrie 1919, unde i se pregătise o judecată în toată regula. Situaţia a fost neplăcută. Faptele erau cunoscute: dacă cineva colaborase, în mod incontestabil, cu nemţii, acesta fusese prefectul de poliţie Tzigara-Samurcaş. Dar făcuse vreun rău? Universitarii se simţiseră mai curând protejaţi de acest coleg al lor ajuns într-un post cam curios pentru formaţia lui. „Am început prin a aminti – scrie învinuitul – că alţii, nu eu, au îndemnat pe studenţi să împiedice producerea unei piese franceze la Teatrul Naţional, blamând Franţa care ne trimite parfumuri şi mănuşi, după cum stă scris într-o carte a unui autor prezinte" (referire la Iorga şi la campania lui „antifranceză" din 1906). „Furios – continuă Tzigara-Samurcaş –, Iorga mă apostrofă, că eram chemat să mă scuz, iar nu să acuz pe alţii."[646] Se pare că, în afara rectorului, Iorga a fost singurul acuzator. Din însemnările istoricului: „Răspund după cuviinţă. Profesorii se derobează însă de la vot; doi dintre ei refuză chiar reprobarea atitudinii acuzatului; alţii, ca Onciul, se abţin. D-rul I. Cantacuzino se simte jenat, pentru că i-a fost bine păzită casa."[647] Votul a fost confuz: greu de spus dacă cei mai mulţi au votat pentru, contra, s-au abţinut sau n-au votat!

Athanasiu s-a mulţumit şi cu atât; a înaintat un raport ministerului cerând suspendarea lui Tzigara-Samurcaş. Între timp însă, guvernul Brătianu demisionase, iar de la 1 decembrie 1918 ţara era condusă de guvernul Vaida-Voievod, care a înţeles să pună punct răfuielilor pricinuite de controversele războiului. Sunt eliberaţi ziariştii şi tot acum se pune capăt şi anchetei universitare. Noul ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Ioan Borcea (profesor de zoologie la Universitatea din Iaşi), îi răspunde lui Athanasiu, privitor la cazul Tzigara-Samurcaş, că nu are ce decizie să ia, întrucât nu există o cerere de suspendare făcută, după cum pretindeau regulile, de Consiliul Facultăţii. Încheierea e tăioasă şi reprezintă o dezavuare explicită a politicii universitare urmate de Athanasiu: „Înţelegem că nimeni nu poate fi jignit în atribuţiile sale fără hotărâre legală. În aceste momente cu deosebire, este nevoie de a se întrona liniştea şi armonia pentru bunul mers al Universităţii."[648]

Rectorul nu înţelege că era momentul să calmeze jocul. I se adresează ministrului şi în problema decanatului lui Onciul, la 29 ianuarie 1920, aşadar, la mai bine de o jumătate de an de la alegerea acestuia! Susţine astfel protestul adversarilor decanului Facultăţii de Filosofie şi Litere (M. Dragomirescu, D.N. Burileanu, S. Mândrescu, G. Murnu, Ov. Densuşianu şi Ch. Drouhet).[649] În ciuda faptului că la 15 decembrie 1919, Senatul Universităţii împreună cu Consiliul Facultăţii de Filosofie şi Litere votaseră în favoarea lui Onciul, socotind neîntemeiate acuzaţiile care i se aduseseră (13 voturi fuseseră pentru Onciul, şi doar

---

[646] Al. Tzigara-Samurcaş, *Memorii*, III (1919-1 930), Editura Meridiane, Bucureşti, 2003, p. 69.

[647] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 279.

[648] Al. Tzigara-Samurcaş, *op. cit.*, p. 72.

[649] A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor, 323/1920, f. 379.

două împotrivă – I. Athanasiu şi Ovid Densuşianu).[650] Între timp, constatând deteriorarea raporturilor lui cu ministerul, Athanasiu îşi dăduse demisia, la 22 decembrie 1919; Borcea i-o respinsese, pentru a o accepta ceva mai târziu, pe 7 februarie 1920. Într-o ultimă comunicare adresată ministerului, Athanasiu îşi exprima amărăciunea şi se arăta de-a dreptul obsedat de „afacerea Tzigara-Samurcaş". „D. Borcea a ținut să jignească Universitatea noastră în prestigiul şi demnitatea ei când a nesocotit încheierea Consiliului universitar de la 29 noiembrie care a dezaprobat atitudinea dlui Tzigara-Samurcaş în timpul ocupației".[651] Şi astfel Athanasiu şi-a încheiat după mai puțin de un an al doilea mandat de rector, pierzând ultima sa bătălie cu „germanofilii". La alegerile pentru rectorat, la 29 februarie 1919, revine în forță Thoma Ionescu, cu 41 de voturi, urmat de botanistul M. Vlădescu, cu 34. Evident, ministerul îl confirmă pe Vlădescu![652]

La Facultatea de Filosofie şi Litere, D. Evolceanu şi V. Pârvan sunt delegați pentru a trage o ultimă concluzie cu privire la dosarul colegilor acuzați; erau printre puținii care nici nu acuzaseră şi nici nu fuseseră puşi în cauză; nu e mai puțin adevărat că orientarea lor fusese mai curând „germanofilă". „Nu găsim nicio acuzare – conchid cei doi –, destul de serios şi întemeiat susținută pentru a i se da curs mai departe. Mai mult chiar, unele mărturii contra colegilor noştri nici măcar n-au putut fi precizate."[653] Cu acest raport, datat 13 martie 1920, se încheie întreaga afacere.

Onciul a rămas, fireşte, decan. Tzigara-Samurcaş şi-a păstrat calitatea de profesor suplinitor. I-a fost însă imposibil să se titularizeze: adversitățile erau prea mari. A trebuit în cele din urmă să se mulțumească cu un post de profesor de istoria artelor la Universitatea din Cernăuți (din 1926); în martie 1927, încetează colaborarea cu Universitatea din Bucureşti. În ciuda unor opoziții, a lui Iorga îndeosebi, reuşeşte în 1938 să fie ales membru corespondent al Academiei.

La Universitatea din Iaşi, situația a fost oarecum diferită. Proporțional, erau mai mulți „germanofili" ca la Universitatea din Bucureşti, doar că, exceptând cazurile speciale şi notorii ale lui Constantin Stere şi Virgil Arion, toți ceilalți nu avuse seră ocazia să „cadă în păcat", pentru simplul motiv că Iaşul, spre deosebire de Bucureşti, nu se aflase sub ocupație germană. Puteau fi cel mult acuzați de delict de opinie. Pe de altă parte, dacă numeric dominau „germanofilii" mărturisiți sau simpatizanți, tot Iaşul dăduse şi un mic grup activ şi intransigent de „antantofili". Cu deosebire cei trei: profesorul de pedagogie I. Găvănescul şi istoricii Orest Tafrali şi Ioan Ursu, care se remarcaseră în 1917-1919 prin propaganda românească făcută în Franța. Ținta principală a atacurilor, şi până la urmă singura țintă, a devenit profesorul Ilie Bărbulescu, decan al Facultății din martie 1918. Nu fusese neapărat mai germanofil decât alții, pledase în fond pentru neutralitate, dar, nu prea inteligent (potrivit „reputației" de care se bucura)

---

[650] *Loc. cit.*, f. 380.

[651] *Loc. cit.*, f. 394 (scrisoarea lui I. Athanasiu către Ministrul Cultelor şi Instrucțiunii din 29 martie 1920)

[652] A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Rectorat, 225/1920, ff. 268 şi 337.

[653] A.N.R.-B., Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, 162/1920, f. 16.

şi complet lipsit de tact, nu mai contenise să scrie, să vorbească, să dea lecţii, să acuze… În afara lui Stere şi V. Arion, „propulsaţi” la Bucureşti, era „germanofilul” ieşean cel mai vizibil. În aplicarea decretului-lege al ministerului, Colegiul Universitar s-a întrunit pentru a-i discuta cazul, la 7 martie 1919. Nu s-a luat nicio decizie, a părut suficient faptul că Bărbulescu şi-a cerut scuze pentru „atitudinea sa în timpul războiului şi pentru cuvintele rostite în Senat în chestiunea acţiunii noastre”[654] (unde aruncase neinspirata vorbă că armata română ar fi trecut „pe furiş” Carpaţii).[655] Universitatea refuzând să-l scoată din funcţie, ministrul a solicitat regelui demiterea. Prin decret regal, la 19 martie 1919, Bărbulescu este revocat din demnitatea de decan, „pentru sentimentele antinaţionale manifestate de D-sa cu ocaziunea războiului pentru întregirea neamului” (după cum se precizează în adresa ministerului către rectorul Universităţii din Iaşi).[656] Adversarii doreau însă mai mult: suspendarea din învăţământ. Grupului celor trei: I. Găvănescul, O. Tafrali, I. Ursu, li se opunea un alt grup de trei: Tr. Bratu, D. Gusti (devenit decan în locul lui Bărbulescu) şi G. Ibrăileanu, ei înşişi cândva cu o înclinare „germanofilă”, decişi acum să-şi apere colegul, dar să apere, într-un sens mai larg, şi libertatea de exprimare a universitarilor. Ministerul revine printr-un ordin din 30 aprilie 1919 care cere, precis, discutarea acţiunii „nepatriotice şi antiromâneşti” a lui Ilie Bărbulescu. Discuţia însă se tot amână. În sfârşit, Consiliul facultăţii e convocat pentru 6 octombrie 1919. În afara decanului Gusti care semnează convocarea, lista profesorilor e alcătuită din I. Găvănescul, Al. Philippide, I. Bărbulescu, G. Ibrăileanu, O. Tafrali, I. Petrovici şi Tr. Bratu (Ursu trecuse între timp la Universitatea din Cluj).[657] Nu s-a păstrat niciun document cu privire la această întrunire. Ştim însă ce s-a întâmplat: nimic. O simplă privire asupra corpului profesoral lămureşte lucrurile. În afara lui Găvănescul şi Tafrali, toţi ceilalţi şase profesori fuseseră în anii războiului mai aproape de ideile lui Bărbulescu decât de ale adversarilor lui. Peste toate, nici liberalii nu mai erau la putere! Bărbulescu nu numai că a rămas la catedră, dar mai târziu a redevenit decan al Facultăţii de Litere, ales în unanimitate (din 1930 până în 1932). În 1932 a publicat un foarte detaliat şi erudit (ca tot ce scria!) memoriu, pe care-l scrisese în 1919 pentru a se justifica (cu titlul, acum, *Câteva pagini de istorie contimporană*).

Soarta lui C. Stere şi a lui Virgil Arion era însă pecetluită, cel puţin în contextul din 1919. La 6 martie 1919, Consiliul Facultăţii de Drept al Universităţii din Iaşi îl suspendă pe Stere din învăţământ, cu justificarea: „ca să se preîntâmpine tulburările la care s-ar da loc, în cazul că dsa ar face curs”. Virgil Arion este suspendat

---

[654] Cătălin Botoşineanu, „Profesorii Universităţii din Iaşi şi participarea la războiul reîntregirii. Cazul Facultăţii de Litere şi Filozofie”, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi*, 2006-2007, p. 279. Articolul tratează detaliat „Cazul Ilie Bărbulescu” (pp. 278-282).

[655] Potrivit amintirilor lui Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieţi*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966, p. 271.

[656] A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza”, Rectorat, 897/1918, f. 192.

[657] A.N.R.-I., Universitatea „Al.I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 149, f. 2.

chiar de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, decizie de care Consiliul Facultăţii de Drept ia act tot în şedinţa amintită.[658]

Stere a rămas suspendat până la sfârşit, în ciuda faptului că, în 1922, un mare număr de profesori ai universităţii ieşene, reuniţi în Marele colegiu universitar (26 dintre ei; totuşi, nu majoritatea) au semnat un memoriu prin care se solicita reintegrarea colegului lor.[659] Revenit la minister odată cu noul guvern liberal (1922-1926), Constantin Angelescu, acelaşi ministru care dăduse în 1919 dispoziţia de cercetare a activităţilor nepatriotice, face tot ce trebuie pentru a îngropa de fapt dosarul. Stere revine în politică, de data aceasta în constelaţia ţărănistă, cu unele succese parţiale, basarabenii lui asigurându-i un fotoliu de deputat; la vârf însă, nu mai era loc pentru el. În 1930 părăseşte Partidul Naţional Ţărănesc şi înfiinţează Partidul Ţărănesc Democrat, cu care înregistrează în Basarabia o oarecare reuşită, însă noua formaţiune nu putea rămâne decât marginală la scara întregii ţări. Revanşa şi-a luat-o de fapt, inclusiv în posteritate, acolo unde nimeni nu se aştepta, prin marele roman autobiografic *În preajma revoluţiei* (8 volume între 1931 şi 1936), în egală măsură un succes de critică şi un bestseller. Izgonit din politică, Stere a intrat în istoria literaturii române.

Spre deosebire de Stere, care a continuat să lupte şi să se afirme, V. Arion dispare complet din viaţa publică: un om zdrobit, rămâne doar umbra lui. Totuşi, după o lungă traversare a deşertului, este reintegrat la Universitatea din Iaşi, în urma unei decizii judecătoreşti, la sfârşitul anului 1931 (cu începere din februarie 1930); imediat, este însă pensionat (ianuarie 1932), funcţionând în continuare ca profesor onorific, iar în 1935 se ia decizia să i se plătească şi diferenţa dintre pensie şi salariu.[660]

Printre cei suspendaţi din învăţământul secundar s-au aflat I.A. Bassarabescu şi D.D. Pătrăşcanu. Cel dintâi a avut parte şi de o anchetă militară, în legătură cu suspecta lui rămânere în teritoriul ocupat.[661] Până la urmă a fost găsit nevinovat şi reintegrat. Pătrăşcanu însă nu a mai revenit la catedră; a continuat, deşi cu mai puţin succes ca înainte, să scrie literatură şi mai cu seamă o suită de foarte apreciate manuale şcolare de istorie.

I.C. Filitti n-a mai fost reintegrat la Ministerul de Externe; îşi vede cariera încheiată la mai puţin de 40 de ani. N-a ajuns fireşte, nici la Universitate. Şi-a continuat însă, cu lucrări numeroase şi apreciate, opera de istoric.

S-au spulberat şi visele universitare ale lui D.V. Barnoschi; la Bucureşti nu reuşise, n-a reuşit nici la Cernăuţi, unde e chemat ca profesor de „sociologia şi filosofia dreptului” în 1920 şi din nou în 1923, fiind însă respins de minister, evident pe motive de „germanofilie”.[662] A rămas avocat şi s-a consolat cu scrisul. *Neamul coţofenesc* (1930), roman cu pronunţată tentă erotică, reia cazul real al

---

658 Z. Ornea, *Viaţa lui C. Stere*, p. 568.

659 *Ibidem*, pp. 617-620.

660 *Anuarul Universităţii din Iaşi*, 1930-1935, Iaşi, 1936, pp. 180 şi 265.

661 B.A.R., mss., Arhiva General Radu R. Rosetti, XXIII Varia 7 („Cazul căpitanului de rezervă I. Bassarabescu”, 10 iunie 1935).

662 D.V. Barnoschi, *Concluziuni prezentate Înaltei Curţi de Casaţie în procesul cu Ministerul Instrucţiunii pentru o catedră universitară*, Bucureşti, f. d.

„dezmățului” de la un spital de răniți din Moldova, în vremea războiului. Să fie şi o mică răutate a unui fost „colaboraționist” evocarea unor păcate lumeşti ale celor care rezistau dincolo de Siret?

Gala Galaction a fost chemat în două rânduri la Curtea Marțială pentru a da lămuriri cu privire la activitatea lui (şi a „patronului” său, Virgil Arion) sub ocupație. A beneficiat de anume bunăvoință, ştiindu-se că fusese coleg şi prieten apropiat al ministrului I.G. Duca. Şi-a pierdut (în martie 1919) funcția de defensor ecleziastic. În 1926, Facultatea de Teologie din Bucureşti i-a respins candidatura la un post de profesor (tot din pricina atitudinii din anii războiului). În acelaşi an a devenit însă profesor la Facultatea de Teologie din Chişinău.[663]

Simion Mehedinți a continuat să fie un reputat profesor de geografie, dar n-a mai ajuns niciodată ministru! Rămăsese convins de dreptatea lui. Revenind, un sfert de veac mai târziu, asupra evoluțiilor Primului Război Mondial (în condițiile celui de-al doilea), îşi susținea din nou punctul de vedere. România se aventurase nepregătită. „Ajunsesem la două degete de pieire. Dacă n-ar fi venit prăbuşirea Rusiei, biruința Aliaților (care dăduseră Moscoviților Bosforul şi Dardanelele încă din februarie 1915), ar fi avut ca urmare aşezarea ruşilor nu numai până în Carpații Galiției, dar şi în bazinul superior al Tisei, în Rusia subcarpatică, apoi şi în Carpații Moldovei. […] După ciuntirea de la 1878, în urma biruinței comune peste Dunăre, ar fi urmat o nouă ciuntire în 1918. […] Soarta noastră ar fi fost pecetluită.”[664]

Grigore Antipa n-a avut dificultăți la Academie, iar universitar nu era. Pentru el trebuie să fi fost însă dureroasă înlăturarea de la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. De asemenea, atmosfera de ostilitate care se crease în jurul lui. A rămas, fireşte, director al Muzeului de Istorie Naturală. Starea lui de spirit rezultă indirect dintr-o scrisoare a prietenului Constantin Meissner (alt „germanofil”) din 28 iulie 1919. „Nici nu face să mai vorbim – îi scria acesta – de ticăloşii cari ne-au împroşcat şi ne împroaşcă încă cu veninul lor neputincios.” Îi aştepta cartea despre *Problemele evoluției poporului român*: „Înțeleg pe deplin că, lucrând la dânsa, te-ai recules şi potolit.”[665] Apărută în 1919, cartea la care făcea referire Meissner îşi propune să justifice, în ultimele ei pagini, fie şi într-un context geopolitic schimbat, orientarea pe care o avusese autorul în vremea războiului. Primejdia pentru România a fost şi rămâne Rusia (chiar fragmentată, prin statele ei succesoare). În fața acestui pericol, vechea alianță cu Austro-Ungaria va trebui refăcută cu statele care au rezultat din ea; oricum ar fi, România rămâne legată de Europa Centrală.[666] Un deceniu mai târziu, într-o lucrare, scrisă în franceză, privitoare la regimul de ocu pație (pe care-l cunoştea atât de bine!), *L'occupation ennemie de la Roumanie et ses conséquences économiques et sociales*, Antipa face o surprinzătoare întoarcere. Justifică intrarea României în război şi denunță ocupația cu toate abuzurile ei: exploatarea premeditată şi metodică a țării,

---

[663] Pentru toate aceste evenimente din viața scriitorului, Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III.

[664] Simion Mehedinți, „Câteva amintiri”, în *În amintirea lui Constantin Giurescu, Bucureşti*, 1944, p. 77.

[665] Constantin Meissner către Grigore Antipa, 28 iulie 1919, B.A.R., mss., *S* 28(3)/*CMXL*.

[666] Grigore Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, Bucureşti, 1919, pp. 371-372.

rechizițiile, devastările, înfometarea populației, fără a uita să menționeze şi propriile lui încercări de a ameliora condițiile de trai ale românilor.[667]

„Germanofilii” discreți – cei care doar nu susținuseră intrarea României în război – şi-au urmat cariera fără piedici, în funcție de capacitatea de afirmare a fiecăruia. Intransigentul Traian Bratu a fost în două rânduri rector al Universității din Iaşi (între 1921 şi 1922, 1932 şi 1938). Abilul Dimitrie Gusti, după ce devine decan al Facultății de Litere şi Filosofie din Iaşi (în 1919), reuşeşte să se transfere în 1920 la Universitatea din Bucureşti; om de ştiință, dar şi priceput organizator, şi un apropiat al cercurilor de putere (al lui Carol II îndeosebi), a ocupat nenumărate funcții publice; a fost şi membru al Academiei Române. Versatilul Ion Petrovici a trecut prin diverse partide şi a fost ministru în mai multe guverne; şi el, membru al Academiei Române, până la urmă a reuşit să facă şi „saltul” de la Iaşi la Universitatea din Bucureşti, însă abia în 1940. Constantin Rădulescu-Motru şi-a continuat cochetăriile politice, în paralel cu o importantă carieră ştiințifică şi didactică (membru al Academiei, şi preşedinte al ei între 1938 şi 1941, decan al Facultății de Litere şi Filosofie din Bucureşti între 1932 şi 1940).

Adaptabilitatea politică nu s-a dovedit întotdeauna de folos în raporturile cu regimul comunist. Nici Rădulescu-Motru, nici Gusti, nici Petrovici nu mai sunt incluşi în „noua” Academie Română, restructurată şi mai ales epurată în 1948, şi devenită Academia Republicii Populare Române. Petrovici, care fusese ministrul Culturii Naționale în regimul Antonescu, a fost con damnat în 1949 la zece ani de închisoare; a avut totuşi şansa de a trăi foarte mult şi în deplinătatea forțelor, aşa că a prins şi relativul dezgheț de la mijlocul anilor ’60, când i s-a permis să publice câte ceva, inclusiv un volum de memorialistică (*De-a lungul unei vieți*, 1966). Gusti şi Rădulescu-Motru au fost dați afară, primul din casa lui din Bucureşti, celălalt din conacul de la mica lui moşie, au pierdut aproape tot ce aveau şi au îndurat o sărăcie lucie, înainte de a li se acorda o pensie spre sfârşitul vieții, iar lui Rădulescu-Motru, cu generozitate, un post de simplu cercetător la Institutul de Psihologie al Academiei.

Cu totul diferit se înfățişează traseul lui Sadoveanu, care trece imperturbabil prin toate regimurile, cu aura intactă de clasic al literaturii române. Sub comunism a ajuns la vârf, şi ca mit literar oficial, şi ca poziție politică (cu greu i s-ar putea înşira demnitățile şi distincțiile!). Modul cum a ştiut să profite de comunism explică retrospectiv şi uşurința cu care în Primul Război Mondial s-a manifestat, după împrejurări, ca „germanofil” sau „antantofil”.

Lui Rebreanu, unii sau alții i-au reproşat din când în când lipsa de onestitate. Imaginea „marelui scriitor” a acoperit însă toate micile mizerii; odată cu publicarea romanului Ion în 1920, prozatorul şi gazetarul de nivel mediu de dinainte de război şi din vremea războiului a devenit de la o zi la alta, şi şi-a păstrat acest statut, cel mai de seamă romancier al perioadei interbelice.

După război, Vasile Pârvan se impune definitiv ca cel mai mare istoric român al Antichității, şi, în plus, în concurență cu Iorga, ca un „director de conştiință”, inclusiv în planul afirmării valorilor naționale. Transilvania îi stă acum la inimă;

---

667 Grigore Antipa, *L’occupation ennemie de la Roumanie et ses conséquences économiques et sociales*, Paris-New Haven, 1929.

predă un timp (din 1919) la recent înfiinţata universitate românească din Cluj (fosta universitate maghiară). În sintezele lui istorice, spaţiul Daciei antice se identifică întru totul cu spaţiul românismului şi al României Mari. România Mare, la crearea căreia Pârvan nu-şi adusese nicio contribuţie!

Dreptatea istorică e foarte relativă şi depinde mai puţin de trecut cât de punctul de observaţie al prezentului. La sfârşitul Primului Război Mondial, dreptatea proclamată a fost a acelora care se pronunţaseră pentru acţiunea împotriva Puterilor Centrale; adversarii acestei soluţii au fost priviţi ca nişte rătăciţi, dacă nu chiar trădători. Şi astăzi, interpretarea dominantă merge în aceeaşi direcţie: misiunea României a fost de a elibera Transilvania.

Dar s-au înregistrat şi alte momente, şi unele revizuiri, chiar schimbări radicale de opinie. Când tăvălugul rusesc se apropia de România, antantiştii de la 1914 şi-au reamintit de profeţiile „germanofililor" pe care le priviseră atunci cu dispreţ. Profeţii care spuneau că degeaba se face o Românie Mare care va fi înghiţită de Rusia. Până la urmă, România a ieşit şi din această prăbuşire – dar ar fi putut să nu mai iasă! —, oricum, cu preţul foarte ridicat al nenumăratelor suferinţe şi al unei cumplite dereglări istorice (invazia Răsăritului a pus capăt unui secol şi jumătate de occidentalizare, iar preţul e plătit în continuare).

Rădulescu-Motru, antantofilul convins de la 1914, nota în noul context, în septembrie 1944: „Teoriile economiştilor noştri de până acum, că producţia României de natură agricolă completează în mod firesc producţia industrială a Europei Centrale; teoriile geografilor noştri, că România aparţine Europei Centrale; convingerile marilor noştri patrioţi: I.C. Brătianu, Petre Carp, Titu Maiorescu, M. Kogălniceanu, Bogdan P. Haşdeu şi multor alţii, că destinul României este legat de acela al Germaniei […], toate trebuiesc uitate, pentru ca în schimb să ne închinăm idealurilor panslaviste şi politicii moscovite."[668]

Şi, doi-trei ani mai târziu, în februarie 1947: „Ruşii ne sunt duşmanii noştri de totdeauna. Moldoveanul bun patriot, P.P. Carp a avut dreptate. Singurul nostru duşman de moarte este colosul rusesc. […] Dacă s-au găsit patrioţi români cari în războiul trecut din 1914-1918 au cerut să mergem alături de ruşi, aceasta au făcut-o ei crezând că au înaintea lor un colos cu picioare de lut!".[669]

În 1941, într-un volum consacrat lui P.P. Carp, E. Lovinescu, un mare orgolios, care cu greu îşi recunoştea vreo greşeală, ajungea să-şi ceară iertare marilor junimişti, lui Carp şi lui Maiorescu. Criticul reamintea că a fost printre cei care au cerut vehement intrarea României în război, considerând atitudinea junimiştilor ca fiind determinată de „o incapacitate organică a bătrâneţei de a se reîmprospăta, de a se adapta la situaţii noi". „Aşa am judecat până anul trecut", spune el („anul trecut": 1940, cu dezmembrarea României), „dar la lumina evenimentelor de azi nu mai judec la fel". Semnificativă formulare: istoria e judecată mereu „la lumina evenimentelor de azi". Junimiştii, continuă Lovinescu, „înţelegeau altfel, şi mult mai profund, că fatalitatea geografică ne impune axioma: în niciun caz cu Rusia". Carp „a fost un om de stat şi a văzut situaţia în

[668] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. II, Bucureşti, 1996, p. 293, însemnarea din 24 septembrie 1944.
[669] *Ibidem*, vol. V, Bucureşti, 1998, p. 9, însemnarea din 7 februarie 1947.

cadrele eterne ale interesului românismului". „Abia drama din anul trecut, reanexarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei, pretențiile formulate de ruşi asupra Moldovei (deocamdată) şi constatarea făcută în actualul război că imperialismul bolşevic e neînchipuit mai puternic decât cel țarist, având în serviciul lui un fanatism social ce nu exista înainte şi o uriaşă pregătire militară nemaicunoscută în istoria omenirii, ne-au deschis ochii…" „Acestea aveam de spus ca încheiere – mărturiseşte umil Lovinescu – pentru eliberarea conştiinței mele de publicist, care am criticat atitudinea bătrânilor mei dascăli în preajma războiului trecut."[670]

Lucrarea de față şi-a propus să arate că au fost mulți intelectuali de vârf ai României, simțitor mai mulți decât s-ar fi părut, care nu au susținut intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale şi, inevitabil, alături de Rusia. Am vrut să arăt doar cum au stat lucrurile, fără a mă implica în judecarea oamenilor. E de altfel o întrebare cu răspunsuri multiple (şi de aceea nu deosebit de utilă) dacă au avut sau nu dreptate, ori, mai probabil, dacă au avut şi n-au avut în acelaşi timp.

---

670 E. Lovinescu, *P.P. Carp, critic literar şi literat*, Bucureşti, 1941, „Epilog", pp. 115-121.

Indice de nume

Lucian Boia, cu bine-cunoscutul său stil şi desfăşurând o demonstrație fără cusur, risipeşte o altă iluzie între ținută de istorici şi acceptată ca un adevăr: credința că ar fi existat în anii Primului Război Mondial, în ciuda câtorva opinii divergente, îndeosebi în rândul oameni lor politici, o cvasiunanimitate în jurul „idealului național”, în sensul intrării României în conflict, împotriva Austro-Ungariei, pentru eliberarea Transilvaniei. Lectura sagace a presei din acea epocă, precum şi a altor documente, multe dintre ele inedite, pe care istoricii „antantofili” le-au ignorat cu bună ştiință, demonstrează că o parte însemnată a elitei politice şi intelectuale româneşti a avut o altă opțiune. Vom descoperi în această carte cine au fost „germanofilii”, care le-au fost argumentele, cum au acționat în timpul ocupației germane şi cum au supraviețuit politic şi intelectual după triumful oarecum neaşteptat al adversarilor lor.

Pe copertă: Grupul de la Viața românească, predominant „germanofil”. În rândul din mijloc: G. Ibrăileanu (primul din dreapta), Constantin Stere (al doilea din dreapta) şi Mihail Sadoveanu (al doilea din stânga); alături de ei, francofilul George Diamandy (al treilea din stânga). Pe rândul de sus, Octav Botez (al doilea din dreapta). Fotografie din anul 1909.

ISBN 978-973-50-2635-6